

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

НАУКОВІ ЗАПИСКИ ІНСТИТУТУ ЖУРНАЛІСТИКИ

Том 25

ЖОВТЕНЬ – ГРУДЕНЬ

електронна версія
на www.journ.univ.kiev.ua

Київ 2006

Свідоцтво про державну реєстрацію видано Державним комітетом інформаційної політики,
телебачення та радіомовлення України. Серія КВ № 4298 від 13 червня 2000 року
Засновник — Київський національний університет імені Тараса Шевченка

**Постановою ВАК України від 14.11.2001 №2 – 05/9 затверджено
як наукове фахове видання з філологічних наук**

Усі права застережено. Посилання на матеріали цього видання
під час їх цитування обов'язкові

Голова редколегії,
головний редактор
Володимир Різун, д. філол. н., проф.

Редакційна колегія:

Б. І. Черняков, д. філол. н., проф. (заст. голов. ред.)
В. І. Головченко, д. політ. н., проф.
О. М. Гриценко, д. політ. н., доц.
О. В. Зернецька, д. політ. н., проф.
В. Ф. Іванов, д. філол. н., проф.
Ф. М. Кирилюк, д. політ. н., проф.
А. Є. Конверський, д. філос. н., проф.
В. П. Крижанівський, д. і. н., проф.
О. Ф. Коновець, д. і. н., проф.
Є. А. Макаренко, д. політ. н., проф.
А. Г. Погрібний, д. філол. н., проф.
О. Д. Пономарів, д. філол. н., проф.
К. С. Серажим, д. філол. н., проф.
Н. М. Сидоренко, д. філол. н., проф.
М. С. Тимошик, д. філол. н., проф.
А. А. Чічановський, д. політ. н., проф.
В. І. Шкляр, д. філол. н., проф.

Відповідальний випусковий редактор
К. С. Серажим, д. філол. н., проф.

Відповідальний секретар
Н. М. Вернигора

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту журналістики
Київського національного університету імені Тараса Шевченка 20 листопада 2006 року

© Інститут журналістики, 2006

ЗМІСТ

ШПАЛЬТА ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Слово до читача	6
-----------------------	---

ГІСТЬ ІНСТИТУТУ

Низовий М. А. “Чи було книгодрукування в Україні до Івана Федорова?”: хто ставить це запитання і як на нього відповідають	7
--	---

Шимків Н. М. Семантико-стилістична характеристика колірних епітетів у ліриці поетів “Празької школи”	16
---	----

ЛЕКЦІЙНИЙ ФОНД

Карпенко В. О. Редакторський жанр	23
---	----

ДИСЕРТАЦІЙНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Абаїмов А. В. Фактори конкурентоспроможності ЗМІ як запорука успішного функціонування його на інформаційному ринку	31
---	----

Белецька А. В. Емотивність публіцистики сучасної регіональної преси	34
---	----

Бутиріна М. В. До питання дослідження впливу ЗМК на стереотипи масової свідомості	40
--	----

Василенко М. Г. Іван Франко – перший видавець творів Лесі Українки	44
--	----

Губарець В. В. Українська етнічна преса Північної Америки про американо- українські стосунки у початковий період становлення нової незалежної Української держави (1991–1994)	54
---	----

Кавун О. В. Модифікації критичної статті на сторінках альманаху “Дукля”	62
---	----

Кобинець А. В. Мовна політика як фактор впливу на суспільну свідомість (на прикладі видання “Громадська думка” / “Рада”(1905–1914))	69
--	----

Ковтун Н. О. Акустичні характеристики сучасного радіодискурсу: інтонаційний аспект	74
---	----

Лебедєва-Гулей О. З. Тенденції розвитку української газетної публіцистики 1991–2006 рр.	81
---	----

Носова Б. М. НАТО-скептицизм як наслідок непоінформованості суспільства	86
---	----

Разуваєва О. О. Громадські ЗМІ як спосіб подолання політичної ангажованості медіа	92
Сенюк А. С. Міжнародні журналістські професійні стандарти та українські мас-медіа	97
Черниш Н. І. Видавнича діяльність бібліографічної комісії Наукового товариства імені Т. Шевченка: публікації членів осередку у часописах "Стара Україна" (1924–1925) та "Українська книга" (1937–1939) ...	104
Шевченко Н. П. Гендерні стереотипи та способи їх подолання (на матеріалі літературно-художніх видань для дошкільнят)	114

ПОГЛЯД

Перехейда В. В. Пером журналіста – в нутро окультивізму	122
---	-----

НАУКОВА ПРОБЛЕМА

Вежель Л. М. Імпульси неба, або тезаурус стигми в галицьких ЗМІ	126
Кобишева В. С. Проблеми типології українських періодичних видань про культуру	132

ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТА

Степовик Д. В. Талант, спрямований до України. Миколі Тимошику – 50	136
Одінцова М. І. Борис Грінченко про журнал для дітей	147
Тимошик М. С. Анна Фігус-Ралько як редактор та організатор української видавничої справи в Канаді	153

ЗА КРУГЛИМ СТОЛОМ

Вернигора Н. М. Проблеми ВІЛ/СНІДу на сторінках українських ЗМІ	158
Ятель Ю. І. ЗМІ в контексті державної інформаційної політики	162

ЖУРНАЛІСТСЬКА ОСВІТА

Михайленко В. М. Удосконалення мовних навичок у студентів гуманітарних факультетів	167
--	-----

Недопитанський М. І. Тематична спеціалізація журналіста 170

Сізова К. Л., Алексеєнко Н. М. Особливості роботи редактора над навчальними виданнями 175

ТЕРМІНИ І ПОНЯТТЯ

Гоян В. В. Термінологічні концепти телебачення в сучасній теорії журналістики: роздуми й коментарі 179

СТАНДАРТИ

Тріщук О. В. Точність як одна з основних властивостей реферативного тексту 184

НАУКОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ

Костюк Т. Р. Основні й комунальні форми в українському радіоефірі (на прикладі радіо НАРТ) 191

НАУКОВИЙ ПОШУК СТУДЕНТІВ

Данькова Н. О. Саморегулювання як принцип функціонування мережевих медіа 195

Розовик І. А. Радіодрама "чистого слова": поетичний зміст, прозова форма 200

Стащенко А. В. Інформаційне насичення ранкового ефіру 207

Шановний читачу!

Двадцять п'ятий том "Наукових записок Інституту журналістики" підсумовує результати наукових напрацювань 2005 року. Тож у виданні представлені майже всі постійні рубрики, а матеріали широко висвітлюють усі сфери масовоінформаційної діяльності.

Особливо добре представлені дослідження з історії української та світової журналістики (статті Губарця В. В., Кобинець А. В., Лебедевої-Гулей О. З., Перехейди В. В., Вежель Л. М., Одінцової М. І.) й історії видавничої справи (статті Низового М. А., Василенка М. Г., Черниш Н. І., Тимошика М. С., Сізової К. Л. та Алексеєнко Н. М.).

У рубриці "Лекційний фонд" вміщено лекційний матеріал професора В. О. Карпенка, присвячений майстерності написання редакційної статті.

Рубрику "Журналістська освіта" представлено працею доцента В. М. Михайленка, яка зорієнтована на поліпшення мовних навичок студентів.

У рубриці "Штрихи до портрета" подано наукові і творчі портрети знакових для української видавничої справи особистостей: Бориса Грінченка, Анни Фігус-Ралько та професора Інституту журналістики КНУ імені Тараса Шевченка Миколи Тимошика.

На обкладинці видання вміщено фото Мелешенка Олександра Костянтиновича – доктора філологічних наук, професора, завідувача кафедри міжнародної журналістики Інституту журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, автора двох монографій, 13 навчальних посібників і понад 100 наукових праць.

Редколегія

Низовий М. А.,
проф.
УДК 655.11(477)

"Чи було книгодрукування в Україні до Івана Федорова?": хто ставить це запитання і як на нього відповідають

Аргументовано, на конкретному джерельному матеріалі аналізуються невдалі спроби апологетів "єдиної неподільної імперії" заперечити останні досягнення українських учених у галузі дослідження джерел українського друкованого слова. Автор стає на захист наукової, а не ідеологічної періодизації розвитку видавничої справи на українських землях.

Ключові слова: українська видавнича справа, джерела.

This article gives reasoned and proved by facts material analysing unsuccessful attempts of "the only and unsaparated empire" adherents to object last achievements of Ukrainian scientists in the sphere of Ukrainian printed word origins. The author supports scientific, not ideological devisien into periods of printed matter development on the territory of Ukraine.

Key words: ukrainian printed matter, source.

Винесене у заголовок запитання із незначними модифікаціями з часом стало майже літературним штампом. Щонайменше два століття його ставить і намагається відповісти на нього найширший загаль фахівців різних галузей: від книгознавців-професіоналів до аматорів різного ґатунку. За змістом відповідей на поставлене запитання всіх запитувачів-відповідачів можна поділити на три основні групи. А саме:

1. Хто негативно відповідає на поставлене запитання ("негативісти").
2. Хто дає позитивну відповідь ("позитивісти").
3. Ті, для кого ця тема є предметом маніпуляцій і спекуляцій залежно від загальної кон'юнктури та їхніх особистих намірів ("спекулянти").

До першої групи належать шовіністично налаштовані російські книгознавці та деякі їхні попіхачі-малороси. Їхнє кредо нагадує горезвісний "афоризм" міністра внутрішніх справ царської Росії Валуєва, який у перефразованому вигляді звучить приблизно так: ніякого українського книгодрукування до виникнення російського не було, немає й бути не могло.

Другу групу становить переважна більшість українських та закордонних книгознавців, які наявними у них аргументами і фактами доводили і доводять існування друкарства на західноукраїнських землях до приїзду туди І. Федорова. Перелік прихиль-

ників цієї категорії слід, мабуть, починати з... самого Івана Федоровича (Федорова), який (не підозрюючи, що колись стане заручником шовіністичних амбіцій) у своїй післямові до львівського "Апостола" засвідчив, що він, "вселшумися в преименитом граде Лвове, яко по стопам ходяще топтаным некоего богоизбранна мужа начах глаголати в себе молитву сію". Це щире зізнання підсилює й надпис на його надгробній плиті: "... своїм тцанієм друкуванняє занедбалое обновил".

Далі слід згадати відомого польського дослідника Є. Бандтке, який у своїй багатотомній праці "Історія друкарень у Королівстві Польському і Великому Князівстві Литовському, і в краях закордонних, де польські справи творилися" ще на початку XIX ст. стверджував, що Іван Федоров у Львові "не зложив, а обнови́в тут друкарню руську р. 1573".

Подальшими "позитивістами" слід назвати таких дослідників минулого і сьогодення друкарства та книговидавничої справи України, як Д. Зубицький, І. Огієнко, Г. Коляда [9], О. Мацюк, Я. Запаско, М. Тимошик, О. Орос, Б. Никифорук, А. Слободяник та багато інших. Їхнє кредо звучить приблизно так: було дофедоровське книгодрукування на західноукраїнських землях, не могло не бути.

Третю групу (чи, швидше, прошарок між першою і другою групами) становлять фахівці різних галузей, для яких відповідь на поставлене запитання не має принципового значен-

ня. Головне для них – відчутти (вловити) кон'юнктуру цієї проблеми і вчасно "засвітитися" в болючій для свідомих українців темі, розраховуючи на певні наукові чи інші дивіденди. Тобто, як писав І. Крилов, "без драки попасть в большие забияки".

Новітнім прикладом такого явища може слугувати стаття О. Мельникова "Чи було книгодрукування в Україні до Івана Федорова: огляд публікацій останніх років" [12], про яку ми поговоримо трохи пізніше.

А поки що зазначимо джерела сформульованої у заголовку проблеми. Без сумніву, що коли б Україна (Київська Русь) після монголо-татарської навали не опинилася під владою сильніших держав (менш постраждалих від цієї навали), а потім, після "возз'єднання двох братніх народів", не стала колонією однієї з найжорстокіших імперій, запитання "Чи було книгодрукування в Україні до Івана Федорова?" було б явно некоректним і зовсім недоречним.

Бо неупереджені дослідники, обізнані з історіографією цієї проблеми, зокрема з фундаментальною працею І. Огієнка "Історія українського друкарства" і поданою в ній хронологію поширення друкарства країнами Європи, бачать, що більшість держав Західної Європи скористалися геніальним винаходом Гутенберга в перші ж десятиліття після його оприлюднення (Італія – 1464 р., Франція – 1470, Голландія, Угорщина – 1473, Іспанія – 1474, Англія – 1480, Данія – 1482 тощо).

Приблизно так, але трохи повільніше, ширилося друкарство у слов'янському світі: чехи – 1478 р., українці – 1491, серби-чорногорці – 1493, поляки – кінець XV ст., білоруси – 1517, серби – 1553, росіяни – 1564, болгари – 1641 [15, 34–35].

Якщо ж прийняти російську "концепцію" поширення книгодрукування серед слов'янських народів (в основі якої лежить "первородство", "месіанство" метрополії ледь не в усіх сферах людської діяльності), то виходить, що чехи, поляки, білоруси та інші слов'янські народи своєчасно скористалися верстатом Гутенберга. І лише українці, перебуваючи у центрі Європи поруч з ними, чомусь не помітили (чи недооцінили) це диво людської думки.

І згідно з цією "концепцією", тільки через 134 роки після винаходу книгодрукування (!), коли друкарство нарешті досягло Московії (1564), а потім чомусь почало рухатися у зворотному напрямку (а не, наприклад, у Калузький край, нібито "батьківщину" Івана Федорова), воно через 10 років врешті-решт потрапило на українські землі.

Чи можна таке уявити навіть без книгознавчої підготовки, а за наявності елементарного здорового глузду? Виявляється, не тільки можна уявити, а й "науково" обґрунтувати, як це силкуються зробити проімперськи налаштовані книгознавці. При цьому використовуються такі прийоми і методи, які при всьому бажанні важко назвати науковими. Це, передусім, застосування подвійних стандартів, пересмикування або ж замовчування фактів, і найголовніше! – повне ігнорування прямих чи опосередкованих доказів опонентів.

А тепер – до згаданої статті п. Мельникова. Щоб краще усвідомити основні положення та висновки її автора, бажано зрозуміти мотивацію його звернення до, як ми вже зазначали, непростой теми. Логічно припустити, що у п. Мельникова мала бути інша (третья) позиція з аналізованої проблеми або ж серйозні аргументи і факти на користь однієї з двох існуючих.

Тому важливо виникнути в сутність цієї статті. У вступі автор, зокрема, зазначає два протилежних погляди на винесену в заголовок проблему і констатує, що "російських і радянських дослідників прямо звинувачують у необ'єктивності Я. Запаско та М. Тимошик". Виявляється, що саме ця обставина стала вирішальною у зверненні до визначеної теми, про що досить чітко сказано в преамбулі статті: "Оскільки в необ'єктивності звинувачують передусім власне російських дослідників і говорять про ідеологічну заангажованість публікацій радянської доби, автор аналізує винятково публікації українських авторів останніх років". А саме: М. Андрійчука [1], Я. Запаска, Я. Ісаєвича, О. Мацюка, В. Стасенка [20], М. Тимошика, "ґрунтуючись на їхніх публікаціях останніх років".

Вибачте, якщо мова йде про доказ "об'єктивності" "російських і радянських дослідників" та незаангажованість "публікацій радянської доби", то при чому тут: "Чи було книгодрукування в Україні до Івана Федорова?" Адже в автора і його "підзахисних" є однозначна відповідь на поставлене запитання: "Не було!" То так і пишуть, а не маскуються під наболілу тему. От звідси й починається спекуляція, тобто свідомо "експлуатація" дискусійної проблеми для прикриття своїх, по суті антиукраїнських намірів.

То чи може викликати повагу публікація з таким задумом і чи варто її взагалі розглядати? Зрозуміло, що поваги вона не може викликати, а от аналізувати її потрібно.

*"Чи було книгодрукування в Україні до Івана Федорова?"
хто ставить це запитання і як на нього відповідають*

Хоча б для того, щоб розкрити недосвідченому читачеві "технологію" реалізації брудних намірів.

Відразу звертаємо увагу, що п. Мельников ставить перед собою завдання – захистити "російських і радянських дослідників" від українських "позитивістів" руками (тобто працями) українських "негативістів". Відразу стає зрозумілим, що п. Мельников не першо-прохідник у цій справі: раніше, здається, не було, але зараз є серед українців захисники "скривджених" (щоправда, поодинокі).

Але як це робиться? Почнемо з уточнення підзаголовка статті. Якщо це "огляд публікацій останніх років" (яка скромність при такому задумі!), то чому в ньому така тенденційна вибірковість імен і праць? Адже поза увагою автора залишилося більше десятка "публікацій останніх років", де так чи інакше розглядається означена проблематика.

Наприклад, рецензія Я. Запаса 1999 р. на працю М. Тимошика "Її величність – книга" [4], де щодо дофедоровського книгодрукування висловлена принципова позиція. Або стаття О. Ороса та Б. Никифорука 2003 р. "Витоки українського книгодрукування", де автори дають однозначну відповідь на винесену в заголовок проблему [17]. Чи, наприклад, книга того ж О. Ороса (2001) "Грушівський монастир і початки кириличного слов'янського книгодрукування" [16]. Або спільна рецензія 2000 р. автора цих рядків і проф. М. Тимошика "Український друк і видавнича справа на сторінках російської енциклопедії "Книга" [13] та чимало інших праць, залишених поза увагою п. Мельниковим.

Адже автор навіть "оглядової" статті, якщо він дотримується елементарних наукових принципів, не може ігнорувати наявні публікації, незалежно від того, погоджується він чи ні з їхніми основними положеннями і висновками. Що ж ми маємо насправді? Навіть низка авторів, перелічених для розгляду їхніх публікацій (М. Андрійчук, О. Мацюк, В. Стасенко), названа, швидше за все, для антуражу, ніж для серйозного аналізу. Адже більш-менш детально цитуються лише остання праця акад. Я. Ісаєвича [7] та публікації акад. Я. Запаса [5] і проф. М. Тимошика [21]. Причому Я. Ісаєвичу відведено роль захисника несправедливо, на думку автора, скривджених російських і радянських дослідників, а Я. Запасаку і М. Тимошику – його опонентів.

Як бачимо, тенденція цілком очевидна: фактично ніякого "огляду публікацій останніх років" немає, як немає й авторського

тексту, тобто власної позиції, а є певним чином підібрані цитати з підсумкової праці взятого автором у "спільники" захисників "скривджених" Я. Ісаєвича та його опонентів Я. Запаса та проф. М. Тимошика. Таким чином, з одного боку, цитати з праць Я. Ісаєвича, який, як сказано в статті, до "позитивістів", тобто "до переважної більшості науковців-фахівців", не належить", з іншого – витяги з праць "позитивістів", яких уособлюють, передусім, Я. Запаско та М. Тимошик і частково О. Мацюк [10; 11] і В. Стасенко [20].

Слід нагадати, що "ахілесовою п'ятою" "позитивістів" їхні опоненти вважають відсутність на сьогодні зразків дофедоровського книгодрукування. Логіка проста: немає "речових доказів" – не було ні друкарень, ні книгодрукування! Ніякі опосередковані чи безпосередні докази, навіть достатньо переконливі (наприклад, опубліковані О. Мацюком у наприкінці 60-х – на початку 70-х рр. документальні дані про друкарню Степана Дропана та інвентар книг Словітського монастиря на Львівщині, які сьогодні вже стали матеріалом для газетних публікацій [8]), не сприймаються й не беруться до уваги.

Хіба це не переконливий приклад подвійних стандартів, до яких вдаються деякі титуловані дослідники, коли заперечується більш раннє виникнення українського книгодрукування від російського лише тому, що поки що не знайдені зразки цього друкування. Якщо з таким "стандартом" підійти до минувшини будь-яких народів, тоді доведеться відмовитися від багатьох подій і фактів їхньої історії, від яких не залишилося "речових доказів", а існують лише перекази, згадки та припущення.

Виходить, що наведені О. Мацюком задокументовані факти про існування дофедоровського книгодрукування на західноукраїнських землях недостатні для принципових "негативістів". А от вміщення, наприклад, інформації в російській енциклопедії "Книга" про всього лиш "можливу" бібліотеку великого "книголюбця" Івана Грозного, одного із найжорстокіших "собирателей земель русских", який, наприклад, "вогнем і мечем" розправився з "Новгородською республікою" – останнім притулком демократичних традицій Київської Русі, – у них чомусь не викликає ніяких заперечень.

Про такий "підхід" писав і Я. Запаско у рецензії, "непоміченій" п. Мельниковим під час його "огляду публікацій останніх років". Зокрема, він зазначав, що "реальність подій, описаних у наших літописах, ми не піддаємо

сумніву, хоча збереглися вони – у значно пізніших списках. Це стосується й багатьох інших історичних документів. Щодо конкретного випадку, то дані про львівського міщанина Степана Дропана містяться й у прижиттєвих документах середини XV ст., а те, що українські стародруки з бібліотеки Словітського монастиря не віднайдені, ще не є доказом того, що їх не було, бо не знали ж ми так довго й про існування самого інвентаря. Так само сталося із львівським Букварем 1574 р., про який ми дізналися аж у 1953 р. [4, 16].

Інакше кажучи, накопичений "позитивістами" за тривалий період опосередкований і безпосередній матеріал, насамперед публікації О. Мацюка, давав усі підстави зняти з порядку денного проблему: "Чи було...?" Але не такі "негативісти", щоб поступитися своїми "науковими принципами". Адже позитивна відповідь на це запитання багато що значить. Як справедливо відзначав російський академік М. Тихомиров, "поява першої друкованої книжки мовою того чи іншого народу засвідчує початок нової епохи в його культурному житті". Тож чи можуть вони хоч на хвилину уявити, що хтось із "нацменів" міг бути хоч у чомусь (а тим більше у книгодрукуванні!) попереду "титульної" нації імперії?!

Тому фактично розв'язана проблема "Чи було...?" тепер підмінюється запитанням про дату започаткування книгодрукування на українських землях. Бо зазначений у документальних матеріалах О. Мацюка 1460 р. як рік появи у Львові друкарні Степана Дропана (на 112 років раніше прибуття туди І. Федорова!) явно не влаштовує проімперськи налаштованих істориків книги. Тому до "наукового обігу" вводиться нічим не обгрунтована версія про те, що і ченці Львівського василіанського монастиря св. Онуфрія, і укладачі інвентарю Словітського монастиря припускалися помилок у датуванні року придбання друкарні Степана Дропана і років видання зафіксованих у Словітському монастирі книг.

Більше того, "як з'ясувалося", укладач інвентарю навіть "пересунув" дату видання більшості названих ним книг рівно на сто років назад". Однак, як саме це вдалося "з'ясувати", дати видання яких саме книг і чому саме на сто років і саме назад, а не наперед були "пересунуті" укладачем – на ці та подібні до них запитання "негативісти" та їхні прибічники чомусь не дають відповіді. Чому, здогадатися неважко: її у них просто немає. Інакше тут було б стільки галасу...

Проте якщо, наприклад, навіть припустити, що ченці-василіани припустилися помилки щодо дати придбання друкарні Степана Дропана на цілих сто років, що важко уявити, то і в такому разі ця подія відбулася б до приїзду І. Федорова до Львова. Крім того, слід звернути увагу, що в опублікованих О. Мацюком документах мова йде як про повернення монастиреві колись належної йому друкарні, так і про можливу сплату 40 тис. флоренів "як відшкодування за прибутки друкарні". Інакше кажучи, йдеться не лише про існування друкарні, а й про реальне книгодрукування.

У зв'язку з цим доречно нагадати застереження І. Огієнка про несхожість початкового українського друкарства з московським в тому, що "з українських друкарень виходили книжки не тільки богослужбові, але багато книжок і світського змісту, і при тому різни-ми мовами..." [15, 35]. Якщо до цього додати, що це книгодрукування відбувалося невдовзі після винаходу верстата Гутенберга, за сто (чи приблизно сто) років перед початком федоровського книгодрукування, і було, зрозуміло, недосконалим, з малими накладками видань, без пізнішого правила зазначати певні елементи вихідних відомостей, то стає зрозумілою складність пошуку зразків українських першодруків. А коли, як писав О. Мацюк, ще "простежити, як поводитися завойовники з українською книгою, то стане цілком зрозумілим, чому вона не дійшла до нас" [11, 47].

Конкретніше на цю тему пише О. Орос: "Відомо, що доля книги як засобу культурного розвитку народу була особливо прикрою, бо ж на неї полювали з особливою завзяттям. До нас дійшло безліч свідчень, як наприкінці XVII ст. австрійські, угорські та польські фанатики-католики, насильно насаджуючи унію, палили або використовували як макулатуру старослов'янські стародруки та рукописи, а в наш час коїли аналогічні злочини сталінсько-брежнєвські "рицарі" від культури" [16, 25]. Чи, може, саме тому "негативісти" так активно вимагають пред'явлення зразків дофедоровського книгодрукування, знаючи, як гарно "попрацювали" їхні попередники?...

Тут доречно згадати, що і сам І. Гутенберг починав не зі своєї знаменитої 42-рядкової "Біблії", а з так званої "ринкової" друкованої продукції: календарів, підручників, індульгенцій тощо. Щось подібне було і з українськими першодрукарями (чи не тому у Львові було так багато палітурників (інтролігаторів) ще до приїзду туди І. Федорова?). Так що, ма-

буть, навряд чи варто розраховувати на знаходження шедеврів часів початкового книгодрукування в Україні.

Хоча, зрозуміло, не шедеврів ми чекаємо, а будь-якого безпосереднього підтвердження раннього книгодрукування на українських землях. Щоб врешті-решт зняти (здати в архів!) надуману проблему і... побачити, що ще придумують "негативісти", щоб продовжувати заперечувати існування дофедоровського книгодрукування в Україні.

Та повернімося до статті п. Мельникова й побачимо, як він спритно цитатами з праці Я. Ісаєвича "розправляє" з кривдниками російських і радянських дослідників. Передусім, він "ловить", як йому здається, Я. Запаса на непослідовності (чи нещирості), коли той у 1995 р. стверджує про існування кириличного книгодрукування у Львові до приїзду І. Федорова, а ще у 1964 р. пише: "...поки не будуть знайдені видання дофедорівської друкарні, як це мало місце в Москві, або ж не відшукані які-небудь інші сліди чи більш точні і конкретні сліди вказівки на їх існування, то запитання про те, чи було книгодрукування у Львові до Івана Федорова, не може бути вирішеним остаточно".

Так що тут особливого? Так стверджували до нього й інші дослідники цієї проблеми. Зокрема М. Грушевський, І. Огієнко, Л. Вінар та багато інших, які підтримували (чи не відхиляли) думку про існування дофедорівського книгодрукування в Україні, однак вважали за потрібне знайти його зразки, "або ж, – як писав ще у 1964 р. Я. Запаско, – не відшукані які-небудь інші сліди чи більш точні і конкретні вказівки на їх існування", щоб вирішити це питання остаточно.

Документальні публікації О. Мацюка у 1968 та 1971 рр. якраз і стали тими "більш точними і конкретними вказівками" для Я. Запаса, як і для більшості українських фахівців, доказами існування дофедоровського книгодрукування в Україні. Впевнені, що такий висновок зробили б і згадані вище наші великі попередники, яких, до речі, п. Мельников зараховує до своїх ... однодумців! Хоча, чесно кажучи, його можна зрозуміти: з одним, хай навіть академіком, "захистити" російських і радянських дослідників важко, точніше – неможливо!

То що так не сподобалося п. Мельникову в наведених ним двох цитатах з публікацій Я. Запаса 1995 і 1964 рр. (от вам і публікація "останніх років")? Виявляється, що шановний академік передчасно, на його думку, обірвав цитату зі своєї праці 1964 р., де

через сторінку (!) були ще такі слова: "Але як би там не було в дальнішому, історичні заслуги Івана Федорова не зменшаться, за ним залишиться слава українського першодрукаря, бо він поклав початок інтенсивному і безперервному книгодрукуванню в Україні".

"Ага, – потираючи руки, розмірковує п. Мельников, – отут і попався наш шановний Яким Прохорович: раніше казав одне, а сьогодні – інше!" Однак просніться, шановний, і протріть очі. Вдумайтеся хоча б, наприклад, у зміст лише заголовка статті А. Слободяника: "Апостол: 425-річчя першої точно датованої, видрукованої в Україні книги" і Ви, сподіваємось, зрозумієте, що автор не збирається ставити під сумнів першість друкаря львівського "Апостола". Однак, щонайменше, не виключає можливості існування більш ранніх недатованих видань.

Більше того, ніхто з українських фахівців раніше і тепер не заперечував і не заперечує проти того, що Іван Федоров – першодрукар (поки що) першої точно датованої книги в Україні. Але таке "почесне звання" не досить почесне, бо недостатньо тривке: сьогодні – першодрукар, а завтра (якщо знайдеться більш раннє видання, чого виключати аж ніяк не можна) – вже не першодрукар.

Тому значно далі пішов ґрунтовний і мудрий І. Огієнко. Не наполягаючи на сумнівному титулі українського першодрукаря, він охарактеризував видавничу діяльність Івана Федорова в Україні як фундацію постійного книгодрукування, а його назвав "фундатором постійного друкарства на українській землі", присвятивши цьому питанню спеціальний розділ з аналогічною назвою у своїй ігнорованій до сьогодні шовіністами "Історії українського друкарства" [15, 68–104].

Так що, як бачите, п. Мельников, немає чого хвилюватися. Тим більше, що і, як можна судити зі змісту Вашої статті, шанований Вами Я. Ісаєвич майже те саме говорив на початку своєї книгознавчої кар'єри: "Федоровські видання поклали міцний фундамент для дальшого безперервного розвитку друкарства на Україні" [6, 5]. Різниця лише в тому, що нелюба Вами "переважна більшість науковців-фахівців", спираючись на новітні дані, пішла далі в поглядах на початки українського книгодрукування, а шановний Ярослав Дмитрович, на жаль, загальмував на позиціях охоронця царсько-більшовицьких забобонів.

А тепер поглянемо, що "залишилося" від проф. Тимошика, завідувача кафедри видавничої справи та редагування КНУ імені Тараса Шевченка, автора кількох монографічних

досліджень і першого українського підручника з історії видавничої справи, після того, як за його чотири концепції "витоків вітчизняного друкарства" "взявся" асистент кафедри технології друкованих видань та паковань УАД п. Мельников. Не моргнувши, як кажуть, оком, він однозначно заявив, що "поділ шановного професора Тимошика виглядає дещо штучним: адже в основу його покладена політична доцільність". Отакої! Причетний до політики! Хоча, чесно кажучи, нам не вдалося знайти в самому підручнику цієї "політичної доцільності", однак ми вдячні п. Мельникову за те, що він отак рішуче і швидко звільнив друкарську справу від політики. Адже ми до останнього часу вважали її, на жаль, не лише співучасницею політики, а й прямим відзеркаленням її.

Далі п. Мельников з безумовним натяком намагається показати певну плутанину з обговорюваного питання в І. Огієнка – наукового орієнтира М. Тимошика – і завершує свій присуд, як завжди, цитатою, зрозуміло, з праці Якіма Ісаєвича, квінтесенція якої полягає в такому: "Першу друкарню безпосередньо в українських землях заснував Іван Федоров-Федорович у Львові".

Але це ще не все. Автор оприлюднює нову, політично незаангажовану концепцію М. Тимошика, яка (жах подумати!) полягає в такому: "Друкарство в Україну прийшло не зі Сходу, з Москви, а з Заходу, від німців. Час його появи слід датувати 1460 роком... Ім'я першого українського друкаря – Степан Дропан... Нині доцільно неупереджено осмислити життєвий і творчий шлях цієї особистості [Степана Дропана?] в контексті ролі України і тогочасного українського оточення в становленні Івана Федоровича як книговидавця європейського рівня".

При цьому автор поспішає попередити, що виділення частини цитати курсивом належить М. Тимошику. Тут відразу слід уточнити, що половину відповідальності за виділене курсивом (тобто за пропозицію залишити у спокої тему "Чи було...?", а дослідити роль України у становленні І. Федорова як друкаря європейського рівня) має взяти на себе й автор цих рядків [13, 93]. Та справа не в цьому. А в тому, що поки що єдиним загальновизнаним центром виникнення і поширення друкарства в Європі (про це йшла мова на початку) була і залишається Німеччина. То що ж є дивного в тому, що в Україну, розташовану в центрі Європи (слава Богу, шовіністам не під силу змінити географічні координати!), друкарство прийшло раніше, ніж у Московію?

Нічого дивного, п. Мельников, немає й у тому, що настав час відмовитися від пропагандистських штампів у зображенні прибуття І. Федорова на українські землі ледь не як просвітницької місії від Московського князівства. Адже загальновідомо, що не з своєї волі покидали Москву Іван Федоров та його сподвижник білорус Петро Мстиславець. І справа не лише в інтригах московських переписувачів книжок, як це зображається. А в тому, що "не прижилися" вони в Московії зі своїм до цього небаченим способом виготовлення книжок і змушені були шукати кращої долі на Заході (звідки ймовірніше за все й прибули до Москви).

Так що справді настав час оцінити роль України в становленні Івана Федоровича (саме так він іменував себе в "український період") як книговидавця європейського рівня. Адже, як ми писали з М. Тимошиком у згадуваній рецензії ("непомічений" п. Мельниковим) на російську енциклопедію "Книга", саме вдала "еміграція" на наші землі дала йому змогу сповна реалізувати свої неабиякі можливості. Бо невідомо, чим би все закінчилося, коли б він ще на деякий час затримався у Москві. Хто сумнівається в цьому, нехай уважно перечитає його "Післямову" до львівського "Апостола", де він – не зразу, а через 10 років! – змалював справжнє ставлення до нього і його витвору "просвіченої" Московії.

Зрозуміло, проімперськи налаштованим книгознавцям приємніше читати, що "друкарству на Україні передували перші кроки його розвитку в Росії, зокрема, в Москві, на початку другої половини XVI століття". Це – цитата з вірнопідданського ювілейного збірника "Книга і друкарство на Україні" з нагоди 400-річчя російського книгодрукування. Однак настають часи, коли потрібно говорити не те, що хоче чути сильніший, а те, що було насправді. Тим більше, що щедро цитований автором Я. Ісаєвич ще у 1975 р. наголошував: "Видатний син російського народу Іван Федоров провів на Україні останнє десятиріччя свого життя, з 12 відомих його друкарських праць у цей час вийшли шість, що становить за обсягом понад 70 % всієї його друкованої продукції" [6, 5]. Хіба це не заклик, хай і опосередкований, до вивчення "українського періоду" у творчій спадщині Івана Федорова?

...Здавалося б, з чотирма концепціями виникнення українського книгодрукування проф. Тимошика все зрозуміло – неприйнятні вони для автора статті. Однак, як з'ясовується, цього ще замало. Виявляється, Микола Степанович дозволив собі у своєму підручнику

"Історія видавничої справи", розглядаючи українську рукописну книгу дохристиянської доби, критично висловитися стосовно змісту першого тому "Історії української культури", одним із натхненників якого був шановний акад. Я. Ісаєвич.

Ось цей вислів: "Дивною і насторожуючою виглядає зі сторінок цієї української книги прихильність її творців цитувати на підтвердження своїх аргументів (у надзвичайно домінуючій більшості) російських дослідників української культури замість вітчизняних". Навівши його, п. Мельников відповів на образ, як йому здалося, улюбленого наставника у стилі російських "офеней": "Надзвичайно домінуюча більшість – не більше не менше і це український філолог!" При цьому показав філігранну віртуозність у цитуванні опонентів, зупинившись, як кажуть, у потрібному місці і в потрібний момент.

Тому що наступним реченням вищенаведеної цитати з підручника проф. Тимошика було: "Хіба не покажемо у цьому контексті е те, що ім'я видатного ученого Івана Огієнка, який саме у царині дослідження витоків культури, мови, писемності свого народу (чому, власне, і присвячений перший том) написав і видав за своє життя чи не найбільше фундаментальних досліджень, згадується тут всього лише один раз і то... в негативному контексті".

А як почували б себе захисники "скривджених" "російських і радянських дослідників", коли б продовжилося цитування: "Як тут не згадати Михайла Грушевського, який з боєм у душі признавав гіркий факт, що серйозні і глибинні студії витоків нашого літописання і письменства, "наскільки досі велися головню великоруськими чи "общеруськими" ученими, що не взяли від неї (староруської літератури) її живого, культурного, національного змісту". Не візьмуть і українські письменники, дослідники, запевняє автор шеститомної "Історії української літератури", "поки будуть лише компіляторами або популяризаторами великоруських праць" [21, 50]. Хіба це не про перший том "Історії української культури"? То, може, претензії спочатку – до М. Грушевського, а потім вже – до М. Тимошика?

Як і можна було очікувати, завершується стаття ефектною, на думку її автора, цитатою все з тієї ж праці Я. Ісаєвича. Ось вона: "Є... неясні вказівки про існування у Львові друкарні до приїзду туди Івана Федорова, але жодної книжки від неї не збереглося, в той час як відомо понад півтисячі примірників

федорівських друків. Тому наявність дофедоровської друкарні в Україні надійно довести досить важко – якщо ж припустити, що така друкарня існувала, то тоді, в усякому разі вона була дуже малопотужною і короткотривалою. Тому є підстави погодитися не з тими авторами, які вишукують міфічні "дофедоровські" друкарні, а з тими, які вважають першу львівську друкарню, що діяла в 1573–1575 рр., першою друкарнею в Україні, а Апостол 1574 р. – першою друкованою на українській землі книгою".

Стосовно її першої частини, що не збереглося, а що збереглося. Невже вона розрахована на людей, які не розуміють принципової різниці між книгодрукуванням і книгорозповсюдженням у другій половині XV ст., і книгодрукуванням і книгорозповсюдженням у другій половині XVI ст.? Адже І. Федоров, на відміну від своїх попередників, починав книгодрукування у Львові як підприємницьку діяльність, розраховану на значні наклади і достойний прибуток [18].

Інакше кажучи, невже є математичною головоломкою різниця між книгодрукуванням за індивідуальним чи, у кращому випадку, індивідуальними замовленнями і книгодрукуванням, розрахованим на широке книгорозповсюдження і фінансовий прибуток? І від якого друку збережеться більше примірників, якщо до цього ще й врахувати, щонайменше, сторічну різницю в часі друкування? Так чи допустимо справжньому дослідникові порівнювати непорівнюване?

Про другу частину "акордної" цитати ми скажемо трохи пізніше. А зараз хочеться запитати: хто ж, на думку шановного академіка, (зрозуміло, окрім нього самого) серед тих, "які вважають..."? Впевнені, таких, якщо вони й є, в Україні – одиниці. Решта – за Хутором Михайлівським. Так що поділ на "не з тими" і на "а з тими" дійсно штучний.

Однак повернімося до того, з чого починали: що ж все-таки спонукало п. Мельникова до написання даної статті? Обіцяного ним захисту російських і радянських дослідників від несправедливих, на думку автора, звинувачень акад. Я. Запаса і проф. Тимошика, як бачимо, не відбулося (про "незаангажованість публікацій радянської доби" вже не згадуємо). Бо в статті не названо жодного прізвища з "ображених" і не названа жодна їхня праця. Так що на боці "постраждалих" залишився лише Я. Ісаєвич, цитатами з праці якого п. Мельников намагався "атакувати" лідерів "позитивістів". Незалежно від результату можна констатувати, що у шановного

академіка з'явився новий, щоправда сумнівний, на наш погляд, прибічник. Такий максимальний ККД цієї статті. Навряд чи після ознайомлення з нею читачів їх стане більше. Швидше, навпаки.

То чи варто було заради цього порушувати болочку для свідомих українців тему і виносити у наш неспокійний час на розсуд громадськості? Хоча, з іншого боку, не слід забувати, що "спекулянти" на те й спекулянти, щоб "впіймати" пригожий момент і винести на люди щось важливе і наболіле для них у розрахунку на скороспілі "прибутки" від такої "ринкової операції".

Адже не є випадковим, що ця стаття з'явилася саме у розпалі інспірованої антиукраїнської істерії і такого ж "регіонального парадоксу мовних суверенітетів". До цього розряду належить й цитатна "стаття" п. Мельникова. Хоча всім зрозуміло, що справа не в ньому, а в тому, що він так на диво вільно скористався самою темою і, скажемо м'яко, "особливою" позицією дійсно авторитетного вченого з винесеної у заголовок проблеми. Цікаво, чи зробив він це, як кажуть, на власний страх і ризик чи якимось інакше?

Однак і без відповіді на це запитання стає зрозумілим, чому нове бачення ролі Івана Федорова у започаткуванні друкарства в Україні не дійшло до Львова (!) і з чим пов'язана тамтешня маломотивована профедорівська метушня. Наприклад, із встановленням меморіальної дошки І. Федорову на будівлі Онуфрієвського монастиря на кошти затятого українофоба, мера Москви п. Лужкова (гроші не тхнуть?!) і надмірним розшаркуванням перед московськими "жертводателями" з поки що невідомо чийми "кістками", "саркофагом" чи, можливо, й "мавзолеєм" [3], з надмірною обережністю щодо дофедоровського книгодрукування львівського професора В. Овчиннікова в його ґрунтовному підручнику "Історія книги: Еволюція книжкової структури" [14] і багатьма іншими "чому".

Так що публікація п. Мельникова – не випадковість, а закономірна ланка в ланцюгу духовної неокolonізації батьківщини українського першодрукарства, як і всієї України. Мабуть, таки правду каже інший львівський науковець, що поки що "немає життя малоросів без московського ланцюга" [2]. Так і до оголошення українського варіанта (принаймні поки що в духовній сфері) "Придністровської республіки" недалеко...

А щодо завершального "цитатного" акорду статті п. Мельникова, то потрібно зізнатися: відповідно до авторського задуму він йому

вдався! Адже друга частина цього "акорду" на науковому рівні означає не що інше, як заклик до консервації.

Наприклад, у підручнику Н. Кушнарєнко "Документоведение", з 1997 р. перевиданого сім разів недержавною мовою, стільки ж разів повторено: "Родоначальником русского и украинского книгопечатания является Иван Федоров... В 1574 г. И. Федоров основал первую на украинской земле типографию" (с. 225).

Ще у царські часи було сформульовано придворними "книжниками" і "розвинено" такими ж книгознавцями при колишніх генсеках і нинішніх президентах Росії забобонний постулат про неодмінну першість російського книгодрукування перед українським. Відверто кажучи, моторошно чути від справжнього ученого заклик... до припинення пошуку істини! Та ще так важливою для України.

На побутовому рівні цей "заклик" звучить так: "Не тратьте, куме, сили, опускайтеся на дно". А на політичному – приблизно так: "Товариші українці! У вас не вистачає не тільки природного газу і нафти, а й друковане слово ви одержали з наших рук. Тож закінчайте бавитися зі своєю "незалежністю" і повертайтеся до нас. Тоді у вас буде не лише нафта і газ, а й дешева ковбаса по 2, 20!"

Подібний заклик міг ще десь і якимось спрацювати за часів "кучмізму". Однак події останніх років в Україні показали, що український народ виявився набагато мудрішим від своїх президентів і новоспеченої егоїстичної "еліти". Без сумніву, що і в нинішній ситуації він продемонструє свою мудрість і не дозволить внутрішнім і зовнішнім "доброзичливцям" зрушити його з обраного шляху.

Тоді й винесена у заголовок проблема, сподіваємося, перейде (принаймні в Україні) з політичної у книгознавчу площину. І українські книгознавці одностайно зафіксують її нинішній стан:

1. Накопичені опосередковані й прямі докази (особливо публікації М. Оросса) дають підстави стверджувати: в Україні існувало дофедорівське книгодрукування.

2. Подальше завдання полягає в продовженні пошуку зразків дофедоровського книгодрукування або ж документального підтвердження їхнього існування.

3. Іван Федоров, незалежно від можливих і бажаних у подальшому знахідок, був і залишається фундатором постійного книгодрукування в Україні.

Таке творче кредо "позитивістів", тобто тих, хто, не претендуючи на чуже, боронить своє; віддаючи належне іншим, не втрачає поваги до

себе. Адже ми на державному рівні 1998 р. відзначили 1000-річчя літописання і книжкової справи в Україні. Тож потрібно швидше позбавлятися принизливого комплексу меншовартості і, не зазіхаючи на чуже, глибоко і шанобливо цінувати своє. Бо воно того варте!

1. Андрійчук М. Про дофедоровське книгодрукування в Україні // Вісн. Книжкової палати. – 2000. – № 9. – С. 29–33.
2. Гринів О. Нема життя малоросові без московського ланцюга // Березоль. – 2002. – № 9–10. – С. 3–9.
3. Єгорова І. Друкар книг перед тим небачених // День. – 2004. – 30 січ.
4. Запаско Я. Її величність – книга // Вісн. Книжкової палати. – 1999. – № 6. – С. 14–17.
5. Запаско Я. Про дофедоровське книгодрукування в Україні // Початки українського друкарства. – Л.: Центр Європи, 2000. – С. 12–23.
6. Ісаєвич Я. Д. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні. – Львів: Вища школа, 1975. – 152 с.
7. Ісаєвич Я. Українське книговидавництво: Витоки, розвиток, проблеми. – Львів, 2002. – 520 с.
8. Ковальовська Л. Степан Дропан – перший український книгодрукар // Урядовий кур'єр. – 2006. – 24 лют. – С. 8–9.
9. Коляда Г. І. До запитання про українське друкарство перед Іваном Федоровим // Радянське літературознавство. – 1962. – № 6. – С. 85–91.
10. Мацюк О. Чи було книгодрукування на Україні до Івана Федорова? // Початки українського друкарства / О. Мацюк. – Львів: Центр Європи, 2000. – С. 25–16.
11. Мацюк О. Ще про початки книгодрукування на Україні // Там само. – С. 47–59.
12. Мельников О. Чи було книгодрукування в Україні до Івана Федорова: огляд публікацій останніх років // Вісн. Книжкової палати. – 2006. – № 4. – С. 10–13.
13. Низовий М. Українське друкарство і видавнича справа на сторінках російської енциклопедії “Книга” // Друкарство / М. Низовий, М. Тимошик. – 2000. – № 6. – С. 90–93.
14. Овчінніков В. Історія книги: Еволюція книжкової структури. – Львів: Світ, 2005. – 420 с.
15. Огієнко І. І. Історія українського друкарства. – К.: Либідь, 1994. – 448 с.
16. Орос О. Грушівський монастир і початки кириличного слов'янського книгодрукування: Штрихи з історії українського друкарства. – Ужгород: Закарпаття, 2001. – 272 с.
17. Орос О. Витоки українського книгодрукування // Друкарство / О. Орос, Б. Никифорук. – 2003. – № 1. – С. 8–80.
18. Росовецкий С. Первопечатник Иван Федоров как администратор, предприниматель и изобретатель // Персонал. – 2002. – № 4. – С. 61–67; № 5. – С. 62–67.
19. Слободяник А. Апостол: 425-річчя першої точно датованої, видрукованої в Україні книги // Друкарство. – 1999. – № 4. – С. 10–14.
20. Стасенко В. Проблемні запитання історії початку українського кириличного друкарства // Початки укр. друкарства / В. Стасенко. – Львів, Центр Європи, 2000. – С. 63–184.
21. Тимошик М. Історія видавничої справи: Підруч. – К.: Наша культура і наука, 2003. – 496 с.

Шимків Н. М.,
асп.

УДК 81`38+81`37:7:017.4:801.67 ("Празька школа")

Семантико-стилістична характеристика колірних епітетів у ліриці поетів "Празької школи"

У статті аналізується семантика та стилістичне навантаження епітетів-кольороназв, які функціонують у поетичних текстах Є. Маланюка, О. Теліги, О. Ольжича та ін. Простежується їх зв'язок зі стилем неоромантизму, домінантним у творчості "пражан".

Ключові слова: прикметник, епітет, кольороназва, поетичний символ, неоромантизм.

Semantic and stylistic loadings of epithets of color which function at the poetical text of Yevhen Malaniuk, Olena Teliha, Oleh Olzhych and others analyzed in the article. We can the serve connection of these feature attributes which the style of Neo-romanticism which prevails at the creation of poets of Prague school.

Key words: adjective, epithet, poetical symbol, Neo-romanticism.

Назви кольору протягом кількох останніх десятиліть є предметом постійного зацікавлення багатьох мовознавців (С. Єрмоленко, Л. Пустовіт, Н. Сологуб, Л. Ставицької та ін.), які вивчають проблеми семантики слова в художньому тексті. На думку Л. Пустовіт, "сполучуваність назв кольорів з різними поняттями відбиває і закономірності використання традиційних образів, які стали певною мірою поетичними символами, і новаторське вживання назв із семантикою кольору для створення емоційно-оцінних метафоричних означень" [5, 257]. За допомогою кольору дослідники виявляють національно-специфічні риси мовних моделей світу, оскільки фізичному спектрові кольорів у різних мовах відповідають різні засоби його вираження. Колір є одним із основних параметрів культурної діяльності людини, бо більшість реалій як матеріального, так і нематеріального світів може бути співвіднесена з ознакою кольору. Характерно, що кожна поетична доба виробляє свою колірну палітру, своє емоційно-оцінне ставлення до неї. Дослідники творчості поетів "Празької школи" зазначають, що стильово вони переважно були неоромантиками, звідси й домінування певних барв у їхній ліриці. Найуживанішими у поетичній системі поетів-"пражан" є епітети-кольороназви: синій, срібний, золотий, чорний, червоний, білий, які творять широку гаму метафоричних образів. На багатство палітри А. Гарасевича, Ю. Клена, Ю. Липи, О. Стефановича, О. Теліги та ін. указували І. Фізер, О. Мишанич, М. Неврлий, М. Антонович-Рудницька.

Символіку кольорів поезій О. Стефановича простежує Т. Рязанцева. Попри всю яскравість і розмаїття барв його лірики, дослідник виділяє тут три основні кольори: червоний, синій та жовтий у безлічі їхніх відтінків. У поетичних творах Н. Лівицької-Холодної теж домінують саме червоний, чорний, жовтий, блакитний кольори. О. Єременко у статті "Магія кольорів у ліриці Н. Лівицької-Холодної" ці барви називає "освяченими традицією народних вірувань", наголошуючи на тісному зв'язку їх символічної семантики з фольклором. У збірці "Гусла" О. Лятуринської В. Барка виділяє гарячі барви в малюнку, переважно основні тони: синій та червоно-золотий.

У пропонованій статті ми ставимо за мету дослідити семантику та стилістичне навантаження прикметників-епітетів: білий, синій, золотий, червоний та чорний, які функціонують у поетичних текстах Є. Маланюка, О. Теліги, О. Ольжича, Ю. Клена та ін. Це дасть можливість простежити зв'язок колірної гами поетів-"пражан" із домінантним у їх творчості стилем неоромантизму.

Синій і золотий – це кольори, які найбільше опоетизовані романтиками і символістами. Ці барви формують романтичну модель трактування певних образів: поля, землі, вітру, хмар, сонця. На думку багатьох дослідників, кольороназви синій та золотий зберігають дохристиянську символіку, за якою існує стала відповідність між синім кольором та землею, а золотий асоціюється із семантикою оновлення, життєствердження. Не випадково назви саме цих кольорів активно функціону-

ють у ліриці поетів-неоромантиків "Празької школи". Л. Ставицька зазначає, що "художня норма колірного слововживання у поезії 20–30 рр. базується значною мірою на синій колірній гамі. Поетичний фразеологізм М. Рильського "синя далечінь" резонував у віршовій мові романтичної стильової течії як знак вимріяного ідеалу: "Не терпиться майнуть у синю далечінь" (Мис.), "Ой ви, далі замріяні, сині" (Ус.), "І очі – синя далечінь" (Сос.)" [19, 98]. Якісний прикметник синій, передаючи зорові відчуття, у поетичних текстах "пражан" є полісемантичним і стосується величезної кількості різноманітних явищ. Сполучаючись із іменниками вода, ріка, небо, відзначається традиційністю, усталеністю: "Сниться синя Синюха і верби над плесом, Вільний вітер Херсонщини, вітер-дудар" [8, 101], "Синя, синюшна вода, Пустка, де сад був і дім, Вітер, що юність вітав Понад простором п'яним" [8, 436], "Дону синього не пощастило зачерти. Руська земле! За шолом-нем еси" [8, 155], "Дрімає місто ранком п'яне. Хтось кинув пісню в синє небо" [1, 70]. Проте, крім вказівки на колір, прикметник синій розвиває переносне, похідне значення, що перетворює його в поетичний символ. Синій колір асоціюється із гармонією, спокоєм, але також із тихим замріяним смутком. Таке розуміння цієї барви найбільш помітне у пейзажній ліриці А. Гарасевича. Ю. Дарагана, О. Ольжича, Є. Маланюка: "Крізь вітер, негоду осінню, Хай сонце, хай місяць – отак Ковтатимуть далеч синю І очі мої і уста" [8, 39], "Прозоре озеро лісне у себе барви всі вбирає. І в ньому – синє і ясне – Осінне небо вицвітає" [4, 57], "І тихе сонце, наче кров червоне, пливе угору в синім неба тлі..." [1, 36], "Погідне сонце – пісня синіх веж На бруках тоне, з пелюстковим виром Крізь темну хмару вечора пливе" [1, 54], "Вечір. Я дивлюсь на сині скелі" [10, 64], "Херсонес замріяно біліє І снить солодкий, вічний, синій сон" [8, 141], "Безмежжя! Зачарований тобою, Пливу в тебе! В твій п'яний синій хміль!" [8, 32].

У поезії Є. Маланюка актуалізується епітет синій, який, поєднуючись із такими символами української культури, як степ, дорога, поле, шлях, путь, далеч, далечінь, стає носієм додаткового значення "безконецний, безмежний": "В простори сині серце проситься, Ранене серце: – одпусти!" [8, 109], "І по синіх степах дикий вітер повів примару, Щоб журить і жахать..." [8, 47], "А між нами простір – ураганом. Хоч вдихнуть, хоч уздріть тебе де б... Половецьким хижацьким ханом Полонив тебе синій степ" [8, 137], "Так солодко в пе-

редчуванні бою, Не знаючи вагання і квилінь, Покірну землю чути під ногою І пити зором синю далечінь" [10, 73].

З епітетом синій в поезії "пражан" часто сполучаються іменники вітер, буря: "Сонце нігди не заходить. Синій вітер. Кораблі. Берег мрійної землі. Води, води, води, води" [7, 109], "Все, як було – шорстка шоса, тополі, шпиталь, За будинками співає синім вітром даль" [8, 322]. Стихія вітру у різних її проявах посідає одне з головних місць в образній системі поетів-неоромантиків. У першому наведеному уривку вітер уособлює далеку мрію, тому метафоричний епітет синій вітер створює романтичний образ омріяної землі. Образ золотої і синьої бурі символізує час, зміну епох, виражає бурхливі настрої доби, неспокій: "Бились бурі золоті і сині, Рокотав литавровий натовп, І пустинь в прозорі далеч сині Вів і закликав племінний стовп" [8, 126].

Колірний епітет синій, потрапляючи в художній контекст, стає залежним від нього, знає впливу усієї образної тканини художнього твору, що впливає на семантичне перевтілення слова. Поєднуючись із іменниками, які називають абстрактні поняття, епітет синій зазнає складних семантичних зрушень: "Який же ангел зорекий З нічних небес на нас вказав, І Бог забув про синій спокій, і в вічність нас заколивав!" [8, 48], "Тому, кому не судиться вмерти, В синю вічність оберне світ" [1, 77], "Ліси, ліси горять, немов пожари, І затишно у синій самоті" [4, 60].

Характерно, що епітет синій, розширюючи семантичні зв'язки з іншими лексемами, стає складовою частиною розгорнутих метафор: "Розплющить ранок сині очі, Погляне з неба не струмок" [2, 81], "На холодне від бронзи небо Вечір синю долоню простяг" [1, 68]. Найчастіше для створення метафоричного образу поети послуговуються генітивними конструкціями: "Ти ще стоїш? Вже спорожнів перон. Яке глибоке неба синє плесо!" [8, 266], "Погідне сонце – пісня синіх веж На бруках тоне, з пелюстковим виром Крізь темну хмару вечора пливе" [1, 54], "Співає море в білім шумі, І світять бризки синіх зір" [4, 54], "З усмішкою, що золотом горить, Застигла смерть на синіх крилах ранку" [1, 36].

За допомогою прикметника синій утворюються індивідуально-авторські метафоричні епітети-композиції: сине-зоряний Бескид [2, 58], синеока радість [6, 59], сине-сине зимно [2, 60], синьоока Лада [8, 257], синьоока осінь [2, 61], синьоокий вітер [8, 162], синьоокий Христос [4, 85] та ін.

Звернемося ще до однієї з найчастіше вживаних поетами кольороназви – золотий.

"Небагато знайдеться в українській мові слів, які за різноманітністю семантики могли б конкурувати з прикметником золотий. Лексико-семантичний аналіз мінімальних словесних оточень прикметника золотий у поезії І. Франка розкриває 17 значень цього слова. Тут і первинне значення, і низка вторинних, похідних значень", – зауважує Т. Панько [12, 22–23].

Простежимо, як формується новий поетичний зміст цього слова у ліриці "пражан". У Словнику української мови зафіксовано 7 значень лексеми золотий, із яких перших три – прямі ("який має в собі золото як складову частину або зроблений із золота"); решта – переносні ("який своїм кольором нагадує золото; дуже цінний, вартий поваги (про людину, її характер)"; "який дає людям радість, щастя; прекрасний, щасливий; дорогий, любий (у пестл. звертанні до кого-небудь)") [16, 680].

Традиційно золотий колір пов'язують із осінньою порою року, тому епітет золотий займає особливе місце у поезіях на тему осені: "Мов тихий шелест гаю, пролине осінь золота" [4, 55], "Ще вчора в синьому пожарі горіла осінь золота" [4, 58], "Веселий вересень у лісі Повисив ліхтарі, І сонце на злотистім списі Гойдається вгорі" [4, 59], "Розхристана й простоволоса В ялиновій юрбі Мене береза злотокося Стрічає на горбі" [4, 59], "Над серцем стомленим несуться хмари, І вітер рве намети золоті" [4, 60]. Ознака золотий є постійною при характеристиці цієї пори року.

Серед численних значень епітета золотий, побудованих у поезії "пражан" на метафоричності ознак, одне з основних місць посідає значення "кольором подібний до золота": "Чого ж, дівчино, ти голівку клониш? Чому ж цей біль в затиснутих устах? Бо он, в житах, там стежка золота... Там милий їде в бій... [1, 16], "Аж поки сонця золота стріла Не задзвеніла й не протяла душу" [8, 51], "Ліси знялися в золотий пожар, Крізь листя мчать вітри простоволосі, Плакучим вербам чешуть русі коси..." [1, 33]. "Схилився день на золоті жита, Упало сонце в Дніпрові пороги" [1, 14]. Золотий – це колір достиглого жита, сонячних променів, листя осіннього лісу. Зауважимо, що у збірках Олега Ольжича золотий функціонує як означення до таких іменників, як: бджоли, бори, вино, далина, дощ, захід, мед, натхнення, підборіддя, стріла, тіло та ін. Поряд з узвичаєними сполученнями (золотий мед і под.) поет використовує епітет метафорично (золоті натхнення).

У семантичній структурі епітета золотий в поетичній мові активізується значення "освітлений сонцем, сонячний": "День дзвенить – золота голубінь, День співа – блакитна безодня" [8, 135], "І весна ця холодна і сонна, І над парком зелений дим Задзвеніли б блакитним дзвоном, Заструмили б теплом золотим" [8, 104], "І з України вітер дув, І тужно-тужно сльози сьорбав І танув золотий туман" [2, 66].

Аналізуючи семантико-стилістичне навантаження епітета золотий, відзначаємо наповнення його змісту емоційно-оцінними конотативними компонентами "радісний, піднесений, щасливий": "Щоб потім в золотій нестями літа, Благословлять блакитну висоту І відчувать, як чорна плоть налита Вихоує соловку ваготу" [8, 189], "Воно дощем спадає золотим Тобі на серце – і життя щоденне Здається святом, паладом – твій дім, І кожне діло є благословенне" [10, 102].

Часто поети вживають слово золотий у значенні "прекрасний, чарівний": "Ах, скрикнути би! Зоряним наметом На досяг спала мрія золота" [7, 334], "Наче пісня золота, В темнім лоні скрипки я дрімала" [4, 43].

Минуле було для Є. Маланюка, О. Ольжича, Ю. Дарагана, Ю. Клена важливим джерелом натхнення. У багатьох віршах тема сьогодення звучить крізь призму давнини. "Пражани"-неоромантики охоче зверталися до історичної тематики, звеличуючи лицарські чесноти: витривалість, віру в перемогу, патріотизм, чесність та ін. Тому не випадковими у їхній ліриці є сполучення: золотий день, золота земля, золотий вік, золота пратиша тощо, у яких епітет золотий метафоризується і набуває значення "багатий, гарний, щасливий": "В день такий смерть – як цілюща холодна вода. В день золотий і тяжкий, як аттійська олива" [10, 58], "І верталися знов до землі золотої Сапфірово-безмежним шляхом кораблі" [8, 294], "Нове життя з руїн ростиме, І знов буятимуть жита, І сплине знов над ними Пратиша золота" [4, 52], "Був же вік золотий, свіжі, проткані сонцем діброви, Мед приручених бджіл, золотавість сп'янілого тіла" [10, 77].

Епітет золотий, розширюючи сполучваність із семантично віддаленими лексемами, творить індивідуально-авторські метафори. Образи, побудовані на багатогранній семантиці такого тропу викликають найнесподіваніші асоціації, відзначаються високою експресивністю: "А душа, розбещеністю п'яна, Вип'є туги золоту отруту" [20, 39].

Нормою поетичного слововживання стало поєднання в одному контексті золотої і блакитної гами. Таке кольорописання притаман-

не пейзажній ліриці поетів, у якій відчувається замилювання природою, світом: "День дзвенить – золота голубінь, День співа – блакитна безодня" [8, 135], "Щоб потім, в золотій нестями літа, Благословлять блакитну висоту, І відчувать, як чорна плоть налита Викохує солодку ваготу" [8, 189]. З епітетами золотий (злотний) і синій пов'язується ідея національного відродження українців, а також романтичні надії та виклик сірій буденщині: "Бились бурі золоті і сині, Рокотав литавровий натовп" [8, 125], "Пливуть віки верхами золотими і буревії війн вовками виють" [1, 24], "За честь, за стяги злотні Руси, за батьківську вояцьку славу! Вас оспівають струни гусел, Поляглих дуб вквітчає в нав'ї" [7, 102]. Невипадково, що саме ці барви набули національно-символічного звучання.

Поезія "пражан" багата на складні прикметникові утворення, першим компонентом яких є колірна лексема золотий: "Всесвіт – храм, де копула блакитних глибин Двиготить злotosонячним дзвоном" [8, 193], "Там зачарують гіпнотичні кобри Під пестоцці золотілих дів" [8, 32], "До рук йому трьохбарвне дайте берло, Від трьох світів, що він в життю кохав: Золотохвильних, теплих нив південних, Високих гір, зеленоверхих гір, І моря, моря, що бурхливе вічно" [6, 29]. Такі композити належать до епітетів, що синтезують образність, відчутно впливають на експресивність висловлень, відтворюючи багатогранність й оригінальність творчого мислення поетів. Це стосується й інших сполучень на зразок: золот-стяг, золот-вечори: "І як згоряють золот-вечори Над срібним закрутом ріки" [1, 47], "Я з роду воїн, Переможце, доніс свій золот-стяг" [7, 108].

У поетичній мові А. Гарасевича, Ю. Клена, Є. Маланюка, О. Ольжича, Ю. Дарагана функціонує колірний епітет білий. Відомо, що білий колір має глибоко символічне значення у всіх народів світу. Його пов'язують із поняттями світла, сонця, життя, радості, святковості, краси. Для українців білий колір споконвіку священний. Він уособлює божественне, вічне, духовне.

Мовознавці стверджують, що слово білий первісно означало "блискучий, прозорий, невидимий", а пізніше – "чистий та світлий". Тому не випадково, що усі предмети, явища, яким властивий білий колір, оцінюються позитивно. Проте білий може надавати означуваному й негативної конотації, адже водночас він символізує і смерть. Таке розуміння білого кольору закріпилося у фразеологізмах: білий, як смерть; побіліти від страху.

Прикметник білий є полісемантичним. Словник української мови подає таке основне значення цієї лексеми: "який має колір крейди, молока снігу; протилежне чорний". Саме з такою семантикою білий уживається як постійний епітет до деяких назв (сорочка, хата, личко та ін.). Синонімічно з ним пов'язують лексеми: вимитий, випраний, чистий; посивілий, сивий, сивоволосий; зблідлий, блідий. Білий як один з основних елементів кольорової символіки протиставляється чорному (іноді червоному).

Поети "Празької школи" творчо застосовують традиційну концепцію білого кольору, на ґрунті якої вибудовують індивідуальні словообрази. Кольоратив білий у поезії Ю. Клена, Є. Маланюка, А. Гарасевича, Ю. Дарагана виступає основним компонентом художнього образу зими та її атрибутів: "Осяй, опануй і натхни її древню владу Над білим безмежжям одітої снігом землі" [8, 257], "Скоро вщухнуть дощі, Заспіває зима В білий простір жалобним гімном" [8, 178]. Ознака білий може виражатися опосередковано, стосуючись предметів, які перебувають в асоціативних зв'язках з означуваними явищами: "Зима вже білий стяг підносить, Підносить стяг зима..." [2, 65].

У досліджуваній семантиці прикметника білий виявляється і пряма вказівка на відповідний колір, і метафоричні значення цієї лексеми. У словосполученнях біле безмежжя, білий брук, білий простір реалізується пряме значення кольороназви білий.

Словосполучення біле тіло належить до традиційних поетичних образів, в яких семантика безпосереднього, прямого, називання кольору нейтралізується: "Як зв'язали Діву Катерину Посіпаки в храмі на стіні, Рвали біле тіло, щохвилину припікали рани на огні" [10, 99].

У поетичному мовленні Є. Маланюка привертають увагу народнопісенні образи, створені за допомогою епітета білий. Поет використовує фольклоризми білий день, білий світ, які набувають семантичного оновлення через певну сполучуваність і розширення метафоричного контексту: "От і йде, Шепчучи "засни", Білий день Чорної весни" [8, 440]. Оригінальне переосмислення сталого вислову спирається на актуалізацію колірного значення епітета білий, контрастну символіку кольоративів білий і чорний.

У поезії А. Гарасевича колірна ознака епітета білий нейтралізується, набуваючи загального оцінного значення "прекрасний, дорогий": "І згадую. А з споминами лунко Пливе у безвість пісня білих ніг..." [1, 67].

Епітет білий виражає ознаку не тільки найрізноманітніших предметів і явищ навколишнього світу, але й абстрактних понять. Поєднуючись з експресемами любов, сон, спокій, душа, нестями, прикметник білий відзначається складними семантичними зрушеннями: він втрачає своє основне значення, набуваючи натовість метафоричного. Такий епітет характеризує душевний стан, почуття: "Вже перейшла блакитна повільно І ти не Симон, а Петро. Вже замість білої любові Лютує в жилах чорна кров" [8, 428], "Коли у ритмі білої нестями Гуде сп'янілий вир годин, Невже поплинеш ти за кораблями, Рокованими на загин?" [4, 31].

Однією із рис неоромантичного стилю зображення, на яку вказують дослідники, є внутрішня напруженість і контрастність образів. Неоромантики будують експресію на постійному зіткненні полярностей, на емоційних протиставленнях, одним із засобів вираження яких є білий і чорний колір. Ці барви становлять собою діаметрально протилежні символи позитивного й негативного. Чорний притаманний широкий спектр символічних значень, які беруть свій початок із міфічних уявлень людини і закріплені у фольклорі. І сьогодні не вийшли з ужитку фразеологізми: чорний день, чорна година, чорна доля, які символізують нещастя, лихо. Чорний колір уособлює темряву, зло, смерть, пекло.

У Словнику української мови зафіксовано 13 значень лексеми чорний. Перше і основне вказує на колір сажі, вугілля, воно є протилежним до білого. Серед переносних виділяємо такі: а) "важкий, безпросвітний, безрадінний (туга чорна, думи чорні, доля чорна, жура чорна, гризота чорна, жах чорний, година чорна)"; б) "властиве злісній, низькій, підступній людині (чорна душа, чорні уста, чорна совість, чорна пам'ять, чорна справа, чорна невдячність)" в) "україн ворожий, реакційний (чорні сили, чорна реакція)"; г) "який не викликає схвалення, погань, негативний, ганебний" [17, 352].

У поетичних текстах "пражан" прикметник на позначення чорного кольору відзначається своєрідністю. Він є домінуючим на означення загрози і трагедійності буття, що чатують на людину. Звідси, наприклад, народжуються Маланюкові образи "чорної Еллади", "Чорного серця" (назва циклу). Саме прикметник на означення чорного кольору є найбільш зображально насиченим у кольоровому спектрі лірики Є. Маланюка. Частота вживання цього означення у творах поета

домінує порівняно з іншими кольороназвами. "Рецензенти дорікали поетові, що в нього мотів "чорного настрою заступає всі інші почуття" [8, 15]. У Є. Маланюка чорний колір означає зло, занепад, зневіру, які оточують ліричного героя: "І хмара чорна йде услід моїй весні, І хмуро вироста" [8, 191], "Ми програли життя сатані. Чорний гріх нас заплутав навіки" [8, 143], "Й п'яніли чорним словом "зрада" Либонь міцніше від вина" [8, 310]. Колірний епітет чорний у поезії Є. Маланюка є основним у творенні суперечливого і роздвоєного образу України. У поезії "За мармурові мури мрій" чорний символічно посилює й поглиблює характеристику краси природи рідного краю: "Так близько вічність. Дихає синь. В орбітах космоса – сонати... О, коли б міг цілком не знати Земної чорної краси!" [8, 79]. Семантика прикметника чорний у його переносному вживанні ("страшний, понівечений війною") розкривається в індивідуально-авторських метафорах: "Повій на чорну Україну, Де вод і зор давно чортма, де кожен рік, де кожен днину Бездонна поглина тюрма" [8, 414], "Все спалено вже. Все. Руїни мук і болю. Та чорні згарища людських земних скорбот" [8, 148].

Поширеним у поезії Є. Маланюка є образ чорного вітру – символу самоти, розрухи, руйнівної сили: "І чорний вітер дме На тім шляху до давньої дідизни" [8, 368], "Хоч чорний вітер дме з півночі, Хоч небо свариться з-за хмар" [8, 114], "На хресті слова розп'ятий Цвяхами літер Один, – яким же криком ще маю кричати Крізь історії чорний вітер Страшної епохи син?" [8, 103].

Тривожний внутрішній настрій ліричного героя, психологічну напруженість поет виражає за допомогою метафоричних епітетів чорне серце, чорне слово, в яких простежуються значення "підступний, підлий, зрадливий": "Ані шаблі, ані ножа Не схрестити в останнім герці: Та ж камінно-мертва душа, Те ж безлюб і чорне серце" [8, 196], "Й п'яніли чорним словом "зрада" Либонь міцніше від вина" [8, 310].

У поезіях Ю. Клена, О. Теліги, О. Ольжича та ін. теж виявлено епітетні конструкції з прикметником чорний, у яких автори реалізують як пряме, так і переносне значення. У словосполученнях чорна стріха, чорні барви, чорна тінь, чорні вежі, чорні коні, чорні хвилі та ін. епітет називає колірну ознаку цих реалій. Часто чорний позначає не тільки колір природних явищ у темну пору чи важкість грозових хмар, масивність гір, густоту лісу, а й відтворює емоційне враження від спогля-

дання природи, почуття людини, актуалізуючи переносне значення слова: "А може прийде чорна громовиця і потолочить молоду пшеницю" [7, 331], "Зорі великі дрижать в оксамитному чорному небі" [6, 66], "А чорний степ звірюкою реве, дрижить земля кривавим кроком смерти" [1, 15], "І вже розцвітають в просторах ясних Багряні і чорнії квіти" [10, 90], "Та завтра, коли простори Проріже перша сурма – В задимлений, чорний морок зберу я тебе сама" [20, 22].

Постійний епітет чорний уживається в певному колі символічних сполучень: чорна земля, чорна ніч, чорне поле, у яких символіку чорного кольору можна вважати хоча й традиційною, але дещо віддаленою від усталених українських фольклорних взірців. Чорний – це колір рідної землі України, родючої, багатой, щедрої: "О, земле рідна, земле чорна! Ти одягнешся в весну знов..." [8, 124], "Земля благодатна і чорна До решти знесилила ноги" [10, 57], "Не все ти, земле чорна, віддала З плодючого, розораного лона" [1, 34].

На реальну парадигму, що відповідає чорному кольору, нашаровується переносна, образна. У поетичній мові Ю. Клена, О. Теліги, Є. Маланюка та ін. прикметник чорний є емоційно наповненим. Йому притаманні смислові й естетичні прирошення, які надають кольороназві особливої експресивності: "І воля звільнена, і полонений дух Байдужо пропливуть над чорною весною" [8, 191], "Загартованих безсмертям знов веде мета Здовж окропленого кров'ю знаного шляху, Де стрічали чорну осінь і зиму лиху" [8, 324], "Мій чорний день хитнувся і розтанув Гарячим сонце спалений згори" [20, 40], "Все те за тобою Пливло у безвість чорною рікою..." [4, 95]. Аналізоване слово у виділених сполученнях набуває метафоричного значення "безрадісний, безпросвітний".

Найчастіше чорна барва реалізується в словесних образах, які формуються не лише цією колірною назвою, а й іншими лексемами, що творять певний троп (епітет, метафору тощо): "Тільки Бог один знав і бачив Чорну ніч твоєї душі" [8, 201], "Чорна п'ятьма, як гадюка ниця, Обвиває ліженько її" [6, 70], "Стогне пустка в темряві куряв, Стогне чорна пристрасть землі" [1, 69], "Не пурпур оздобою шат твоїх єсть, А чорна сироватка зради" [10, 96].

Епітет чорний розкриває свою метафоричну природу й у сполученні з абстрактними поняттями, пов'язаними з внутрішнім станом людини. Утворюючи конструкції з іменниками зневір'я, гріх, докір, жах, крик, смуток, він реалізує семи "безнадійний, пекельний,

відчайдушний", передаючи негативні емоції ліричного героя: "Він [день], може і розгубить пір'я Мов гай осінній – жовтий лист... Не треба чорного зневір'я, Палає срібнобарвний хвіст" [2, 58], "Ми програли життя сатані, чорний гріх нас заплутав навіки" [8, 143], "І чорний і тяжкий докор ліг На все, що вабило колись" [8, 82], "Та що тобі пісні цих клятих літ І чорний жах, що вовком виє!" [4, 101], "Чувай! Надходить грізний реченець, Над полем чорний крик сурми полине" [4, 87], "Чорним смутком, чорним болем стріне хати ранок" [7, 786].

Символіка чорного кольору побудована на протиставленні білому. "Чорно-біла графіка є глибоко символічною: трагізм життя і світлий промінь людської душі. Ця символіка є органічною як для українського фольклору, так і для традиційної поетики, а потім українського модерну" [9, 345]. "От і йде, Шепчучи "засни" Білий день Чорної весни" [8, 440], "Вже замість білої любові Лютує в жилах чорна кров" [8, 428], "Чорний день від снігу побілів" [8, 253].

За емоційною насиченістю чорному кольору, який символізує зло, смерть, страждання, війни, протиставляється червоний – символ повноти життя, свободи, радості і любові. В українському фольклорі червона барва є характерною в описі дівочої вроди. З іншого боку, червоний – це колір пролитої крові, тому асоціюється з війною, агресивністю, ворожнечею, помстою, смертю. В сучасному мовленні українців узвичаїлося використання прикметника червоний із традиційним значенням кольору, яке зафіксоване у Словнику української мови: "такий, що має забарвлення одного з основних кольорів спектра, який іде перед оранжевим; кольору крові та його близьких відтінків" [11, 296].

Дослідники творчості поетів "Празької школи" зазначають, що кров – символ жертви, страждання, пристрасті – домінує в неоромантиків і надає особливого трагізму їхнім переживанням. Червоно-чорне забарвлення передає сутність поняття "трагічний оптимізм": "Прокидається обрій. Нуртують розбурхані хвилі, Чорним оливом б'ють об червоний, народжений день" [1, 42], "Ще не раз промчать Вавилони Залишаючи чорний чад, І озера заграв червоних" [1, 76]. У поезії "пражан" поособливому відбувається семантичне наповнення червоної барви. Простежимо, як прикметник червоний у межах основного значення набуває іншого, поетичного, забарвлення.

У творах Є. Маланюка, Ю. Липи, О. Ольжича, Ю. Клена епітет червоний відзначається

ся широкою сполучуваністю з іменниками, які називають конкретні та абстрактні поняття: кров, полум'я, ріка, вечір, день, захід, пил, ранок та ін. У висловленнях: "На чолі твоїм темний знак, Кров червона тече струмками" [20, 44], "...І край сусіднього села Багряним димом застила, І дико, дико так вночі Червоним полум'ям блищить" [2, 76] поети вживають епітет червоний у прямому значенні, виражаючи ознаку кольору. Символом радості, повноти життя виступає він у віршах А. Гарасевича: "Як зійде ранок юний і червоний, Мов з розцвіту розсіяних вишень... Встаю з землі розораного лона, Молитву шлю" [1, 40]. Особливо цей настрій відчутний, коли поряд синя і золота барви: "Чарки світили позолотою вин, Будили кров у серці молодечім І синій ранок на червоний вечір Перемінили" [1, 56].

Часто дослідники привертають увагу до червоного як передумови чорного, як до ознаки ще чогось живого, що неминуче приречене на загибель, а відтак йдеться про символ не кінцевого результату, а процесу вмирання, перших симптомів смерті та її причин [14, 122]. Саме таке значення цього кольору є домінантним у ліриці Є. Маланюка, Ю. Клена, О. Ольжича та ін. Червона барва асоціюється із кров'ю, що надає контексту відтінку трагізму: "Вже затремтів в розливах крові Червоний захід і сконав" [8, 96], "Червоне сонце, мов кривава рана, пливе по морі, чашу крові хилить..." [1, 21], "Люду обдертого зграї З лютим одчаєм в очах, З дітьми, з майном на плечах Обрій червоний ковтає" [4, 80], "Увижається шлях під гарячим пополуднім сонцем, Тупіт зморених ніг в клубовинні червоного пилу" [10, 107].

Завдяки своїй емоційній виразності епітет червоний виявляє значні художні можливості не тільки в ролі самостійних художніх засобів, а й як складова частина метафор, порівнянь: "Обізвітьися в червоній імлі життя Ви, прегарні блискавки смерті...", "Важкий, червоний, тривожний вечір бронзу розіляв..." [1, 16] та ін.

Кольористика є помітною рисою поетичного стилю неоромантиків "Празької школи". Незважаючи на побутування однакових барв у творах "пражан", все ж відзначаємо доміну-

вання певної із них у художній тканині твору окремого автора. Використання колірних епітетів у поетичному мовленні Є. Маланюка, О. Теліги, Ю. Клена, А. Гарасевича та ін. супроводжується розширенням їх лексичної валентності, функціонально-стилістичним оновленням семантики, що веде до утворення символів.

1. Гарасевич А. До вершин: Зібрані поезії. – Нью-Йорк: Молоде життя, 1959. – 126 с.
2. Дараган Ю. Срібні сурми: Поезії. – Кіровоград, 2003. – 96 с.
3. Єременко О. Магія кольорів у ліриці Н. Лівичко-Холодної // Слово і час. – 2000. – № 4. – С. 68–72.
4. Клен Ю. Вибране. – К.: Дніпро, 1991. – 462 с.
5. Культура української мови: Довід. // За ред. В. М. Русанівського. – К.: Либідь, 1990. – С. 257.
6. Ліпа Ю. Вірую. – Львів: Каменяр, 2001. – 102 с.
7. Лятуринська О. Зібрані твори. – Торонто: Видання організації українок Канади, 1983. – 812 с.
8. Маланюк Є. Поезії. – Львів: Фенікс ЛТД, 1992. – 686 с.
9. Мацько Л., Сидоренко О. Стилістика української мови. – К.: Вища школа, 2003. – 462 с.
10. Ольжич О. Незнаному воякові. – К.: Фундація ім. Олега Ольжича, 1994. – 432 с.
11. Пономарів О. Стилістика сучасної української мови. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – 248 с.
12. Рідне слово. – К.: Наукова думка, 1974. – Вип. 8. – 110 с.
13. Рязанцева Т. Символіка кольорів у поезіях Олекси Стефановича // Урок української. – 2005. – № 9–10. – С. 29–31.
14. Саєнко В., Пономаренко І. Мистецький синтез і творчий метод у "Кассандрі" Лесі Українки // Проблеми сучасного літературознавства: 36. наук. праць. – Одеса: Маяк, 1997. – Вип. 1. – С. 122.
15. Словник символів культури України. – К.: Міленіум, 2002. – 258 с.
16. Словник української мови: В 11-ти тт. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 1970. – 799 с.
17. Словник української мови: В 11-ти тт. – Т. 3. – К.: Наукова думка, 1972. – 744 с.
18. Словник української мови: В 11-ти тт. – Т. 11. – К.: Наукова думка, 1980. – 699 с.
19. Ставицька Л. Естетика слова в українській поезії 10–30 рр. ХХ ст. – К.: Правда Ярославиць, 2000. – С. 98.
20. Теліга О. Збірник. – К.: Париж; Лондон: Видавництво ім. О. Теліги. – 473 с.

Карпенко В. О.,
проф.
УДК 070.001

Редакторський жанр

Стаття присвячена майстерності написання редакційної статті (колонки редактора) – важливого різновиду аналітичного жанру.

Ключові слова: редакційна стаття, жанр.

The article is devoted to the skill of writing of editorial article (a column of the editor) as a important version of analytical genre.

Key words: editorial article, genre.

1. Акцент номера

Можливо, пересічний читач не завжди зауважує, але кожен журналіст знає достеменно, що газета аж ніяк не вінегрет із різноманітних тем і жанрів, а чітка, продумана до дрібниць цілісність, де місце і обсяг кожного матеріалу вмотивовані. Кожне число, як правило, має свій тематичний центр, своєрідний стрижень, на який нанизується (підверстується) вся інша тематика. Випуск без центрального (журналістською мовою "гвоздєвого") матеріалу вважається невдалим. Зазвичай такий матеріал починається з першої полоси або на ній анонсується якомога помітніше, щоб відразу "вбирав у себе очі читача". Суть такого розміщення якраз і полягає в тому, щоб акцентувати увагу на тій чи тій темі, щоб підкреслити, що саме вона нині найактуальніша.

Такий підхід є типовим у світовій журналістській практиці. Був він властивим і за радянських часів: наприклад, різні газети – від центральних до районних – щонумера друкували так звані передові статті, які розміщували на першій полосі широким форматом на дві лівих колонки. Це були своєрідні публічні директивні вказівки тих партійних комітетів, чийми були газети. В них обґрунтовувалася необхідність тієї чи тієї кампанії, роз'яснювалося, що слід робити партійному активу, вказувалося, приміром, селянам, коли і як треба сіяти чи збирати урожай, і далі в такому ж дусі.

Авторами передових статей у районних газетах найчастіше були редактори, в обласних, республіканських – крім редакторів, могли виступати секретарі відповідних партійних комітетів, у газеті "Правда" – центральному друкованому органі партії – відповідальні працівники ЦК та газети. Такі статті подавалися без підписів, скрізь сприймалися як партійні вказівки, обговорювалися на місцях і були обов'язковими для виконання по всій вертикалі партійно-радянської влади.

Звичайно, ця бюрократична система, взята на озброєння партійною пресою, накладала свій відбиток і на якість матеріалів. Оскільки теми для передових статей часто збігалися з повторенням політичних кампаній (вибори у партійних організаціях та колгоспах, початок навчального року в системі політичної освіти), чергуванням сезонних робіт у сільськогосподарському секторі (сівба, обробіток просапних культур, жнива, підготовка тваринництва до зими) тощо, та оскільки їх нерідко писали партчиновники, які не мали журналістської освіти, то й нагадували ці статті не стільки газетні жанри, скільки заскорузлі, сухі й безбарвні бюрократичні циркуляри, підготовлені за шаблоном з повторюваним набором тодішніх газетних штамів на кшталт: "ставши на трудову вахту...", "йдучи назустріч знаменній події (даті)...", "виконуючи рішення партійного з'їду (пленуму ЦК...)", "розгорнувши соціалістичне змагання на честь свята (ювілею)...", "трудівники колгоспу (ферм, полів) зобов'язані..." і таке інше. Як правило, це були малочитабельні матеріали, хоча по-своєму відбивали реалії тодішнього життя – такі ж зарегламентовані, сірі та нецікаві. Зате називалися гучно та претензійно – "прапор номера". І, звичайно ж, оплачувалися підвищеним гонораром: відповідно до високого чину авторів та висловлених ними "цінних вказівок".

Хай там як, але передові статті тодішньої компартійної періодики були хоч і блідим і неякісним, та все ж таки наслідуванням традицій "буржуазної преси" і сприймалися як акцент номера. Справді, бо в закордонних серйозних газетах практикувався тоді, та й понині вміщується, головний матеріал випуску, присвячений злободенній проблемі, на якій акцентується читацька увага. Такий матеріал може подаватися без підпису, щоб підкреслити, що висловлені в ньому думки є позицією газети. Але може мати й автора, як

правило, відомого журналіста, політичного (економічного, міжнародного, воєнного тощо) оглядача, людини з іменем. Це може бути особистий погляд на злободенну подію чи тенденцію, актуальний коментар з приводу, що часто-густо виражають політику часопису. Такі журналісти – редактори тематичних блоків чи визнані оглядачі – мають своє постійне місце на газетних сторінках, які сприймаються як їхня іменна шпальта. Це висока честь мати іменну шпальту, це визнання глибини міркувань, прогнозів та журналістської майстерності їхніх авторів. Аналітика цих журналістів позитивно сприймається читачем, її чекають, на неї зважають політики, на неї посилаються та її цитують колеги з інших засобів масової інформації.

Жанри таких виступів можуть бути різними – стаття, огляд, коментар, навіть кореспонденція, – але завжди це аналітика. Тим і цікава. І сприймається справді як тематичний акцент якщо не номера, то принаймні тематичного блоку. Обсяг може бути довільний, він диктується важливістю теми та відчуттями міри автора. В американських газетах, наприклад, шпальта редактора чи оглядача має обсяг у середньому 500–700 слів.

2. "Колонка редактора" як жанр

Журналістика незалежної України практично відмовилася від передових статей, принаймні в тому форматі й у тому розумінні, що були за радянських часів. Хоча жодна солідна газета без "гвоздьових" матеріалів не виходить. Інколи це буває вдало, інколи – не зовсім. Наприклад, не завжди демонструють у цьому сенсі здоровий смак, високу вимогливість у визначенні для анонсування центральної теми відповідальні працівники однієї з найсучасніших за оформленням, організацією матеріалу, творчими пошуками повноколірної газети "Сегодня". Так, у номері від 29.08.2006 р. на першій сторінці цілком слушно проанонсовано соціально-політичний огляд "Восемь вопросов на осень" та розповідь про нелегкі будні військовиків-контрактників під назвою "Украинский контрактник служит родине с 8.30 до 18.25, а она ему платит \$90 в месяц". Абстрагуймося від того, наскільки вдалі ці анонси річ не в цьому. А в тому, що ще один суспільно важливий матеріал, принаймні для киян, ("Превратить Андреевский в бордель не позволим!") про виступи протесту художників, майстрів прикладного мистецтва та жителів славновісного Андріївського узвозу проти намірів властей реконструювати цю видатну історичну й культурну пам'ятку, після чого Андріївський перестане бути

Андріївським, проанонсовано сіро й не виразно: одним рядком чорно-білим виворіткою унизу першої полоси.

Зате анонс про літній відпочинок двох відомих українських депутатів в Америці та на Кубі, а також про бійку та розлучення подружньої пари з російського шоу-бізнесу винесено на чільне місце і подано в кольорі та з фотографіями. Хоч і кажуть, що у кожного свій смак, але виправдовувати несмак власними уподобаннями – невдячна справа. У нашому випадку і сліпому видно, що редакція на догоду попиту обивателя поставилася невимогливо до анонсування матеріалів. Звичайно, подробиці з приватного життя нардепів та сімейні скандали московських шоуменів можуть бути цікавими для обивателями. Та останнє діло опускатися до смаків обивателів, куди благородніше і виправданіше своїми публікаціями їх підтягувати до інтелектуального і духовного рівня свого часопису.

Та попри цей, хотілося б думати, нетиповий випадок, нинішні періодичні видання таки намагаються витримувати тематичний баланс, дбають про масштабні теми, виділяючи центральні матеріали, тематичні центри видання. Та вони аж ніяк не можуть бути заміниками редакційної, так би мовити, загальної статті, яка б чітко, економічно, образно відображала позиції часопису щодо тих чи тих актуальних і значущих явищ і подій соціально-політичного життя.

Хто ж може і має право виражати цю позицію?

Безумовно, головний редактор передусім, оскільки він:

а) уповноважений засновником керувати редакцією, а редакція, згідно із законодавством, "реалізує програму друкованого засобу масової інформації, затверджену засновником (співзасновниками)" [1];

б) є найпоінформованішим членом редакційного колективу, оскільки за тим же законом у його функціональні обов'язки входить представляти редакцію у відносинах із засновником (співзасновниками), видавцем, авторами, державними органами, об'єднаннями громадян тощо [1];

в) обіймаючи керівну посаду у творчому колективі, мусить володіти високим рівнем професійної майстерності і може продемонструвати високий клас написання аналітики.

Як уже наголошувалося, головному редакторові не обов'язково виступати з журналістськими матеріалами на сторінках керованого часопису. Але бажано. Йдеться, звичайно, не про поточні журналістські ма-

теріали – для цього є працівники, які мають цим займатися і яких у жодному разі не слід підміняти. Редактор має братися за перо, коли відчує, що саме він найкраще впорається з тією чи тією темою. Йдеться про глибоку аналітику, з якої судять про рівень видання. Ось для цього практика виробила суто редакторський жанр, який іменується "колонка (головного) редактора".

Чим характеризується "колонка редактора"? За яких умов і обставин головний редактор має скористатися цим жанром?

По-перше, коли відчує суспільну потребу в роз'ясненні вузлових проблем, в яких живе країна чи регіон.

По-друге, коли визріває і проситься на кінчик пера суспільно значуща тема;

По-третє, коли актуалізуються завжди гострі злободенні питання, які на слуху у громадськості.

Редакторський жанр віродився у новій якості за часів незалежності. Саме у цей період виникло чимало нових проблем, пов'язаних зі зміною державного ладу, з національним державотворенням, з виникненням реальної багатопартійності та переходом до ринкових відносин. Все це відбивалось у суспільній свідомості, до глибини душі хвилювало громадян, тому й вимагало журналістського осмислення. Отже, можна сказати, відродження жанру "колонки" було викликане суспільною потребою.

За теорією журналістських жанрів "колонка редактора" – це стаття, аналітичний огляд чи аналітичний коментар. Однак ці класичні жанри у формі "колонки" позначені своєрідністю підходу, аналізу та стилю автора – всім, що властиво публіцистиці найвищого ґатунку. Далеко не всі редактори ведуть свою "колонку" в часописі, не використовують, отже, величезні можливості цього жанру. Причини тут різні: переобтяженість редакторів суто організаторською роботою та виконанням представницьких функцій; небажання перейматися журналістською творчістю, щоб не відбирати хліб у працівників пера; зрештою, страх виявити свою творчу неспроможність. Не варто їх за це картати: головне в редакторській праці – не продемонструвати майстерність свого пера, а забезпечити умови для розкриття творчих потенцій підлеглих.

Ті ж редактори, які не ігнорують "колонку", намагаються писати з почуттям і редагувати з розумом. Звичайно ж, матеріалу з обраної теми завжди має бути більше, ніж потрібно безпосередньо для її розкриття. Теми "колонок", як і їхні параметри, можуть бути

різними. З редакторської творчості новітньої української журналістики привернули увагу читачів "колонки редактора" газети "Вечерня Одеса" св. пам'яті Бориса Дерев'янка та редактора київської "Независимості" ("Комсомольського знамені", "КоЗи") Володимира Кулеби.

Борис Дерев'янка завжди обирав суспільно "гарячі" теми і не обмежував себе обсягом матеріалів. Нерідко його "колонка" починалася на першій сторінці, продовжувалася на другій, а закінчувалася на третій. Фактично це вже була не стільки "колонка редактора", скільки полоса чи розворот редактора. Звичайно, тут уже явний перебір, але писав Дерев'янка гостро, безкомпромісно, майстерно; його матеріалами зачитувалися. Як непересічні журналістські твори, вони продовжували своє життя в книгах.

У Володимира Кулеби інший стиль, інший підхід. Його "колонки" подавалися під рубрикою "Чай на серветці", були невеликі за обсягом – займали справді класичну газетну колонку на сторінці формату А3, писалися у формі невеликих новелок-спогадів про недавнє минуле – періоду так званого застою та перебудови. Це справді була своєрідна подорож у застій. Написані невимушено й легко, вони так само легко, з інтересом читалися. Це якраз той випадок, коли авторів у простій, на перший погляд, безшабашно-іронічній формі показати на прикладі "стовпів застою" типові норови тих часів. Це було актуально, оскільки позбувшись радянського режиму, тогочасних рудиментів українське суспільство ще не позбулося. Ці та інші "колонки" Володимира Кулеби також вийшли окремою книжкою, що так і називається – "Подорож у застій і зворотно".

3. Мотивація до написання

Тема народжується із задуму, на який наштовхують життєві реалії. Це може бути побачене, почуте, прочитане, осмислене – все те, що хвилює людей, що становить інтерес для багатьох. Іноді незначний, на перший погляд, факт, маленька деталь можуть збурити почуття, вразити розум, викликати ті чи ті роздуми. З'являється бажання, мотивація, своєрідний стимул написання статті.

Пригадується, 1995 року, напередодні 50-річчя перемоги над нацизмом у Другій світовій війні, уже вкотре загострилося ідеологічне протистояння між ветеранами Радянської (Червоної) та Української повстанської (УПА) армій. В одній із дискусій мене вразила непримиренна фраза заштореного "червоного" ветерана: "Бандерівці – бандити з

великої дороги!" На той час з'явилося вже чимало колись забороненої літератури, яка підняла завісу брехні над тими давніми подіями. І поставало питання: чому з бандитами майже десять років не могли справитися регулярні війська двох імперій – нацистської та більшовицької? Як же сталося, що бандити десять років контролювали чималі території, і не тільки у Західній Україні? Чи протрималися б бандити з боями так довго по війні, якби не мали широкої і масової підтримки населення?

Та війна, що її розв'язали Сталін з Гітлером, забрала десятки мільйонів людських життів, морями горя залила величезні території. То чи доцільно через півстоліття звинувачувати єдинокровних братів – солдатів кривавої бойні, хоча б на чиему боці їм доводилося воювати? З різних причин – одні доброхоті, другі під примусом – мусили йти в те пекло, гинути в болотах, замерзати в снігах, умирати на полі бою. То чи варто нині згадувати, хто правіший ішов під кулі? Смерть зрівняла всіх. Цивілізовані народи прибирають по війні могили, незалежно до яких армій належали полеглі. Не слід сьогодні ділитися на "своїх" і "чужих": усі ми діти однієї матері – землі, однієї держави.

Такі роздуми викликала почута ненависна фраза, вона й лягла в основу "колонки", яка закінчувалася словами: "Тож будьмо великодушними і мудрими, ветерани Червоної Армії і ветерани Повстанчої Армії, – подаймо руку одне одному. Пам'ятаймо: якщо свої чубляться, приходять чужі зі сторони і обох прибирають до рук" [2, 40].

Цей відступ я навів, абстрагуючись від питань журналістської майстерності, для ілюстрації лише трьох важливих моментів:

- 1) як може з'явитися поштовх до написання "колонки";
- 2) яка буває мотивація написання;
- 3) якою актуальною може бути проблема і через 10 років; проблема примирення не розв'язана й досі: уже президент Ющенко вперше на державному рівні закликав ветеранів з обох сторін подати один одному руку, а на запитання: хто має зробити це першим? Мудро відповів: "Розумніший".

Можу ще додати, що особисто для мене ця перша на тему національної єдності стаття поклала початок цілому циклу матеріалів, зокрема: "Кожен нині покладається лише на себе. Однак поодинці лише вмирають, виживають тільки гуртом"; "Від виснажливого протистояння – до національного єднання"; "Якщо нині нас не об'єднає здоровий глузд,

то завтра може об'єднати в'язнична камера" [2, 41–52] та ін.

Отже, мотивацією написання "колонки редактора" можуть бути найрізноманітніші приводи – у кожної людини це відбувається по-своєму. Причиною виступити саме редакторові з певної теми завжди є суспільна потреба у такому виступі. Ця потреба з'являється тоді, коли треба:

- відгукнутися на злободенну проблему дня;
- дати відповідь на поставлене життям питання;
- певним чином вплинути на читача;
- роз'яснити певну ідею, яка хвилює суспільство;
- висловити критику на адресу влади;
- запропонувати кардинальне рішення;
- підтримати певну політичну силу або певного лідера.

Перелік таких моментів можна продовжувати – життя завжди може підказати найнесподіванішу тему, так само, як може з'явитися найнесподіваніший привід взятися за її розробку.

Кожного разу редактор береться за перо, коли:

- відчуває професійну необхідність у цьому;
- вбачає в темі новизну для читача;
- вражений рідкісним висловом, парадоксальною думкою;
- виникає необхідність виразити переповнені почуття;
- з'являється бажання отримати задоволення від самого процесу написання;
- ставить таке завдання засновник.

Хоча б які були причини та мотивація написання заголовної статті номера, хоча б який був поштовх до цього, хоча б як мало було редакторів, які пишуть, – все ж "колонка редактора" утвердила себе як жанр, більше того, як жанр саме редакторський. Бо з усіх мотивацій найголовнішою залишається необхідність саме в такий спосіб висловити позицію редакції.

4. Позиція редактора – позиція газети

Кожне видання має свою позицію. Вона – як своєрідна форма, в якій засіб масової інформації втілює свій зміст. А змісту, як доводить діалектика, без форми не буває. Тому всі розмови про незаангажованість того чи того ЗМІ є просто демонстративними деклараціями, які здебільшого нічого спільного з реальністю не мають. Бо навіть відсутність позиції – це також позиція. Тому об'єктивність і правдивість у масовій комунікації – це насамперед зважене висвітлення різних

сторін суспільного життя, показ і зіткнення протилежних за суттю позицій політичних сил, як це, приміром, роблять журналісти газети "Україна молода" та 5-го телеканалу. Але й тут, попри послідовно підтримуваний імідж незалежної газети у першому випадку та "каналу чесних новин" у другому, з інформаційного мішка обох ЗМІ витикається шило заангажованості. Адже спостережливій людині неважко помітити, що і газета, і телеканал з більшою чи меншою віртуозністю проводять лінію певних угруповань у президентському оточенні. Та цю заангажованість можна вибачити і сприйняти, оскільки вона не виходить за межі загального національно-державницького поля, і це найбільше відповідає українським інтересам.

Засоби масової інформації політичних партій прямолінійніші і відвертіші: вони не приховують свою позицію. Зрозуміло, що орган КПУ "Коммунист" дотримується ідеології своєї партії, а заснований прогресивними соціалістами часопис "Досвітні вогні" є рупором їхнього лідера Наталії Вітренко. Так само орган соцпартії "Товариш" відбиває позицію соціалістів. Обрана газетою лінія підтримується всіма властивими журналістиці засобами: тематикою, жанрами, відповідним добром автури, поглядами на поточні події суспільного життя, спрямованими на захист інтересів засновника або того, хто за ним стоїть. На жаль, в українському законодавстві чітко не визначено дефініції понять "засновник" і "власник" засобу масової інформації, тому дуже часто за фактичними засновниками можуть стояти зовсім інші люди чи структури. Хоча б хто там був – політична партія, олігархічний клан чи окремих магнат-мільярдер – це суті сказаного не змінює.

Чимало газет, виставляючи себе поборниками об'єктивності, безсторонності та неупередженості, насправді приховано відстоюють інтереси певних сил. І це реалізується в їхній позиції, провідником і виразником якої є перший керівник. Чи завжди особиста позиція головного редактора збігається з позицією керуваного ним видання – це ще велике питання. Суперечність між поглядами, які пропагує редактор, і поглядами, які він насправді сповідує, призводить до внутрішнього конфлікту, душевного сум'яття та дискомфорту. Безумовно, такому редакторові важко виступати з власними матеріалами, які суперечать його поглядам. А за умови твердих ідеологічних принципів та загостреного розуміння честі він не візьметься редагувати газету, в якій доводиться наступати на горло власним переконанням.

Заглиблення у такі психологічні тонкощі – то вже інша тема. Тому виходимо з того, що особисті погляди редактора збігаються з позицією редагованого ним видання – тут, як кажуть, повна гармонія. І тому, наприклад, головні редактори націоналістичної газети "Шлях перемоги" та прокомуністичної "Київський вісник", дотримуючись діаметрально протилежних поглядів, займають чесну позицію, пропагуючи те, у що самі, треба сподіватися, вірять.

З відновленням незалежності України гостро постали питання національного державотворення. У суспільстві, десятиліттями зомбованому комуністичною ідеологією, розгорнулися гарячі дискусії щодо майбутнього, національного відродження, утвердження демократії. Газета "Вечірній Київ" вирвалася із партійних лабетів, коли ще компартія була при владі. Тоді засновником став трудовий колектив, і часопис відразу зайняв державницьку позицію. Бувши головним редактором газети "Вечірній Київ", я систематично особисто відгукувався на важливі, суспільно значущі теми під рубрикою "Колонка головного редактора". Саме життя примусило взятися за перо – нові часи, часи національного державотворення висували нові проблеми, на які українська спільнота шукала відповіді. Особливо людей цікавив розвиток національного питання в нових умовах. Так з'явився цикл статей на цю непросту тематику. Про їхній зміст можна судити із заголовків: "Дещо про національну гордість"; "Права нації і права людини"; "Нація і націоналізм"; "Національна держава і державна нація"; "Душа нації – дух народу"; "Корінна нація і нацменшини"; "як повернути манкурту пам'ять" та ін.

Лаконічна форма "колонки" диктувала стислість викладу, стрункість аргументації та публіцистичність мови. Тема виступу і дібраний матеріал вимагали "не розтікати мислею по дереву", а відразу "брати бика за роги" й чітко визначати свої позиції. По-іншому неможливо було уявити собі розкриття теми, приміром, у статтях світоглядного характеру. Заявивши у заголовку тему, автор просто зобов'язаний бути світоглядно чітким, у цьому випадку зовсім не доречне будь-яке, хай навіть з найкращими намірами, "затуманення суті", бо читач хоче знати конкретну позицію автора, бо без такої позиції сам виступ на цю тему втрачає будь-який сенс.

"Колонки головного редактора" регулярно – двічі, а то й тричі на тиждень – друкувалися на першій сторінці. То була виснажлива, але потрібна робота. Вдалося виробити свій стиль:

"гаряча тема"; аналіз-роздум на дві сторінки комп'ютерного набору; простота письма; якомога чіткіші висновки, що позначалися прислівниками "по-перше...", "по-друге...", "по-третє..." або римським чи арабськими цифрами 1), 2), 3) – I, II, III; і навіть факсимільне відтворення імені й прізвища автора під матеріалом.

Можу без зайвої скромності сказати, що ці матеріали влучали в ціль, добре сприймалися читачами, вирізалися з газети і складалися в досє – судити так можу з численних відгуків читачів, що надходили в листах, телефоном чи висловлювалися при зустрічах. Вибрані "колонки" виходили окремими книгами, про їх тематичний спектр свідчать назви: "По-одинокі – вмирають, виживають – гуртом" (1995), "Як повернути манкурту пам'ять?..." (1997), "На нашій, не своїй землі..." (1998).

Головний редактор передусім сам як автор заголовної статті повинен мати чітку позицію з порушеної ним проблеми – інакше немає сенсу виступати зі своєю "колоною". Є два способи вираження авторської позиції:

а) безпосередня декларація автором власних поглядів;

б) підведення читача (слухача, глядача) логікою викладу, ґрунтовною аргументацією до певного висновку, який він самостійно має зробити з матеріалу.

ПРЯМА ДЕКЛАРАЦІЯ світоглядної позиції чи погляду на певну суспільну проблему застосовується за таких умов:

– якщо редактор має "залізні" аргументи і "залізну" логіку, що б'ють, як постріл, і здатні привернути увагу читача, і автор переконаний, що це – найекономніший і найдохідливіший спосіб донести свою думку до нього;

– якщо сам матеріал вимагає прямої і ясності, а іншій формі подання його зміст "чинить внутрішній опір";

– якщо постать автора відома і значуща, а людям цікава саме його позиція та його думка (постать редактора має бути саме такою, адже за логікою він має бути першим публіцистом редакції).

Як приклад прямої декларації авторської позиції, наведу фразу зі статті "Ідеологія держави":

"Ми повинні усвідомити: якщо ми хочемо мати власну державу, а не територію; якщо ми хочемо мати український народ, а не населення – нам потрібна національна ідеологія" [2, 10].

Виділені слова є ключовими у концепції, яку обстоює автор, вони акцентують увагу чи-

тача на наріжних поняттях і не тільки декларують авторську позицію, а й на змістових протиставленнях: держава – територія, народ – населення переконують читача, чому потрібна державна ідеологія: щоб мати саме державу і саме народ. Тому цілком логічним є висновок, який випливає з аргументації:

"Жити без державної ідеології – значить, жити наосліп, не бачити перспективи, не вірити в майбутнє" [2, 12].

Другий підхід, коли автор спонукає читача самотужки зробити відповідні висновки, до яких підводить його логікою викладу фактів, має ті переваги, що постать автора ніби залишається за кадром. Він не нав'язує своєї думки, він неупереджено викладає факти, хоча сам добір фактів, система їх викладу насправді не такі вже й безсторонні. А позиція автора ніби захована за низкою фактажу. Так, у статті "Доки Верховна Рада галасує, Київ не голосує" аналізувалася пасивність киян під час безкочечних виборів-довиборів 1995 р., коли на виборчі дільниці не приходило більше половини виборців і вибори за тодішнім законом вважалися такими, що не відбулися. Крім заголовка, в якому проглядається негативна оцінна позиція автора щодо Верховної Ради, більше ніде в тексті цього немає. Викладаються лише факти, дані соціологічних опитувань тощо. У завершальній фразі є авторський роздум на підставі викладених фактів, але він не нав'язується читачеві, автор ним просто ділиться з читачем, який може погодитися або не погодитися із цим роздумом:

"Словом, виборці залишаються наодинці зі своїми сумнівами і своєю зневірою. Однак протестувати неучастю у виборах дарма – цим справі не зарадиш. А обравши депутатів, можна хоч з когось спитати за те, що діється в Україні і з Україною" [3, 12].

Обидва підходи, обидві концепції журналістської творчості однаковою мірою вимагають від автора добротного рівня професійності, глибокого проникнення в проблематику, досконалого володіння фактичним матеріалом і, звичайно ж, високої журналістської майстерності.

5. Вимоги до "колонки редактора"

"Колонка редактора", безумовно, належить до аналітичних жанрів, адже у ній виражається позиція редакції з найактуальніших проблем, а щоб сформулювати позицію, її треба обґрунтувати серйозним аналізом. Конкретніше – це може бути стаття, аналітичний огляд чи аналітичний коментар. Отже, вимоги до "колонки" такі ж, як і до названих

жанрів, тільки ще жорсткіші і, можна сказати, суворіші.

Роль заголовка важко переоцінити для будь-якого матеріалу – про це ще буде йти мова попереду. Для "колонки редактора" він має особливе значення. Заголовок має бути чітким, зрозумілим, стріляючим, щоб відразу привернути увагу читача. Власне, вдалий заголовок – це вже півстатті.

Композиційна стрункість – друга вимога. Авторіві важливо мати почуття міри в обсягу – він не повинен бути більшим, ніж цього вимагає тема і фактаж. Структура має три класичні складники:

- зав'язку – перші речення, які покликані зацікавити читача, прикувати його увагу до теми;

- виклад – власне аргументація, покликана переконати читача, підвести до логічного висновку;

- резюме – висновок, згусток думки, яка впливає зі змісту, те, що хотів сказати автор, заради чого писалася стаття.

Якщо зав'язка – принада, своєрідна наживка для читача, аргументація – пожива для розуму, стимулятор, який збуджує думку, а разом вони – пристрілка, то висновок – це той головний постріл, що має вцілити в точку, вразити відкриттям істини. Це не тільки узагальнення, яке впливає з викладу, а й нерідко прогноз, що може бути, до чого може дійти, якщо не врахувати того, що є.

Ці класичні елементи композиції не обов'язково мають застосовуватися в послідовному порядку – стаття може починатися з викладу, а зав'язка – винесена у вріз чи в надзаголовок або підзаголовок, а може починатися з висновку, який далі аргументується у викладі. Головне, щоб усе це било в ціль, досягало мети, якнайточніше виражало позицію автора, а отже, й редакції.

Пригадується дискусія на студентському семінарі про позицію автора. З рефератом виступав третьокурсник і досить жваво і впевнено доводив необхідність авторіві завжди мати власну позицію. Якщо позиція автора впливає із суспільних інтересів, якщо вона опирається на глибокий аналіз, то залишається дією на довгі часи, принаймні доти, доки існує сама проблема. На підтвердження цієї думки він процитував фрагмент з однієї статті часів других президентських виборів 1994 р., коли у фінал вийшли тодішній президент Кравчук і претендент на це крісло Кучма: "І все таки єдиним виходом із глухого кута, в який загнаний український виборець, є не найкращий, але єдиний: голосувати за Крав-

чука. Обравши Кравчука, матимемо те, що маємо. Але це краще, ніж втратити не тільки те, що маємо, а й нашу сутність, нашу незалежність, наше одвічне прагнення утвердити українську державність. Ми просто приречені голосувати за Кравчука. Бо проголосувати за Кучму – означало б самогубство для нації і держави".

Останню фразу студент вимовив з притиском. Аудиторія затихла. Перевівши погляд на викладача: що скаже той, адже Кучма був при владі і фраза прозвучала досить крामольно. Мені ця думка здалася знайомою. Я запитав:

- Звідки це ти взяв?

Хлопець усміхнувся багатозначно і показав книжку:

- А з вашої книжки "Поодинокі – вмирають, живуть – гуртом", ось, сторінка сто тридцять перша.

- І ти не боїшся таке цитувати?

- А ви ж не боялися це написати. До того ж – все так і сталося...

- Але ж я тоді був головним редактором впливової газети, а ти ще тільки студент.

- А тут усі свої, – обвів поглядом аудиторію, по якій хвилею прокотилося схвальне похвлявлення.

Структура – хребет статті, зміст – її душа. Зображальні засоби – приправа до змісту, про яку також слід подбати. А це – влучне слово, метафора, порівняння, афоризм, приказка, гумор, іронія, сарказм, парадокс – все те, що допомагає чіткіше висловити позицію газети. Для успіху авторіві матеріалу важливо:

- дотримуватися етичних норм;

- мати особисту точку зору, свої переконання і позицію;

- виробити публіцистичний стиль; емоційність, небайдужість, щоб душа вихлюпувалась, – це ніколи не завадить;

- бути добре поінформованим, зібрати достатній фактаж;

- дбати про пропорційне співвідношення теми і завдання;

- розраховувати власні сили і можливості при написанні;

- правильно будувати внутрішній сюжет, стежачи за динамічним рухом думки;

- забезпечити міцну аргументацію;

- намагатися писати просто і логічно;

- мати власну глибоку переконаність;

- подумати про ефективність виступу.

Не буде зайвим запросити читачів до дискусії, висловитися з цього приводу, подати адресу для відгуків.

6. Вузлики для пам'яті авторів "колонки"

Звичайно, якщо говорити в контексті високого рівня майстерності, то всі ті вимоги, що висувуються до будь-якого майстерно написаного тексту, стосуються й "колонки редактора". Та слід враховувати, що "колонка" – це особливий, редакторський, жанр, отже, і вимоги будуть особливими. Таких особливостей можна виділити кілька:

Перша. "Колонка" виражає позицію всієї редакції. Отже, слід особливо подбати про чіткість і дохідливість висловленої позиції.

Друга. Вона звернена до масової аудиторії, і дуже важливо з першого рядка зацікавити читача, щоб її прочитало якомога більше людей.

Третя. Оскільки автором є редактор (головний редактор), якому треба виправдовувати імідж першого пера редакції (саме так сприймається загалом його високе становище), то його твір має бути еталонним, взірцем високої майстерності для всього колективу.

З цього випливає, що редакторський твір оцінюватимуть набагато прискіпливіше не тільки читачі, а й колеги по перу з інших засобів масової інформації і передусім члени очолюваного колективу. Невдалий виступ може стати відчутним ударом по авторитету редактора, значно підмочити його репутацію як творчої людини, поставити під сумнів рівень його професійної майстерності, кинути тінь недолугості на очолюване ним видання. Все це висуває підвищені вимоги до автора, змушує його з особливою відповідальністю ставитися до власного публічного виступу.

Звісно, у кожного пишучого редактора є свої підходи, свої правила написання матеріалу, свій досвід і свій стиль. Можу поділитися своєрідним "катехізисом" із власного редакторського досвіду: у мене були виписані і лежали під склом на столі як нагадування деяких правил, яких треба дотримуватися, працюючи над заголовною статтею. Ось вони:

1. З'ясувати для себе чітко, що хочеш сказати, і не говорити того, що не стосується теми.

2. Скласти план, про що саме і в якому порядку викладати думки.

3. Не писати довго і нудно, мати відчуття міри, стежити за тематичною пропорційністю текстових "вузлів".

4. Не пропустити нагоди послатися на власний досвід, якщо він є та якщо доречний у даному конкретному випадку.

5. Редагувати себе без жалю, відсікати будь-яку зайвину в думках і словах – під час і після написання.

6. Рішуче уникати банальностей та тривіальності.

7. Якомога менше посилатися на загальновідомі факти, згадувати їх тільки тоді, коли без них неможливо повніше і переконливіше розкрити тему.

8. Уникати мовних, сюжетних, мислительних та інших штамів – вони значно знижують професійний рівень матеріалу.

9. У жодному разі не застосовувати "оживляжу" та інших мовних красивостей – вони, як полова в добірному зерні.

10. Прочитати згодом: хай стаття по можливості відстоїться, щоб поглянути свіжим оком і доредагувати її.

Дотримуватися цих правил, за великим рахунком, не завадить будь-кому при написанні будь-якого матеріалу – це не викликає жодного сумніву. Для редактора як автора журналістського твору, тим більше заголовної статті, вони є обов'язковими. Хоча скласти перелік таких правил легше, ніж виконати їх: отут потрібні знання, досвід, практичні навички.

1. Закон України "Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні". – 21,22 ст.

2. Карпенко В. Поодинокі – вмирають, виживають – гуртом. – К.: Газета "Вечірній Київ", 1996. – 208 с.

3. Карпенко В. Як повернути манкурту пам'ять?.. – К., 1997. – 430 с.

Абаїмов А. В.,
магістр
УДК 070+33.009.12

Фактори конкурентоспроможності ЗМІ як запорука успішного функціонування його на інформаційному ринку

У статті розглянуто проблеми дослідження конкурентоспроможності засобів масової комунікації та інформаційного продукту в умовах становлення інформаційного ринку, особливості формування вдалої організаційної структури підприємства та адекватної інформаційному ринку цінової політики, а також розбудову розгалуженої системи збуту власного інформаційного продукту, що сприяє успішному функціонуванню ЗМІ на інформаційному ринку та підвищенню якості інформаційного продукту.

Ключові слова: конкурентоспроможність, засоби масової комунікації, інформаційний продукт, цінова політика, інформаційний ринок.

In the article it is considered the problems of research of competition ability of mass media and informational product in the conditions of formation of informational market; special features of formation of successful organizational structure of an enterprise and a price policy adequate to informational market; as well as developed system of sale of own informational product that promotes successful functioning of mass media in informational market and improvement of quality of informational product.

Key words: competition ability, mass media, informational product, price policy, informational market.

Останнім часом в інформаційному просторі України спостерігаються бурхливий розвиток і поява нових засобів масової комунікації. Це пов'язано з великою роллю інформаційних технологій у сучасному суспільстві. Дедалі жорсткішою стає конкуренція в інформаційному полі України, зростають вимоги до інформаційного продукту, конкурентоспроможність ЗМІ є однією з головних умов ефективного функціонування підприємства на інформаційному ринку. Постають проблеми дослідження конкурентоспроможності засобів масової комунікації та інформаційного продукту на ринку. Проте в працях науковців з питань масової комунікації ця проблема недостатньо досліджена.

Актуальність проблеми полягає в необхідності економічного обґрунтування заходів щодо підвищення конкурентоспроможності засобу масової комунікації взагалі та інформаційного продукту зокрема.

Одне з найважливіх завдань розвитку будь-якого ЗМІ нерозривно пов'язане з ефективністю його діяльності, забезпечення випуску якісного інформаційного продукту та досягнення конкурентоспроможності продукції на інформаційному ринку.

Загострення конкурентної боротьби (за збут своєї продукції, за місце на ринку) між різноманітними ЗМІ змушує шукати нові засоби впливу на споживачів – глядачів, читачів, слухачів. Одним із таких шляхів є створення

інформаційного продукту, рівень якості якого значно вищий за рівень продукції конкурентів.

Закордонний досвід свідчить про те, що якість, безперечно, є найвагомішою складовою конкурентоспроможності, але водночас, можливості реалізації інформаційної продукції, окрім якості, визначаються великою кількістю параметрів і умов, більшість з яких поширюється не тільки на сам товар, а й на підприємство, фірму і навіть країну [3].

Більшість науковців визначають конкурентоспроможність як соціально-економічну категорію, тобто здатність і вміння досягати найвищих економічних і соціальних переваг. Рівень конкурентоспроможності нації визначається такими основними факторами, як технологія, забезпеченість капіталом, наявність людських ресурсів, стан зовнішньої торгівлі.

Прийнято поділяти конкурентоспроможність на три такі види: конкурентоспроможність персоналу, продукції та підприємства. У статті розглядається конкурентоспроможність підприємства ЗМІ, оскільки вона є визначальним фактором діяльності організації на інформаційному ринку.

Визначення, аналіз та узагальнення існуючих у науковій та навчальній літературі основних категорій конкурентоспроможності дозволяє охарактеризувати поняття таким чином: конкурентоспроможність інформаційного продукту – це комплекс споживачьких та

вартісних характеристик, що визначають її успіх на інформаційному ринку, тобто здатність конкурувати на інформаційному ринку [4].

Конкурентоспроможність ЗМІ слід розуміти як реальну та потенційну здатність, а також наявні для цього можливості підприємства вивчати попит (ринок), проектувати, виготовляти та реалізовувати інформаційний продукт, який за своїми параметрами у комплексі кращий для споживачів інформації, аніж продукт конкурентів [5].

Конкурентоспроможність підприємства ЗМІ варто також розглядати як вміння виготовляти і швидко реалізовувати якісну продукцію в достатній кількості [5].

Конкурентоспроможність персоналу, тобто журналістів, спеціалістів, керівників ЗМІ, — це вміння кожного з них і всіх разом швидко і ефективно впроваджувати різні новинки на будь-якій стадії життєвого циклу продукції. Це вміння створювати інформаційний продукт, який відповідає всім вимогам споживача з найменшими витратами всіх ресурсів [4].

Поняття конкурентоспроможності ЗМІ містить у собі великий комплекс економічних характеристик, які визначають стан ЗМІ на галузевому ринку (національному або світовому). Цей комплекс передбачає всебічну характеристику продукту, яка визначається сферою виробництва, а також фактори, що формують загально економічні умови виробництва і збуту інформаційного продукту [1]. Фактори конкурентоспроможності мають великий вплив на діяльність ЗМІ, вони є запорукою успішної діяльності його на інформаційному ринку.

Під час дослідження системи факторів конкурентоспроможності організації доцільно проводити аналіз організаційної структури управління, цінової політики, системи збуту, а також ступеня заповнення ринку та просування продукції на ринку.

Під структурою управління ЗМІ слід розуміти впорядковану сукупність взаємозв'язаних елементів, які перебувають між собою в стабільних стосунках, що забезпечують їхнє функціонування і розвиток як єдиного цілого [6]. Елементами структури є окремі журналісти, технічний персонал, служби та інші ланки апарату управління. Відносини між ними підтримуються завдяки зв'язкам, що зазвичай поділяються на горизонтальні та вертикальні. Горизонтальні зв'язки мають характер погодження і є, як правило, однорівневими. Вертикальні зв'язки — це зв'язки підпорядкування, і потрібне в них виникає при ієрархічності управління, тобто за наявності кількох рівнів управління. Крім того, зв'язки в структурі управління можуть мати лінійний і функціональний характер. Лінійні зв'язки відобра-

жають рух управлінських рішень і інформації між так званими лінійними керівниками, тобто особами, які повністю відповідають за діяльність організації або її структурних підрозділів, а функціональні зв'язки мають відповідати лінії руху інформації і управлінським рішенням, тим або іншим функціям управління [2].

У теорії західного менеджменту, що ґрунтується на концепціях організаційної поведінки, структура підприємства ЗМІ розглядається як найважливіший фактор, що визначає як форми поведінки (діяльності) усього колективу, так і окремих його членів.

Наступним важливим фактором конкурентоспроможності ЗМІ є цінова політика. В умовах інформаційного ринку переважає децентралізоване ціноутворення, яке функціонує на базі взаємодії попиту і пропозиції. У цьому випадку повністю відсутнє директивне наскрізне планування, а ціноутворення є багатограним процесом, який підкоряється впливу багатьох факторів. Основним регулятором є інформаційний ринок, затвердження цін відсутнє, базою цін стають світові ціни. Цінова політика — це важливий елемент загальної стратегії ЗМІ, який безпосередньо входить у великий її розділ як ринкова стратегія. Вона поєднує в собі як стратегічні, так і тактичні аспекти, і в найбільш загальному вигляді може бути визначена як діяльність керівництва підприємством щодо встановлення, підтримки і змінення цін на продукцію, яка здійснюється в структурі загальної стратегії підприємства і спрямована на досягнення його цілей і завдань [7].

Підсумовуючи, можемо зазначити, що процес формування цінової політики підприємства є дуже складним і багатограним. Він передбачає насамперед неодмінний контроль за виконанням цінової стратегії підприємства та врахування всіх факторів, які можуть впливати на перебіг цього процесу.

Не менш важливим фактором конкурентоспроможності є канали збуту.

Канали збуту — це взаємозалежні організації, що беруть участь у процесі доведення інформаційного продукту або послуги до споживачів [8].

Для ЗМІ вибір збутової мережі (каналів розподілу) — це стратегічний вибір, пов'язаний не тільки зі сподіваннями в цільовому сегменті інформаційного ринку, а й із власними цілями фірми. Збутова мережа може бути визначена як структура, сформована партнерами, що беруть участь у процесі конкурентного обміну з метою надання товарів і послуг у розпорядження індивідуальних споживачів [6]. Цими партнерами є виробники, посередники і власне користувачі — читачі, глядачі, слухачі.

Отже, можна визнати три основних блоки в системі розподілу, в яких формується цінність товару:

– зовнішня логістика – діяльність, пов'язана з нагромадженням, збереженням і переміщенням інформаційного продукту до споживача;

– маркетинг і продаж – діяльність щодо збирання інформації про потреби споживачів інформації (дослідження ринку, індивідуальний продаж, реклама і стимулювання збуту, ціноутворення і проведення переговорів);

– сервіс – діяльність щодо забезпечення послуг, що підтримують або підвищують цінність інформаційного продукту (встановлення устаткування, ремонт, навчання, поставання запчастин і модернізація товару відповідно до можливостей покупця) [7].

Просування інформаційного продукту є невід'ємною частиною маркетингової діяльності ЗМІ. Основні завдання просування: формування політики в сфері стимулювання збуту, просування товару; вибір, планування і управління інструментами стимулювання збуту (продаж за попередніми замовленнями, рекламно-інформаційна діяльність, мистецтво збуту); аналіз даних продажу, бюджетні квоти продажу і постановка відповідних цілей, координація діяльності торгових агентів; рекламування діяльності і визначення завдань реклами; вибір засобів передачі реклами (телебачення, радіо, преса і т. п.) та управління роботою в цій сфері; встановлення контактів із засобами масової інформації, рекламними агентствами; розробка зразків, виставкових матеріалів; налагодження зв'язків компанії з окремими особами, громадськими організаціями, обмін інформацією; пакувальна справа; заходи щодо збуту товару; планування і здійснення просування товарів; розробка планів, спрямованих на збільшення продажу [8].

Просування містить у собі такі методи: персональний продаж, стимулювання збуту, торгівля і спонсорство.

Персональний продаж ефективний у видавничій діяльності, він має на меті залучення нових читачів при невеликих витратах часу. Персональний продавець укладає контракт із новими потенційними покупцями; інформує покупця про товар, його ціну, особливі властивості та ін.; переконує покупця зробити свій вибір; відповідає на запитання, що стосуються товару, демонструє товар.

Важливим фактором просування інформаційного продукту є реклама. Рекламна кампанія може проводитися в електронних та друкованих ЗМІ, а також за допомогою вуличної реклами (біг-борди, оголошення). Вибір засобів масової інформації слід зробити так, щоб вони

були найбільш придатними для досягнення мети реклами за мінімальною ціною.

Стимулювання збуту має також велике значення під час просування товару. Керівники, відповідальні за збут, повинні прогнозувати, планувати, організовувати, мотивувати цей процес, спілкуватися і контролювати своїх підлеглих. До того ж, вони повинні виконувати багато функцій, серед яких головні такі: робити короткострокові та довгострокові прогнози, планувати одержання прибутку, оцінювати витрати, аналізувати інформаційний ринок у пошуках нових можливостей використання існуючого продукту та перспектив нової продукції, планувати загальний розвиток і стимулювання персоналу.

Торгівля є складовою структури просування, процес, за яким продукт виставляється на продаж (враховуючи упаковку, демонстраційні вітрини тощо) [5]. Спонсорство є важливим інструментом просування, насамперед – це участь компанії у проведенні масового заходу (концерту або спортивного змагання). Метою спонсорства є забезпечення інформованості про ЗМІ, асоціювання іміджу виду спорту з продукцією.

Отже, розглянувши фактори конкурентоспроможності, які є важливим чинником вдалого функціонування ЗМІ на інформаційному ринку, зазначимо, що сучасним ЗМІ слід звертати більше уваги, на формування, вдалої організаційної структури підприємства, проводити адекватну інформаційному ринку цінову політику, будувати розгалужену систему збуту власного інформаційного продукту, а також уживати заходів щодо просування продукту на ринку, що сприятиме успішному функціонуванню ЗМІ на інформаційному ринку, підвищенню якості інформаційного продукту.

1. Белоус О. П., Панченко Е. Г. Менеджмент: конкурентоспособность и эффективность. – К.: Знання України, 1992.

2. Гальчинський А. С., Єщенко П. С. Основи економічної теорії: Підруч. – К., 1995.

3. Дикань В. Управління якістю як фактор конкурентоспроможності підприємств // Економіка України. – 1996. – № 1. – С. 43–48.

4. Економічний словник-довідник / За ред. С. В. Мочерного. – К.: Феміна, 1995.

5. Енциклопедичний словник бізнесмена: менеджмент, маркетинг, інформація // За заг. ред. М. І. Молдаванова. – К.: Техніка, 1993.

6. Крушельницька О. В., Мельничук Д. П. Управління персоналом: Навч. посіб. – К.: Кондор, 2003. – С. 171–187.

7. Мурашко М. І. Менеджмент персоналу. – К.: Знання, 2002.

8. Управление персоналом организации: Учеб. / Под ред. А. Я. Кибанова. – М.: ИНФРА, 2002.

Белецька А. В.,
асп.
УДК 070.15 +81-13

Емотивність публіцистики сучасної регіональної преси у ментальній дилемі "Схід–Захід"

У статті підтверджено важливість мовного аспекту у політичній боротьбі, проаналізовано розвиток політичного дискурсу, наголошується на емотивності текстів сучасної регіональної преси у ментальній дилемі "Схід–Захід".

Ключові слова: мова, політичний дискурс, емотивність.

In the article importance of linguistic aspect is confirmed in a political fight, development of political disks is analysed, marked on emotions texts of modern regional press in a mental dilemma the "East - West".

Key words: language, political diskurs, emotion.

Політична комунікація в суспільстві на етапі його швидкої демократизації має дуже велике значення. Серед її численних компонентів найважливішим є мова. Досвід політичної діяльності останніх років в Україні свідчить про зростання наукового інтересу стосовно мовної проблематики. Її аналіз відкриває можливість скласти чітке уявлення про розвиток й способи моделювання політичної комунікації в країні та дослідити особливості самої мови як частини політичного дискурсу.

Актуальним є завдання дослідити дискурс сучасної суспільно-політичної преси як взаємодію чотирьох структур: виражених у тексті ідей, мисленневих процесів мовця, мовних особливостей тексту як джерела інформації та частини політдискурсу, структури мовленнєвої ситуації (стосунки між мовцем та адресатом).

Інтерес дослідників до мінімальних лінгвістичних одиниць (слів) поєднується при цьому з інтересом до максимальних одиниць (тексту, контексту та дискурсу).

На жаль, поза полем зору науковців усе ще перебувають такі важливі загальнотеоретичні проблеми, як виявлення суті та природи дискурсу, комунікативні властивості й архітектоніка дискурсу, роль мовної особистості в функціонуванні політичного дискурсу. А той факт, що головною галуззю реалізації завдань і можливостей ЗМІ є саме соціально-політична сфера, дає підстави стверджувати, що найбільш презентабельним матеріалом для вивчення масовоінформаційного дискурсу виступає саме політичний дискурс.

Першими заговорили про використання мови у боротьбі за владу філософи. Саме їм

належить вислів, що став крилатим: говори, щоб володіти. Р. Барт розвиває теорію "класового письма" – феномена, що виник у XVII ст. у соціальній групі, яка "безпосередньо трималася поблизу влади" [1]. Він зазначав, що вплив політики і владних відносин на мову є дуже сильним, і розділив мови на енкратичні (формується під конкретні запити влади) та акратичні (протидіють владі), визначивши при цьому потрібні для досягнення цілей ідеологічні механізми.

У XX ст. учені уважно підійшли до прагматичного аспекту функціонування мови у політичній боротьбі. Якщо дослідження політологів та філологів 40-х рр. присвячені вивченню змін, які відбувалися в лексичній системі мови в моменти соціальних революцій (Р. Будагов, П. Лафарг), то вже у 60-х рр. учені празького лінгвістичного гуртка "Празька школа" засновують новий підхід до мови, який дістав назву "прагматичний переворот".

У цей час актуальними стають дослідження, в яких акцент зміщується з проблеми вивчення механізму мови на проблеми її функціонування в реальних конкретних життєвих ситуаціях із конкретними цілями учасників комунікативного процесу.

Радянський учений М. Бахтін зазначав, що, будучи пов'язаною з функціонуванням різних політичних ідеологій, системами поглядів, які містять оцінку дійсності через призму ставлення до неї людини, мова активно використовується для формування ідей і методу мислення. Мова в цей час стала розглядатися як засіб обслуговування певної ідеології: "Мова є частиною життя суспільства,

будучи його практичною свідомістю. Ця свідомість є упередженою свідомістю, яку ми можемо назвати ідеологією. Мова ідеологічна, вона постійно перекручується на користь зацікавленого класу".

Гіпотези західних психологів (А. Кохен, Ю. Нейссер, Е. Рейнолдс, Дж. Остін, Дж. Серль, П. Строссон, Д. Вундерлих) дали поштовх для розгляду мови як соціолінгвального явища у дослідженнях радянських філологів І. Білодіда, Т. Крюкової, Е. Туманяна та А. Баскакова.

Серед науковців, які досліджували мову преси за радянських часів, – О. Вольф, В. Грідін, Б. Грушин, Н. Костіна, О. Мягкова, М. Стернін, В. Шаховський. Зокрема вплив публіцистичної, наукової мови на масову свідомість досліджували вітчизняні вчені О. Пономарів, В. Різун, К. Серажим, Н. Непійвода, А. Мамалига, М. Феллер.

Особливості політичного дискурсу аналізуються в роботах П. Серіо, А. Клепікова, В. Вовка, Г. Почепцова, А. Баранова. У дослідженнях учених було проаналізовано розвиток політичного дискурсу у пострадянських країнах, у тому числі й Україні: "У посткомуністичному суспільстві наріжним каменем політики стає мова, говоріння, спілкування, дискурс. Майбутнє України визріває у комунікації. У політичній стратегії відбулося зміщення орієнтування, перехід від мовчазної маніфестації влади до політичного дискурсу. Сучасне політичне життя в Україні призвело до актуалізації значення політичного слова" [3].

За висловом К. Серажим, "вербальним виявом політики є політичний дискурс" [4]. Основна мета політичного дискурсу – вплив на суспільну думку і формування переконання, що влада повинна чи не повинна належати певному соціальному інституту. Політичний вплив на суспільну думку реалізується чотирма шляхами: авторитетом, аргументацією, маніпуляцією, силою. Жоден із них не може обійтися без наявності у політдискурсі тексту, бо авторитет, аргументація, маніпуляція вимагають присутності у процесі впливу слова, речення, тексту, системи текстів.

На сьогодні визначено найменш досліджені складові політдискурсу: "У політичному дискурсі закономірне зміщення від методів переконання у бік впливу на емоції електорату. До найменш вивчених належать евалюації психологічного характеру, пов'язані з поняттями емоцій, почуттів, мотиву" [4].

"Існують об'єктивні закони функціонування суспільної думки і суспільних емоцій, які майже не враховуються в інформаційній роботі" [5], – наголошує на необхідності ви-

вчення механізму роботи емоційності при формуванні суспільної думки шляхом ЗМІ А. Чічановський. Беззаперечною науковою істиною є твердження про вплив емоцій комунікатора на масові настрої. Наприклад, московський вчений В. Грідін доводив, що використання емоційно забарвлених слів у пресі сприяє виникненню емоцій у читачів [4]. Саме це при спеціальній подальшій роботі сприяє науковій організації агітаційно-пропагандистської роботи в плані впливу на аудиторію, коли активізація емоційного прошарку лексики тексту пробуджує у масах певні емоції.

Автор ідеї про втілення емоцій в мовленні (емотивності текстів) В. Шаховський зазначає, що логічно було б іти до дослідження емотивності тексту через різнобічне вивчення емоційних характеристик слова: "Якщо виходити з того, що емоції є однією з форм відображення дійсності, а це визнається й радянською філософією (Лебедев, Шингаров), й лінгвістикою (Мальцев, Колшанський), то емотивні компоненти словесної семантики <...> можна розглядати як специфічний спосіб вказівки на світ посередництвом спеціалізованої (емотивної) лексики".

Під кутом зору безпосереднього зв'язку з позамовною дійсністю і відбиттям національно-культурної, політичної специфіки найпоказовішим є лексичний рівень. Політичний дискурс є комунікативним явищем, що включає, крім текстів, екстралінгвістичні чинники: знання про світ, систему думок, настанов, аргументів, мету комунікації та ін. Принцип ідеологічної орієнтованості політичного спілкування охоплює процес створення політичних текстів, їх інтерпретацію та соціальний ефект. Цілеспрямоване моделювання семантико-прагматичного змісту мовних одиниць найхарактерніше для лексичного рівня, оскільки, виникаючи у свідомості, ідеологічні концепти об'єктивуються в лексичних одиницях. Дискурсні варіації словника виявляють ідеологічні відмінності політичних спрямувань і груп суспільства.

Дослідження регіональних суспільно-політичних газет паралельно з центральними друкованими ЗМІ мало на меті відстежити, наскільки відрізняються в них прийоми реалізації політичного дискурсу від всеукраїнських газет. Крім того, необхідно було визначити, чи перебували у 2004–2006 рр. досліджувані газети у культурологічному конфлікті "Схід-Захід", аби визначити наслідки організації політдискурсу та шляхи їх подолання.

Річ у тім, що саме на протистоянні регіонів України було побудовано політичний дискурс одного з лідерів президентських (2004) та парламентських (2006) перегонів – В. Януковича. Про це переконливо свідчать реальні події листопада 2004 р., коли на з'їзді у м. Сіверодонецьку прихильниками В. Януковича було порушено тему федералізації східних регіонів України. У 2006 р. лідером парламентських виборів стала очолювана В. Януковичем Партія регіонів. Отже, тема "Україна одна, але регіони бачать різне її майбутнє" стала у ці часи дуже популярною. Це й зумовило необхідність дослідити, як поводяться із емотивною лексикою у цьому протистоянні публіцисти, які реалізують політичний дискурс.

Для дослідження публіцистики регіональної преси були обрані чотири суспільно-політичні газети за критеріями рівної активності у політичному житті (наявність публіцистичних матеріалів на шпальтах досліджуваних газет), рівновіддаленості від засновників (усі досліджувані газети засновані власне трудовим колективом, до якого інколи приєднувалася обласна рада чи громадська організація) та однаковості мови викладення матеріалів. Виходячи з цих критеріїв, до дослідження було взято газети "Високий замок" (засновник – трудовий колектив газети та обласна Рада депутатів, м. Львів), "Волинь" (трудовий колектив газети та обласна Рада депутатів, м. Луцьк), "Кримська світлиця" (трудовий колектив, Всеукраїнське товариство "Просвіта" та Спілка письменників України). Труднощі виникли тільки із вибором суспільно-політичної газети Донбасу: внаслідок історично обумовлених та сучасних політичних обставин з понад 100 друкованих органів регіону було знайдено одну газету, що відповідала заданим критеріям – "Донеччина" із щотижневим додатком "Світлиця". Засновник газети – колективне підприємство "Редакція газети "Донеччина" – випускає чи не єдину українськомовну суспільно-політичну газету на Донбасі.

Часові межі та умови контент-аналізу не відрізнялися від тих, які були обрані при дослідженні центральних всеукраїнських суспільно-політичних ЗМІ: вибірка проводилася з публіцистичних статей, опублікованих в одному номері за місяць до парламентських та президентських виборів. Обсяг досліджуваного матеріалу – 1500 слів з кожного номера газети. Результати досліджень позитивних номінативних емотивів у цих газетах у відсотковому визначенні виявилися такими:

Позитивна емотивність газети	Місце видання, регіон	Липень 2004	Грудень 2004	Березень 2006
"Волинь"	Луцьк (північний регіон)	1,6 %	0,9 %	1,3 %
"Високий замок"	Львів (західний регіон)	1,7 %	0,3 %	1,5 %
"Кримська світлиця"	Сімферополь (південь)	2,4 %	2,2 %	1,4 %
"Донеччина"	Донецьк (схід)	3 %	1,2 %	0,6 %

Як уже зазначалося, дуже важливими для реалізації політичного дискурсу боротьби та його етапу – дискредитації політичного опонента – є пейоративні емотиви. Контент-аналіз показав, що регіональні ЗМІ усвідомлюють прагматичну функцію пейоративних емотивів і використовують їх максимально:

Негативна емотивність газети	Місце видання, регіон	Липень 2004	Грудень 2004	Березень 2006
"Волинь"	Луцьк (північ країни)	3,4 %	4 %	6,5 %
"Кримська світлиця"	Сімферополь (південь)	4,8 %	5,6 %	5,2 %
"Високий замок"	Львів (захід)	2,3 %	3,6 %	3,6 %
"Донеччина"	Донецьк (схід)	1,6 %	3,6 %	6,5 %

Логічним є підвищення негативної емотивності публіцистики газети "Волинь" з 2004 до 2006 рр., оскільки поступово, починаючи з липня 2004 р., ця суспільно-політична газета засвідчувала підтримку опозиційному кандидату В. Ющенку. Вже у липні 2004 р., як тільки в Україні стартувала передвиборна боротьба, газета "Волинь" критикувала дії уряду В. Януковича (Тугак А. Справжня ціна пільгового пального для села // Волинь. – 2004. – 13 лип.), використовуючи номінативні емотиви у переносному значенні: "турботах" декотрих владців", "про ті "величезні" вигоди від вступу до ЄС", розхвалення "пільгуванням", "за так звану "стабілізацію". Немало критики дістав у цей час чинний Президент Л. Кучма від публіциста В. Лиса (Лис В. Кучму висунули в Президенти // Волинь. – 2004. – 13 лип.), який у першу чергу уособлював тогочасну українську владу. На 150 слів згаданого публіцистичного тексту не було жодного позитивного емотиву, натомість 10 негативних створювали відповідний настрій читачеві:

"під анафемою", "анафема на нашу голову", "донецького Януковича", "недопущення Януковича до другого туру" тощо.

Варто зазначити, що у липні 2004 р. саме на шпальтах регіональної газети "Волинь" спостерігається явище, раніше не бачене в інших досліджуваних газетах: у номері газети "Волинь" від 10 липня з'являється передрукована із тижневика "2000" стаття В. Волкова "Демократія по-американськи" щодо втручання США у внутрішні справи інших країн. Це протистояння двох агресивних дискурсів у межах однієї газети спостерігається вперше у цьому дослідженні: на шпальтах однієї газети співіснують два політичні дискурси двох протилежних кандидатів на посаду Президента України В. Ющенка та В. Януковича. У матеріалі В. Волкова "Демократія по-американськи" на три сотні слів прийшлося всього одне емотивно позитивне словосполучення "як нагороду за гарну поведінку", яке на тлі решти 20 пейоративних словосполучень уміть утратило свій позитивний смисл та набуло відтінку іронії. Натомість пейоративні номінативи використовувалися активно: "агресивний вплив", "світове зубожіння", "дружні режими", "ворожі режими", "держави другого сорту", "великих грантодавців", "Україна – тренувальний майданчик" тощо.

У грудні 2004 р., у розпал політичної боротьби та напередодні переголосування за кандидатів В. Януковича та В. Ющенка, пейоративна риторика стала не тільки кількісно більшою, а й яскравішою, свідченням чого є номінативи газети "Волинь": "не бидло" й не "козли", "викручування рук", за "єдиного кандидата", "беззаконня", "масові крадіжки", "шантаж", "залякування", "погрози", "злочинні команди", "злочинні накази", які траплялися у статті Любомира Пахолока "За беззаконня доведеться відповідати" (Волинь. – 2004. – 14 груд.). Або "несправедлива передвиборча кампанія", "тиск і насильство з боку влади", "цинічно сфальсифіковані результати", "через кровопролиття", "страх", "Янукович – як Пилип з конопель із твердженням про свою опозиційність", "кривавий розвиток подій" тощо у статті В. Уліцького "Хто переміг у помаранчевій революції" (Там само).

Але кульмінація використання пейоративної лексики публіцистами газети "Волинь" відбулася у березні 2006 р. Кількість пейоративів збільшилася з 4 % до 6,5 %. Саме на цей час припадає усвідомлення читачів західного регіону країни того, що основна боротьба за подальший курс розвитку України розгортається на парламентських виборах

2006 р. Номер газети "Волинь" від 23 березня 2006 р. містить такі публіцистичні матеріали: "Коли ми позбудемося хвороби малоросійства?" (В. Гей), "Вибір між минулим та майбутнім" (схід і захід України у аналітиці І. Лиса), "Багато ролей одного майора" (І. Кульчицький про роль касетного скандалу та майора Мельниченка у політичному протистоянні різних політичних сил). Лексика у публіцистиці "Волині" у 2006 р. промовисто насичена пейоративними номінативами: "двуязычні партії", "так звані регіонали", "двуязыччє", "хвороба малоросійства", "хохлуйство", "наси́льницька русифікація", "колонізатори", "мовний розкол суспільства", "апофеоз цинізму влади", "бігборди зі свастикою", "іменовані тут хазяями", "влада неправа", "десяток зеківців", "публічний лідер – двічі засуджений", "немов звір перед останнім стрибком" тощо. Загальна кількість пейоративних номінативів досліджуваного номера "Волині" (23.03.2006) – 100 одиниць на 1500 досліджених лексичних одиниць номера.

Більш вираженими та передбачуваними у використанні в публіцистиці емотивних номінативів виявилися газети "Кримська світлиця" та "Високий замок". Кількість їх емотивної пейоративної лексики зросла напередодні вирішального переголосування за відстоюваного ними кандидата у Президенти України В. Ющенка у 2004 р., але не стала зменшуватися чи збільшуватися перед парламентськими виборами 2006 р.

Необхідно звернути увагу ще на один унікальний випадок: уперше у нашому дослідженні як регіональної, так і центральної суспільно-політичної преси ми знайшли публіцистичний текст, в якому кількість позитивних та негативних номінативів однакова – 50 на 50. Це публіцистичний виступ народного депутата, письменника Бориса Олійника "Тихі, як осінній падолист" у кримській регіональній газеті "Кримська світлиця", де на 380 лексичних одиниць було використано 19 негативних номінативних емотивів та 18 позитивних. Причому й перші, й другі були яскравими та образними:

Позитивні номінатив статті, які тяжіють до абстрактних назв, узагальнень	Негативні номінативи
"стабільність", "неконфліктність", "шляхетний принцип", "режим найбільшого сприяння нацменшинам", "пресвяті дари" тощо	"комплекс Богообразності", "свої та заїжджі злодії", "маман", "до відчаю", "нешасний колектив" тощо

Найбільшою несподіванкою дослідження емотивності регіональних суспільно-політичних газет виявилася публіцистика чи не єдиної українськомовної газети східного регіону України "Донеччина" та її додатку "Світлиця". Пейоративні емотеми збільшувалися напередодні важливих політичних подій 2004 та 2006 рр. у два та чотири рази: 1,6 % – 3,6 % – 6,5 %.

Різницю між показником у 1,6 % негативних номінативів у липні 2004 р. та 6,5 % у березні 2006 р. можна пояснити змінами політичних симпатій газети "Донеччина". Газета напередодні виборів Президента України була провладною у своїх поглядах, бо у 2004 р. захищала прем'єра В. Януковича (публіцистичні статті називалися "Заробітна плата: курс на європейські стандарти" (П. Яресько), "Пенсії – це хабар народу?" (С. Гуртовий), "Робота в Україні знайдеться всім" (П. Яресько).

У 2006 р. відбуваються кардинальні зміни у складі лексики цієї газети: вона стає в п'ять разів агресивнішою, але майже всі негативні емотеми стосуються тепер того ж самого політика В. Януковича та його політичної діяльності в Україні напередодні парламентських виборів 26 березня. Позитивна емотивність серед досліджуваних регіональних газет є найбільш високою у газеті "Донеччина" напередодні старту виборчої боротьби у президентських виборах 2004 р. Це підтверджує припущення, що формуючи неагресивний політичний дискурс кандидата у Президенти України, Прем'єр-міністра України В. Януковича, газета "Донеччина" частіше, ніж інші регіональні газети, використовувала позитивні емотиви. Саме позитивні іменники та прикметники проявилися у цьому випадку як лексика, що реалізує попит влади на заспокоєння суспільної точки зору щодо тогочасної влади, одну з гілок якої – Кабінет Міністрів – очолював Віктор Янукович.

Збільшення негативної емотивності супроводжувалося ще одним процесом: газета у п'ять разів зменшила кількість позитивних емотем у 2006 р., оскільки після подій 2004 р. відбулася зміна керівництва редакції й політичні симпатії засновника. Це демонструють теми й назви досліджуваних публіцистичних статей "Донеччини", які пропонуємо порівняти: "Заробітна плата: курс на європейські стандарти", "Робота в Україні знайдеться всім" (2004 р., коли Прем'єр-міністром в Україні є виходець з Донецька В. Янукович); "Двомовність чи повзуча агресія", "Та не однаково мені...", "Чи існує мовна пробле-

ма?" (2006 р., В. Янукович як лідер Партії регіонів знову у політичній боротьбі, але газета тепер тільки критикує плани та методи роботи цього політика у боротьбі за владу).

Ось порівняльна характеристика емотивних пейоративних номінативів публіцистики "Донеччини" у липні 2004 р. та березні 2006 р.:

Характерною є також співвіднесеність у публіцистичних матеріалах "Донеччини" позитивних та негативних емотивних номінативів.

У 2004 р. у досліджуваних публіцистичних статтях газети "Донеччина" (від 2 липня) отримали таку пропорцію позитивних та негативних емотивів: 24 до 1 у статті П. Яреська "Заробітна плата: курс на європейські стандарти", 17 до 7 у цього ж автора в статті "Робота в Україні знайдеться всім".

У 2006 р. у статті Ю. Тимошук 8 позитивних та 88 негативних емотивів, пропорція 1 до 8 у публіцистичній статті В. Соловйова "А чи існує проблема?", 1 проти 14 у матеріалі О. Винниченка "Та неоднаково мені..." тощо.

Зіставлення емотивності публіцистики досліджуваних друкованих ЗМІ під час трьох історично важливих моментів суспільного життя країни (початок передвиборної боротьби за пост Президента України у 2004 р., переголосування другого туру президентських виборів 2004 р. та парламентські вибори 2006 р.) доводить, що:

- емоційно забарвлені негативні та позитивні номінативи у прагматично маркованих публіцистичних текстах використовували у 2004–2006 рр. всі досліджувані регіональні ЗМІ;

- досліджувана регіональна преса включена у спеціально організоване учасниками політичного дискурсу протистояння "Схід–Захід" і використовує негативну лексику (у даному дослідженні – номінативи) як засіб навіювання необхідної для реалізації дискурсу ідеї;

- кількість негативно забарвлених номінативних емотивів варіювалася, збільшувалася чи зменшувалася, залежно від належності ЗМІ до владних чи опозиційних інституцій та політичної мети організаторів дискурсу;

- збільшення пейоративної емотивності публіцистики характерне для опозиційно налаштованих регіональних ЗМІ. Подібний прийом нагнітання негативних емотивів використовувався для "масифікації" електорату "за" певну політичну ідею та "проти" дискредитованого політичного опонента;

- мінімальне використання або зменшення кількості негативних номінативів у публіцис-

тиці має протилежну мету – "демасифікацію" електорату, тобто руйнування маси задля заспокоєння суспільної думки;

– публіцистика регіональної преси обережніша із використанням агресивних емотем, ніж публіцистика всеукраїнських позапартійних чи партійних ЗМІ. Саме регіональні видання надають свої шпальти для реалізації двох протидіючих дискурсів, що наближає публіцистику до демократичних стандартів суспільно-політичної публіцистики;

– контент-аналіз публіцистичних статей переконливо доводить, що емотивність журналістських матеріалів зростає чи зменшується кількісно, а інколи й змінюється якісно, залежно від прагматичних цілей політичного дискурсу, над реалізацією якого працюють ЗМІ. Всеукраїнські суспільно-політичні, регіональні, партійні та позапартійні ЗМІ демонструють тотальну динаміку кількості емотем у грудні 2004 р. й подальше повернення до середньої норми позитивних емотивів після стабілізації політичної ситуації та напередодні парламентських виборів 2006 р.;

– регіональна преса у дилемі "Схід-Захід" найяскравіше продемонструвала швидкість зміни якості емотивності при переміщенні з одного дискурсивного процесу в інший; натомість саме в регіональній пресі ми побачили принаймні спроби збалансованого викладу публіцистичних матеріалів та єдиний приклад публіцистичного твору, де найоптимальніше співвіднесено позитивні та негативні емотиви;

– напередодні важливих політичних соціальних подій змінюється не тільки роль мови у ЗМІ, а й відбуваються якісні зміни мовлення та стилю публікацій. Тобто сучасні публіцисти, включені в реалізацію політично-

го дискурсу, конструюють реальність у своїх матеріалах, а не просто відображають політичну боротьбу. При цьому деякі зі ЗМІ демонструють відмову від відкритої пропаганди, замінюючи її на завуальоване маніпулювання масовою свідомістю.

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок про використання різних способів мовленнєвого маніпулювання свідомістю читачів сучасних ЗМІ. Необхідно враховувати той факт, що сучасна людина живе в інтенсивному інформаційному полі, тому повинна бути озброєна знаннями про те, як може вестися боротьба за свідомість у сучасних ЗМІ.

Таким чином, подальше вивчення прийомів мовленнєвого впливу в ЗМІ, на телебаченні, в інтернеті, у рекламних політичних текстах є необхідним для створення механізмів протидії мовленнєвому маніпулюванню. Крім того, величезне значення має розвиток у суспільній свідомості розуміння суті та наслідків мовленнєвого маніпулювання, відкрите обговорення проблем мовленнєвого впливу й відмова від використання маніпулятивних прийомів у ЗМІ.

1. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – М.: Прогресс, 1989. – 616 с.
2. Гридин В. Психолингвистические функции эмоционально-экспрессивной лексики. – М., 1976.
3. Клепиков А. Зоополитикон учится говорить: политический дискурс в посткоммунистической Украине // Политическая мысль. – 1994. – № 3. – С. 25–31.
4. Серажим К. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність. – К., 2002. – 580 с.
5. Чічановський А., Шкляр В. Світ інформації: особистість, суспільство, держава. – К.; М., 1995. – С. 56.

До питання дослідження впливу ЗМК на стереотипи масової свідомості

У статті розглядаються питання вивчення стереотипів масової свідомості за допомогою соціологічних процедур. Особливий акцент зроблено на можливостях застосування психосемантичних методів аналізу. Увага до них пояснюється дослідницьким інтересом до афективної складової стереотипу.

Ключові слова: стереотипи, масова свідомість, соціологічні методи.

In the article are analyzed the questions of soziological study of mass consciousness stereotypes. It is accentuating the application of psychosemantic method of research. It is stipulating the interest to affective component of stereotype.

Key words: stereotypes, mass consciousness, sociacal methods.

Уявлення про те, що під впливом соціальних інститутів у процесі пізнання дійсності в людини формуються певні стереотипи, уже давно стало загальноновизнаним і є точкою відліку багатьох досліджень. Інтерес до феномену стереотипу обумовлений його статусом регулятора масової та індивідуальної поведінки. Доведено, що стереотипи справляють значний вплив на якість мислення та на діяльність людини. Процес стереотипізації, безпосередньо пов'язаний із формуванням стереотипів масової свідомості, розгортається в масовокомунікативному просторі, що дає підстави розглядати його в рамках теорії масової комунікації. Стереотипи є предметом вивчення цілої низки наук соціальної психології, етнолінгвістики, когнітології, соціології тощо. Втім, дослідження суспільно значущого ракурсу стереотипів, актуалізованого в медіадискурсі, виявлення їхньої неоднозначної ролі у функціонуванні ЗМК характерно саме для теоретичного осмислення масовокомунікативних процесів. Тож окремі суспільні проблеми можна розглядати як похідні від медіареальності (тобто такі, що спочатку виникають, поширюються, набувають резонансу в соціальному полі ЗМК, а потім уже виходять на рівень інших видів соціальної взаємодії) і значною мірою пов'язані з варіативним функціонуванням стереотипів.

Зокрема, дослідження функціонального аспекту стереотипів може бути пов'язане із актуалізацією таких питань: вплив стереотипів масової свідомості на сприйняття подій та соціальних явищ, що чиниться як безпосередньо, так і опосередковано через дію ЗМК; соціальна самоідентифікація носіїв стереотипів та стереотипізована оцінка представ-

ників етнічних, релігійних, статусних та інших аутгруп, що досягається шляхом масмедійної "індоктринації"; вплив стереотипів на поведінку як носія, так і об'єкта стереотипізації. Яскравим прикладом, що унаочнює останній напрям дослідження, може бути так званий "карикатурний скандал", що спочатку розгорнувся у засобах масової інформації, а потім вийшов у більш широкий соціальний простір зі шпальт газет і телевізійних екранів.

Вивчення функціональної специфіки стереотипів, на нашу думку, не є коректним без урахування трирівневої структури стереотипу:

- афективний рівень, який виражається у ставленні до об'єкта стереотипізації (цей компонент, на думку дослідників [3, 6], є провідною ланкою у створенні стереотипу та його функціонуванні при оцінці та віднесенні явища, події, представника групи до певної категорії);

- когнітивний рівень, який виражається в усвідомленні афективного компонента, представленого у думці або судженні щодо об'єкта стереотипізації (за своїм змістом стереотип є образом-уявленням з нестійкими межами, і лише вербально висловлена оцінка формує чітке враження щодо властивостей певного класу явищ чи людей);

- поведінковий рівень, який представляє програму дій стосовно об'єкта стереотипізації.

Згаданий вище "карикатурний скандал" продемонстрував дію етнічних стереотипів, актуалізованих через ЗМІ, одразу на трьох рівнях: когнітивному, афективному, поведінковому.

Вивчення стереотипів масової свідомості пов'язане з проблемою їхньої фіксації та іден-

тифікації означених компонентів за допомогою спеціальних процедур, запозичених з емпіричної соціології.

Серед соціологічних методів, які застосовуються для виявлення стереотипів, дослідниця О. Н. Ваніна називає такі: опитування з використанням простих номінальних шкал, простих порядкових шкал, шкали Лайкерта, шкали Терстоуна; аналіз змісту комунікації. Означені методи є апробованими в контексті досліджень засобів масової комунікації, а саме в контексті досліджень масової аудиторії ЗМІ. Вони успішно застосовуються в соціології масової комунікації [6].

Найчастіше за допомогою даних методів досліджуються когнітивний та поведінковий рівні стереотипу. При цьому метод аналізу змісту ЗМІ вважається найбільш ефективним для фіксування та вимірювання когнітивного складника стереотипу. Адже тут дослідник має справу з висловленою думкою, зафіксованою певним чином подією тощо, тобто з усіма "знаками, що виражають психічні переживання, наміри, міру досвідченості" [7, 120].

Втім, на думку соціологів, суперечливим є застосування зазначених дослідницьких процедур до стереотипів, які становлять "картину світу індивіда" (ціннісні стереотипи, стереотипи соціальної ідентифікації тощо). Когнітивна складова таких стереотипів, як правило, не вербалізується індивідами. Найчастіше вони представлені лише афективною складовою, яка репрезентує позитивне/негативне ставлення до об'єкта стереотипізації. Такі стереотипи являють собою, на думку Г. Олпорта, "утворення, які передують розумові" [9, 32]. Саме ті стереотипи, які становлять соціально-перцептивний досвід людини, найчастіше є предметом уваги дослідників.

При аналізі таких складних соціально-психологічних феноменів, як стереотипи, слід зважати на те, що у свідомості людини співіснують два типи реальності: реальність, яка виражається через систему суспільно напрацьованих засобів усвідомлення, і реальність суб'єктивних переживань та відчуттів, що також формується під впливом ЗМК, але не вербалізується.

Адекватне описання афективного рівня стереотипів масової свідомості можливе через застосування методів психосемантики, а саме методу семантичного диференціалу Ч. Осгуда. Семантичний диференціал дозволяє фіксувати так звані "конотативні значення" – особистісні сенси соціальних об'єктів, що піддаються оцінці через вилучення їх з нормованого когнітивного рівня, тобто не об'єктивні ха-

рактеристики, а, на думку В. Ф. Петренка, "стані, які слідує за сприйняттям символу-подразника і з необхідністю передують осмисленим операціям із символами" [5, 53]. Ця процедура є доволі плідною для вивчення стереотипів, адже, на нашу думку, формування їх пов'язане з актуалізацією конотативних та втратою денотативних значень. Тож маємо той випадок, коли метод аналізу є адекватним природі досліджуваного явища, що безумовно сприяє отриманню якісної та достовірної інформації. Припускається, що людина здатна осмислити об'єкт, який вивчається, шляхом співвіднесення внутрішнього емоційного переживання із заданою оцінною шкалою. Кожна шкала має сім пунктів, які формують різні ступені певної якості об'єкта. Шкали, які корелюють між собою, об'єднуються в незалежні фактори, які утворюють семантичний простір як окремого індивіда, так і групи людей. Окремий фактор розглядається як смисловий інваріант змісту шкал, що входять до нього, і в цьому сенсі фактори є формою узагальнення прикметників-антонімів. Кожний фактор характеризує певний значущий аспект об'єкта стереотипізації і співвідноситься з ним як частина із цілим. Виділення факторів дозволяє отримати структуру стереотипного судження індивіда (або групи людей), а оцінки понять за цими факторами дають змогу вибудувати семантичний конотативний простір респондентів.

На практиці дослідники часто застосовують метод семантичного диференціалу для отримання інформації щодо об'єкта. Втім, досліджуючи стереотипи масової свідомості, ми будемо застосовувати метод СД для фіксації та вимірювання ставлення суб'єктів (масової аудиторії) до певних явищ. Проблема конструювання шкал у даному випадку може бути вирішена за допомогою якісного та кількісного аналізу змісту друкованих ЗМІ. Тобто конотативні значення понять, якими позначаються певні соціальні явища, будуть вилучені з тексту й застосовані через підбір альтернативи у складі антиномічних пар. Саме в такий спосіб можна буде зіставити стереотипи, які продукуються або вживаються ЗМІ, зі стереотипами, які існують у масовій свідомості. Наприклад, ми можемо співвіднести стереотипи, визначені шляхом аналізу певного видання, із стереотипами, які містяться у свідомості читацької аудиторії.

Зауважимо, що конотативні значення характеризуються як суб'єктивні, індивідуальні, ціннісні, метафоричні. Специфіку конотативних значень так характеризує Л. Блум-

фільд: "Різновидів конотацій безліч... І в цілому їх важко відмежувати від денотативних значень. Конотація має суб'єктивний характер, втім при розгляді суспільно значущих явищ важливим є аналіз її соціальної проєкції" [1]. Денотативні значення визначаються як когнітивні, міжособистісні, усвідомлювані, об'єктивні. Конотативні значення характеризують суб'єкт стереотипізації, тобто групу або масову аудиторію, якій властивий певний спосіб сприйняття явищ дійсності. Денотативні значення дають уявлення про об'єкт стереотипізації, тобто фіксують ті його властивості, які є незалежними від людського сприйняття. Іншими словами, через денотативне значення ми отримуємо визначення об'єкта до стереотипізації, поза стереотипізацією, що стосовно складних соціальних явищ, які існують у масовокомунікативному просторі й сприймаються масовою свідомістю, взагалі є нехарактерним. Отже, у семіотичному розумінні стереотип – це знак, або сукупність знаків, у яких концепт формується винятково (або переважно) шляхом залучення конотативних значень.

У процесі дослідження відбувається проєктування об'єктів-денотатів у конотативний простір. Значення об'єкта для індивіда представлятиметься у вигляді крапки, а значення для групи індивідів – у вигляді "згустка" крапок. Виявлення стрижневих (найбільш істотних) та неосновних ознак в семантичних комплексах через визначення ієрархічної структури дозволить зробити певні висновки щодо механізму функціонування стереотипів.

Розглянемо, наприклад, процедуру аналізу за допомогою семантичного диференціала одного з етнорелігійних стереотипів, а саме: стереотипу "ісламського світу", який набуває сьогодні особливої соціальної гостроти.

Побудова семантичного простору розпочинається з визначення списку прикметників-ознак. Ми отримуємо їх шляхом семіотичного аналізу змісту видань, експлікуючи ті основні характеристики, які становлять семантико-перцептивний комплекс концепту "ісламський світ". Для отримання більш значущої та репрезентативної інформації доцільним є також застосування контент-аналізу. При аналізі змісту видань були виявлені такі ознаки: варварський, дикий ("це був безпричинний вибух напівдикого народу пустелі, який за короткий час підкорив значну частину європейського світу" (День); "Іслам народився посеред самої пустелі, серед скорпіонів, верблюдів та всіляких хижаків" (Дзеркало тижня), цитата з роману М. Уельбека "Платфор-

ма"); фанатичний, непримиренний ("Сучасний мусульманський фундаменталізм – це безкомпромісне, часто фанатичне слідування літері Корану, яка завжди витлумачувалася у найбільш непримиренний для "невірних" спосіб" (Людина і час); богообраний, вищий ("Мусульмани переконані в абсолютній вищості ісламу, що позначається у постіних закликах і відчайдушному бажанні відродити колишню славу, а також у позитивнішому обов'язкові навернення у іслам послідовників інших релігій" (День); войовничий, агресивний ("Весь світ стурбований. Сполучені Штати й міжнародні організації, які мають представництва в ісламських країнах, вводять надзвичайний режим роботи й посилюють заходи безпеки. Релігійна війна? Чи можлива вона в ХХІ столітті?"; "Кілька порівняно невинних карикатур на тему ісламу, опублікованих на півночі Європи, викликали в мусульманських країнах неймовірний сплеск публічної антизахідної активності. Європейці почали то низько вклонятися у бік Кааби, то гордо розгинатися до повного прогину" (Дзеркало тижня).

Експрес-опитування студентів п'ятого курсу факультету систем та засобів масової комунікації ДНУ дозволило нам також виявити такий конотативний ряд поняття "іслам": чужий, кривавий, консервативний, холодний, відлюдкуватий, загрозливий, агресивний, жорстокий, войовничий (ознаки з негативним індексом); гостинний, відданий вірі, таємничий, привітний, вишуканий, запашний, барвистий, самовідданий (ознаки з позитивним індексом). Із зазначеного були відібрані 15 парних асоціацій, з яких і були складені тестові запитання. Подальше вивчення об'єкта дослідження, який був визначений нами як "ісламський світ", пов'язане із оцінкою за 15 полярними шкалами. Респондентам може бути запропонована процедура співвіднесення інтенсивності тієї чи тієї асоціації із значеннями відповідних шкал. Деякі оцінки стереотипу за шкалами корелюють одна з одною, що дозволяє об'єднати їх у фактори. За фактором стоїть певна характеристика об'єкта, вона описується тільки одним набором шкал, що корелюють між собою. У даному випадку можуть бути отримані такі основні шкали, що відображають кожний з факторів: Свій – Чужий (фактор ідентифікації суб'єкта стереотипізації із об'єктом стереотипізації), Культурний – Варварський (фактор оцінки культурного середовища), Миротлюбний – Агресивний (фактор оцінки соціальних намірів об'єкта стереотипізації), Фанатичний – Толе-

рантний (фактор оцінки ставлення щодо носіїв іншої релігії), Відкритий – Закритий (фактор соціальних очікувань від об'єкта стереотипізації).

Таким чином, проведення анкетного опитування за допомогою методики семантичного диференціала може сприяти розв'язанню таких завдань у межах дослідження впливу ЗМК на стереотипи масової свідомості:

- виявлення афективної складової стереотипів;
- побудова типології аудиторії на підставі емоційних реакцій;
- зіставлення стереотипів, які активно вживаються ЗМІ (вони визначаються за допомогою контент-аналізу змісту), та стереотипів, які існують у масовій свідомості.

Для вивчення етнічних ауто- та гетеростереотипів, наявних у масовій свідомості, може бути також застосована структура факторів, розроблена В. В. Каліта, та Ю. С. Николенко [6]:

1. Загальний рівень цивілізаційного розвитку (високий – низький).
2. Дружня/недружня нашої країні держава.
3. Політичний режим (демократична країна – інший режим).
4. Рівень життя (високий – низький).
5. Політична стабільність держави (стабільна – нестабільна).
6. Рівень впливу на світовій арені (високий – низький).
7. Схильність держави до експансії (схильна – несхильна).

Маркерні перемінні, що входять до складу фактора, мають бути виявлені шляхом аналізу змісту конкретного ЗМІ, а шкали СД пов'язані з виявленням ставлення аудиторії до об'єктів стереотипізації. Зв'язок цей є непомітним для респондентів через певну невизначеність процедури тестування. Через методичні особливості семантичного диференціала, для якого характерна відсутність тиску з боку процедури опитування, знижується ефект символічного виразу відповідей, що ухвалені суспільством.

Характерно, що в когнітивній лінгвістиці та етнолінгвістиці стереотипи досліджуються в контексті змістового аспекту мови та культури і визначаються як ментальні утворення, що корелюють з "наївною картиною світу", яка міститься у масовій свідомості. У теорії масової

комунікації актуальним є вивчення стереотипів не тільки в аспекті психологічних та когнітивних особливостей масової аудиторії, а й в аспекті їх соціального призначення.

Процеси створення та функціонування стереотипів є природними для існування будь-якого суспільства. У сучасному соціумі вони ускладнюються тим, що здійснення культурних інновацій пов'язане із посиленням позицій масової культури в інформаційному світі. Вироблення та споживання знакових систем через канали ЗМК виходить за межі сфери соціального управління. Некерованість розвитку масової культури спричиняє обмеження можливостей ЗМІ як транслятора та передавача інформації. На думку російського дослідника М. А. Литвиновича, "ЗМІ дифузують соціальні зв'язки, спілкування, взаємодію, руйнують достатньо стабільні за інтересами групи, корпорації, клуби, перетворюючи їх на публіку. ЗМІ тримають людей у постійному збудженні з приводу інформації, перманентно змінюючи джерело цього збудження. Вони навчили політику масифікувати людину..." [4, 89]. Все це, на нашу думку, означає, що сучасна роль ЗМІ може бути визначена як медіація стереотипів масової свідомості.

1. Блумфилд Л. Язык. – М., 1968. – 170 с.
2. Гулевич О. А. Межгрупповые отношения: направление социально-психологического исследования (аналитический обзор). – М., 2006.
3. Кравченко Е. И. Мужчина и женщина: взгляд сквозь рекламу (социологические мозаики Эрвина Гоффмана) // Социс. – 1993. – № 2. – С. 34–45.
4. Литвинович М. А. Политические стереотипы в сознании россиян // Вестн. Москов. ун-та. – Сер. 12. – 2002. – № 2. – С. 88–100.
5. Петренко В. Ф. Психосемантика сознания. – М., 1988.
6. Психосемантический анализ этнических стереотипов: лики толерантности и терпимости. – М., 2000.
7. Шихирев П. Н. Исследование стереотипа в американской социологической науке // Вопросы философии. – 1971. – № 5.
8. Ядов В. А. Социологическое исследование: методология, программа, методы. – Самара: СамГУ, 1995.
9. Allport G. W. The Nature of Prejudice. – New-York, 1958.
10. Lippman W. Public Opinion. – New-York; London, 1949.

Василенко М. Г.,

доц.

УДК 094: 82

Іван Франко – перший видавець творів Лесі Українки

Йде мова про видавця та редактора перших творів і збірок поезій Лесі Українки кін. XIX– поч. XX ст. Івана Франка.

Ключові слова: Іван Франко, Леся Українка, видавець, редактор.

In the article the plots of publisher, redactor Poetic Works Lesya Ukrainka XIX–XX centuries Ivan Franko.

Key words: Ivan Franko, Lessya Ukrainka, publigner, redactor.

Про видання І. Франком перших віршів і перших двох прижиттєвих збірок Лесі Українки та подальші публікації їх у своїх виданнях чи там, де Великий Каменярь був редактором і видавцем, дослідники та науковці лише в кращому випадку можуть коротко згадати чи послатися на цей факт діяльності двох велетнів української і світової культури. Найбільше інформації про цю їхню співпрацю маємо у коментарях до зібрання творів Лесі Українки у 12-и рр. Хоча зрозуміло, що подібне видання, тобто власне коментарі, можна співвіднести з листами цих двох постатей, а також епістолярної спадщини Олени Пчілки, матері Лесі Українки, де мова йде про друкування.

Дослідники цієї сфери діяльності, наприклад, М. Возняк, О. Білецький, Є. Кирилюк, С. Шаховський, А. Каспрук, М. Мороз, І. Басс, І. Денисюк, О. Дей, Н. Корнієнко, Л. Малярєнко, І. Романченко, П. Іванов, П. Баб'як, Б. Якимович, Я. Грицак, М. Нечитайлюк, а також доповідачі Міжнародного наукового конгресу: "Дух, наука, думка, воля", присвяченому 150-річчю від дня народження І. Франка, не приділяли належної уваги вивченню цього питання.

За допомогою І. Франка на сторінках галицьких видань друкувалися твори сотень українських письменників, які стали окрасою української та світової літератури: Лесі Українки, Бориса Грінченка, Павла Грабовського, Михайла Коцюбинського, Михайла Старицького, Миколи Вороного, Василя Стефаника, Леся Мартовича, Ольги Кобилянської, Христі Алчевської, Марка Черемшини, Гната Хоткевича, Ганни Барвінок, Володимира Самійленка, Агатангела Кримського, Михайла Яцківа, Наталі Кобринської, Осипа Маковея, Уляни Кравченко, Кліментини Попович, Дніпрової Чайки, Стефана Коваліва, Тимофія Бордуля-

ка, Олексі Коваленка, Одарки Романович, Сергія Шелухіна, Богдана Лепкого, Данила Мордовця та багатьох інших [1].

Із 1880 р. І. Франко працюють у складі редакції літературно-художнього журналу "Зоря", коли Леся, тоді ще не Українка, а Косач, напише тільки свого першого вірша "Надія": "Ні долі, ні волі у мене нема, Зосталася тільки надія одна: Надія вернутись ще раз на Вкраїну, Поглянути ще раз на рідну країну".

Іван Франко після закриття організованого й видаваного ним літературно-політичного часопису "Світ" (1881–1882) приймає запрошення редагувати журнал "Зоря". Саме тут 1884 р. буде надруковано перші вірші Лесі Українки: "Конвалія" (№ 22, с. 186) і "Сафо" (№ 23, с. 195).

Цей рік був важливим у редакторсько-видавничій діяльності І. Франка, характеризувався інтенсивним листуванням. Каменярь мав надію, що журнал від О. Партицького повністю перейде в його руки, хоч цього не сталося. До М. Драгоманова він пише 10 травня цього ж року, що "Зоря", де він працював, "в порівнянні з попередніми все-таки по змісту краща, і по ідеях поступовіша та логічніша від попередніх" [2, 435].

У листі до О. Кониського від 11 жовтня 1884 р. зазначає, що бажав би в часописі бачити імена Антоновича, Білика і Мирного, Левицького, Житецьких, пані Косачевої, Лиманського, Старицького, Костомарова, Мордовця та ін. [2, 477–478].

Очевидно пані Косачева, тобто Олена Пчілка, мати Лесі і передала вірші дванадцятирічній дочки до часопису, а І. Франко мав дуже тонке чуття на справжню поезію і видрукував ці твори.

Але в листі до О. Я. Кониського (24 грудня 1884 р.) він зазначає, що "Зоря" у них (Гладивовича, Огоновського) – не діло патріотич-

не, не справа народна, а спекуляція, на котрій треба заробити [2, 510].

"Зоря" залишалася і надалі власністю Товариства ім. Т. Шевченка, і редакторство її було передано І. Франкові тимчасово, поки збереться обширна нарада та вирішить питання про редактора. "Зорю" редагував він спільно з С. Подолинським і О. Партицьким. Підписував О. Партицький, пораджував і доставляв весь матеріал і був фактичним редактором І. Франко.

У листі до Олени Пчілки (Львів, 29 листопада 1885 р.) І. Франко скаржився, що до "Зорі" найняли його "попросту за робочого вола по 25 з.[лотих] ринських місячно".

Про свою працю в редакції "Зорі", де він був слуга-редактор, писав у листі до Олени Пчілки в грудні 1885 р. У ньому він представляв редакційному комітету матеріал, котрий має бути прийнятий до "Зорі", справляв рукописи і вів коректуру. За власні праці йому окремо не платили, а редакторської компетенції у нього було стільки, що міг певний матеріал не давати зовсім [2, 595].

Але певно, що мала Лариса була вже не просто винятком, а талантом, узявши високу поетичну ноту. Щодо редагування творів, то Франко намагався не затерти основної думки твору, "не здути того ніжного золотого пилку, котрий мов легкою мрякою, обслонює Ваше чуття, вилите на папір" [2, 369].

Разом із тим І. Франко був дуже вимогливим, принциповим редактором, критиком і видавцем. Він був завжди відвертим в оцінці твору, написаного будь-ким і ніколи не приховував авторських недоліків і вад. Високо цінуючи талант Лесі Українки, він вважав, що в її ранніх поезіях є дещо з примітивно звіршованих дитячих вражень, але справді вона починала складати вірші в дитячому віці, але талант мала безсумнівний.

"Жіночий альманах" – збірка "Перший вінок" був виданий у Львові 1887 р. за допомогою і повною підтримкою І. Франка. А безпосередніми видавцями були письменниці й громадські діячки Наталя Кобринська та Олена Пчілка. У цьому збірнику було оприлюднено твори Лесі Українки "Русалка", "Любка", "Поле" ("Літо краснее минуло").

Альманах і газета, що буде кориснішим для жіночого товариства – про це І. Франко розмірковує після виходу збірника "Перший вінок". Ідея "Русалки" так вплинула на Великого Каменяря, що він вирішив так само назвати один зі своїх часописів – "Русалка". На його думку, газета, навіть якщо вона виходить раз на місяць, набагато корисніша за

збірник. "Газета подавати буде завсігди засвіжі статті про справи біжучі, хроніку жіночого руху у нас і в Європі, дописи з провінції, обговорення нових книжок, інтересних для нашого жіноцтва, і коли б не подавала нічого більше, лише те, але раз у раз, систематично, то вже зробила би дуже багато для розвою духового своїх читательок. Далі, газета має те до себе, що групує людей, громадить їх постійно довкола спільної роботи, будить і піддержує почуття товариське, котрого у галицьких жінок, навіть у найбільше розвинутих, звичайно досить мало... Писати для альманаху не всяка зможе; там треба або таланту белетристичного, або ширшого читання, більшої вправди. Натомість до газети може придатну річ (допис, новинку, увагу до дискусії і т. ін.) написати не тільки każда освічена жінка, але навіть письменна селянка, бо тут само життя найліпше диктує, що і як писати" [3, 196].

"Але у книжках популярних треба говорити народові всю правду про природу і життя" [4, 191].

Твір Лесі Українки "Вілія, що наші струмочки приймає" (з поеми А. Міцкевича "Конрад Валенрод") і знамениту "Надію" (Пісня заволоки) подає І. Франко у тій же "Зорі" (відповідно № 10 і № 24).

Дорога творам у світ, до людей для молоді поетеси, прокладена І. Франком, розпросторюється. Так у "Зорі" були надруковані: "Пісня" ("Чи є кращі між квітками", 1888), "Остання пісня Марії Стюарт" (1888), "Чого то часами, як сяду за діло" (1888); "Вони мене дражнили", "Чого так поблідли", "Як я про свою говорив вам печаль" (із Гайне Г., 1889), "Напровесні" (1889), "В'язень" (1889), "Співець" (1889), "До натури" (1889), "Завітання" ("Така її доля – образок з життя", 1889), "Святий вечір!" (образочки 1889); "Фа" (із циклу "Сім струн", 1891), "В небі місяць зіходить смутний" ("Зоря", 1891), "Якщо прийде журба" (1891), "До мого фортепіано" (1892), "Стояла я і слухала весну" (1894), оповідання "Жаль" (1894), переклад І. Тургенєва "Німфи".

А з 1894 р. "Зоря" була заборонена в Московській імперії.

Із "Зорею" І. Франко співпрацював від 1880 до 1897 рр., отже мав можливість пропонувати твори молоді, але високоталановиті Лесі Українки.

Уже в ці роки вона активно цікавиться не лише літературою, а й політикою. Зокрема вважає, що Франкова радикальна партія серед трьох українських партій їй здається

найпрогресивнішою і найрозумнішою, про що вона пише до брата М. П. Косача 25 лютого 1891 року [5, 69].

Це вже пізніше І. Франко напише, що відчуває себе радикалом (до М. Павлика наприкінці січня 1900 р.) "і правдоподібно, не перестану до смерті чути себе ним і працювати для радикалізму. В інтересі національним може лежати боротьба проти усякої кривди. Національний розвій може лежати в тім, що ми, – зазначав він, – з посеред своєї нації витворювали всі ті стани і верстви, що відповідають певним функціям народного життя, і не потребували дізнавати кривди ще й від того, що ті функції серед нашого народного тіла будуть сповняти люди чужих народностей нам на шкоду".

Про москвофілів Леся Українка братові Михайлові вже через тиждень писала (25 березня 1891 р.), що "коли вони стануть радикалами, то перестануть бути кацапами" [5, 88].

Тоді ж пише листа до свого дядька М. П. Драгоманова 17 березня 1891 р. про те, що Франковий і Павликовий "Народ" (1890–1895) "відвертав від себе наших людей тим, що мало змагався з "кацапами", а дуже багато з народовцями (а симпатії українців були таки найбільше на народівській стороні)" А "оті вічні переклади з Толстого та Успенського сприкрилися нам дедалі – та й справді: чи тільки ж світу, що в вікні?" [5, 84].

Безапеляційно відомий філософ і громадський діяч П. Чаадаєв у своїй праці ("Твори і листи") стверджував власну, очевидно на його переконання, безсумнівну істину, що "настав час, коли незнання Московщини загрожує європейській безпеці. Європейці мусять зрештою зрозуміти основну причину, що спонукає цю величезну імперію виходити за свої межі і нападати на інші народи. Московщина – це окремий, ворожий європейським ідеям світ. Світ азійських кочовиків, які не знають іншого шляху, крім загарбання і поневолення народів" [6, 285].

Карл Маркс характеризував і аналізував московську дипломатію та стратегію територіального поширення як намір світового володіння. Він наголошував, що московські способи, тактика мінялися і мінятимуться, але провідна зірка московської політики – підбити світ і панувати в ньому – є і буде незмінною. Москва грабуватиме доти, доки не зустрине опору. К. Маркс мав у центрі уваги московську експансію, а далі – неадекватність міжнародної поведінки стосовно захоплених земель і населення.

Саме ідеологу "світлого майбуття" К. Марксу належать ці знамениті слова, що "у кривавому болоті московського рабства, а не в суворій славі норманської доби стоїть колыска Московщини. Змінивши імена та дати, побачимо, що політика Івана III і політика теперішньої московської імперії є не лише подібною, а й тотожною" [6, 263].

Зовнішню політику Москви К. Маркс характеризував як постійне територіальне поширення. За часів царювання Катерини європейська Московщина збільшилася вдвічі. К. Маркс турбувався долею європейської цивілізації, якщо вона має такого сусіда, як Московія. А Ф. Енгельс назвав московську дипломатію варварством. Якраз саме К. Маркс застерігав від "московської небезпеки", хоч за його твердженням, він 25 років боровся з Московією, незважаючи на те, що москвитяни "носилися і панькалися зі мною понад міру" [7].

Павло Штепа у своїй книжці "Московство", аналізуючи це міжнародне явище, підкреслює думку, що "москвини... обіцяли більше, ніж противник, не маючи жодного наміру здійснювати обіцянки. Привласнювали чужі ідеї (хоч вони були протилежні московським), щоб прикриваючись ними, одурити ворога. Обвинувачували противника в злочинах, що він їх ніколи не робив. Оббріхували, знеславлювали, очорнювали кого хотіли. Приховували за гарними назвами найпідступніші вчинки. Виступали під різними личинами – це всі москвини упродовж усієї своєї історії.

Отже, Леся Українка мала свою власну думку про політичні обставини, літературу, до речі, дуже подібну до Франкової, оцінюючи як сторонництво, так і художні цінності чужих і своєї літератур.

"Щодо видання віршів Лесі Українки, – пише Каменярь у листі до Олени Пчілки 25 листопада 1891 р., – то я радо готов узятися за нього і зробити його швидко своїм коштом у Літ. [ературно] наук.[овій] бібліотеці або осібно в більшому форматі" [8, 309].

Наступного 1892 р. (2 травня) Леся Українка вже безпосередньо пише своєму редакторові й видавцеві І. Франку:

"Оце я врешті зладила до друку свої вірші. Ви-сьте були такі ласкаві, що згодились провадити се видання, отож тепер звертаюся до Вас. Побачили ми, що видавати щось за кордоном і корегувати тут річ дуже затяжна, отож мушу я добрих людей трудити своїм виданням. Збірник має видаватися моїм коштом, тільки вже Вашим заходом. Я б хотіла,

щоб він був такого типу, як наше видання Гайне, що вже досі скінчене. Всі видатки, які треба, – мої, чи на коректу, чи на що слід. Тільки остатню коректу, будьте такі ласкаві, самостійно потримайте, то вже буде мені та певність, що хоч у моїх віршах і є помилки поетичні, то не буде друкарських. Самі знаєте, яка то біда ті помилки друкарські. Тільки два видання я бачила без помилок: "З вершин і низин" та "На новий шлях" ... Послухавши Вашої ради, я не містила сюди жадних перекладів, бо й справді їх окремо видавати. Та, може, без перекладів книжка якнебудь на Україну протиснеться, хочай – надія мала!

Ото усі мої умови, може, чого недовонила як слід, то вибачте, – я не досвідчена в видавничому ділі. Тепер мені зостається перепросити Вас за прийденші клопоти, та подякувати за добру волю, з якою Ви беретеся мені помагати вийти на світ з моїми піснями [5, 132–133].

А вже 14 травня 1892 р. Леся Українка дякує за допомогу та уважність до неї з боку Великого Каменяра, колись чимсь зможе віддячитися та обговорює деталі підготовки своєї першої поетичної ластівки "На крилах пісень". Згоджується із І. Франком, щоб не залишати порожніх карток, не буде ділити на групи, бо не конче потрібно, передмови не буде, а обкладинка хай буде з такого паперу, як на виданні Гейне, та інші мовно-стилістичні правки.

Так І. Франко починає працювати над першою збіркою Лесі Українки "На крилах пісень", яка за його безпосередньою участю і допомогою вийшла у березні 1893 р. у Львові накладом авторки. Леся Українка називала І. Франка своїм учителем і товаришем. В одному з листів до нього писала: "Тепер мені зостається перепросити Вас за прийдешні клопоти та подякувати за добру волю, з якою Ви беретеся мені помагати вийти на світ з моїми піснями" [9, 37–38].

Йому часто друзі закидали докір, що він має мало скептицизму й критичного підходу до творів молодих. Із такою думкою він згоджувався та трактував це як "вишукування добрих сторін, ніж злих".

Позиція І. Франка в опрацюванні матеріалу, особливо у вихованні та професійному вишколі плеяди молодих письменників кінця XIX ст. заслуговують на окреме вивчення цього питання. Про це вміння редагувати й допомагати молоді дуже вдало висловився буковинський письменник О. Маковей. Він говорив, що ніхто, крім І. Франка в україн-

ському письменникові як І. Франко старався видобути таланти на літературний обрій і якби кожен із початкуючих письменників описав був те добро, що І. Франко "зробив для нього, вийшли б томи, з яких можна б вичитати, скільки Франко переробив творів, скільки їх написав наново, полишаючи хіба сам кістак, як вказував дорогу, що по ній розвивалися таланти, як захищав їх перед несправедливою критикою" [10, 69].

У травні 1893 р. Осип Маковей уже прислав друковані похвальні рецензії – свою й І. Верхратського – на її збірник "На крилах пісень" [11, 198].

Із 1891 р. Леся Українка починає друкуватися в Франковім і Павликовім журналі "Народ" (1890–1895). Так, "Сльози-перли" вперше під заголовком "Ридання" (цикл із трьох віршів) надруковано 1891 р. з посвятою І. Франкові. У 1895–1896 рр. тут друкується цикл "Невільничі пісні", що увійшли до другої збірки її віршів "Думи і мрії" 1899 р.: "Мати-невільниця", "І все-таки до тебе думка лине", "Ворогам", "Північні думи", "До товаришів", "Божа іскра", "Пророчий сон патріота", "Slavus – sclavus". А також в 1895 р. проза та статті: "Народ", "Безпардонний патріотизм", "Пророчий сон патріота", "Релігійний дур на Україні" (із Полтавщини), рецензія "Беседа", часопис баптистів (штундистів).

У коломийському виданні "Хлібороб" (1891–1895), що редагував І. Франко й М. Павлик, було надруковано поеми Лесі Українки "Роберт Брюс, король шотландський".

Леся Українка дуже поважала ці Франкові й Павликові видання. 11 січня 1895 р. вона пише "Лист на Україну до товаришів", зазначаючи, що потрібно підтримати часописи матеріально:

"Народ" при всіх своїх хобах (і тут не без вашої вини) єсть все таки єдина часопись на українській мові, де можлива одкрита розмова про наші громадські питання та подавання фактів з життя нашого люду, незалежно від всякої "тонкої політики", без огляду на різних "їх благородій" (чи там "всечесних" та "високостойних" або "найясніших"), діло не в словах – се як до краю! Коли згине "Народ", то хто знає, як довго прийдеться ждати до нової часописі, та тинятися по різних "чужих хатах"; вже ж тяжче заснувати нову газету, ніж підтримувати давнішу.

Коли згине "Хлібороб", то тим загальмується хто зна, як надовго, і праця над пробудженням того селянства в Галичині, що саме тепер почало прокидатись. [...] Вся робота

над освітою і обороною прав галицького люду лежить на плечах двох-трьох людей (назва русько-українська радикальна партія більш голосна, ніж правдива назва); на них лежить і прилюдна боротьба за нашу українську справу. Чи не пора ж нам, товариші, взяти хоч яку частку їх праці на себе? Не все ж сидіти, заложивши руки, та дякувати їм, що побиваються за нас [11, 295–296].

Як зазначає О. Косак-Кривинюк, 11 жовтня 1893 р. Леся Українка пише листа з Колодязного до І. Франка та дякує йому за видання "На крилах пісень". Вона також запитує про видання нового журналу, адже він бажав від неї деякі матеріали, про що вона дізналася з Франкового листа до її мами Олени Пчілки. Йшлося про задум І. Франка видавати за його редакцією у Львові виходить часопис "Життя і слово" (1894–1897). Але вона ще не впорядкувала свої твори, зокрема купальські пісні, хоч має етнографічні описи волинської хати, деякі віршовані переклади з давньоіндійського епосу – переспіви гімнів "Ріг-Веди".

Часопис "Життя і слово" став справжньою подією в історії української преси, журналом високого європейського рівня. Спочатку І. Франко планував цей журнал як фольклорний, але цей намір швидко змінюється, оскільки йому була потрібна насамперед політична трибуна. А про майбутній характер журналу І. Франко писав, що половину обсягу займатиме белетристика, другу частину – статті і матеріали фольклорні, де розміщалися б оригінальні та перекладні статті з теорії фольклору або зі спеціальних питань та тем, 1 аркуш казок та легенд чи з уст людей, чи зі старих рукописів, ще 1 аркуш – пісні, звичайні приповідки тощо.

У "Житті і слові" І. Франко сам провадив як організаційний, так і технічний бік видання (зокрема, ще до його виходу замовив у Москві гарні шрифти, домовився з друкарнею, організував попереднє оповіщення), переглядав рукописи, кореспонденцію, читав коректуру і, звичайно, виступав із власними публікаціями. До співпраці у часописі запрошувалися Леся Українка, В. Гнатюк, П. Грабовський, М. Коцюбинський, М. Драгоманов, А. Кримський, О. Терлецький, О. Маковей та інші письменники, вчені, критики.

У "Житті і слові" друкуються матеріали Лесі Українки: "Купала на Волині. Етнографічні матеріали", "Притча про чотири перстені" (1894), "Грішниця", "Хвилини розпачу", "О знаю я, багато ще промчить", "Fiat pox!", "На вічну пам'ять листочкові, спалено-

му приятельською рукою в непевні часи", "Слово, чому ти не твердая криця", "Давня казка". Також переклади з Моріса Верна "Євангеліє" та "Історія і релігія жидів", полемічна стаття "Не так тієї вороги, як добрії люди" – відповідь І. Франкові на його виступ у цій же газеті.

Найплідніший період редакторської та видавничої діяльності І. Франка був у "Літературно-науковому віснику", коли він там працював основним редактором першого складу від 1898 до 1906 року до переїзду редакції часопису в Київ у 1907 р., а співпрацював з виданням потім ще до 1910 р. Із 1899 р. був головним редактором, із 1903 – відповідальним редактором, водночас постійно публікував тут проблемно-полемічні та літературно-критичні матеріали, а також поетичні та прозові твори, переклади. Це був найбільш стабільний і плідний період у видавничій, редакторській, письменницькій і журналістській діяльності І. Франка, а обсяг праці, що її вклав письменник у становлення та розвиток "ЛНВ", можна порівняти з діяльністю цілої установи в галузі української культури. І знов-таки він надавав перевагу творам Лесі Українки у перший рік свого редакторства: "Східна мелодія", "Мрії", "Зимова ніч на чужині", "Жидівська мелодія" ("Ти не мій, розлучив нас"), "Порвалася нескінчена розмова".

У 1898 р. заходами НТШ було створено "Українсько-Руську Видавничу спілку у Львові". І. Франко став її активним співробітником: упорядковував, редагував, робив переклади для значної частини видань. Саме з його благословення в літературу ввійшло багато нових славних імен, серед яких Леся Українка, О. Маковей, О. Кобилянська, Уляна Кравченко, Н. Кобринська, В. Стефаник, Є. Ярошинська, М. Коцюбинський, М. Яцків та ін. У "малій" серії УРВС вийшло 117 назв книжок у 162 випусках, у "великій" – понад 150 книжок української і світової художньої літератури, а також науково-популярні праці.

1898 р. він друкує в ЛНВ свою блискучу статтю "Леся Українка", де говорить про неї як про "одинокого мужчину на всю соборну Україну", яка не має такого поета, щоб силою і різносторонністю свого таланту зрівнявся б з Лесею Українкою. Найкращі її писання ідейні, вони – частина духовної краси, ідейної гармонії, де головний рішучий момент – душа, індивідуальність, чуття поета. Адже вона перша і одинока вміє опанувати широку сферу почувань, від тихого суму до скаженої розпуки і мужнього, гордого прокляття, що є природною реакцією проти холодної зневіри:

"Коли ж се минеться? Чи згинем без долі?" [12, 265–272].

Вона ж ставила найвищі ідеї в закон боротьби: "спалити молодість і полягти при зброї", адже жінки і ті з рогачами пішли на ворога: "ішли усі, жінки, і чоловіки, і навіть діти не сиділи дома". Їй мариться "меч, політий кров'ю", "зброї полиск", "жевріє залізо для мечей, гартується ясна і тверда криця". Її рука все "стискає невидиму зброю", а "в серці крики бойові лунають". У неї криваві змагання задля народження нації. Її ідея: душа – "боротись буде до загину: Або загине, або переможе". І знову повторення думки, щоб ми не забули: "Або погибель, або перемога – Сі дві дороги перед нами стане... Котра з сих двох нам судиться дорога?" Це з присвяти І. Франкові, який був таким же ідейним борцем за щастя свого народу. І вона також кликала мільйони з собою, і за нею йшли мільйони...

Чому такі, як вони, ставили найвищі завдання, то про це ми можемо дізнатися з Франкової статті "З останніх десятиліть XIX в.", вперше надрукованої у ЛНВ 1901 р. Оглядаючи українську літературу, що представлялася у "Зорі", І. Франко стверджував: "Той самий реакційний, тісний, стухлий дух віє всюди по Галичині. Чи візьмемо до рук видання коломийські, чи станіславську "Денницю", чи чернівецькі публікації, – всюди мертвечина змісту, мова засмічена церковщиною та москвичиною, теми далекі від нашого життя і дійсності. Той реакційний дух від старших уділявся і молодіжі" [13, 1–19].

Полеміку "Між своїми. Епізод із взаємин між галичанами й українцями 1897 р.", Леся Українкою та І. Франком, видрукував Каменяр у своєму часописі "Життя і слово". Суть її у тому, що Леся Українка прихильно поставилася до участі українців у російському визвольному русі, зокрема соціал-демократичному, а Франко це заперечував та доводив, що українські сили потрібні перш за все саме українській справі [14, 220–244].

Рецензуючи працю А. Фаресова "Народники і марксистки" (СПб 1899) І. Франко чітко визначав цю і схожу політичну течію: "Соціал-демократизм стає ворожо як против усяких обов'язків суспільної самодіяльності та децентралізації, так само і против національного українського руху і з того погляду являється для українства далеко гіршим ворогом, ніж російське самодержавіє і російська цензура. Бо коли самодержавний тиск є тиском фізичної сили і, так сказати, в'яже руки, то соціал-демократизм краде душі, напоює їх

пустими і фальшивими доктринами і відвертає від праці на рідному ґрунті... "Чи поклики Прудона, Луї Блана, Маркса, Лассаля не були більш або менше свідомим дуренням народу? Чи не обіцювано тим масам грушок на вербі?"

Великий Каменяр у забороненій праці в радянські часи "До історії соціалістичного руху" зазначав, що оброблена Марксом і Енгельсом "програма державного соціалізму аж надто часто пахне державним деспотизмом та уніформізмом, що проведений справді в життя міг би статися великим гальмом розвою або джерелом нових революцій" [14, 422].

Всілякі теорії – то лише задля обдурювання тих, хто за формою не бачив змісту. Адже й деспотичний лад у Московщині не царі накидали з гори, він походив із глибочини московської душі. Підсліпуваті не бачать, що залишилася незмінною мета Московщини.

На цю тему у самої ж Лесі Українки є рядки, які в поетичній формі відображають бачення І. Франка, до речі, йому ж присвячений у зб. "Привіт д-ру Івану Франку в 25-літній ювілей літературної діяльності" твір "Товаришці на спомин" (1896.17.VII): "Народ наш, мов дитя сліпее зроду, Ніколи світа – сонця не видав, За ворогів іде в огонь і воду, Катам своїм поводитирів оддав".

Подібне запитання поставила і Леся Українка у вірші "Пісні про волю" (II, "Чого марсельську пісню чути?"), продовживши однотипний ряд: "Чи се на нас ідуть чужинці здобуту волю руйнувать? Чи за ту волю всі вкраїнці готові одностайно стать? Так де ж наша зброя? Де військо в рядах?" [15, 320].

Де ж вояки, де борці? Де, бодай свідомі інтелігенція? Чому відступників так багато? – болісно запитувала поетеса.

Іван Франко з гіркотою додавав, що ця непомітна пригірщ інтелігенції розділена на дві групи, котрі різняться між собою принциповим поглядом на національне питання: є досить значна частина інтелігенції, що не визнає української нації, не визнає української літератури, не читає книжок українською мовою, ігнорує все українське, а вдовольняє свої потреби духовності в чужій літературі чи прикриває свій духовний нігілізм промосковськими поглядами [16, 10].

"Що Українці ще від свого державного сполучення з Москвою не переставали працювати для російської науки і просвіти, се доказує маса блискучих імен, починаючи від Прокоповича, Туптала, Яворського, а кінчаючи Гоголем, Костомаровим, Ковалевським. Що Українці здавна шукали волі разом із чільни-

ми Великорусами або й наперекір їм, се доказує довга низка імен від Мазепи й Сірка аж до Желябова, Лизогуба й Драгоманова. Та тільки одно й друге чи може вважатися аргументом, що так воно й надалі має бути? Мені здається, що навпаки: коли б Українці здавна були працювали для себе, для своєї національності, не оглядаючися на абстрактний общерусизм, то не тільки підвинули б були Україну високо, але й загально-руська й загально-слов'янська сила була б у сумі багатша та більша" [17, 63].

"Ми не пишемо ні для чийої спеціальної уподоби, — зазначає І. Франко, — пишемо те, що нам диктують наші погляди, наші важкою і невпинною працею здобуті переконання, наше розуміння загального добра. Не порушуючи нічиїх управнених інтересів ані традицій, ми силкуємося вести в нашу рідну літературу ті духові і артистичні течії, які займають сьогодні найкращих письменників цивілізованого світа. Ніде і ніколи ми не голосили і не голосимо сліпого культу якої-небудь літературної чи філософської моди, всюди дбаємо про вироблення серед нашої громади власної критичної думки, власного артистичного смаку" [18, 10].

Ось як він повідомляв у листі до письменника й свого однопартійця Михайла Павлика наприкінці січня 1900 р.: "Чую себе радикалом, і правдоподібно, не перестану до смерті чути себе ним і працюватиму для радикалізму... В інтернаціональним може лежати боротьба проти усякої кривди... Національний розвій може лежати в тім, що ми посеред своєї нації витворювали всі ті верстви, що відповідають певним функціям народного життя, і не потребували дізнавати кривди ще й від того, що ті функції серед нашого народного тіла будуть сповняти люди чужих народностей нам на шкоду" [19, 146].

Далі він зазначає в листі, що він спочатку русин, а потім радикал. Тобто для І. Франка головним було його українське походження, його турбував простий український народ, його життя, а вже потім партійна приналежність чи, як тоді писалося, сторонництво, хай і українського радикала. Навіть не його власне ім'я, як він підкреслював: Хай пропаде моє ім'я, але хай живе і розвивається мій український народ".

Леся Українка також думала й працювала на свій український народ та просила більше відваги і сили "Сповняти той великий заповіт", що завжди несла з собою на Вкраїну ("На пам'ять 31 юлія 1895 року").

У радикальній статті "Поза межами можливого", видрукуваній 1900 р. в ЛНВ,

І. Франко наполегливо наголошував: "Все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хоробливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими "вселюдськими" фразами прикрити своє духовне відчуження від рідної нації" [4, 284].

Він був переконаний, що "не маючи в душі цього національного ідеалу, найкращі сили тонули в общеруськім морі, а ті, що лишилися на своєму ґрунті, попадали в зневіру і апатію" [4, 283].

У статті "До історії соціалістичного руху" [20, 134–152], що не увійшла до зібрання його творів у 50-томах, він, зокрема, попереджає, що соціал-демократизм, весь соціалістичний рух може стати "грізною небезпекою, синонімом перевороту та перемоги варварства й нового деспотизму, найбільшим ворогом індивідуальної свободи та загального поступу". Характерно означено тоді і передбачено на майбутнє суть цього ворожого українцям явища.

Не схилявся й незупинявся І. Франко й перед таким авторитетом і своїм вчителем, як М. Драгоманов, який просив І. Франка не писати, не друкувати, не висувати наперед національне українське питання. Відповідаючи на цей політичний закид у статті 1900 р. "Поза межами можливого", І. Франко зазначав, що "глибока і сильна віра в західноєвропейські ідеали соціальної рівності і політичної волі заслонювала перед його (Драгоманова — авт. М. В.) очима ідеал національної самостійності" [4, 283].

А от О. Пушкін у листі до П. Міллера від 4 вересня 1831 р. сердечно дякував за звістку та радувався за взяття московськими царськими військами Варшави та говорив, що "их надобно задушити, и наша медленность мучительна. Для нас мятеж Польши есть дело семейственное, старинная, наследственная распря: мы не можем судить ее по впечатлениям европейским, каков би ни был, впрочем, наш образ мыслей" [21, 351].

На сторінках своїх численних періодичних видань москвофіли вели шалені атаки на передову українську громадську думку, на вільний рух демократичних сил проти соціального і національного гноблення українського народу. Вони взагалі відмовляли в праві на існування народів як національностей.

Ось тому І. Франко робить безапеляційний висновок. "Москвофільство, як усяка під-

лість, всяка деморалізація, – пише він у замітці "Дещо про польсько-українські відносини", – це міжнародне явище, гідне загального осуду і боротьби з ним" [22, 261].

А в праці "Українські "народовці" і радикали" І. Франко стверджує думку про те, що "москвофільство в суті своїй вороже ідеї самостійності України і її національного розвитку в Галичині" [23, 205].

Іван Франко та передові українські мислителі мали одну думку: московська, так звана "передова" чи прогресивна суспільність не подавала свого голосу на захист ув'язненої української душі, рідної української мови, як і не виступала проти нищення московщиною українського народу не тільки в періоди засилля реакції, але й у інші, наприклад, застійні чи "відлигові" періоди. Вся їхня прогресивність, тобто демократизм, перевірявся на українському питанні, і вони цього іспиту ніколи не витримували. Про це вельми авторитетно заявляв академік Володимир Вернадський у своїй праці "Українське питання і російська демократія" зазначаючи, що московська демократія перевіряється на українським питанні.

Історик, знавець звичаєвого права Олександр Єфименко писала про таких великих українців-демократів, як М. Гоголь: "По українськи говорив він у Москві вже перед смертю, зі своїм слугою, із своїми земляками", зауважуючи, що М. Гоголь упав жертвою духовного роздвоєння, що мало своє глибоке коріння в національним роздвоєнні" [24].

Ідуть у московщину і допомагають "там витворити ту державно-централістичну машину, яка від 200 літ матеріально висисає і духовно гнобить Україну?" [25, 108].

Час від часу на ідеї української національності наполягав І. Франко, а його підтримував М. Грушевський, який писав у редакційній статті ЛНВ "По шкоді", що ми ні на хвилю не можемо забувати скільки завзятих непримиренних ворогів має українська самостійність і соціально-економічні інтереси української маси: "Ми повинні тямити, що ці вороги не складуть зброї й ще довго, по всіх науках будуть користати з кожної нагоди, щоб наново пробувати зломити ці ненависні їм явища українства, які порушили їхні привілегії, їхні володіння, їхнє панування, викохане старим московським режимом".

Ось тому І. Франко ніколи не спускав очей з тієї основи, за висловом М. Грушевського, на котрій можливий розвиток української національності. Він ніколи не забував, що українська справа не може бути іншою, як

всенародною, широко демократичною, особливо у боротьбі з царським режимом на Великій Україні і з москвофільством у Галичині, про час від часу писала Л. Косач.

А він, той режим, царського самодержавства супроти України був завжди таким самим – здирницьким, денаціоналізуючим при будь-якому правителі.

Про цю єзуїтську практику московського життя своєрідно висловився один із московських письменників М. Щедрін, хоча з іронією ставився до українського питання.

За його словами, "московські єзуїти ликом шиті, згодовані на ґрунті панщини і сполученої з неї брехні, дводушності, підступності і т. п. Це люди надзвичайно лихі, мстиві, зі смердячим самолюбством і злою, довготривалою пам'яттю, люди, від яких можна тільки тоді врятуватися, коли у них окрім безмежної лютості є ще й безмежна жадова до вловів риби в каламутній воді. Тоді можна від них відкупитися, кісткою пельку їм заткнути. Але коли у них, попри пекельну лютість є й пекельна непідкупність і коли при цьому вони свою пекельну обмеженість піднімуть на ступінь пекельного переконання, тоді це вже справжнє сатанинське кодро. Вони накладуть мертвими руками ряди кострищ без ліку і будуть безглуздими порожніми очима стежити за смертними корчами жертви, що не біла себе в порожні груди так, як вони" [26, 58].

Через кілька років після політичної полеміки з І. Франком Леся Українка фактично повторила й визнала слухними, навіть пропагувала всі ці національно скристалізовані постулати Великого Каменяра. Цей, як вона зазначала, "публіцистичний контроверс" між своїми був особливо корисним не лише для неї, а й для всієї читаючої й розуміючої публіки.

Каменяр вважав, що Леся Українка поет "з божої ласки", а вона його – феноменальним робітником пера [27, 58].

З усієї редакції ЛНВ І. Франко для неї був найсимпатичніший [5, 411]. І ніколи вона його не переставала поважати [5, 413].

У 1899 р. І. Франко друкує в ЛНВ її поезії: 1. "На спомин І. Котляревського" ("У кожного люду, у кожній країні"); 2. "У пустині"; 3. "Весна зимова".

Цього ж 1899 р. у Львові восени виходить її друга збірка віршів "Думи і мрії", у підготовці якої брав участь І. Франко, а також В. Гнатюк, на той час член редколегії ЛНВ. Книжка вийшла коштом "Українсько-руської видавничої спілки", громадської видавничої організації, заснованої І. Франком та В. Гнатюком 1898 р. у Львові.

Готувалася книжка до друку в кінці весни і влітку 1899 р. Леся Українка перебувала тоді на лікуванні в Берліні, а з липня – в Києві та Гадячі на Полтавщині, вела з В. Гнатюком листування, сама впорядковувала збірку, вичитувала верстку. Ця збірка мала певну хронологічну послідовність. Там, де з художніх міркувань хронологічна лінія не збережена, поетеса під віршем вказувала тільки рік написання.

Тут містилися цикл "Мелодії" (1893–1894): "Нічка тиха і темна була", "Не співайте мені сеї пісні", "Горить моє серце", "Знов весна і знов надії", "Дивлюсь я на яснії зорі", "Стояла я і слухала весну", "Хотіла б я піснею стати", "Перемога", "До музи", "То була тиха ніч чарівниця", "Давня весна", "У чорну хмару зібралася туга моя"; цикл "Невільничі пісні" (1895–1896): "Мати-невільниця", "І все-таки до тебе думка лине", "Ворогам", "Пвнічні думи", "До товаришів", "Поет під час облоги", "Товаришці на спомин", "Грішниця", "Хвилина розпачу", "О знаю я, багато ще промчить", "Ангел помсти", "Fiat pox!", "На вічну пам'ять листочкові, спаленому приятельською рукою в непевні часи", "Слово, чому ти не твердая криця"; цикл "Відгуки" (1896–1899): "Відгуки", "Жидівська мелодія", "Ave Regina!", "To be or not to be?"; цикл "З пропащих років": "До товариша", "Як дитиною бувало", "Романс"; цикл "Кримські відгуки": "Імпровізація", "Уривки з листа", "Східна мелодія", "Мрії", "Зимова ніч на чужині", "Іфігенія в Тавриді", "Весна зимова", "Порвалася нескінчена розмова", "У пустині", "На столітній ювілей української літератури", "Зоря поезії", "Поворот", "Забута тінь".

На його ювілей творчої діяльності видано альманах на гроші, зібрані молодими людьми, "Привіт д-ру Івану Франку в 25-літній ювілей літературної його діяльності". У збірнику надруковано присвяти І. Франкові від Лесі Українки "Товаришці на спомин" та "Поет під час облоги", а також від І. Тобілевича (перший акт драматичних картин "Понад Дніпром"), Н. Кобринської ("Чудовище"), Б. Грінченка (оповідання "Дзвоник"), А. Кримського (переклади "З арабських поетів"), Уляни Кравченко ("Сонети"), К. Попович ("Колись і нині") та ін.

У 1900 р. І. Франко друкує в ЛНВ "Неминуча" М. Метерлінка, "Як Ізраель діставсь" (Єврейські мелодії, 1), "Атта Троль. Сон літньої ночі" (поема Г. Гайне), "Єреміє, зловісний пророче".

У 1901 р. в ЛНВ з'являється оповідання "Над морем", цикл із шести поезій "Ритми": "Де поділися ви, голоснії слова", "Чи тільки ж блискавицями літати", "Якби оті проміння

золоті", "Хотіла б я уплисти за водою", "Ні! Я покорити її не здолаю", "Якби вся кров уплинула отак".

У 1902 р. у ЛНВ друкуються: "Ein Lied ohne Klang", "Свята ніч", "Ви щасливі, пречистії зорі", "Талого снігу платочки сивенькі", а також драматична поема "Одержима", про яку Леся Українка повідомляла І. Франкові 31 грудня (13 січня 1903 р.): "В таку ніч писала, після якої, певне, буду довго жити, коли вже тоді жива осталась. І навіть писала, не перетравивши туги, а в самому її апогеї. Якби мене хто спитав, як я з того всього жива вийшла, то я б теж могла відповісти: Я з цього створила драму" [11, 654].

Наприкінці 1902 р. квітня надруковано в Чернівцях "Відгуки". Збірник віршів Лесі Українки, де зокрема була поміщена "Одержима".

Цікавим виданням також були "Акорди" – антологія української лірики від смерті Шевченка 1903 р., упорядкована І. Франком. Книжка дає можливість відчувати літературну атмосферу другої половини XIX ст., зануритися в неї, проїнятися її настроєм, увійти в світ образів і понять, якими жили тоді люди. До антології було введено чимало імен, котрі сьогодні майже невідомі літературознавцям. І. Франко в листі до чеського публіциста А. Черного писав, що цю книжку недопускають у Московщину, до студентів, які вивчали українську літературу, бо її зміст не узгоджувався з тим класово-соціологічним підходом, який так довго насаджувався у нашому літературознавстві і критиці. "Акорди" підкреслюють те героїчне напруження, перемогу над скорбним і маловірним духом, над життєвими обставинами і добою [28, 491].

Саме тут І. Франко друкує десять віршів Лесі Українки: "Contra spem spero", "Горить моє серце", "Тиша в морі", "Останні квіти", "Хотіла-б я уплисти за водою", "Жидівська мелодія", "Зимова ніч на чужині", "Ein Lied ohne Klang".

Цього ж року в ЛНВ оприлюднюються її "Осінні співи": "До Lady L. W". ("Ти, як осінь, умреш, розіллешся слізьми"), Осінь: ("Рветься осінь руками кривавими"), "Осінні квітки", "Плач Єремії". Поетеса також друкує в Ростові-на-Дону оповідання І. Франка у власному перекладі: "Сам виноват", "Хороший заробок".

У 1904 р. у Києві восени виходить повторно збірник віршів поетеси "На крилах пісень", де вона робить деякі зміни. Також з'являється оповідання І. Франка в її перекладі "К свету (Рассказ арестанта)".

У 1905 р. в ЛНВ друкується "Напис в руїні. Ізраїль в Єгипті".

Вже після того, як ЛНВ переїжджає до Києва, І. Франко співпрацює тільки з журналом, а Леся Українка там продовжує друкувати свої твори. Зокрема в 1908 р. "Касандру", 1911 – цикл із шести віршів "З подорожньої книжки", "Віла посестра", 1913 – "Ізоolda білорука", але це вже без допомоги І. Франка.

Отже, І. Франко був першим, хто підтримував, допоміг "вийти в люди" Лесі Українці, друкуючи її талановиті твори. Він сприяв першим її публікаціям у "Зорі" 1884 р., допоміг друкувати її вірші в альманасі "Перший вінок" 1887 р. Далі публікував у "Народі", "Хліборобі", "Житті і слові", "Літературно-науковому віснику", збірнику "Акорди", а також видав першу збірку її віршів "На крилах пісень" 1893 р. Друга збірка "Думи і мрії" у 1899 р. вийшла у ним організованому і веденому видавничому товаристві "Українсько-руська видавнича спілка у Львові". Він був редактором і видавцем, хто не просто розгледів і підтримував талановиту поетесу, а сприяв її такому розвитку, що її поезія стала тим поштовхом до вищих змагань ідейного чоловіка, а для громади – заохотою в боротьбі за свої людські права, волю і національну честь.

1. Архів ІЛ ім. Т. Шевченка НАНУ, ВР. Ф. 3. – № 1858, 1859, 1860, 1861, 1862, 1873 та ін.
2. Франко І. Збір. тв.: У 50-и т. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 48. – 767 с.
3. Франко І. Збір. тв.: У 50-и т. – К.: Наукова думка, 1981. – Т. 29. – 663 с.
4. Франко І. Збір. тв.: У 50-и т. – К.: Наукова думка, 1985. – Т. 45. – 570 с.
5. Українка Леся. Збір. тв.: У 12-и т. – К.: Наукова думка, 1978. – Т. 10. – 694 с.

6. Штепа П. Московство. – Дрогобич: Відродження, 2000. – 351 с.

7. Независимая Газета. – М., 2000. – № 47 (470).

8. Франко І. Збір. тв.: У 50-и т. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 49. – 810 с.

9. Українка Леся. Публікації, статті, дослідження. – К.: Наукова думка, 1954. – 456 с.

10. Маковей О. Записник // ЦДІА України. Л. – Ф. 362. – Оп. 1. – Спр. 103. – С. 69.

11. Косак-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. – Луцьк: Волин. обл. друк., 2006. – 926 с.

12. Франко І. Збір. тв.: У 50-и т. – К.: Наукова думка, 1981. – Т. 31. – 595 с.

13. ЛНВ. – 1901. – Т. 15. – Кн. 7. – С. 1–19.

14. Франко І. Мозаїка. – Львів: Каменяр, 2002. – 432 с.

15. Українка Леся. Збір. тв.: У 12-ти т. – К.: Наукова думка, 1975. – Т. 1. – 447 с.

16. Франко І. Збір. тв.: У 50-и т. – К.: Наукова думка. – Т. 32. – 518 с.

17. ЛНВ. – 1902. – Т. 18. – № 4–6. – С. 63.

18. Архів ІЛ ім. Т. Шевченка НАНУ, ВР, Ф. 3. № 2866. – С. 10.

19. Франко І. Збір. тв.: У 50-и т. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 50. – 703 с.

20. ЛНВ. – 1904. – Т. 25. – Кн. 7. – С. 134–152.

21. Пушкин О. П.С.С. – М.: АН СССР, 1958. – Т. 10. – С. 351.

22. Франко І. Збір. тв.: У 50-и т. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 46. – Кн. 2. – 670 с.

23. Франко І. Збір. тв.: У 50-и т. – К.: Наукова думка, 1980. – Т. 28. – 439 с.

24. Єфименко О. Національне роздвоєння творчості Гоголя // ЛНВ. – 1903 р. – № 4–6. – Т. 22.

25. ЛНВ. – 1904. – Т. 27. – № 7–8. – С. 108.

26. Щедрін М. Звон перемоги раздався // ЛНВ. – 1901. – Т. 10. – № 11–12. – С. 58.

27. Українка Леся. Збір. тв.: У 12-и т. – К.: Наукова думка, 1978. – Т. 12. – 694 с.

28. Зеров М.К. Твори: У 2-х т. – К.: Дніпро, 1990. – Т. 2. – 601 с.

Губарець В. В.,

асп.

УДК 070(091): 323.1(477;7/8)

Українська етнічна преса Північної Америки про американо-українські стосунки у початковий період становлення нової незалежної Української держави (1991–1994)

У статті розглянуті основні проблеми, що постали у стосунках України та США як незалежних держав після розпаду СРСР, у висвітленні та аналізі українськими етнічними ЗМІ Північної Америки. Проаналізовано позицію преси української діаспори щодо еволюції економічних, політичних та військових взаємин новопроголошеної Української держави та Сполучених Штатів.

Ключові слова: економічні реформи, безпека, ядерний арсенал, ядерні озброєння, роззброєння, незалежність, суверенітет, територіальна цілісність.

Considered are main issues that arouse in the US-Ukrainian relations after the collapse of the USSR as covered and analysed by Ukrainian ethnic mass media in North America. Analysed is position of Ukrainian diaspora press towards evolution of economic, political, and military relations of the newly independent Ukraine and the U.S.

Key words: economic reforms, security, nuclear weapons, disarmament, independence, sovereignty, territorial integrity.

Одразу після проголошення незалежності 24 серпня 1991 р. лідери нової Української держави розпочинають активну зовнішньополітичну діяльність, яка має за головну мету переконати провідних осіб Заходу у важливості України для демократичних держав та в необхідності співпраці у справі запровадження ринкових реформ у цій новій незалежній державі. Журналісти української діаспори активно й незаангажовано висвітлюють перший візит майбутнього Президента, а тоді Голови Верховної Ради України, Леоніда Кравчука до Канади та США, що відбувся у вересні 1991 р. Там український лідер намагався досягти кількох цілей. По-перше, встановити безпосередні, зорієнтовані на нові принципи, зв'язки із Президентом Джорджем Бушем. Останній не бажав визнавати незалежність України, чекаючи результатів Всеукраїнського референдуму, призначеного на 1 грудня 1991 р. Кореспонденти українських етнічних видань так відгукувалися про це: "Леонід Кравчук... чітко заявив, що він не просив Президента Буша ані про фінансову допомогу для України, ані про визнання цієї країни. Кравчук просив лише про надання сільськогосподарського обладнання і нові технології для промисловості... Президент сприйняв таку позицію і

[пізніше] запросив Кравчука на наступний раунд переговорів" [1, 20]. Речник американського Президента Марлін Фіцуотер, говорячи про зустріч Кравчука і Буша, заявив про підтримку Сполученими Штатами розвитку демократії, ринкових реформ та верховенства права, а також про конкретні шляхи із підтримки економічної реформи в Україні [2].

Згідно з іншими журналістськими звітами, Л. Кравчук сказав, що "Україна відкрита для бізнесу і вітає західні інвестиції. Нова економічна структура і юридична система, які зараз створюються, забезпечать рівні можливості для всіх бізнесменів" [3, 5].

Отже, постає принципово нова проблема у стосунках між Сполученими Штатами та Україною. Це питання взаємовигідної співпраці насамперед в економічній сфері. Такий розвиток подій, без сумніву, сприятиме розумінню Вашингтоном прагнень нової незалежної держави. З іншого боку, поліпшення економічного стану у Східній Європі не може не позначитися позитивно на рівні міжнародної напруги.

Іншим аспектом візиту Кравчука, як стверджує автор, стали відвідини Генеральної Асамблеї ООН. У своїй промові український лідер уперше за весь час порушує проблему

наявності ядерної зброї на теренах України. Ця проблема трохи згодом стане чи не найважливішою і найскладнішою у стосунках між США та Україною.

Після початку війни у колишній Югославії та помітному зростанні напруги в сусідніх пострадянських державах в Україні панувала особлива пересторога щодо подібного розвитку подій на теренах колишнього Радянського Союзу. Саме тому Кравчук запропонував розробити "міжнародний механізм, який знищить у зародку будь-які спроби збройної агресії" [1, 20].

Загалом візит майбутнього українського президента здобув схвальні відгуки в північноамериканській українській пресі. Напевне квінтесенцією всіх позитивних оцінок, даних українськими журналістами, можна вважати слова головного редактора журналу "Форум" Андрія Григоровича: "Леонід Кравчук прибув до Канади як політик, але залишав Вашингтон як державний муж" [3, 5].

Після оприлюднення офіційних результатів референдуму про незалежність України, на якому 92 % тих, хто взяв участь у голосуванні, висловилися за незалежну державу, Вашингтон негайно зреагував порівняно позитивно. Українське видання подає інформацію про початкові кроки адміністрації Буша: "...Представник Білого дому Марлін Фіцуотер заявив, що "Вашингтон збирається підтримувати будь-які позитивні зміни". Незабаром очікується візит Державного секретаря Дж. Бейкера до Києва, де він обговорить з Л. Кравчуком питання переходу України до повної незалежності. Від імені Президента Буша Фіцуотер привітав Президента України" [4, 10].

Зрештою Білий дім прийняв той факт, що "Україна започаткувала новий етап у своїй історії, завершуючи радянську історію, а ще політичну долю М. Горбачова, чия президентська посада відтепер стає фікцією" [4, 10].

Президент Буш визначив низку проблем, які мали бути обговорені Україною та Сполученими Штатами в майбутньому: роззброєння, підтримання стратегічного балансу в Європі, права людини і національних меншин, а ще встановлення принципово нових стосунків між Україною та Росією [5, 25].

Українські засоби масової інформації Північноамериканського континенту не залишили непоміченою реакцію на нові події в колишньому Радянському Союзі серед колишніх найвищих американських політиків, до думки яких, проте, активно прислухалися в офіційному Вашингтоні. Так, зокрема, було

відзначено статтю Генрі Кіссінджера, опубліковану у впливовому часописі "Newsweek". Цей авторитетний діяч скептично дивився на американську політику щодо незалежної України: "Ця політика охоплює всього дві проблеми – харчову кризу в Росії та ядерну зброю в країнах колишньої імперії... Політика мусить мати більш глобальну мету... Я не бачив жодного українця, котрий погодився б із московською концепцією спільного війська СНД" [5, 18]. Він критикує адміністрацію Дж. Буша за те, що "Сполучені Штати і досі надзвичайно повільні у своїй політиці стосовно нових республік. Коли я відвідав Україну, то в ній було лише двоє американських дипломатів, які не мали прямого зв'язку з Вашингтоном... Сполучені Штати повинні розширяти економічні і культурні контакти з Україною" [6, 30–31]. Водночас незалежність України колишній державний секретар США вважає чинником стабільності в Європі [6, 30–31].

У цій статті Кіссінджер наголошує на необхідності якнайшвидшого започаткування жорсткішої американської політики щодо нової російської імперіалістичної експансії. Кіссінджер намагається проаналізувати факт того, що "Росія ще не позбавилася традиційного... бажання контролювати всі народи великої імперії, і це виявляється у претензіях на Крим, у розгляді Чорноморського флоту як виключно російського і так далі" [5, 18].

Привітавши офіційне позитивне ставлення Вашингтонської адміністрації, українські етнічні мас-медіа поступово займають навіть агресивнішу позицію щодо Білого дому, ніж будь-коли до того. Приміром, впливовий "The Ukrainian Quarterly" публікує дві короткі інформації під яскравими заголовками: "Бейкер: долари йдуть до Росії, Україна ж отримує центи" і "1/10 від 2 %" [7, 237]. Ці інформаційні матеріали розповідають читачеві про великий пакет допомоги. Джеймс Бейкер повідомив про цей пакет під час передачі "Діалог" у рамках програми ЮСІА (пізніше – ЮСІС) "Уорлднет". 24 млрд. доларів із цього пакета мали піти до Росії, і лише 50 мільйонів – до України. Така невідповідність і нерівномірність допомоги була жорстко розкритикована українськими етнічними газетами та журналами. Важко було повірити в те, що США справді мали намір підтримувати вільну демократичну Україну, якщо на практиці вони постійно підкреслювали пріоритет Росії. Подібну позицію зайняли й американські спостерігачі, беручи під сумнів достатність допомоги новій демократії [8].

Проте кроки Сполучених Штатів в економічній сфері характеризувалися не лише наданням пакетів гуманітарної допомоги. Значною віхою у процесі налагодження взаємовигідних економічних відносин з Україною стало включення її до числа держав, у торгівлі з якими знімаються базові обмеження, застосовувані раніше до Радянського Союзу. Заявивши про це на зустрічі із лідерами ділового світу Америки [7], Президент надсилав до Конгресу відповідне послання у травні 1992 р. [9].

За іронією долі одразу під згаданими матеріалами часопис друкує коротку статтю, присвячену україно-американським воєнним переговорам про передачу ядерної зброї Україною Росії. Тимчасом, як Пентагон вимагає швидкого і негайного розв'язання цієї проблеми, міністр оборони України Костянтин Морозов "наголосив, що озброєння "не просто мають бути переведені з однієї держави до іншої" і що необхідно створити міжнародну систему моніторингу за знищенням озброєнь..." [10, 237]. Український часопис красномовно описує позицію американського військового відомства: "З Пентагона не надійшло жодного негайного коментарю про зустріч" [10, 237].

У травні 1992 р. Сполучені Штати роблять важливий крок назустріч молодій Українській державі, надаючи їй статус найбільшого сприяння і засновуючи в Україні Корпус Миру [11, 293]. А Угоди про це було підписано Президентом України під час його другого візиту до Сполучених Штатів (першого в ранзі демократично обраного Президента незалежної Української держави). Інші досягнення українського лідера описувалися українськими газетами в оптимістичній манері: "Глава Української держави та Державний секретар США Джеймс Бейкер підписали нові двосторонні угоди. Перша стосується діяльності дипломатів на українській та американській територіях і передбачає скасування обмежень їхніх пересувань по країні. Інша угода стосується гуманітарної та технічно-економічної співпраці й передбачає сприяння діяльності американських фахівців, котрі перебувають в Україні й допомагають їй перебудовувати економіку" [12, 18].

Під час травневого візиту Президента Кравчука до США було укладено низку й інших двосторонніх угод, зокрема про торгівлю, підтримку інвестицій, екологічний захист. До підпису готуються угоди про морські перевезення, усунення подвійного оподаткування, збереження і захист релігійних та

національних культурних пам'яток на територіях обох країн, співпрацю в рамках програм допомоги.

Ясна річ, подібні угоди були лише першими кроками на довгій дорозі встановлення нових стосунків між двома країнами. Україна потребувала моральної, військової, економічної, дипломатичної та іншої підтримки на початковому етапі функціонування незалежної держави. З іншого боку, досвідчені американські політики дедалі більше дізнавалися про свого нового партнера і переживали іноді доволі болісний процес руйнування застарілих стереотипів щодо України як "невіддільної частини СРСР".

Україна вустами свого Президента підтвердила відданість принципам нерозповсюдження ядерної зброї. Л. Кравчук, однак, зауважив необхідність вироблення системи безпеки, пославшись на наявність потужних політичних сил у Росії, які вимагають перегляду державних кордонів і, зокрема, на заяви тодішнього віце-президента Російської Федерації В. Руцького. Українського лідера в його поїзді супроводжувала група бізнесменів, а українські урядовці провели зустріч із міністром торгівлі США та іншими провідними фігурами американської адміністрації, відповідальними за економічний сектор. "Україна нічого не просить. Україна хотіла б отримати деякі кредити для створення нових технологій і для якомога швидшого переходу до вільної ринкової економіки" [13].

Що стосується американської позиції, то було недвозначно заявлено: "Сполучені Штати і Україна повинні бути не просто друзями, а партнерами. Майбутня безпека України важлива для Сполучених Штатів і для стабільності в Європі... Ми знаємо, що перед українцями найближчими роками стоятиме чимало проблем... Запевняю вас, що Сполучені Штати підтримуватимуть демократичну Україну" [13]. Окремо Президент Буш відзначив важливу роль української діаспори в розбудові Америки як держави і в налагодженні зв'язків з новою Україною: "Україна – батьківщина або земля пращурів для більш ніж мільйона американських громадян. Вони збагатили цю країну творчим талантом і прагненням до свободи. Десятиріччями американці українського походження плекали у цій країні ідею свободи і незалежності України. Цей історичний день – данина їм та їхнім братам в Україні" [13]. За рішенням американського конгресу Україні було надано 400 млн. дол. на програму знищення ядерного арсеналу [14].

Українська преса у США також приділяє увагу контактам між Україною та США на неофіційному рівні. Перший важливий крок у цьому напрямі було зроблено у червні 1992 р. у, коли Леонід Кравчук зустрівся з колишнім Президентом США Річардом Ніксоном. Візит Ніксона до України набув особливої ваги насамперед в економічному аспекті: "Ми намагаємося зацікавити провідні компанії та фірми в інвестуванні їхніх капіталів до української економіки", – відзначив Річард Ніксон" [14, 42].

Американських бізнесменів найбільше цікавили можливості інвестицій у банківсько-виробничий комплекс із часткою приватного капіталу [15, 42]. Саме тому перед Україною постала проблема запуску процесу законодавчого захисту іноземних інвестицій. Протягом останніх років це питання українська преса США висвітлювала переважно в описовий спосіб, інформуючи читачів про зустрічі, переговори, дискусії і т. ін. Але вона також приділяла увагу і реальним крокам у сфері неофіційних зв'язків. У цьому ж числі "Українське Православне Слово" друкує статтю про американське освітнє "вторгнення" в Україну: "Професор з коледжу Пасакє Зірка Воронка працює над проектом проведення під час літніх вакацій в Україні курсів англійської мови. Професор Воронка, яка вже провела в Україні декілька курсів для дорослих, за допомогою Українського Національного Союзу і Товариства "Просвіта" разом склали план цих курсів... Уже обрано 82 викладачі (серед яких 10 канадійців). Цікаво, що серед обраних учителів-добровольців майже половина – це ті, хто народився в США або ж є членами змішаних подружніх пар. Їх надихає ця ідея і бажання допомогти Україні" [15, 42].

Аж до кінця 1992 р. українські засоби масової інформації за океаном майже одностайно схвалювали політику Президента Кравчука і засуджували байдужу позицію Буша. Однак приблизно із серпня вони починають усвідомлювати, що причини економічної кризи в Україні не такі прості, як то здавалося раніше. Якщо до і після розпаду СРСР українська опозиція, незалежні мас-медіа та діаспорні організації й установи звинувачували Москву в руйнуванні української економіки, то тепер вони значно уважніше дивляться на роль самого уряду України. Зокрема українські видання стверджують: "Люди страшенно розчаровані. Бо вони не бачать ніяких кроків у напрямі до ринкової економіки... Існує тенденція повернення назад до старого управлінського стилю, коли уряд за-

проваджував жорсткий контроль за економічною діяльністю" [16, 37].

Уперше незалежний український уряд критикується в українській пресі поза межами України, хоча й вустами американських економістів: "Українські урядовці і досі лише говорять про програму приватизації, але не роблять жодних реальних кроків... В плані економічних реформ немає ніякого прогресу, зате є прогрес у кількості урядових інституцій, і цей процес характеризується швидким ростом" [16, 37].

Засоби масової інформації сліпо не критикують українських урядовців. Вочевидь вони відзначають заяви Кравчука про відданість України економічним реформам і здійснення перших законодавчих кроків у справі надання привілеїв закордонним інвесторам [16, 37]. Проте загальний тон відгуків американськими експертів і українських часописів про економічну політику українського уряду є досить негативним.

Повертаючись до проблеми західної, зокрема американської, допомоги незалежній Україні, варто зазначити, що новий український уряд Леоніда Кучми, який прийшов до влади у жовтні 1992 р., висловлював скептичне ставлення до західних кредитів або грантів. Леонід Кучма дав розлоге інтерв'ю часопису "The Ukrainian Quarterly", в якому висловив власну точку зору на бажання Заходу допомогти новим незалежним державам. Хоча ця точка зору дуже суперечлива (згодом, після здобуття президентського крісла, Кучма її змінив і став гарячим прихильником тісної співпраці із Заходом та створення твердих "каналів допомоги"), вона відбиває загальний стан розчарування політикою західних демократій як серед простих громадян, так і серед провідних політиків України. Л. Кучма заявив: "На цей момент я не дуже вірю в якусь західну допомогу. Через те, що економіки всіх республік колишнього Радянського Союзу, у тому числі й Балтійських держав, перебувають у такому пригніченому стані, я думаю, що нереалістично мати будь-які сподівання у цьому відношенні. Завдання виконано – імперію зруйновано. Лишається тільки одне: знищити ядерну зброю. Ото й усе. Завдання виконане на сто відсотків. Отож, усі розмови про тяжку ситуацію чи намагання перейти до системи вільного ринку – не більше, ніж розмови... Що ж Захід зробив насправді, аби допомогти здійснити цей перехід до економіки вільного ринку, крім того, що лише говорив або постійно залякував, що усунеться, якщо ми робитимемо щось не так точно, як їм того хочеться?" [17, 8–9].

Водночас україно-американські стосунки переживають дуже тяжкий період. Фактично Україна залишилася сам на сам із численними проблемами. Цей нестабільний період висвітлювався українською пресою у різних жанрах: короткі інформації, аналіз, інтерв'ю... Хроніка подій, запроваджена "The Ukrainian Quarterly", дає чудове розуміння того, що відбувалося у стосунках між Україною та США у першій половині 90-х рр.

Уперше проблема ядерного роззброєння нових незалежних держав, і насамперед України, виникла ще у серпні 1991 р. Американське керівництво висловлювало стурбованість щодо проблеми контролюваності ядерних арсеналів колишнього СРСР. Слід звернути увагу на жорсткість висловлювань керівників вашингтонської адміністрації. Уже протягом першого тижня після проголошення незалежності України Білий дім висловив сумнів у тому, що новій державі "дозволять володіти" ядерною зброєю [18]. На пріоритетності розв'язання ядерної проблеми у стосунках із новою державою (а сам цей факт уже вітався) Вашингтон наголошував повсякчас. Практично одразу після грудневого референдуму про незалежність України лідери Америки й України проводять відповідні консультації, про що Президент Буш повідомляє публічно: "Сполучені Штати відіграють провідну роль у гарантуванні того, що нова держава у процесі свого народження надійно зберігатиме свою ядерну зброю. Я говорив про це з Президентом Кравчуком одразу після його обрання і ми обоє погодилися, що це є першочерговим завданням" [19]. Навіть більше, сам акт дипломатичного визнання держави безпосередньо пов'язувався з чіткими зобов'язаннями України щодо нерозповсюдження ядерної зброї [15]. Щодо цього цікаво звернути увагу на подальший історичний крок американської дипломатії, особливо в аспекті поділу країн колишнього СРСР на різні групи. Офіційно заявляючи про визнання нових незалежних держав, Президент Буш у своєму зверненні до нації виокремлює три основні групи країн і, відповідно, подальшу політику США щодо них. Першою і особливою стоїть Росія, яка визнається правонаступницею Радянського Союзу. До другої групи потрапляють Україна, Вірменія, Казахстан, Білорусь і Киргизстан. Ідеться про дипломатичне визнання цих держав, негайне встановлення з ними дипломатичних стосунків і сприяння у вступі до ООН тих держав, які ще не є членами цієї організації. Окремо відзначаються "конкретні зобов'язання цих країн

щодо Сполучених Штатів". Щодо решти колишніх союзних республік, зокрема Молдови, Туркменістану, Азербайджану, Таджикистану, Грузії та Узбекистану, заявляється лише про визнання, а дипломатичні стосунки буде встановлено, як стверджує Буш, тоді, коли "вони візьмуть на себе відповідні зобов'язання з питань безпеки і демократичних принципів, як зробили це інші держави, які ми сьогодні визнаємо" [20].

Слід зазначити, що проблема ядерного роззброєння колишніх радянських республік, насамперед України, перебуває в центрі уваги не лише північноамериканської української етнічної преси, а й так званих мейнстрімових американських видань. Якщо проаналізувати стенограми і звіти з прес-конференцій найвищих американських посадовців, у першу чергу Президента Буша, дежсекретаря Бейкера, міністра оборони Чейні (майбутнього віце-президента в адміністрації Дж. Буша-молодшого) та інших керівників, то стане очевидною важливість цієї проблеми у тогочасному порядку денному. Варто, однак, зауважити, що американські урядовці, говорячи про нібито гарантовані зобов'язання України позбутися ядерних озброєнь, які залишилися їй у спадок від Радянського Союзу, посилаються насамперед на розмови з Президентом України Кравчуком і на його офіційну позицію та позицію українського МЗС. Реакцією на результати таких консультацій стають неодноразові публічні заяви адміністрації Буша про "підтримку зусиль України у проведенні економічних реформ і розбудові стабільної демократії" [21]. Однак значно менше уваги приділяється позиції українського парламенту, члени якого були значно обережнішими у своїх прогнозах щодо термінів остаточного ядерного роззброєння України, а деякі лідери відзначалися доволі радикальними заявами, про що йтиметься нижче. До контактів з Україною з цього питання залучаються і найближчі американські союзники з країн Великої сімки [22].

У 1993 р. зобов'язання України позбутися ядерної зброї спричинив нову дестабілізацію у стосунках із Вашингтоном. З одного боку, Україна справедливо вимагала відповідної компенсації та справжніх гарантій безпеки, перебуваючи поряд із постійно нестабільною сусідкою – Росією. Згідно з повідомленнями тих часів, офіційний Київ так висловив свою точку зору: "Президент Кравчук відзначив, ... що Київ збирається позбавитись ядерних озброєнь, проте не сказав коли. Однак він заявив, що спершу треба розробити силу-силенну заходів" [23, 94].

Щодо такої політики Вашингтон зайняв жорстку позицію: "Баучер під тиском мусив відповісти "Так" на питання щодо того, чи заявили українській делегації, що коли вона хоче гарантій безпеки та спеціальної допомоги для роззброєння, то спершу необхідно ратифікувати угоди" [24, 95]. А ще "вустами не названої офіційної особи Сполучені Штати заявили, що вони не збираються торгуватися за голос України і набавляти ціну" [24, 95].

Такий малокопродуктивний, а подекуди навіть диктаторський тон не міг сподобатися офіційному Києву, і згодом це загальмувало процес ратифікації угоди СТАРТ-1 і приєднання України до Угоди про нерозповсюдження ядерної зброї. До того ж, українські політики намагалися старанніше пояснити свою позицію Вашингтону, наголошуючи на нових аспектах національної безпеки України: "Звичайно ж, ми ратифікуємо угоду СТАРТ-1", – сказав він [Павличко] [23]. – "Та ми не можемо схвалити приєднання до Угоди про нерозповсюдження ядерної зброї, котра зробить Україну неядерною державою, головним чином через ситуацію в Росії" [25, 220].

Через два дні після такої заяви "Президент Клінтон відмовився сприйняти політичну кризу в Росії за виправдання чергового відкладення рішення з угоди СТАРТ-1, стверджуючи, що Україна зобов'язана ратифікувати пакт, якщо вона хоче мати зі Сполученими Штатами добрі стосунки" [25, 223]. Клінтон пішов далі, заявляючи, що ратифікація СТАРТ-1 – це передумова для встановлення довготермінових успішних взаємин [25, 220].

Українська преса Америки і надалі приділяє увагу дипломатичній дискусії між двома країнами, інформуючи читачів про відповідь України на заяву Клінтона: "Дмитро Павличко... сказав, що республіка 'може стати неядерною державою через 15, можливо, через 10 років'. 'Україна, яка передає свою ядерну зброю Росії, – це неможливо. Ми не віримо Росії' [26, 223].

Виник скандал. Як пише "The Ukrainian Quarterly", "Президент Клінтон і віце-президент Ел Гор відмовилися прийняти українського Прем'єр-міністра, тому що він не підписав угоди, яка вимагатиме від республіки відмовитися від власного ядерного потенціалу" [25, 225]. Офіційні особи США заявили Кучмі, що зустріч із одним із американських лідерів стане більш слушною після того, як він підпише угоду і погодиться на приєднання до пакту про нерозповсюдження ядерної зброї.

Незалежні американські засоби масової інформації, такі як "Нью-Йорк Таймс", резонно попереджували, що подібна політика "справить ефект абсолютно протилежний очікуваному" [19, 225]. Україна посіла місце на перших сторінках чільних американських газет і часописів. Водночас проблема роззброєння стала чи не єдиною у всій темі американо-українських стосунків на сторінках преси української діаспори.

Усвідомлюючи, що прості відмови, ембарго, звинувачення та інші подібні дії найімовірніше дадуть ефект, близький до нульового, Вашингтон вирішив діяти як посередник між Україною та Росією у проблемі ядерного роззброєння. Строб Телботт, який відвідав Україну з цією метою, сказав: "Ми повертаємося до Вашингтона з набагато чіткішим розумінням української точки зору на цей предмет... Ми сказали нашим українським господарям і друзям, що Сполучені Штати хотіли б знайти спосіб, аби виступити як посередник у врегулюванні складних стосунків, що існують тепер між Україною та Росією, якщо це буде прийнятно для обох сторін" [25, 225].

Згідно з оцінкою "The Ukrainian Quarterly", "цей тиждень приніс 'новий початок' у взаєминах" [25, 225].

Хоча і до того США відкидали будь-які претензії України на компенсацію перед ратифікацією угод, у середині 1993 р. Президент Клінтон обіцяє "підтримку Україні в отриманні нових кредитів, у тім числі й кредитів від країн Великої Сімки" [26, 338]. Він знову розвиває тему посередництва в українсько-російській суперечці про передислокацію ядерних озброєнь.

Прориву в цій справі було досягнуто наприкінці 1993 р., і українська преса у США висвітлювала численні зустрічі та переговори між українськими та американськими лідерами у різних країнах. Восени 1993 р. депутати українського парламенту нарешті прийняли позитивне рішення щодо ратифікації СТАРТ-1. Як пише "Юкрейніен Куотерлі", міністр закордонних справ України сказав, що Україна була змушена прийняти цей документ "через неконструктивну позицію... партнерів по угоді", але він також зазначив, що це важливий крок [27, 444].

Вашингтон був незадоволений із доповнень, якими український парламент закликав до надання Україні особливих гарантій. Тому Президент України запропонував проект окремої угоди з питань ядерних озброєнь між Україною, США та Росією, "крок, задуманий

як засіб виходу з глухого кута у проблемі ракет, базованих на українській землі" [27, 444]. Він додав, що вже досягнуто згоди зі США та Росією щодо укладення тристоронньої угоди про компенсації, гарантії безпеки, технічну та наукову допомогу [27, 445].

Пізніше це було втілено в життя, і Україна повністю ратифікувала СТАРТ-1 та Угоду про нерозповсюдження ядерної зброї.

Поступово напруга в американо-українських стосунках, викликана цим конфліктом, почала спадати, і обидві країни постали перед новим етапом своїх взаємин, який обіцяв бути значно успішнішим, ніж усі попередні періоди. Показовою є інформація, подана в "Українському народному слові". Повідомляючи читачів про прес-конференцію Білла Клінтона, присвячену візиту американського президента до Києва у січні 1994 р., часопис зауважує, що цим ознаменовано "початок нової ери теплих відносин між США і Україною. Президент США твердо заявив про американську підтримку незалежності, суверенітету і територіальної цілісності України. Він також дослівно заявив, що "Америка і Україна сповнені рішучості встановити між собою нові відносини в ім'я кращого майбутнього наших двох країн і всього світу".

Великою мірою такі сподівання справдилися. Причин тогочасного поліпшення взаємин чимало. Серед найголовніших можна відзначити і щире прагнення України до встановлення нової економічної системи, і рішучіша економічна політика Президента Кучми, і "подорослішання" Президента Клінтона та його зовнішньої політики. На середину 90-х рр. Україна максимально можливо доводила на практиці надійність і передбачуваність власної політики, прагнення до ідеалів демократії.

1. Кедрин І. Підсумки відвідин Л. Кравчука Канади і США // Українське Православне Слово. – 1991. – Жовт.-груд.

2. Заява прес-секретаря Фіцуотера щодо зустрічі Президента з Головою Верховної Ради України Л. Кравчуком, 25 верес. 1991 р. // Документи Президента Буша. Електронні архіви Президентської Бібліотеки Джорджа Буша. – <<http://bushlibrary.tamu.edu/papers/1991/91092503.html>> [14.10.2001].

3. Gregorovich A. President Kravchuk. Profile of the Man who led Ukraine's March to Independence // Forum. – 1992. – Spring.

4. Gregorovich A. President Kravchuk. Profile of the Man who led Ukraine's March to Independence // Forum. – 1992. – Spring.

5. Україна стала незалежною державою // Українське Православне Слово. – 1992. – Січ.

6. Президент Буш привітав Президента України // Українське Православне Слово. – 1992. – Січ.

7. Г. Кіссінджер про Росію і Україну // Українське Православне Слово. – 1992. – Лют.-Берез.

8. Henry Kissinger on Ukraine and Russia // Forum. – 1992. – Spring.

9. The Ukrainian Quarterly. – Summer 1992. – Vol. XLVIII, issue 2.

10. Прес-конференція Президента щодо допомоги країнам колишнього Радянського Союзу, 1 квіт. 1992 р. // Документи Президента Буша. Електронні архіви Президентської Бібліотеки Джорджа Буша. – <<http://bushlibrary.tamu.edu/papers/1992/92040100.html>> [14.10.2001].

11. Зауваження перед зустріччю з діловими лідерами, 21 квіт. 1992 р. Документи Президента Буша. Електронні архіви Президентської Бібліотеки Джорджа Буша. – <<http://bushlibrary.tamu.edu/papers/1992/92042100.html>> [14.10.2001].

12. Послання до Конгресу щодо торгівлі з деякими колишніми радянськими республіками. 6 трав. 1992 р. Документи Президента Буша. Електронні архіви Президентської Бібліотеки Джорджа Буша. – <<http://bushlibrary.tamu.edu/papers/1992/920506.08html>> [14.10.2001].

13. Hopes for Quick Resolution // The Ukrainian Quarterly. – Summer 1992. – Vol. XLVIII, issue 2.

14. President Leonid Kravchuk Visits the U.S. // The Ukrainian Quarterly. – Summer 1992. – Vol. XLVIII, issue 2.

15. Візит Президента України в США // Українське Православне Слово. – 1992. – Черв.

16. Прес-конференція Президента з Президентом України Леонідом Кравчуком. 6 трав. 1992 р. // Документи Президента Буша. Електронні архіви Президентської Бібліотеки Джорджа Буша. – <<http://bushlibrary.tamu.edu/papers/1992/92050600.html>> [14.10.2001].

17. Спільна декларація президентів США і України. 6 трав. 1992 р. // Документи Президента Буша. Електронні архіви Президентської Бібліотеки Джорджа Буша. – <<http://bushlibrary.tamu.edu/papers/1992/92050601.html>> [14.10.2001].

18. Прес-конференція Президента для іноземних журналістів. 19 груд. 1991 р. // Документи Президента Буша. Електронні архіви Президентської Бібліотеки Джорджа Буша. – <<http://bushlibrary.tamu.edu/papers/1991/91121903.html>> [14.10.2001].

19. Американські експерти розчаровані розвитком реформ на Україні // Українське Православне Слово. – 1992. – Вересень – Жовтень.

20. *An Interview with Ukrainian Prime Minister L. Kuchma* // *The Ukrainian Quarterly*, – Spring 1993. – Vol. XLIX, issue 1.

21. Прес-конференція Президента з Прем'єр-міністром Сполученого Королівства Мейджором у Кеннебанкпорті, штат Мен. 29 серп. 1991 р. // Документи Президента Буша. Електронні архіви Президентської Бібліотеки Джорджа Буша. – <<http://bushlibrary.tamu.edu/papers/1991/9108290.html>> [14.10.2001].

22. *Звернення до клубів "Ківані" і "Ротарі" в Онтаріо, штат Каліфорнія.* 6 груд. 1991 р. // Документи Президента Буша. Електронні архіви Президентської Бібліотеки Джорджа Буша. – <<http://bushlibrary.tamu.edu/papers/1991/91120602.html>> [14.10.2001].

23. Прес-конференція Президента. 10 квітня 1992 року. // Документи Президента Буша. Електронні архіви Президентської Бібліотеки Джорджа

Буша. – <<http://bushlibrary.tamu.edu/papers/1992/92041002.html>> [14.10.2001].

24. *Звернення до нації щодо створення Співдружності Незалежних Держав.* 25 груд. 1991 р. // Документи Президента Буша. Електронні архіви Президентської Бібліотеки Джорджа Буша. – <<http://bushlibrary.tamu.edu/papers/1991/91122501.html>> [14.10.2001].

25. Прес-конференція Президента з канцлером Німеччини Гельмутом Колем. 22 берез. 1992 р. // Документи Президента Буша. Електронні архіви Президентської Бібліотеки Джорджа Буша. – <<http://bushlibrary.tamu.edu/papers/1992/92032200.html>> [14.10.2001].

26. *The Ukrainian Quarterly*. – Spring 1993. – Vol. XLIX, issue 1.

27. *The Ukrainian Quarterly*. – Summer 1993. – Vol. XLIX, issue 2.

Кавун О. В.,

асп.

УДК 070:001.85

Модифікації критичної статті на сторінках альманаху "Дукля"

У публікації розглядаються жанрові різновиди критичної статті в альманасі "Дукля". Основні типологічні ознаки і структуротворчі чинники жанру аналізуються з урахуванням специфіки українського літературного процесу у Словаччині. Підкреслюються тенденції до створення "дифузних" жанрів у контексті літературно-критичної діяльності словацьких українців.

Ключові слова: літературознавство, літературна критика, аналітичні жанри, стаття, рецензія, літературний огляд, "дифузія" жанрів.

In the publication the genre modifications of the critical article in the almanac "Duklia" are considered. The main typological characteristics and structure-forming factors with the accounting of the peculiarities of the Ukrainian literal process in Slovakia are analyzed. The tendencies to the creation of "diffusive" genres in the context of literal and critical activity of the Slovakian Ukrainians are defined.

Key words: literature science, literal criticism, analytical genres, article, literal review, "diffusive" of genres.

Показником розвитку літературної критики будь-якого народу є функціонування жанру статті. Як один із найглибших, наймобільніших критичних різновидів, який передбачає аналіз літературного явища з оцінними підсумками, теоретичними узагальненнями в широкому літературному і суспільному контексті [3, 121–122], стаття межує з літературознавством і вимагає відповідного вміння, концептуального мислення, професійної підготовки.

Літературно-критична думка словацьких українців другої половини ХХ ст. хоч і спалахувала почасти поодинокими спробами ідейно-естетичного осмислення окремих проявів мистецького життя, проте роками тліла за "зовнішніми" законами сучасності, жила поверховим аналізом, однобічними оцінками. Її формували передусім критики-практики, які відгукувалися на "новації" поточного літературного процесу з погляду власних світоглядних позицій, зважаючи на концепції видання та суспільних маніфестів. Вони і здійснювали ідейно-тематичний аналіз творів, щедро роздаючи авторам декларативні ярлики. Тому закономірно, що з усіх аналітичних жанрів критики у "Дуклі" найменше представлена стаття. Провідні дуклянські поціновувачі літературної продукції відповідно до свого таланту, професійної підготовки, способу мислення і набутого досвіду намагалися розглядати окремі факти, висвітлювати певні грані літературного життя, вдаючись до глибшого теоретичного осмислення, узагальнень

на тлі загальносуспільних тенденцій. Проте лише окремі з критиків спробували, відштовхуючись від конкретики, формулювати актуальні проблеми літературного розвитку чи накреслювати шляхи їх вирішення. Це дає підстави говорити як про різновиди жанру статті, так і про ознаки статті в текстах інших жанрів, опублікованих у "Дуклі". У цьому масиві критичних праць спробуємо провести диференціацію за проблемними напрямками.

Найяскравіше "дифузія" жанрів виявляється при аналізі теоретичних питань, що постають у зв'язку з окремими літературними творами, їх тенденціями, з пошуками нових жанрових і тематично-стильових втілень. Прикладом проблемної статті-рецензії є публікація В. Хоми "Лемки" та деякі інші літературні проблеми" [1. – 1965. – № 4. – С. 67–75]. Задумана як рецензія вона вповні відповідає канонам цього жанру: характеризує формально-змістову структуру твору, особливості його сюжету й композиції, майстерність образотворення, торкається глибини соціальної та психологічної характеристики персонажів, мовних засобів художнього відтворення дійсності, тобто пропонує спробу детального аналізу і вмотивованої оцінки роману М. Шмайди "Лемки".

Водночас міркування В. Хоми виходять далеко за межі рецензії, виділяючи проблему критеріїв оцінки літературних творів. Автор відштовхується від епіграфа "із сучасної радянської літературної критики" про роль ре-

цензентської діяльності у функціонуванні "живого" літературного процесу і наполягає на необхідності критики "нової якості", що ґрунтується на цінностях "справжнього мистецтва слова". Під ними він розуміє насамперед "детальну мовну характеристику героїв, їх внутрішнього світу, добре розуміння диференціації між авторською та прямою мовою, між діалогічною і мовою непрямою", а отже, "правильне вживання у прямій мові місцевих слів, словосполучень, речень і т. п." [1. – 1965. – № 4. – С. 67]. Настільки художньо вирішує Шмайда ці питання, критик вважає проблематичним і дискусійним, бо при цьому виникають спірні концептуальні моменти розуміння й розвитку літератури. В. Хома їх не тільки перелічує, хоч і це вже похвально, зважаючи на відсутність місцевої традиції теоретичного осмислення літературних явищ, а й намагається простежити рівень їх реалізації у творі, що претендує на високу оцінку. Серед них, зокрема, йдеться про специфіку художньої творчості, про визначення літературного твору як "певної художньої конструкції", що "має художню вартість, яка впливає з усіх його складових частин". Тільки за умови виконання кожним елементом естетичних функцій твір "може мати й культурно-політичне та взагалі суспільне значення". Отже, письменника орієнтовано на естетичну цінність твору, що митець мав би "дбайливо вибирати всі художні засоби, обдумувати всі його нюанси, деталі..." [1. – 1965. – № 7. – С. 71]. Особливо дискусійною видалася проблема мови місцевої літератури, співвідношення української літературної мови і місцевих говірок. З цього приводу він полемізував з І. Мадинським; радив для подолання мовних недоліків разом із письменниками працювати редакторам, критикам і видавцям, дотримуючись етичних взаємин. Все це, як засвідчує суперечка М. Шмайди з редактором Л. Мольнар [1. – 1964. – № 4. – С. 96–106], також сприяє підвищенню якості творів, розширює їх читацьку аудиторію.

Проблемність статті В. Хоми зумовила її виразну спрямованість на полеміку, яка, на жаль, не розгорнулася у ширшу дискусію, як це було у випадку з обговоренням роману М. Шмайди "Тріщать криги". Важливо зазначити, що літератори-рецензенти беруться за цю справу, керуючись водночас різними мотивами, які заздалегідь починають структурувати їхні оцінні судження, впливаючи на жанрові домінанти. Якщо М. Гиряк планував написати рецензію і передати, "які враження залишилися після прочитання твору" [1. –

1960. – № 4. – С. 106], а незгоду з характеристиками, висловленими у "Замечательном таланте" В. Хоми [1. – 1958. – № 4. – С. 79–86], використав як привід для розгортання власних суджень, то Ю. Бача і В. Хома виступили в річищі "критики про критику", висловлюючи підтримку чи заперечення вже оприлюднених міркувань та оцінок. Вони вперше на теренах українського митецького простору Словащини дошукувалися істини в суперечках і протистояннях – засівали зерна повноцінного літературного процесу, які так і не підхопили наступні покоління. Логіку їхніх статей зумовила полеміка з головним опонентом М. Гиряком, яка дала можливість висловити своє розуміння своєрідності роману та пов'язаних із ним проблем. Більше того, В. Хома у першій частині своєї статті "Де ж правда?" цитував відгуки про книгу Шмайди у тогочасній чехо-словацькій та радянській пресі, подавав різні погляди на твір, погоджувався з одними думками чи заперечував інші, наголошував на правомірності висунутих вимог, їх відповідності до якісного рівня першого місцевого роману [1. – 1961. – № 3. – С. 73–79]. Такий прийом разом із цитуваннями із тексту рецензованого роману створює ілюзію співучасті читача, його "рівноправності" поряд із автором та рецензентами у процесі пошуку відповідей на спірні, на думку критиків, питання ідейно-художнього змісту твору.

Завдання, предмет дослідження, спосіб організації матеріалу, зміст і структура виступів Ю. Бачі та В. Хоми дають підстави номінувати їх твори терміном "полемічна стаття", який передбачає дискусію як домінуючий композиційний принцип, порушення важливих проблем літературного процесу, чітко аргументовані судження, глибоке знання аналізованого тексту, посилання, відповідний стиль [2, 161–164]. У запальній суперечці, жвавому обговоренні роману критики дискутували навколо актуальних літературних питань: пропонували різні підходи до трактування специфіки художньої творчості й літературного твору, типового в житті та художнього відображення його в мистецтві, особливостей творення характерів, ролі мови і стилю письменника у загальній структурі твору, співпраці критика, автора й читача у літературному функціонуванні нового тексту.

В. Хома, ведучи діалог із М. Гиряком та Ю. Бачею, зумів найглибше вжитися в художній світ роману, вловити його неповторність і внутрішню закономірність, спромігся зберегти необхідну дистанцію від аналізу

ваного ним твору і водночас збагнути авторський задум, простежити його художнє втілення відповідно до канонів мистецької творчості. "Художній твір діє образами, – зазначав критик, – треба знати ідейний еквівалент образу і всіх образів в їх єдності, і художнього твору в цілому, як складної системи образів і всіх художніх засобів твору, ...треба вказати художню вартість образів і всіх інших засобів. Тож в його (автора. – О. К.) задумі кожен образ, кожна ситуація чи пейзаж має (або повинен мати) певне значення, певну художню вартість, а тим самим й ідейну функцію, яка втрачає своє значення, якщо станемо її розглядати поза рамками художнього контексту" [1. – 1961. – № 4. – С. 91–92]. У цьому В. Хома вбачав основну помилку М. Гирияка й аргументовано її доводив – толерантно, порівняно стримано, з певною часткою гостроти й афористичності, подекуди й сарказму. Полемічної тональності статті додав виразний іронічний штрих – коментуючи одну з реплік опонента щодо композиції роману, критик скористався його ж формулюванням: "Я не буду його (твір. – О. К.) розбивати на "слона" і "цуцика", оскільки роман як художній твір – одне ціле... Я вважаю роман "слоном", а згадані статті до нього "цуциком". Нехай читач сам посудить, який саме "слон" і які "цуцики" [1. – 1961. – № 3. – С. 73].

У контексті пошуків формально-естетичних втілень окремого літературного твору найменше у "Дуклі" представлені статті про закономірності художнього мовлення і стильові особливості регіональних письменників. Без детального аналізу зауважимо, що у масиві розмаїтих за змістом, логікою і глибиною аналізу публікацій знаходимо розмірковування над домінантами художньої виразності певного автора і його творів (Гирияк М. "Про фольклорні художні засоби роману М. Шмайди "Роз'їзди" [1. – 1987. – № 1. – С. 42–47]; Джоганик Я. "Метафора в збірці "Букет" С. Гостиняка" [1. – 1987. – № 2. – С. 68–69]), мовні рецензії з різним характером і обґрунтованістю оцінок (Дрозд О. "Художні засоби повісті Ю. Боролича "Мандрівка дротарика Івана Проїдисвіта" [1. – 1987. – № 1. – С. 66–68]; Кундрат А., Бунганич П. "Естетичність" мови?" [1. – 1966. – № 2. – С. 63–67]; Плющ М. "Словесний художній образ у поетичному тексті Ст. Гостиняка і М. Дробняка" [1. – 1986. – № 2. – С. 45–50]; Щипанська Н. "Праця письменника над словом" [1. – 1962. – № 2. – С. 82–85]), теоретичні статті про рівень мовної майстерності окремого літе-

ратурного потоку (Фесенко Н. "Засоби художнього зображення" [1. – 1960. – № 3. – С. 92–98]). Неодноразово критики торкалися болючої проблеми всіх прашівських письменників – використання елементів місцевої мови. Суперечки про чистоту мови, використання діалектизмів досягли кульмінації у резонансній дискусії навколо роману "Лемки" між його автором М. Шмайдою ("Повчання жарт, чи жарт з повчання" [1. – 1964. – № 3. – С. 86–91]) та редактором Л. Мольнар ("Жарти з мовою, чи жарти мови?" [1. – 1964. – № 2. – С. 66–73]; "Ну що б, здавалося, слова..." [1. – 1964. – № 4. – С. 96–106]). Попри гостроту, пристрасність і виразний суб'єктивізм, у ній висловлені важливі питання про мовну майстерність і право письменника на свободу стилю, доцільність редакторських змін.

На жанровому векторі літературної критики стаття найближче стоїть до літературних оглядів, бо обидва ці різновиди спрямовані на характеристику, оцінку й узагальнення суттєвих аспектів літературного процесу, виявлення типологічних зв'язків між ними й позамистецькими чинниками. Це пояснює той факт, що жанр статті найчастіше функціонує при осмисленні своєрідності літературного розвитку окремих жанрово-родових потоків, літературних угруповань з їх ідеологією та естетичними орієнтаціями. У таких публікаціях наявний певний елемент оглядовості, але відбір матеріалу, його інформаційно-аналітичне подання виконують прикладну, ілюстративну роль щодо проблеми, обраної автором. З проблемно-оглядовими статтями на сторінках "Дуклі" в різний час виступили Й. Голенда ("Розвиток української дитячої літератури в Чехо-Словаччині за сорок років" [1. – 1988. – № 4. – С. 65–68]), М. Неврлі ("Неоромантизм в українській радянській поезії 20-х років" [1. – 1967. – 3. – С. 1–7]), О. Рудловчак ("Проблеми і завдання дослідження літературної спадщини та сучасного стану літератури українців Східної Словаччини" [1. – 1960. – № 2. – С. 101–104]).

Цікаву комбінацію огляду і статті опублікував у журналі В. Жидлицький. Уже на початку свого виступу "Роман та його художня проблематика в українській літературі Чехо-Словаччини" критик окреслив коло вихідних концептуальних питань для розгляду: "По-перше, чи і на скільки роман східнословачських українців зрілий. І по-друге, чи і на скільки, маючи на увазі українську літературу в ЧССР, можна говорити про окрему літературу" [1. – 1967. – № 5. – С. 57]. Проте автор розглянув їх у зворотному порядку – від

загального до конкретного: запропонував власне розуміння поняття "місцевої літератури" та її критеріїв, пристрасно захищав право на існування "менших" літератур у межах загальнодержавного мистецького контексту, пояснював їх особливості позахудожніми суспільними функціями, які позначилися на зародженні та післявоєнній еволюції прашівського роману. Поява романного жанру словацьких українців була історично і соціально зумовлена, з одного боку, можливістю творити "літопис" пережитого, втілювати партійні програмні завдання, фіксувати становлення "нової" людини, повнокровних, глибококонфліктних людських характерів, а з іншого – відсутністю епічної традиції місцевого письменства, орієнтацією митців на світові зразки. Все це породило емпіризм або ж зворотний до нього схематизм творів так званої "початкової стадії" розвитку жанру. Наскільки зуміли піднятися над цією тенденцією прашівські романісти, критик намагався визначити, виявляючи ідейно-тематичні й формально-стильові особливості кращих творів В. Зозуляка, М. Шмайди, порівнявши їх з романом Н. Гнатюка в парадигмі пізнавально-естетичного розуміння "літератури як людинознавства" [1. – 1967. – № 5. – С. 67]. При цьому характеристика романів не була самоціллю Жидліцького, він розглядав у них ті аспекти, які мали засвідчити зрілість літератури у її найвищому жанровому досягненні: "реалістично-дослідницький тип" епічного викладу; розвиток конфлікту і процесу думання замість описовості; глибина змалювання індивідуальних характерів; причинно-наслідковий зв'язок у розгортанні сюжету; функціональна наповнюваність композиційних елементів та мовних деталей. У проблемно-оглядовому висвітленні В. Жидліцьким стану українського роману Словаччини бачимо майстерний фаховий аналіз, що ґрунтується на гарній теоретичній підготовці та досконалому знанні текстів, науково обґрунтовані оцінки, вмотивовані коментарі й узагальнення. Актуальні питання літературного процесу, "художні проблеми" розвитку жанру та їх вирішення автор не нав'язував, бо неодноразово апелював до критичної думки, до читачів, ніби розмірковуючи з ними, інспіруючи їх певне ставлення до творів та авторів. Усе це разом наближало статтю В. Жидліцького до жанру стислої монографії.

В альманасі "Дукля" стаття була домінуючою формою критичної діяльності лише протягом 60-х рр. XX ст. Епоха "золотого віку" в розвитку української літератури Словаччини,

позначена кількісним і якісним зростанням художніх творів, становленням нових суспільних пріоритетів та мистецьких тенденцій, переглядом провідних теоретичних положень, переосмисленням важливих художніх та світоглядних проблем, покликана до життя критичний жанр із максимальними можливостями глибокого аналізу й оцінки мистецьких явищ, пояснення й узагальнення актуальних питань літературного процесу.

Публікації "Дуклі" кінця 50-х та у 60-х рр. XX ст. представили широкий спектр жанру статті. Важливе місце в ньому займали проблемні статті, присвячені сучасному стану і перспективам розвитку літератури словацьких українців, де висувається низка актуальних проблем місцевого письменства і пропонуються шляхи їх вирішення. Зазвичай у центрі таких праць стоять теоретичні або методологічні питання літератури: предмет і способи художнього освоєння дійсності (Бача Ю. "Проблема відображення життя в сучасній українській літературі східної Словаччини" [1. – 1961. – № 4. – С. 80–89]), функції словесного мистецтва у суспільстві (Рудловчак О. "Про суспільне значення літератури" [1. – 1959. – № 4. – С. 71–76]), провідні засади письменницької творчості, формально-мистецькі шукання в межах окремих родів і жанрів (Гула П. "Проблеми молодшої української поезії в ЧССР" [1. – 1962. – № 4. – С. 43–47], Ільницький М. "Стріча лагідного Каїна з лицарем печальної подоби" [1. – 1967. – № 6. – С. 63–66]). Публікації хронологічно охоплюють майже десятиліття, тому їм притаманні різні методологічні настановлення (від теоретичного дискурсу з приводу певних творів до проблемного огляду тогочасного літературного процесу), різна питома вага полемічності, публіцистичності й соціологізму, раціоналістичних розмірковувань та особистих оцінок, але вони типові для жанру проблемної статті своєю концептуальністю, логічністю, аргументованістю, теоретичною композиційною домінантою.

Усі ці характеристики легко простежити на прикладі статті П. Гули "Проблеми молодшої української поезії в ЧССР" [1. – 1962. – № 4. – С. 43–47]. Уже на початку автор чітко окреслює власні творчі амбіції та мету: "Наші примітки аж ніяк не претендують на наукову чи літературно-теоретичну або критичну працю... наша стаття хоче стати імпульсом до дискусії про місцеву поезію..." [1. – 1962. – № 4. – С. 43]. Далі він мотивував необхідність такої дискусії, з одного боку, фактом диференціації світосприймання, тематики, ху-

дожних прийомів, стилю у старших і молодих поетів, а з іншого – відповідною вимогливістю до поетів та редакторів. Висунуті проблемні завдання щодо майбутньої роботи кожного з трьох поколінь українських поетів Чехо-Словаччини надали статті виразної програмної спрямованості, а подальше використання її для доповіді зумовило публіцистичність стилю.

Проблемні статті 60-х рр. сформували найбільшу за всю історію літератури словацьких українців полеміку щодо шляхів і перспективи її розвитку. У взаємному спілкуванні проартикульовані питання, актуальні для мистецтва слова взагалі та для пражівського письменства зокрема. Першим деякі з них порушив А. Червеняк у статті "Наші чергові завдання" [1. – 1964. – № 1. – С. 2–8]. Долаючи наслідки горезвісного періоду "культу особи", літератори повинні, на думку критика, прагнути до внутрішньої свободи, тобто вміти пізнавати й осмислювати сучасне з точки зору завтрашніх вимог, всебічно осягати людину та її життя, переглянути основні теоретичні доктрини "писати для народу", "національного в мистецтві", дотримуватися формально-змістової єдності твору, співвідношення традицій і новаторства, апелювати однаково як до суб'єктивних, такі до об'єктивних факторів, які впливають на розвиток літератури, висловлюючи власну точку зору щодо важливих проблем чи нових явищ. Накреслена перспектива пражівського письменства викликала публічну реакцію літературної громадськості: на заклик А. Червеняка до обміну думками відгукнулися одразу Ю. Бача ("Зрозуміти й реалізувати" [1. – 1964. – № 3. – С. 93]), І. Галайда ("Що здивувало мене?" [1. – 1964. – № 3. – С. 94]), А. Пестременко ("Твір вимагає читача" [1. – 1964. – № 3. – С. 94]), які підтримали висунуті завдання і закликали до їх поглиблення та практичного втілення.

Надзвичайно важливою в контексті "місцевого" літературного розвитку виявилася полеміка між Й. Шелепцем та Ю. Бачею. Статус провінційної, тобто слабкої та меншвартісної, надовго закріпився за літературою словацьких українців, зумовив характер і цінність творчості більшості її представників. Така оцінка ґрунтувалася на розумінні головної проблеми ролі традицій у розвитку пражівського письменства, яку зазвичай трактували як найбільший недолік, що гальмує її рух у напрямку пошуку й апробації нових способів художнього мислення й мистецького освоєння дійсності. Й. Шелепець у статті "Думки опівночі" характеризує тогочасну літературу як "слабку й суто регіональну" і вбачає при-

чини такого стану саме в орієнтації на замкнуте коло місцевих культурних традицій: "Ми (українські письменники Чехо-Словаччини. – О. К.), повернені спиною до всього культурного й цивілізованого світу, спрямували свій зір на свої рідні Карпати, на свої карпатські літературні традиції і сплелися, зв'язалися з ними так сильно, що вони, мов бактерії, роз'їдають нашу літературу і не дозволяють їй піднятися над карпатські верхи та побачити, що і довкола є широкий і багатий світ" [1. – 1964. – № 4. – С. 68]. "Традиціоналізм", на думку критика, проявляється "на практиці в організації літературної роботи, у підготовці молодих літературних кадрів" і втілюється у тематиці творів поетичних, досі "переважно з мотивами любові до свого рідного краю, мотивами кохання і любові, а проза виводила типи, які живуть і діють майже тільки в своїх рідних Карпатах і поволі то тут, то там піднімаються до світла і більше нічого" [1. – 1964. – № 4. – С. 68–69]. Деякі справедливі корективи до цих обвинувачень вніс Ю. Бача у статті-відповіді "Вони цієї каші не варили", зазначаючи, що причини дотеперішнього застою місцевого письменства "не можна звальювати виключно на традицію", загальну відсталість, низький соціально-економічний рівень життя населення. Важливу роль відіграють знання, досвід, художні смаки і талант окремих письменників, від яких залежить поступ літератури до визнання у світі. Крім того, Ю. Бача "традиціоналізм" пояснює не "вузькою місцевою темою", а "рівнем її художнього втілення", на підтвердження чого наводить численні зразки світової літератури [1. – 1965. – № 1. – С. 100–102].

Цю проблему кожен по-своєму представили доповідачі на засіданні Української секції ССП у березні 1965 р. А. Червеняк у полемічних замітках "До проблем української літератури в Чехословаччині" пояснює "традиціоналізм" у пражівському письменстві як результат впливу позамистецьких соціально-економічних і політичних факторів. Період "культу особи" деформував основні теоретичні канони літературної творчості, які критик пропонує переглянути: формат літератури як "відбиття" дійсності, категорії життєвої і художньої правди, позитивного і "програмного" героя, метод соціалістичного реалізму, функціональну єдність мистецтва слова і його диференціацію на окремі індивідуальності, форму ідейної свідомості письменника, всупереч якій у "час культу" саме "менш освічені", тобто менш ідейні автори (М. Шмайда), досяг-

ли успіху в формуванні та збереженні власного творчого обличчя в контексті вимог нової епохи [1. – 1965. – № 2. – С. 68–75]. Й. Шелепець ("Стан, можливості та перспективи нашої літератури"), навпаки, вбачає проблеми місцевої літератури в її внутрішніх закономірностях, які творять самі письменники, тому найважливішим вважає розширити їх світогляд, звернути погляд до світового художнього мислення, звільнитися від соціологічних доктрин у висвітленні реалій дійсності й подати власне ставлення до них, проявивши цим "суспільну сміливість", удосконалити творчий метод, поетичну техніку і майстерність відповідно до кращих літературних зразків [1. – 1965. – № 2. – С. 76–83]. О. Зілинський ("Куди йти літературі східнослов'янських українців?") залучив історичні традиції до ієрархії вартостей культурного розвитку за умови їх переоцінки і творчого переосмислення, з яких молоде покоління зможе черпати стимули для творчого зростання, досягнення внутрішньої індивідуальності людини, пізнання законів і меж її свободи [1. – 1965. – № 2. – С. 94–99].

Полеміка 60-х рр. вдихнула життя в літературний процес словацьких українців, сформувала для нього "банк ідей" на кілька наступних десятиліть, обумовила необхідність нового способу художнього світосприймання і його літературного втілення, показала структуру і методологію мислення провідних критиків. Трансформації вільної мистецької думки на пражівському ґрунті сприяв і стиль згаданих статей з різним рівнем фрагментарності, публіцистичності, полемічної гостроти й іронічної пристрасності. Критики пропонували читачам свої міркування щодо висунутих ними проблем, переконували у справедливості чи помилковості певних теорій, шукали одностайності у вирішенні гострих суперечностей, тому надавали публікаціям відчутну пропагандистську спрямованість.

Окремий проблемний напрям становлять статті про основні моменти літературної критики: її місце в літературному процесі, позиції критика за умов ідеологічної заангажованості та естетичної світоглядної парадигми, критерії оцінювання. Роль критики в мистецькому житті словацьких українців складна й неоднозначна: нові тенденції в літературі 60-х рр. зумовили потребу існування адекватної критики як автономної галузі літературної творчості, в основі якої – здатність бачити й інтерпретувати глибинне значення одиничних явищ. Її основні норми окреслив О. Зілинський у статті "Якою має бути крити-

ка?" [1. – 1965. – № 3. – С. 1–3]. Наголосивши на важливості критики в епоху змін, шуканні нових шляхів мистецького поступу, цінностей усіх критичних різновидів (рекомедації, коментарю, догматичного й літературно-історичного), автор побачив найбільшу необхідність у "критиці – паралельній творчості", яка "продовжує й розвиває, переносячи на інший ґрунт, думки, висловлені в художній літературі, доповнює й модифікує їх силою власного мислення" [1. – 1965. – № 3. – С. 1]. Ця високоякісна форма, оперуючи художніми образами, створює нові ідейні комплекси, які стимулюють літературний процес, формують мистецькі смаки. О. Зілинський порушив надзвичайно актуальну для літератур усіх часів і народів проблему взаємозв'язку і залежності критики від рівня локальної художньої творчості. На думку дослідника, цінність критики як творчого мислення полягає саме в тому, що вона не обмежується досягненнями власної літератури, а створює "ґрунт для порівняння" ідейної й естетичної парадигми своїх та іноземних митців, на основі чого формулює загальну "схему вартостей", вирізняє їх локальні вияви і таким чином допомагає місцевим авторам розширювати коло своїх мистецьких і світоглядних шукань. Цей критичний різновид має найбільші шанси бути сприйнятим завдяки своїй максимальній об'єктивності, оскільки оцінює індивідуальний образ письменника на основі аналізу цінності твору, зумовленої його внутрішніми закономірностями. Така критика стає доброю й результативною тільки за умови її процесуального і системного функціонування, тобто паралельного існування кількох концептуальних поглядів щодо оцінки певних літературних явищ, що ґрунтуються на об'єктивних літературно-теоретичних засадах аналізу. Тільки вона спроможна розкрити місцевій літературі "широкі горизонти", стати регулюючою силою регіональної художньої творчості, тому до неї повинні привертати всі критичні спроби пражівських авторів, досконало виконуючи завдання на кожному з етапів її формування. Своїх колег-сучасників О. Зілинський застерігав не оминати жодного літературного факту, який хоч би претендував на певну вартість: "знайти ключ, назву і форму для всіх явищ, що народжуються в літературному процесі, зрозуміння для їхньої динаміки і перспектив" [1. – 1965. – № 3. – С. 2].

Ми детально зупинилися на публікації О. Зілинського, бо у ній сформульовані основні положення розвитку загальнолітератур-

ної критики і влучно накреслені перспективи для критичної діяльності українських авторів Словаччини. Вони глибше розглянуті у пізніших працях: О. Зілінський у проблемно-оглядовій статті "Досягнення й перспективи нашої літературної критики" [1. – 1966. – № 4. – С. 4–19] виявляв рівень практичної реалізації нових вимог до критики, простежував формування її діалектичного струменя у процесі взаємозв'язку об'єктивних літературознавчих критеріїв та суб'єктивних інтерпретацій; В. Хома у виступі "Чи потрібно дискутувати?" [1. – 1967. – № 1. – С. 43–48] полемізував з О. Зілінським щодо критеріїв оцінки творів, з А. Червняком щодо особливостей критики як форми літературної творчості, підкреслюючи роль критики у взаєминах літератури й читача; Ю. Бача в доповідях "Критику – на вищий рівень" [1. – 1990. – № 4. – С. 40–44], "Не лише автор, але й літературна критика має свої права та обов'язки!" [1. – 1995. – № 1. – С. 21–24] простежував панорами літературно-критичних метаморфоз 60-х – початку 90-х рр. стосовно ключової проблеми критеріїв оцінки творів, формулював необхідність нової історії літератури, яка повинна ґрунтуватися на справжніх, художньо-естетичних досягненнях, виділених критикою з контексту поточного літературного розвитку.

У підсумку ще раз підкреслимо вагу і значення жанру статті для розвитку літературної критики словацьких українців. Внесок "Дуклі" на цьому полі, хоч і кількісно невеликий,

порівняно з іншими жанровими різновидами, проте надзвичайно вагомий з погляду зростання місцевого письменства. Крізь призму критичних статей журналу постав літературний процес у всьому розмаїтті проблем і способів їх вирішення. Широка амплітуда інтересів, методичних і стильових шукань засвідчила формування автономної критичної галузі літературної діяльності.

1. Дукля. – Пряшів, 1953–2004.
2. Баранов В. И., Бочаров А. Г., Суровцев Ю. И. Литературно-художественная критика. – М.: Высшая школа, 1982. – С. 154–170.
3. Бурляй Ю. С. Жанры литературно-художественной критики // Основы литературно-художественной критики. – К.: Вища школа, 1985. – С. 107–162.
4. Жанры русской литературной критики 70–80-х годов XIX века. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1991. – 164 с.
5. Зельдович М. Г. Параметры критической статьи (К постановке проблемы) // Проблемы истории критики и поэтики реализма: Межвузовский сборник. – Куйбышев: Изд-во Куйбышев. ун-та, 1979. – Вып. 4. – С. 3–40.
6. Корокотина А. М. К вопросу о жанровом своеобразии литературно-художественной критики (на материале критики 20-х годов) // Сборник молодых ученых. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1974. – Вып. 3. – С. 128–145.
7. Кучма Н. З. Літературна критика в Західній Україні 20–30 рр. XX ст. – Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2004. – С. 161–177.
8. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – К.: ВЦ "Академія", 1997. – С. 654.

Кобинець А. В.,
к. філол. н.
УДК 070:091;811

Мовна політика як фактор впливу на суспільну свідомість (на прикладі видання "Громадська думка" / "Рада" (1905–1914))

На прикладі київського щоденника "Громадська думка" / "Рада" подано аналіз застосування української мови, її значення у формуванні суспільної свідомості.

Ключові слова: мовна політика, українська мова, щоденник.

On the example of the Kyiv's daily "Gromadska Dumka" / "Rada" is given an analysis of using the Ukrainian language, its significance in formation of awareness in the society.

Key words: linguistic policy, Ukrainian, diary.

Невід'ємною складовою будь-якого періодичного видання є його мова. Щоденник "Громадська думка" / "Рада", який виходив у Києві протягом 1905–1914 рр., репрезентував тодішньому суспільству українську мову. Його видавці, редактори та працівники вважали мову одним із важливих факторів впливу на свідомість українства, виховання в народі до неї поваги і любові. Тому цілком слушним у цьому світлі є твердження про те, що "реальним засобом соціального управління для журналіста є мовний твір – продукт його мовної активності, а саме мовної діяльності. Спілкування журналіста з людьми інакше не відбується, ніж у процесі мовлення. Саме мовленнєвий процес і стає реальним процесом впливу на реципієнта, формування суспільної свідомості" [1, 15].

Видання "Громадська думка" / "Рада", що є об'єктом дослідження даної статті, фактично стало результатом багаторічних надій та прагнень частини тієї української інтелігенції, яка мріяла про справжню українськомовну газету, яка б відстоювала інтереси цілої нації. До 1905 р. на території Наддніпрянської України не було жодного періодичного друкованого видання, яке виходило б національною мовою. Таке становище було зумовлено віковими заборонами розвитку, зокрема, мови, який встановлював уряд Російської імперії. І "потепління", котре принесли з собою Маніфест від 17 жовтня та тимчасові правила про друк, завдяки яким знімалися деякі цензурні обмеження, сприяло появі ряду українських друкованих видань.

Першою з'явилась у Лубнах українськомовна газета "Хлібороб", яку закрили після неодноразових конфіскацій на п'ятому номері [2, 16]. Прапор, піднятий лубенцями, підхопили кияни, заявивши про свої наміри творити українську пресу за допомогою спочатку "Громадської думки", а згодом – "Радою", що стала її правонаступницею (це стало можливо передусім завдяки старанням та високому прояву патріотизму видатного українця Євгена Чикаленка, котрий фактично всі роки був видавцем щоденника).

Варто зазначити, що українська дожовтнева преса загалом і "Громадська думка" / "Рада" зокрема відіграли значну роль у збагаченні та формуванні української літературної мови: її лексичного складу, граматики, орфографії, будови слова, стилістики, створення публіцистичного стилю, що може визначає актуальність даного дослідження.

До видання неодноразово зверталися дослідники національної преси з метою збагачення відомостей про особливості тодішнього життя в Наддніпрянській Україні, висвітлення низки тем у своїх наукових розвідках. Зокрема, окремі відомості про щоденник подані у книгах А. Животка, І. Крупського, С. Сірополка, О. Бочковського, В. Ігнатієнка [3], в окремих розвідках Н. Сидоренко [4], І. Зайченка [5], спогадах та щоденниках самого видавця Є. Чикаленка [6], деяких статтях та нарисах. Мовне "питання" у них розглядається у загальному контексті; однак варто наголосити, що найбільш повною спробою мовного аналізу щоденника можна вважати публікацію

Н. Фіголь "Культура періодичного видання (на прикладі газети "Рада")" [7, 134–139].

Публікації щоденника "Громадська думка"/ "Рада" свідчать, що українська мова "...зробила великий крок уперед по шляху її всебічного удосконалення" [8, 387].

Зокрема, варто відзначити зростання рівня якості публіцистичного стилю – починаючи від першого номера і до останнього. Це є, безперечно, великим надбанням української преси і може сміливо бути зарахованим до скарбниці національної мовної культури.

Але мова тодішньої преси, і розглядуване видання – не виняток, мала багато серйозних проблем, навіть недоліків, зумовлених насамперед історично-культурними умовами, в які було поставлене життя українського народу.

На жаль, на початку ХХ ст. ще не були чітко окреслені єдині загальнонаціональні фонетичні, лексичні, граматичні та правописні норми, які були б обов'язковими для всіх користувачів – починаючи від селянина, робітника, земського управителя і закінчуючи, скажімо, професором університету чи губернатором. І навіть при наявності високого рівня стилістичного розвитку відчутною була нереалізованість потужних мовних резервів, колориту мови. Все це значною мірою стояло на перешкоді її "...нормативному функціонуванню в надзвичайно важливій сфері суспільного життя і культури народу, в тій сфері, якою є преса" [8, 388].

Великий вплив на розвиток української мови в Наддніпрянщині мала Галичина: саме "...інновації в літературній мові (1876–1905 роках – на Галичині) просочувалися через Збруч... Заснована в Києві та інших містах преса й видавництва не могли спертися тільки на традиції мови "Основи", бо ці традиції були недостатні для модерної публіцистичної і наукової мови" [9, 355].

Однак проти наявності "галицьких елементів" у мові різко виступив І. Нечуй-Левицький у статтях "Сьогоднішня часописна мова на Україні" (1907), "Криве дзеркало української мови" (1912). Та йому коректно і доказово заперечили С. Єфремов, І. Стещенко, М. Жученко (Д. Дорошенко), М. Левицький, І. Верхартський. Та й, зрештою, твори М. Кобилянського й Лесі Українки яскраво демонстрували те, що в морфології, лексиці, словникові мовні "галицькі елементи" непогано "приспосувалися": насамперед це було помітно в галузі так званої міської "модерної" термінології, абстрактних понять.

Саме завдяки пресі формувалися підвалини нової української літературної мови, гартувався

її "характер". І на тлі центральноукраїнської розмовної мови вона притягнула до себе елементи східних, південних, північних і західних елементів, причому останніх – найбільше.

Аналізуючи мову видання, зокрема її орфографію, можна зробити висновок, що в газеті використовувався фонетичний правопис, його "східний варіант" [7, 137]. Можна вважати, що це було досить істотне надбання творчого колективу щоденника. Саме на той час ще не було створено остаточних норм правопису, а письменники, журналісти, мовознавці сперечалися один з одним: який правопис буде більш прийнятний: етимологічний чи фонетичний.

Аналізуючи стан української преси на початку ХХ ст., Б. Грінченко, який за словами Д. Дорошенка, "...завжди надавав велику вагу справі мови, стояв на тому, що треба одразу ж дбати про чистоту мови і її зрозумілість" [10, 231], у своїй праці "Тяжким шляхом" торкався мовного питання, спираючись на читачів "Ради". Він писав, що вони найбільше уваги приділяють мові – тій, "...якою пишуть ці газети, а між іншим і про правопис.

Дехто докоряє газетам, що вони начебто самі вигадали такий правопис...

Нам пишуть у листах, що... трудно читати нашим людям через те, що вони вчилися в московській школі і звикли и вимовляти як і... Адже, щоб розібрав чоловік цей правопис, треба тільки показати йому, як вимовляються оці три літери: и, ї та є... Через те й зарадити цьому лихові дуже легко: нехай кожен, хто знає вже цю справу, навчає українського правопису кожного письменного чоловіка, якого він стріне..." [11, 79].

Перевага фонетичного правопису очевидна: він звільнений від зайвих орфографічних переобтяжень і близький до української мови. Підтвердженням того, що у щоденнику здебільшого використовувався фонетичний правопис, є низка орфограм, які можна розглянути на прикладі, скажімо, 7 та 8 номерів "Ради" за 1908 р.

У заголовку "Листування редакції", підзаголовку "Митарства українських драматургів" (№ 8. – с. 4), "Українська література в 1907 році" (№ 7. – с. 1) йотація передана за допомогою букви і. Однак на цій сторінці в рекламному блоці "В Українській книгарні" замість ї вжита буква і. Подібні випадки у щоденнику траплялися, хоча перевага завжди була за вживанням і. Це свідчить про те, що правопис на той час ще не був вироблений і не мав остаточного варіанта.

Букви е та є вживалися у сучасному значенні. Наприклад, у фейлетоні (№ 7. – с. 4) – експлуатаційний, вимагається. У сучасному розумінні вживалися також буквосполучення -йо, -ьо: змальовує (№ 7. – с. 1), його (№ 7. – с. 2).

Написання часток -ся, -сь з дієсловами теж сучасне: вони вживалися разом: приймались, сталося (№ 7. – с. 2), зосталося (№ 7. – с. 3), помиляється, порозумітись (№ 8. – с. 1), учиться (№ 8. – с. 2).

Характерне також тверде написання -з, -ц (передньоязикових) перед напівм'якими приголосними: звістка, цікавість (№ 8. – с. 1), просвіти (№ 8. – с. 2). Спостерігається стійка відсутність пом'якшення після букви -н, яка стоїть перед суфіксами -ськ(з)к), -ств, що є різкою протилежністю західного варіанту правопису. Наприклад: Чернігівської, Катеринославської, українську, польський (№ 8. – с. 2), Максимовський, Порт-Артурська (№ 8. – с. 4), кавказький (№ 8. – с. 3).

Характерним для східноукраїнського фонетичного правопису є вживання у словах іншомовного походження буквосполучення -ія, -ле (у західних було, як правило, -ия, -лє): телеграфу, бібліографія (№ 7. – с. 3). Але в цих номерах можна спостерігати і протилежне: лекція, Шіллера (№ 7. – с. 3). Це свідчить про використання елементів західноукраїнського варіанта правопису. Творці газети, очевидно, не завжди були послідовними, а можливо, через брак часу і кваліфікованих кадрів не встигали внести у гранки правку.

Одним із вагомих доказів на користь східного варіанта правопису є вживання апострофа після губних перед йотованими: п'яних, п'ятеро, п'єси (№ 8. – с. 4), з'явилась (№ 8. – с. 3). Також апостроф ставився після приголосних г, к, х (наприклад, Лук'янівка), а також після префіксів перед наступною йотованою. Найуживанішим у цьому плані є слово з'їзд (№ 7-8. – с. 1-4). Але траплялися і поодинокі випадки вживання апострофа після префікса не перед йотованими (з'організувалися). Також у сучасному значенні вживався дзвінкий приголосний г (здебільшого у слові ґрунт).

Однак паралельно з вищеназваними фонограмами у щоденнику були присутні фонограми, характерні для західного варіанта правопису. Це можна пояснити несформованістю на той час орфографічних норм. Підтвердженням цьому може бути використання префіксів рос-: росрахунок, розпорядок, роскуття (№ 8. – с. 1), відсутність апострофа: пьеса (№ 7. – с. 3), вживання буквосполучен-

ня -ія замість -іа: матеріялу, матеріяли (№ 7. – с. 1); буква -я- вживалася замість а у словах типу: заґрянця; замість словосполучення ри- часто використовувалося рі- (кривавий), а замість словосполучення ті- словосполучення -ти: людности (№ 7. – с. 2), вісти (№ 8. – с. 3). Однак існувало паралельне вживання цих буквосполучень.

Також наявність паралельного використання суфіксів -ення, -іння (враження – вражіння, значення – значіння) свідчило про невикористання орфографічних норм. Хоча в інших номерах щоденника помітні були переваги у вживанні суфікса -ення.

Відсутність мовних норм ілюструють також елементи "кулішівки": пів-мільйона (№ 7. – с. 2), вживання закінчення -е у називному відмінку множини: селяне, люде, -є замість -а (життє), діалекти: ріжний, одділ (№ 7. – с. 2) та ін.

Аналіз мови щоденника дає право зробити висновок, що "невироблених орфографічних ознак трапляється досить мало порівняно з тим, що "Раді" вдалося уніфікувати. Тому можна стверджувати, що у часописі більшість орфограм представлена фонетичним правописом у східному варіанті з небагатьма орфограмами подвійного написання та деякими діалектними особливостями" [7, 139].

Один із колишніх співробітників "Громадської думки" Д. Дорошенко у своїй праці "Мої спогади про давнє-минуле" писав, що питання мови в газеті відігравало досить велику роль: "Молода українська преса не мала властиво фахових робітників, не була вироблена й газетна мова, а тим часом читач ставив щодо мови дуже великі вимоги. Здається, в цілому світі не було таких вибагливих читачів, як українці. Школи української ані підручників не існувало, люди вчилися літературної мови з книжок і дуже вередували, вимагаючи, щоб газета писала "мовою Шевченка". Не можна було взяти просто мову українських газет у Галичині та Буковині і там мова була ще мало вироблена й повна польонізмів та взагалі чужих слів, для звичайного читача з якоїсь Полтавщини зовсім не зрозумілих. Отже доводилося просто виробляти, творити – дуже обережно – нову газетну мову, на ґрунті мови народної й літературної. Завдання було дуже тяжке і відповідальне" [12, 87].

Варто також зазначити, що видавець Є. Чикаленко мову вважав одним із чинників культури газети та її успіху в розповсюдженні. "Мовне питання" в тодішній підросійській Україні було досить проблемним:

простий народ її знав погано, та й вивчали її не краще. Видання ж мляво вводили рідну мову в ужиток.

Б. Грінченко у своїй праці "Тяжким шляхом", аналізуючи справу з мовою, робив висновок, що "...мова тільки тоді буде і найкращою, і найрозумілішою, коли в основі її буде народна мова Наддніпрянської України з потрібними додатками з народної мови буковинців та галичан, коли в ній буде якомога менше тієї штучної й недотепної літературщини, якої так багато натворили галичани на польський копил, а ми на московський" [11, 89].

На необхідності наближення мови видань до "народної наддніпрянської говірки" наголошував і М. Жученко (Д. Дорошенко) у своїй праці "Про українську літературну мову" [10, 233]. У приклад він ставить такі часописи, як "Рідний край", "Рілля", "Світло" і "Рада", де мова набагато краща, наближена до наддніпрянської говірки, а не "галицьких часописів".

Пріоритетною "радяни" взяли, як бачимо, наддніпрянську говірку, і це наблизило видання до народу. Також ця позиція була виправдана ще й тим, що "... вже в 1905–1906 рр. міцно входить у пресу фонетичний правопис" [11, 189]. На популяризацію української мови впливало використання на шпальтах щоденника українських прислів'їв та поговірок, вживання образних порівнянь, епітетів, що надають змісту іронічного забарвлення (це стосується, здебільшого, фейлетонів, повідомлень про думські справи, політичні події, кримінал чи картинки зі шкільного життя).

Також на сторінках видання спостерігається лише незначна присутність прямої мови (здебільшого це видно з уміщених художніх жанрів чи сатиричних), вона позначалася з допомогою лапок чи тире. Незначна кількість від загального тексту запозичених та іншомовних слів, а от діалектизмів – більше.

Щоб гарно знати українську мову, треба її вчити. В такому ключі витриманий цикл публікацій І. Огієнка. У статті "Вчимося рідної мови!" (1909. – № 197, 198, 200) автор зробив історичний екскурс про заборону в Україні рідної мови включно до 1905 р. Не було мови – не було читача, а отже, не розвивалася у XVIII ст. література. Але стан мови, як наголошував він, завжди свідчив про культуру народу і його здатність до самостійного життя. І. Огієнко зазначав: "Мова – душа кожної національності. В мові – наша культура... І поки живе мова – живе й народ...". Розглядаючи питання, як вчити мову, автор

вказував на три досить надійні джерела, з яких можна черпати мовні основи: це історичні праці, література XII ст., твори сучасних письменників та сам народ. Звідси мова не втрачатиме своєї народності, буде близькою кожному.

Довідковим мовним матеріалом міг служити і "Словарь української мови". Про це детально розповів в однойменній кореспонденції Д. Дорошенко (Д. Д-ко). Він вів мову про чотиритомний словник Б. Грінченка, який назвав "капітальним виданням" (виданий редакцією "Киевской старины"): на нього пішло півсотні років.

Чистота рідної мови, відстоювання її інтересів є одним зі складників ідеології видання. Так, у контексті цього досить виграшним можна вважати "Лист до редакції єпископа Никона" (1913. – № 260) про мову, який, живучи в Сибіру (Красноярськ), підтримував мову Шевченка. У відповідь на це редакція отримала зливу листів. Умовно редколегія поділила їх на три групи читачів. Перша група – це ті, хто відгукнувся схвально. Друга – ті, хто щиро дякували. Третя – сварили. Це зрозуміло, оскільки висловлювання церковнослужителя були досить серйозними: "Хіба ж це нормальне становище, коли у дитини виривають з зубів його матерню мову?" Єп. Никон, написавши свій "законопроект" про українську мову, щиро вірив, що його підтримають "українські батюшки".

В архіві газети "Рада" зберігається лист від українських учителів, які просять його надрукувати. У ньому – щире вітання "законопроекту єп. Никона", подяки за розуміння і підтримку: "Нам, учителям, більш чим кому відомо, якої кривди зазнають діти на Україні через заборону рідної мови у школі, та яке трагічне становище учителя" [14. – арк. 1].

Усе це разом завершує мовну картину щоденника. Хоча було надзвичайно важко "виховати і неграмотний або скалічений російською мовою сільський народ... і міського обивателя... і пана-псевдопатріота, котрий "бридився літературною українською мовою", вважаючи її за "калічення милої його серцеві народної мови" [15. – с. 15].

Отже, можна зробити висновок, що позиція колективу, виголошена в першому номері "Громадської думки", де він відстоював право української мови, заявляючи про те, що: "...Сьогодні ми прилюдно виступаємо зі своїм словом..., піднімаємо свій голос в оборону потреб і прав українського народу його рідною мовою. 250 літ мова тая бриніла потиху під убогою сільською стріхою, виливаючи

у живому слові усю тугу змученого серця і наболілої душі, усі муки неволі, тяжких злиднів та кривди, що зазнавав народ наш під "батьківською рукою старозаконного правителя російського", була несхитною до останнього дня життя газети". Співробітники першого українськомовного щоденного видання дбали, щоб національна мова впливала на піднесення загального рівня населення, щоб їхня мовна культура була вищою. Також видання доклало чимало зусиль для встановлення мовних норм. Упродовж усього часу його існування мова постійно вдосконалювалася, очищалася від "галицизмів", "москалізмів", ставала більш доступною, а отже, публікації мали вплив на пересічного читача.

1. Різун В. В. Літературне редагування: Підруч. – К.: Либідь, 1996. – 236 с.

2. Українська журналістика: вчора, сьогодні, завтра: Історико-теоретичний нарис / В. І. Шкляр, О. К. Мелешенко, О. Г. Мукомела, І. С. Паримський. – К., 1996. – 168 с.

3. Животко А. Історія української преси: Навч. посіб. для студ. факультетів журналістики вищ. навч. заклад. освіти. – К.: Наша культура і наука, 1999. – 368 с.; Крупський І. В. Національно-патріотична журналістика України (Друга половина XIX – перша чверть XX ст.). – Л.: Світ, 1995. – 184 с.; Бочковський О. І., Сірополко С. Українська журналістика на тлі доби (історія, демократичний досвід, нові завдання) / За ред. К. Костева, Г. Комаринського. – Мюнхен: Український техн.-госп. ін-т, 1993. – 204 с.; Ігнатієнко В. Бібліографія української преси 1816–1916. – Х.; К., 1930. – 285 с.

4. Сидоренко Н. Галевич Валентин Олександрович // Українська журналістика в іменах: Матер.

до енцикл. слов. / За ред. М. М. Романюка. – Л., 2002. – Вип. 9. – С. 62–63.

5. Зайченко І. В. Проблеми української національної школи у пресі (друга пол. XIX – поч. XX ст.) / За ред. М. Д. Ярмаченка. – Л., 2000. – 344 с.

6. Чикаленко Є. Спогади: Зібрання творів: У 7 т. – К.: ТОВ Компанія "РАДА", 2003. – Т. 1. – 432 с.

7. Фіголь Н. М. Культура періодичного видання (на прикладі газети "Рада") // Поліграфія і видавнича справа. – Л., 2002. – Зб. 39. – 247 с.

8. Жовтобрюх М. А. Мова української преси (До середини 90-х років XIX ст.). – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – 415 с.

9. Енциклопедія українознавства: У 2 т. – Мюнхен; Нью-Йорк, 1949. – Т. 1. – Ч. 2: Історія. Церква. Право. Культура. Література. – С. 327–366, 475–476.

10. Жученко М. (Дорошенко Дмитро). Про українську літературну мову // Матеріали з історії національної журналістики Східної України початку XX століття / Уклад.: Н. М. Сидоренко, О. І. Сидоренко. – К., 1999. – С. 225–238.

11. Грінченко Б. Тяжким шляхом (Про українську пресу) // Рада. – 1906. – № 26, 27, 29, 33, 36, 42, 46, 47, 58, 59.

12. Дорошенко Д. Мої спомини про давнє-минуле (1901–1914). – Вінніпег, Ман.: Вид. спілка "Тризуб", 1949. – 167 с.

13. Книга і друкарство / За ред. М. М. Попова. – К.: Наукова думка, 1965. – 315 с.

14. Архів газети "Рада" / Інститут рукопису Національної бібліотеки НАН України імені В. І. Вернадського. – Ф. 44. – Од зб. 1. – № 77. – Арк. 1.

15. Сидоренко Н., Сидоренко О. Пробудження національного духу // Матеріали з історії національної журналістики Східної України початку XX століття / Уклад.: Н. М. Сидоренко, О. І. Сидоренко. – К.: Дослідницький центр історії української преси. – С. 15–16.

Ковтун О. Н.,

здоб.

УДК 070.621.396.71:81`342.9

Акустичні характеристики сучасного радіодискурсу: інтонаційний аспект

У статті розглядаються акустичні характеристики сучасного радіодискурсу, зокрема компоненти його інтонаційного оформлення: тон, ритм, мелодика, темп, природні та психологічні паузи, тембр, фразовий та логічний наголоси, їх вплив на сприйняття реципієнтами текстів різних радіожанрів.

Ключові слова: сучасний радіодискурс, акустичність, інтонація, тон, ритм, мелодика, темп, паузи, тембр, наголос.

The article deals with acoustic characteristics of modern radiodiscourse, particularly components of its intonation setting: tone, rhythm, speech melody, tempo, natural and psychological pauses, tamber, phrasal and logical stress, their effect on recipient perception of texts of different radio genres.

Key words: modern radio discourse, acoustics, intonnations, tone, speech melody and stress, tempo, pauses, tember, rhythm.

У сучасному інформаційному просторі радіо за масштабом поширення інформації, її оперативністю, широтою охоплення аудиторії (загальнодержавні канали Українського радіо мають практично стовідсоткове покриття на території нашої країни) і надалі залишатиметься одним із популярних та впливових засобів масової комунікації.

В. Смирнов зазначає, що радіожурналістика є звуковою комунікацією, характерні особливості якої визначаються природою звуку, його можливостями, психологією сприйняття [13].

Звук у радіомовленні – основний засіб передачі змісту, а акустичність (акустичний від гр. *akustikos* – слуховий, той, що сприймається слухом) – специфічна категорія сучасного радіодискурсу.

Створення цілісної акустичної радіопередачі – творчий процес, ефективність якого значною мірою залежить від влучного, майстерного вибору комплексу виражальних засобів, до яких, окрім вербальних, належать ще й оригінальні невербальні (паралінгвістичні) компоненти: шуми, музика, монтаж, а також складники інтонації – тон, ритм, мелодика, темп мовлення, природні та психологічні паузи, тембр, логічний та фразовий наголоси. Усі названі категорії доцільно вважати акустичними характеристиками сучасного радіодискурсу.

Встановлення функціональної природи невербальних маркерів спілкування та їхньої взаємодії з вербальним масивом повідомлення є однією з актуальних проблем сучасної комунікативної та медіалінгвістики.

Межі наукової статті не дозволяють охарактеризувати всі зазначені характеристики

сучасного радіодискурсу (вони, очевидно, стануть предметом розгляду наступних наукових розвідок), тому зосередимо свою увагу лише на його невербальних інтонаційних компонентах як найменш досліджуваних, та не менш важливих.

Мета наукової розвідки полягає у систематизації зібраного матеріалу, що стосується акустичних особливостей сучасного радіодискурсу, зокрема його інтонаційних компонентів (тону, ритму, мелодики, темпу, природних та психологічних пауз, тембру голосу, логічного та фазового наголосів) та їхньої ролі у сприйнятті реципієнтами текстів різних радіожанрів.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

- з'ясувати сутність акустичної природи сучасного радіодискурсу;

- виокремити серед акустичних характеристик компоненти інтонаційного оформлення радіопередач, систематизувати їх в ієрархічному порядку;

- дослідити способи використання компонентів інтонаційного оформлення у сучасному українському радіодискурсі на матеріалі Першої програми Національного радіо.

Об'єктом дослідження є сучасний український радіодискурс, а предметом наукової статті – його акустичні характеристики, зокрема компоненти інтонаційного оформлення.

У науковій літературі представлено значну кількість праць, присвячених опису специфіки радіомовлення, розгляду його акустичної природи. Це посібники з радіожурналістики О. Гояна [1], В. Лизанчука [5], О. Шереля [10], В. Олейника [7], В. Смирнова

[13] та дослідження з технічних засобів масової комунікації О. Кузнецової [4], В. Миронченка [6]. Звернув увагу на галузеві норми редагування радіопередач і З. Партико [8]. Дослідник описав технічні й спеціальні норми, процес відбору голосів для озвучування матеріалів, охарактеризував особливості фонетичного розмічування тексту та методи виправлення радіопередач, що йдуть у прямий ефір.

Наукові статті російської дослідниці О. Соомової присвячено розгляду питання тембральної метафоризації радіомовлення [15] та мелодики як компонентів інтонаційного оформлення радіопередач [14]. Термінологію інтонаційних компонентів акустичних характеристик усного мовлення подано в енциклопедичних словниках О. Селіванової [12], С. Ермоленко [2], М. Яцимирської [16]. Зокрема, О. Селіванова розглядає невербальні інтонаційні компоненти усного мовлення (тембр, темп, мелодика, тон, гучність, дефекти мовлення, паузи тощо) як фонаційні кінеми (гр. *kinēsis* – рух), що доповнюють й уточнюють вербальне спілкування [12, 207].

Отже, питання акустичної природи радіомовлення не було поза увагою українських та закордонних лінгвістів і журналістикознавців, проте воно залишається недостатньо висвітленим і стосується переважно усного мовлення загалом. Майже не вивчається питання про акустичні особливості саме радіодискурсу, та й саме поняття радіодискурсу залишається ще недостатньо опрацьованим, за винятком досліджень Г. Почепцова, який розглядає його в системі комунікативних дискурсів у поєднанні з теледискурсом, коротко зазначаючи їх основні ознаки. Радіодискурс, за його словами, характеризується, на відміну від газетного дискурсу, часовими, просторовими, акустичними та іншими специфічними технічними характеристиками [9, 78].

Життя людини невіддільне від звуку. Органи мовлення можуть продукувати 600 різних знаків за хвилину, а слух – сприймати ці звукові сигнали й передавати у мозок, що розшифровує їх. Науковцями давно доведено: незважаючи на те, що більшу частину інформації люди отримують за допомогою зору шляхом прямого спостереження за навколишньою дійсністю, майже дві треті часу вони проводять у мовленнєвому спілкуванні, утричі більше говорять та слухають, ніж читають і пишуть. Таким чином, уявлення людини про навколишній світ створюються не лише під впливом зорових, а й звукових образів, що мають великі можливості впливу на

раціональну та емоційну сфери людської свідомості. В усному мовленні слово несе в собі набагато більше емотивної та семантичної інформації, ніж у писемному. Звукові повідомлення викликають у людській психіці (на свідомому та підсвідомому рівнях) потаємні внутрішні ефекти, активізують уяву та інші механізми слухового сприйняття. У цьому випадку голос можна вважати внутрішнім звуковим автопортретом особистості.

Отже, при усних формах впливу ефективність сприйняття інформації досягається за допомогою збалансованого використання зображальних і звукових знакових систем у вигляді візуальних та звукових образів.

Звуковий образ – це сукупність звукових елементів, що створюють у слухача асоціативні уявлення (в узагальненому вигляді) про матеріальні об'єкти, життєві події, характер людини.

Як зазначає О. Гоян, поєднання слухового та зорового впливу на радіо дозволяє передавати інформацію на рівні образів. На радіо слід передовсім активувати (за допомогою усної мови, шумів, музики, монтажу, невербальних мовних засобів: тону, темпоритму, паузи, тембру, наголосу тощо) свідомість аудиторії для того, щоб вона самостійно відтворила повідомлене [1, 8].

Звуковий вплив на масову аудиторію найефективніше здійснює радіо, головна перевага якого перед іншими засобами масової комунікації пов'язана, як уже зазначалось, із впливом на уяву слухачів. Цей технічний засіб масової комунікації розрахований на аудіювання – одночасне слухання та розуміння інформації.

Голос людини – могутній засіб впливу на реципієнтів, здатний з перших хвилин захопити увагу слухачів, завоювати їхню симпатію та довіру, чи, навпаки, викликати небажання слухати радіопередачу.

Гарний, поставлений голос – запорука успіху людей багатьох професій, особливо теле- та радіожурналістів. Звучання голосу завжди ненавмисне співвідноситься із іміджем диктора, змушує слухача домислювати візуальний вигляд, приписувати радіоведучому різноманітні інтелектуальні, моральні, ділові якості, поведінкові характеристики. Саме за голосом, який звучить в ефірі, слухачі дають певні оцінки "ерудований", "добрий" тощо. Без невербально створеного підтексту існування радіообразу у зв'язку з акустичною природою радіомовлення просто неможливе.

Наприклад, "хрипота" та "тремоляція" голосу свідчать або ж про немолодий вік радіове-

дучого, або ж про його незадовільний стан здоров'я. Останнім часом у радіожурналістиці "голосовий імідж" диктора чи ведучого підбирається відповідно до формату радіостанції. (На FM-радіостанціях, як правило, звучать молоді, життєрадісні, бадьорі голоси, у дикторів Першого каналу Національного радіо переважають добре поставлені, низькі голоси).

Серед невербальних (паралінгвістичних) акустичних виражальних засобів сучасного радіодискурсу помітне місце займає інтонація (від лат. *intono* – гучно промовляю), яка несе до 40 % загального обсягу інформації в усному повідомленні.

Інтонація як форма емоційно-вольового відношення того, хто говорить, до предмета мовлення та слухача, виражена в фізичних характеристиках звуку та зумовлена видом спілкування, метою, характером, особливостями мовного контакту, ситуацією комунікативного акту, є одним із найважливіших засобів передачі думок і почуттів, виражає не лише емоційно-експресивний стан, а й несе змістове та смислове навантаження. За її допомогою можна завоювати довіру слухачів або викликати відразу до передачі. Інтонація завжди має бути доречною, відповідати змісту повідомлення, не вступати з ним у суперечність. Приміром, інтонаційне оформлення дитячої передачі "Вечірня колісанка" має такі особливості: переважає розповідна, інколи навіть перелічувальна інтонація: "З піснею і посіяв, і виростив, і зібрав хліб, та й милується свіжим буханцем – круглий, запашний, гарячий" (Вечірня колісанка. – 2006. – 11 верес. – 20.50); питальна: "А чи беручка ти до роботи? – він питає" (Там само); спонукальна інтонація: Мені самому не впоратися, – гукає. – Допоможи землю зорати" (Там само). Інколи у радіопередачах може використовуватися інтонація застереження: Кожен, хто обирає професію кримінального репортера, має усвідомлювати: викриваючи зло, він ризикує залишитися із цим злом сам на сам" (Радіотеатр. Хоменко І., Фоменко В. Псевдонім. – 2006. – 17 верес. – 17.30).

Отже, інтонація забезпечує структурну цілісність висловлення, служить засобом розрізнення комунікативних їх типів (спонукання, питання, оклик, розповідь, імплікацію), виділення найбільш навантажених слів і фрагментів, характеристики мовця й ситуації спілкування, емоційного та стилістичного забарвлення текстів тощо. Поза інтонацією слово не має змісту.

До компонентів інтонаційного оформлення мовлення належать: тон, ритм, мелодика,

тембр мовлення, психологічні та логічні паузи, тембр голосу, логічний та фразовий наголос.

Тон мовлення (від гр. *tonos* – натягнута мотузка, напруга, натяг) як компонент інтонаційного оформлення має неоднозначне трактування. Так, О. Селіванова розглядає тон мовлення як одиницю супrasegmentного рівня звукового членування мовного потоку, висоту вимови звука в мовленні, що формується при проходженні повітряного струменя крізь голосові зв'язки, глотку, рота й носа шляхом створення акустичного ефекту від коливань голосових зв'язок (глотка, ніс і рот є лише резонаторами, крізь які проходить повітряний струмінь) [12, 622]. Традиційно тон мовлення ототожнюють із характером мовлення (звичайний, серйозний, піднесений, урочистий, схвилюваний, іронічний, саркастичний) [16, 103].

Зважаючи на вищезазначене, можна зробити висновок, що тон мовлення включає в себе висоту, діапазон мовлення, силу, гучність голосу, а також його модуляцію.

Голос утворюється в результаті роботи голосових зв'язок та дихання за допомогою звуку. З фізичної точки зору, звук – це коливання часток пружного середовища, які поширюються в ньому у вигляді хвиль. Звукові хвилі розрізняють за частотою коливань у секунду. Чим більша частота коливань – тим вищий тон. Звуки низької частоти сприймаються як бас, а високої – як свист. Висота голосу – це його тональні можливості. Вона залежить від частоти коливання голосових зв'язок. Кожен текст має свою висоту звучання: у радіопередачах говорити на високих тонах недоречно (високий тон виправдати можна лише доречною схвилюваністю), спокійний, врівноважений тон додає солідності мовленнєвому повідомленню: "P.S. Сюжет п'єси "Псевдонім" – вигаданий, але правдою є те, що переважна більшість злочинів, здійснених проти журналістів України, не була розслідувана належним чином" (Радіотеатр. Хоменко І., Фоменко В. Псевдонім. – 2006. – 17 верес. – 17.30).

Висота тону повинна бути вмотивованою і її слід обов'язково враховувати при підготовці радіоматеріалів. Тихий голос – голос довіри, таємниці: "Уявляєте, малята, тільки-но заспівав хлібороб, у нього крила вирости" (Вечірня колісанка. – 2006. – 11 верес. – 20.50).

Позитивні емоції супроводжуються підвищенням голосу: "Постало на зелених берегах диво-місто. Позирає у річку, мов у люстро, квіти усюди, під мостами пливуть білими ле-

бедами кораблі, на вулицях дівтора з повітряними кульками. Тут-співи, там – танці!” (Там само), або ж: “Я врятований, я врятований! – радісно вигукнув Хлопчик-Мізинчик і сів” (Вечірня колісанка. – 2006. – 18 верес. – 20.50), негативні ж емоції – навпаки, його пониженням: “А у США сьогодні вшановують п'яті роковини терактів 11 вересня” (Сьогодні: події та люди. – 2006. – 11 верес. – 19.00).

Межу людського голосу від найнижчих до найвищих тонів звучання називають діапазоном мовлення, який може змінюватися як із віком, так і в процесі тренувань. Чим ширший діапазон голосу, тим цікавіші інтонаційні варіанти мовлення радіожурналіста.

Промовець впливає на слухачів не лише висотою, а й силою голосу. Сила голосу – це реальна енергія звуку, яка залежить здебільшого від напруження мовленнєвого апарату та сили видиху повітря, амплітуди голосових зв'язок, ступеня їх напруження, діяльності носових та ротових резонаторів. Сила голосу повинна бути достатньою для сприйняття інформації: говорити надто голосно – дратувати слухачів, надто тихо – змушувати прислуховуватися. Тихий, боязкий голос викликає враження, що людина не має достатньої віри ні в себе, ні в те, що виголошує. Як фізична величина, сила звуку вимірюється у децибелах і повинна бути достатньою для якісного запису передачі та можливостей її майбутнього опрацювання за допомогою технічних пристроїв. Окремі розважальні передачі (Від суботи до суботи. – 2006. – 16 верес. – 9.05), надзвичайні оголошення Міністерства надзвичайних ситуацій можуть озвучуватися з більшою силою голосу.

Близьким, але не тотожним поняттю “сила” є “гучність” голосу. Гучність голосу певною мірою залежить від його сили, але якщо сила голосу – об'єктивна величина, то гучність – змінна якісна характеристика голосу, яку можна змінювати залежно від потреб та ситуацій спілкування. Зміна гучності голосу – один із засобів досягнення виразності мовлення, його різноманітності, адекватній ситуації спілкування. Надміру гучне мовлення швидко викликає роздратування у слухачів.

Зміна висоти та сили голосу (модуляція голосу) допомагає втримувати увагу слухачів, а вміння підпорядковувати свій голос усім тонкощам і багатству творчого задуму автора – ознака професійності справжнього радіожурналіста.

Ритм та мелодика голосу також є невід'ємними компонентами інтонаційної вираз-

ності звукового мовлення, чинниками емоційно-естетичного впливу на реципієнта.

Ритм (від. гр. *rhythmos* – розміреність, узгодженість) – це така звукова організація мови, коли рівномірно чергуються наголошені й ненаголошені, довгі та короткі склади в мовленні, відбувається “регулярне повторення подібних і співрозмірних мовленнєвих одиниць, яке виконує структурувальну, текстотвірну й експресійно-емоційну функції [11, 92]. Наприклад: “Ну а на цьому я прощаюся з вами з побажаннями добра та мудрості, розсудливості та зваженості, освіченості і вихованості у вашому і нашому житті” (Радіо “Родина” батькам: Тепла хата. – 2006. – 18 верес. – 20.40) чи, приміром: “Це я, ваш дідусь Стас. Прийшов у вечірній час розважити гарною казкою вас” (Вечірня колісанка. – 2006. – 18 верес. – 20.50); “А це лиш приказка, не казка, а казку слухайте, будь ласка” (Там само).

Інколи використовуються повтори для розвитку акустичного ритму вже в самій назві радіопередачі (Вечірній клуб актриси Лариси. – 2006. – 16 верес. – 22.30), повтором двох ідентичних наголошених складів “ри-си” створюється своєрідний акустичний ритм, що для газетного заголовного комплексу мало б зворотний ефект, сприймалося б як тавтологія. Чи, приміром, використання повторів однакових слів у назвах радіопередач (Від мелодії до мелодії. – 2006. – 12 верес. – 11.40; Від суботи до суботи. – 2006. – 16 верес. – 9.05).

Мелодика (від гр. *melodikos* – мелодичний, пісенний) – компонент інтонації, який характеризується зміною частоти тону в часі й виявляється у підвищенні-зниженні голосу у фазі, що організує її шляхом членування на ритмічні групи. Мелодика виділяє в тексті й ключові слова, збільшення звуку за допомогою високого рівного тону [14, 16]. Наприклад: “Тому адресу, як то кажуть, передового досвіду я не шукав довго, а завітав до однієї з київських шкіл, де спорт /// втім, слухаємо запис” (Радіо “Родина” батькам: Тепла хата. – 2006. – 18 верес. – 20.40). Показником мелодики в мовленні є також ненормативна зміна довжини голосних. Наприклад: “Мені самому не впо-о-оратися, – гукає. – Допоможи землю зо-о-орати; – до-о-обре – Озвалося пісня... (Вечірня колісанка. – 2006. – 11 верес. – 20.50).

Досить часто змішують поняття мелодики та ритму мовлення, вживаючи для їх позначення термінолексми “ритмомелодика”. Так, М. Яцимирська розглядає ритмомелодику як побудову речень мови за інтонаційним (пониження та підвищення голосу) та ритмічними

(розповідні, питальні, окличні речення) моделями [16, 87].

На якість мовлення позитивно впливають правильно підібраний темп мовлення і паузи, обґрунтовані польотом голосу.

Темп мовлення (від. лат. *tempus* – час) – компонент інтонації, швидкість вимови елементів усного мовлення: звуків, складів, слів. Кожна людина володіє відповідним темпом усного мовлення, який переносить і в читання. І буває так, що текст мінорного плану читається в такому темпі, що дуже важко відчувати настрій цього твору, або, навпаки, твір за характером темпераментний, активний, а читається в уповільненому темпі, що призводить до спотворення його ідеї.

Розрізняють швидкий, пришвидшений, середній, уповільнений і повільний темп мовлення, який вимірюється кількістю звуків або складів, що вимовляються протягом одиниці часу. Швидкість читання тексту дикторами, виміряна у кількості слів за хвилину, повинна становити в середньому для передач, які передбачають лише читання тексту (наприклад новини), 140–150 слів за хвилину. Для малопідготовлених слухачів (дітей) швидкість повинна бути нижчою на 20–30 %. Для інформаційних передач, розрахованих на високопідготовлених слухачів, швидкість може бути вищою, ніж середнє значення на 20–30 %) [8, 42–43]. Інформацію, передану зі швидкістю 180 слів на хвилину, радіослухач вже не сприймає. Аналіз темпу мовлення передач різних радіожанрів Першого каналу Національного радіо показав, що, приміром, середній темп мовлення інформаційної передачі (Сьогодні, події та люди. – 2006. – 11 верес. – 19.00) становить у середньому 142 слова за хвилину; спортивної передачі, враховуючи паузи до 6–7 секунд між кожним окремим повідомленням, – 130–132 слова за хвилину (Планета спорту. – 2006. – 11 верес. – 21.50), дитячої передачі – 100–102 слова за хвилину (Вечірня колісанка. – 2006. – 11 верес. – 20.50).

Як бачимо, темп мовлення радіопередач Першої каналу Національного радіо загалом відповідає нормі, проте швидкість читання новин може бути більшою.

Отже, темп мови на радіо повинен бути вмотивованим, відповідати змісту повідомлення. Швидкий темп збуджує увагу, емоції слухачів, проте сприйняття інформації при ньому залишається неповним: слухач не встигає осмислити повідомлення, зафіксувати у своїй пам'яті ні звукових, ні зорових образів. Навто повільний темп мовлення, навпаки,

відволікає увагу слухача, змушує його зосередитися на чеканні наступного слова чи фрази.

Темп мовлення великою мірою залежить від індивідуальних особливостей мовця, його психічного складу, темпераменту, етнічної належності, від мети й комунікативних стратегій, типу та стилю звукового тексту, від важливості чи неважливості того, що вимовляється, обставин мовлення, наявності комунікативного шуму тощо. Щоб постійно утримувати увагу слухачів, рекомендується періодично змінювати темп мовлення. Цього принципу дотримуються журналісти інформаційних і спортивних радіопередач. На темп мовлення значно впливає і тривалість пауз (від. гр. *pausis* – припинення, зупинка) – акустичне та артикуляційне зупинення руху в мовленні. У паралінгвістиці цей невербальний засіб масової комунікації розглядають як один із засобів активізації уваги слухачів, поглиблення сильного емоційно-емотивного впливу (раптового здивування, засоромлення, приголомшення, небажання втручання сторонніх осіб, гніву тощо). Паузи допомагають активізувати увагу слухачів і є елементами інтонаційного, емоційного виділення синтагми та змістово-синтаксичної завершеності фрази, оформлення речення, фази, такту.

У сучасному радіодискурсі, як і в усному мовленні загалом, виділяють природні (несинтаксичні, фізіологічні, акустичні) та логічні (попереджувальні) паузи.

Природні паузи використовуються з метою підготовки наступних висловлювань, регулюють дихання, ця пауза має бути настільки довгою, щоб слухачі мали можливість добре підготуватися до сприйняття нової інформації. Наші дослідження показали, що тривалість акустичних пауз між повідомленнями в інформаційних передачах Першої національної програми Українського радіо становить у середньому 6–7 секунд (Планета спорту. – 2006. – 11 верес. – 21.50; Сьогодні: події та люди. – 2006. – 11 верес. – 19.00), що дає змогу реципієнтам краще з'ясувати сказані ідеї та підготуватися до сприйняття наступної інформації. Логічна пауза достатньої довжини виділяє сказані ідеї найкраще за всі інші засоби усного мовлення, може передавати різноманітні емоційні стани, здивування, приголомшення, гнів. Найчастіше логічні паузи використовуються у радіодрама-тургії. Так, у радіопостановці І. Хоменка та В. Фоменка "Псевдонім" акторами навмисне було зроблено логічну паузу після сполучника з метою виділення фінальної частини речення: "Знаєш, є такі піжони від журналістики,

що вдають щирих українців, а мови як слід не знають. Вони беруть словник Грінченка, висмикують архаїзми, і.../ прикрашають свої тексти" (Радіотеатр. Хоменко І., Фоменко В. Псевдонім. – 2006. – 17 верес. – 17.30).

Тривалість пауз, як і темп мовлення, вимірюється в секундах та мілісекундах. Акустичні паузи поділяються на мінімальні (5–20 мс), середні (20–60 мс) та максимальні (60–100 мс).

Важливою характеристикою звуку та інтонації є тембр (від. фр. *timbre* – дзвоник) – природне звукове забарвлення голосу, що надає йому емоційно-експресивних відтінків. Кожен складний звук – це сукупність гармонічних коливань – чистих звуків та низки супутніх тонів, що виникають одночасно. Усі ці додаткові тони, що супроводжують основний, надають йому особливого відтінку, називаються тембром. Тембр залежить від анатомічної будови мовленнєвого апарату, що створює індивідуальні тембри голосів, помітно відмінні між собою. Кожна людина має свій особистий, індивідуальний тембр, що є одним із головних засобів впливу на слухача: інформація ефективна лише в тому разі, коли вона ефективно донесена до реципієнта. Кожен радійник (диктор, коментатор, ведучий) повинен обрати оптимальний тембр свого голосу – не кричати й не дуже знижувати його, щоб матеріал звучав краще.

Голос та його тембр може стати додатковим аргументом на користь вербальної інформації. А може, навпаки, змусити її відхилити. Це явище добре відоме радіорежисерам та редакторам. Важливі інформаційні повідомлення, прочитані низьким чоловічим голосом, сприймаються як більш достовірні порівняно з таким же текстом, озвученим жінкою. Якщо голос диктора тембрально неприємний для слухача, зміст матеріалу не сприймається, радіослухач навіть може вимкнути приймач. Редактори інформаційних радіопередач давно використовують у радіоновинах читання повідомлень по черзі чоловічими та жіночими голосами. Зміна тембру свідчить про зміну теми повідомлення. Один і той же голос тембрально змінюється залежно від стилю вимови, наприклад, при переході з високого стилю на розмовний. Інколи тембр маркує текст стилістично, даючи можливість слухачеві прогнозувати, яким буде наступне повідомлення. Високий тембр використовується для вираження ввічливості, покори, слабкості, підлеглості, а низький – для вираження сили, агресії, грубості. Інколи здійснюється реалізація високого тембру на лексичних одиницях,

що позначають малі розміри: "Казка " Хлопчик-Мізинчик" (Вечірня колісанка. – 2006. – 18 верес. – 20.50), а низького – на словах, що означають великі об'єкти: "Раптом він побачив щось велике й кругле..." (Там само). Також високий тембр може використовуватися в твердженнях: "Казочка скінчилася, малята" (Там само), а низький – у запитаннях: "Чим я можу віддячити за свою доброту?" – спитала та" (Там само).

Отже, тембр голосу повинен бути милозвучним, не різати слух високими нотами і не глушити басом. Інакше втрачається частина інформації, здійснюється подразнювальний вплив на радіослухачів. Приємний від природи голос добре сприймає аудиторія, людям до вподоби бадьорий, радісний голос, а не монотонний, повчальний, байдужий.

Важливими складовими інтонаційного оформлення звукового мовлення є і логічний та фразовий наголос, які допомагають зосереджувати увагу слухачів на певному слові чи фразі. Усі слова в реченні пов'язані за смыслом, завдяки чому вони об'єднуються в групи чи словосполучення, в кожній з яких є свій смисловий центр – логічний наголос. Для смислового виділення одне із слів у реченні вимовляється із більшою силою голосу. Логічний наголос призначений для підкреслення найбільш важливого у відповідній мовній ситуації слова в реченні: Якою буде їхня дорога країною знань?! Вірю – щасливою, бо залежить вона від нас – дорослих (Радіо "Родина" батькам: Тепла хата. – 2006. – 11 верес. – 20.40).

Емфатичний наголос є варіантом логічного і передбачає виділення у вимові більшою силою голосу важливої змістової та логічної частини, надає повідомленню більшої емоційності й експресивності: Чи // є обличчя....? Чиє обличчя? (Віч-на-віч з естрадою. – 2006. – 18 верес. – 21.10).

Отже, одним із важливих завдань радіожурналіста є пошук логічних та експресивних акцентів, що допомагають не лише уточнити зміст повідомлення, а й завуальовано висловити своє ставлення до змісту цього повідомлення.

На радіо ми чуємо лише голос, а не бачимо того, хто говорить. Кожен радіожурналіст повинен знати особливості свого голосу, тренувати його. Голос мовця – це не лише його природні дані, а й його фізичний, емоційний стан. Негативно впливають на голосові зв'язки хвороба, голод, роздратування. Промовець має вміти правильно артикулювати – чітко вимовляти звуки, склади, слова [4, 155].

Недоліки мовлення (вистрілювання звуків чи слів, форсування голосу, монотонність, крикливість, відкриті високі звуки, швидкий темп, приглушеність голосу та ін.) є неприпустимими в радіомовленні, знижують ефект радіопередачі, тому дикторам передусім необхідно усувати виявлені недоліки, виробляти навички володіння силою голосу, діапазоном, темпом, стежити за диханням. Володіння технікою мовлення, багатством інтонації, мелодикою, тембром голосу є ознакою високої культури журналістської майстерності.

1. Гоян О. Я. Основи радіожурналістики і радіоменеджменту: Підруч. – 2-ге вид., доповн. – К.: Веселка, 2004. – 245 с.
2. Ермоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор О. Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С. Я. Ермоленко. – К.: Либідь, 2001. – 224 с.
3. Капська А. Й. Виразне читання. – К., 1986. – С. 12–19.
4. Кузнєцова О. Д. Засоби масової комунікації: Посіб. – 2-ге вид., перероб. і доповнене. – Л.: ПАІС, 2005. – 200 с. – Сер. "Навчальні та наукові видання професорсько-викладацького складу Львівського національного університету імені Івана Франка".
5. Лизанчук В. В. Радіожурналістика: засади функціонування: Підруч. – Л.: ПАІС, 2000. – 366 с.
6. Миронченко В. Я. Технічні засоби радіомовлення та звукозапису: Посіб. для студ. Інституту журналістики. – К.: Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, 2004. – 76 с.
7. Олейник В. П. Радиопублицистика: Проблемы теории и мастерства. – К.: Вища школа, 1978. – 192 с.
8. Партико З. В. Галузеві норми редагування радіопередач / Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Голов. ред. В. В. Різун. – К.: Інститут журналістики, 2001. – Т. 14. – Лип. – верес. – С. 42–46.
9. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації. – 2-ге вид., доповн. – К.: ВПЦ "Київський університет", 1999. – 308 с.
10. Радіожурналістика: Учеб. для студ. вузов, обуч. на спец. "Журналистика" / Н. С. Барабаш, Л. Д. Болотова, В. В. Гаспорян и др.; Под. ред. А. А. Шереля. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2000. – 479 с.
11. Різун В. В., Непийвода Н. Ф., Корнєєв В. М. Лінгвістика впливу: Моногр. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2005. – 148 с.
12. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: Термінологічна енцикл. – Полтава: Довкілля. – К, 2006. – 716 с.
13. Смирнов В. В. Жанры радиожурналистики: Учеб. пособ. для вузов. – М.: Аспект Пресс, 2002. – <<http://evatist.norod.ru/text9/40.htm>>.
14. Сомова Е. Мелодика как стоппер в радиорекламе // Коммуникации в современном мире. – Воронеж, 2002. – С. 106–107.
15. Сомова Е. Тембральная метафоризация в радиоречи. – <<http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tguwww.woa/wa/Main?textid=360&level1=main&level2=articles>> [19.01.2001].
16. Яцимірська М. Т. Сучасний медіатекст: Словн.-довідн. – Л.: ПАІС, 2005. – 128 С.

Лебедева-Гулей О. З.,

асп.

УДК 311.172:82.92 (1991-2006)

Тенденції розвитку української газетної публіцистики 1991–2006 рр.

У статті проаналізовано передумови появи новітньої української преси, її вплив на формування і становлення Української держави. Також досліджено зміни, які сталися в українських періодичних виданнях за роки незалежності. Охарактеризовано сучасний стан ЗМІ України.

Ключові слова: газетна публіцистика, незалежність, періодичні видання.

In the article analyzed the prerequisites of the appearance of the newest Ukrainian press, their influence on formation and formation of Ukrainian state. Are also investigated the changes, which occurred in the Ukrainian periodic publications in the years of independence. The contemporary state the media of the Ukraine is described.

Key words: newspaper publicism, independence, periodic editions.

Після багатьох років панування тоталітарної комуністичної системи, її успішного придушення та знищення будь-яких, навіть неспівиманих, проявів свободи слова, віросповідання чи будь-якої нестандартності в манерах, зовнішності, баченні навколишнього світу, в незалежній громадській позиції чи несприйнятті тотальної дезінформації та неправди в останній імперії – Радянському Союзі – горбачовська перебудова відкрила інформаційні шлюзи, крізь які несамоовито ринула спочатку сором'язлива, невпевнена напівправда, а пізніше – вся історична, політична правда, яка збентежила душі, здавалося, байдужого до свого минулого і майбутнього, всім задоволеного "радянського народу". Ця правда стала живильним середовищем для пробудження з важкого летаргійного сну національної свідомості, національного духу, породила бажання народу бути вільним в самостійній і незалежній своїй Україні.

"Значення преси (в широкому розумінні – як засобів масової інформації загалом) у суспільному житті настільки важливе і провідне, що по ній можна визначити характер суспільного ладу. Недарма стало загально-визнаним твердження: хто володіє інформацією, той володіє світом, що доведено світовою практикою" [4], – з таким визначенням В. О. Карпенка, професора Інституту журналістики Київського національного університету, а в часи "перестройки" та на зорі української незалежності мужнього головного редактора знаної не лише в Україні, а й дале-

ко за межами нашої держави київської "Вечірки" важко не погодитися.

Аналіз, проведений на основі опрацьованих джерел з вивчення проблеми розвитку газетної публіцистики у 1991–2006 рр., показує: попри те, що окремі дослідження даної теми проводилися на досить високому рівні, загалом ступінь наукового опрацювання залишається низьким, адже сучасній публіцистиці більшість теоретиків приділяють недостатньо уваги. Більш досліджено і систематизовано публіцистику радянських часів, деякі наукові праці глибоко торкнулися окремо літературознавства 90-х рр., початку незалежності. Також актуальним є переведення тенденцій газетної публіцистики початку незалежності на сьогоднішній для розуміння сутності минулих подій.

Окремі аспекти зазначеної проблеми досліджували такі вчені, як В. Здоровега, В. Шкляр, О. Гриценко, Е. Мамонтова, В. Різун, М. Романюк, В. Лизанчук, В. Карпенко, А. Москаленко, М. Кім, М. Подолян, В. Владимиров. Однак публіцистика 90-х рр., а також тенденції сучасної журналістики нині вивчені недостатньо, тому такий аналіз є необхідним для розуміння сучасної ситуації в журналістиці.

Мета дослідження – проаналізувавши тенденції української публіцистики часів незалежності, визначити перспективи розвитку новітньої публіцистики.

Про тенденції розвитку публіцистики сучасності наукових матеріалів надзвичайно мало, адже самій незалежній країні всього 15 років.

Тому вважаємо за необхідне вивчити, дослідити тенденції розвитку газетної публіцистики у 1991–2006 рр. насамперед у контексті таких завдань:

- визначення передумови появи сучасної української преси, її періодизація;
- аналіз змін, які сталися в українських періодичних виданнях;
- дослідження сучасного стану ЗМІ, які друкуються в Україні.

Об'єкт дослідження – публіцистика 1991–2006 рр., зокрема матеріали таких газет, як "Вечірній Київ", "Літературна Україна", "За вільну Україну", "Молодь України".

Предмет дослідження – ідейне навантаження публіцистичних матеріалів, тенденції української публіцистики незалежної України.

Наукова новизна. Вперше проаналізовано тенденції української журналістики за період 1991–2006 рр.

Розглядаючи передумови виникнення української журналістики, необхідно наголосити, що її формування відбувалося під впливом двох чинників: "...загальних передумов виникнення журналістики, спільних для європейського культурного простору, і українських національних традицій збирання, обробки й поширення інформації та пристрасної публіцистичної творчості.

Оскільки журналістика в Україні зароджувалася неукраїнською мовою, то на її початковий етап розвитку справили вплив і пресові традиції інших європейських народів, що на той момент випередили нашу батьківщину з огляду на історичні умови в культурному розвитку" [6].

Існує кілька класифікацій періодизації розвитку української преси, зокрема першим спробував її систематизувати Осип Маковей [5], пізніше цією проблемою переймалися А. Животко, М. Нечиталюк, однак для даного дослідження важливою є періодизація М. Романюка, де він пропонує 14 періодів [6]. Зокрема:

1. Зародження і становлення української журналістики – від найдавніших часів до середини XIX ст.
2. Формування журналістських систем – 60–90-ті рр. XIX ст.
3. Українська преса епохи першої народної революції – 1898–1905 рр.
4. Українська журналістика 1905–1914 рр.;
5. Українська журналістика в період Першої світової війни – 1914–1917 рр.
6. Українська журналістика періоду революцій у Росії та національно-визвольних змагань в Україні, преса Січових стрільців, поча-

ток комуністичної та офіційної радянської преси – 1917–1921 рр.

7. Західноукраїнська преса 20–30-х рр. XX ст.

8. Преса Радянської України – 20–30-ті рр.

9. Українська еміграційна преса 20–40-х рр. XIX ст.;

10. Українська преса періоду Другої світової війни – 1941–1945 рр.;

11. Преса в Україні після Другої світової війни, тоталітарна журналістика – 1945–1990-ті рр.;

12. Українська преса поза межами України, преса української діаспори – 1945–1990 рр.;

13. Українська підпільна й неформальна преса, самвидав – 1960–1990 рр.; напівлегальні видання – 1957–1990 рр.;

14. Преса періоду розбудови української державності – 1991 р. і до наших днів.

Отже, ми розглядатимемо журналістику останнього, 14-го періоду.

Система засобів масової інформації розвивається паралельно з розвитком суспільства, є взаємозалежною і має значний вплив на суспільно-політичні процеси, адже система мас-медіа не може існувати ізольовано.

Структура преси в радянській Україні відповідала структурі влади. Преса виступала органами комітетів партії, рад народних депутатів та їхніх виконавчих органів. "У 1970 р. в республіці виходили 1068 газет з разовим тиражем майже 20 млн. екземплярів, в тому числі 14 республіканських, 60 обласних, 77 міських та об'єднаних, 430 районних, 474 низових. Незалежній Україні дістався спадок у 2609 газет та журналів" [2]. Проявом гласності, результатом перебудови наприкінці 80-х рр. стала альтернативна преса – примітивні, низької поліграфічної якості газети, які випускали, часто друкуючи за межами України, неформальні громадські організації та партії демократичного спрямування. Незважаючи на зазначені недоліки, поява незалежної преси мала надзвичайно велике значення, і суспільство, ковтнувши свободи слова, усвідомило, що повернення до одностайності, одномісності й однодумності вже не може бути. Події серпня 1991 р. – яскравий приклад: найбільше несприйняття народу викликали укази путчистів про заборону незалежних видань та трансляцію телерадіопередач. "Українська преса неоднозначно сприйняла події 19 серпня 1991 р.: компартійні видання підтримали ГКЧП, друкували на сторінках своїх газет усі постанови, матеріали комітету, брехливо стверджували про повну підтримку народом надзвичайних заходів по врятуванню

Союзу" [4]. Такими виданнями в Україні були "Правда України", "Радянська Україна", "Робітнича газета" – друковані органи Центрального Комітету партії. Деякі видання не друкували ні негативних, ні позитивних матеріалів про ГКЧП, вичікуючи або даючи нейтральні оцінки діям путчистів, намагаючись перекласти небезпечний період, тому або мовчали, або подавали заяви партій чи громадських організацій ("Сільські вісті", обласні видання). Та, на щастя, були сміливі й чесні видання, які відразу стали на захист свободи українського народу – "Молодь України", "Комсомольское знамя", "Літературна Україна", "За вільну Україну", "Молода Галичина", "Вечірній Київ" та ін. Журналісти цих видань мужньо виступали проти путчистів, публікували карикатури на них, вміщували фотографії, на яких були зображені московські барикади, подавали хроніку подій в Україні, матеріали, за змістом яких читачі відразу змогли визначити – це звичайний переворот, здійснений недолуго і невчасно, тому він не може завадити розвитку країни в бік демократії. Як зазначає В. Базів, преса, "будучи злегка звільненою, негайно набувала не тільки демократичного, а й національно-визвольного характеру" [1].

Після проголошення незалежності вся партійна преса вмиль позбулася свого господаря. Така ситуація певною мірою спантеличила редакторів, але тривала недовго – через деякий час вони почали шукати нових власників. Одні ("Сільські вісті", "Робітнича газета") стали друкованими органами Кабінету Міністрів, обласні та районні опинилися під впливом відповідно обласної та районної рад. Деякі видання висловлювали думки та висвітлювали позиції різних комерційних структур ("Правда України").

У січні 1992 р. було оголошено про створення Національного страйкового комітету журналістів, який закликав усіх працівників засобів масової інформації до пікетування Верховної Ради 28 січня, у день відкриття чергової сесії. Тодішній прем'єр-міністр В. Фокін, прагнучи хоч якось виправити ситуацію, зустрівся з членами Національного страйкового комітету журналістів Людмилою Мех, Юрієм Шкарлатом та головою Співки журналістів Євгеном Вербилом і пообіцяв виконати вимоги журналістів.

Те, що було запропоновано В. Фокіним, та згідно з його розпорядженням, Міністерство фінансів (виділення паперу з державного фонду, деякої кількості коштів і т. д.) не рятувало ситуації. Тому журналісти було вирішено створити фонд "Незалежна преса України", цю ідею підтримав уряд. Та, на жаль,

проіснувати фонду вдалося недовго: почалися напади на його засновників, у провладних газетах з'являлися статті явно неправдивого та замовного змісту. Державне фінансування незалежної преси було припинено.

Пізніше, після переобладнання Жидачівського картонно-паперового комбінату та налагодження на ньому випуску газетного паперу, ситуація з друкуванням газет в Україні суттєво поліпшилася.

Водночас масово почали з'являтися видання "жовтої" або "бульварної" преси, адже виникла необхідність працювати в нових ринкових умовах. "Уперше за сім десятиліть в українській пресі з'являються елементи так званої журналістики сенсацій, частина преси стала тяжіти до опублікування матеріалів про аномалії, тяжкі злочини, містику, секс і т. д." [7]. Характерним прикладом є газети "Лель", "Пан+пані", "Бульвар". Друкуються також газети "за інтересами" – для дачників, рибалок, мисливців; на ринку України з'являються еротичні, спортивні, професійні видання ("Дачник", "Український футбол", "Кухня", "Полезные советы" тощо). Виникають і рекламні видання, зокрема "Авізо", "РІО", "Експрес-об'ява".

Наприкінці 90-х рр. ХХ ст. спостерігаємо навалу різноманітних магічних, розважальних видань ("Колдунья", "Біла магія", "Сенсація" тощо).

У цей час створюються різноманітні партії, а отже, і газети, які повинні доносити до читача ідеї даної партії, схилити до її підтримки. Такі часописи друкують виступи своїх керівників, матеріали про партійне життя, звіти з конференцій.

Найвищий законодавчий орган – Верховна Рада – засновує газету "Голос України", яка подає повну інформацію про події в українському парламенті, ознайомлює читачів з позицією народних депутатів у зв'язку з прийняттям законів, порушує питання, які хвилюють громадськість України.

З'являється свій друкований орган і в Кабінеті Міністрів – газета "Урядовий кур'єр", яка відразу набуває статусу офіційної – саме на її сторінках друкуються укази Президента України, постанови КМ та закони, прийняті Верховною Радою.

Водночас виникають нові видання, що обслуговують інтереси бізнесменів, фінансово-промислових груп, приватних осіб, а також нові фаворити, що претендують на звання незалежних, незаангажованих, плюралістичних засобів масової інформації.

Беззаперечним є твердження, що в Україні преса не стала незалежною, не стала "четвертою

медіа перебуває між двома серйозними небезпеками. Перша – це тіньова олігархічна сфера, яка діє за межами будь-яких правил поведінки і не хотіла б бачити журналіста самостійним суб'єктом взаємовідносин. Друга – це поступове нищення українського ринку медіа, який ще остаточно не сформувався. Відтак в Україні знаходять попит російські та інші іноземні інформаційні проекти.

Лише після приходу на найвищу державну посаду В. Ющенка зникли "темники", журналістам дозволено говорити все, що не заборонено законодавством. Але виявляється, відсутність цензури, всюдозволеність у висловлюваннях має негативні наслідки: для непрофесійних журналістів та не вельми моральних видань.

Водночас, за словами Віктора Леоненка, позбувшись темників і тотального тиску держави, ЗМІ стали вільнішими, але тільки в тих межах, які є прийнятними для власника. На відміну від державної цензури, яку можна нівелювати через проведення демократичних реформ і зміну влади, цензура власника є неминучою. Головними перепонами на шляху подальшої демократизації в Україні є рівень політичної культури та толерантності медійних босів. За умови відсутності названих характеристик у більшості медійних олігархів ЗМІ значною мірою спотворюють реальність всупереч їх первинному покликанню. Єдине, що могло б покласти край олігархічній диктатурі в медіа, – це вільний, європейського рівня ринок ЗМІ. Він змусив би акціонерів медіа, виходячи з власної зацікавленості у прибутковості газети, телеканалу, працювати згідно з вимогами свободи слова та неупередженості. При наявності такого ринку ЗМІ стають самоокупними проектами, відповідно зменшується вплив власника. Якщо цього не відбувається і їх власник продовжує гнути свою лінію, то читач просто переставе голосувати своїми грошима за цей медіа.

Так, комітет "Рівних можливостей" провів моніторинг преси за передвиборний період з 1 грудня 2005 р. по 26 березня 2006 р. За даними моніторингу, більшість провідних центральних видань не приховано виявляли свою заангажованість на користь тієї чи тієї політичної сили.

Часто, користуючись свободою, журналісти вважають за можливе виносити на шпальти газет речі, які стосуються особистого життя людей або неперевірені факти. Про волю і незалежність ЗМІ можна стверджувати не лише зі змісту та викладу матеріалу, часто надто критичного, що переходить межі прийнятного у демократичному суспільстві, але й з поведінки деяких журналістів, які беруть участь у різноманітних ток-шоу. Тому досить

часто трапляються випадки притягнення ЗМІ до судової відповідальності.

На жаль, саме таким є стан сучасної преси, представники якої дуже добре розуміють, що "лише поінформований народ є озброєною нацією, котра захищатиме суспільство і свою державу. Інакше він ризикує стати рабом. Інформованість може дати лише незалежна, відповідальна і агресивна преса. Якщо ж держава не зацікавлена в такій пресі, то вона не є справжньою державою".

Однак, незважаючи на вище зазначене, дослідження Центру Разумкова свідчать, що порівняно з 2005 роком довіра громадян до українських ЗМІ продовжує зростати: повністю або скоріше їм довіряють майже дві третини опитаних [3].

Отже, сучасна українська преса трансформувалася з радянської преси. Дослідження показують, що у вітчизняній періодиці з 1991 р. відбулися значні зміни, зокрема тематичне наповнення, зміна одного партійного "господаря" на різноманітних власників. Нині, крім економічного, судового тиску, гостро постало питання збереження національного інформаційного простору, з якого успішно витісняються українські засоби масової інформації російськими. Також почастишали випадки фізичного тиску на журналістів (побиття, пограбування, залякування і навіть вбивства), які найчастіше залишаються нерозкритими. Однак, незважаючи на усі проблеми, все ж з'являються нові незаангажовані видання й імена чесних, непідкупних, високопрофесійних журналістів.

1. Базів В. А. Посттоталітарна журналістика в умовах будівництва демократичного суспільства // Українська періодика: історія і сучасність: Доп. та повідом. третьої Всеукр. наук.-теорет. конф. / За ред. М. М. Романюка. – Л., 1997.
2. Владимиров В. М. Історія української журналістики (1917–1997 роки): Навч. посіб. – Луґанськ: Вид-во Східноукр. держ. ун-ту, 1998.
3. Довіра громадян до ЗМІ зростає – результати опитування Центру Разумкова // Телекритика. – 2006. – 24 трав.
4. Карпенко В. О. Преса і незалежність України. – К.: Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка; Нора-Друк, 2003.
5. Маковей О. П'ятдесятилітній ювілей руської публіцистики // Літературно-науковий вісник. – 1898. – Т. 2. – № 4. – С. 117.
6. Михайлин І. Л. Історія української журналістики. Період становлення: від журналістики в Україні до української журналістики. – 3-тє вид., доповн. і поліп. – Х.: Прапор, 2004. – 320 с.
7. Цісах Войцех. Трансформація преси в Україні та Польщі. – К., 2000.

Носова Б. М.,

асп.

УДК 070: 327 (477-4)

НАТО-скептицизм як наслідок непоінформованості суспільства

Стаття присвячена співробітництву Україна-НАТО в період між двома самітами. Головні акценти зроблено на аналізі висвітлення цієї теми в українських мас-медіа. Автор також аналізує низку документів, які були основою співробітництва Україна-НАТО.

Ключові слова: Україна-НАТО, саміт, євроатлантична та європейська інтеграція, НАТО-скептицизм, українські мас-медіа.

The article is devoted to the NATO-Ukraine cooperation in the period between two summits. The author emphasizes on the analysis of the Ukrainian mass-media coverage of this topic. The author also analyses a range of documents that formed the basis of the NATO-Ukraine cooperation.

Key-words: Ukraine-NATO, summit, the Euroatlantic and European integration, NATO-skepticism, the Ukrainian mass media.

Питання утвердження України в статусі стабільної цивілізованої держави в Європі, а не буферної зони між Заходом і Сходом набирає все більшої ваги після президентських виборів 2004 р. Не імітувати і не профанувати рух до євроатлантичної і європейської інтеграції застерігають українську державу сусіди із Заходу. Мислити і діяти глобально у відносинах зі східними сусідами, позбувшись рудиментів радянської пропаганди та уламків ідеології тієї країни, якої вже не має на мапі, закликають демократичні вітчизняні засоби масової інформації. Дуже важлива роль мас-медіа у висвітленні задекларованої Україною євроатлантичної та європейської інтеграції, її зусиль на цьому шляху і врешті-решт у формуванні громадської думки щодо цих проблем. Якщо рух України до Північноатлантичного альянсу відбувається під впливом нових глобалізаційних викликів, то вивчення всіх цих процесів, на погляд дослідника, є також відповіддю суспільства на ці виклики.

Коли говорити про скептицизм у сприйнятті всього, що пов'язано із підготовкою до вступу України в НАТО, то треба вдаватися до кількох аспектів цієї проблеми. Саме слово скептицизм у французькій мові – *scepticisme*, у грецькій – *skeptikos* – розгляд, дослідження. Скептицизм у філософії розглядається як позиція, в основі якої лежать сумніви в існуванні якогось надійного джерела істини. У "Словнику української мови" скептицизм – "ідеалістична філософська концепція, яка піддає сумніву можливість пізнання об'єктивної дійсності". Інше значення цього слова по-

дається, як "критично-недовірливе ставлення до чого-небудь, сумнів у можливості або істинності чогось" [11, 259]. Отже, для даної теми дослідження НАТО-скептицизм – це явище, що виникло на теренах української дійсності в середовищі народних мас та керівної еліти в результаті тривалої та не послідовної підготовки до євроатлантичної інтеграції. Породжений в українських реаліях, НАТО-скептицизм міжнародних організацій спровокував таке саме недовірливе ставлення з боку низки міжнародних організацій та провідних політиків до можливостей української держави послідовно інтегруватися у європейські структури. НАТО-скептицизм породжений, власне, постійним приховуванням істини про нинішній стан та діяльність альянсу від українських громадян. Чи здатні були українські ЗМІ ініціювати подолання радянських стереотипів оцінки альянсу за таких обставин? Автор шукає відповідь на це запитання у своєму дослідженні. На низці прикладів можна прослідкувати, як завуальоване критично-недовірливе сприйняття ідеї євроатлантичної інтеграції у період між двома самітами НАТО (празьким та стамбульським) демонструють у обережних висловлюваннях високі державні чиновники. Слідом такі самі коментарі озвучує преса. Невпевненість відчувають читачі, глядачі, слухачі. Відтак породжується численне несприйняття НАТО. До цього додаються застарілі уявлення, нав'язані ще радянською пропагандою, про ворожість цього блоку, які передаються у вільному спілкуванні. Якщо

прослідкувати такий ланцюг поширення інформації про сучасну роль НАТО та результати співпраці України з альянсом, то на перший план виходять саме факти непереконливої інформації, яка нікого не спонукає задуматися: навіщо Україні йти в НАТО? На погляд дослідника, НАТО-скептицизм з роками також розвинувся в явище, яке ритуально, в час виборів підтримують ліві партії і їхня преса, а також партії, які хочуть захопити лівий електорат. Якщо у розвитку філософії скептицизму народжувався у боротьбі з догматизмом, то окремі українські політики лівих поглядів перетворюють своє скептичне ставлення до НАТО на догматичне несприйняття будь-яких дискусій на цю тему.

Період між двома самітами – празьким і стамбульським – є, на погляд дослідника, тим політичним тлом, на якому висвітлюються справжність намірів держави та декоративність заяв її лідерів. Фобії "агресивного блоку НАТО", що час від часу проголошуються лідерами лівих партій та парламентаріями з прокомуністичних фракцій посилюють скептичне ставлення громадян щодо справжніх державних намірів щодо євроатлантичної інтеграції. Державні та владні чинники в цей самий час також не проявляють твердої скерованості внутрішньої і зовнішньої політики у напрямі європейських структур. Фактично цьому заважає так звана "багатовекторність у зовнішній політиці" та загравання із російською владою у вигляді "зустрічей без краваток" тощо. Власне, це два блоки фундаменту, на якому сформувався своєрідний прояв НАТО-скептицизму. Тобто на поведінці влади та гаслах "лівих". Є ще низка похідних, які посилюють це явище. НАТО-скептицизм як явище гостро проявляється в період між празьким і стамбульським самітами залежно від зовнішньо- та внутрішньополітичної ситуації в державі. Є й кілька характерних його ознак. Вибори 2002 та 2004 р. р. накладають відбиток на формування громадської думки щодо НАТО. Накал страху та звинувачення щодо цієї організації традиційно розвивають представники лівих партій та ті, хто їм "підспівує". Вони використовують суто радянські прийоми пропаганди, її ярлики і стереотипи. Інформаційне тло багатьох медіа наповнюється в цей час антинатовськими гаслами та статтями, завдяки політтехнологічним акціям окремих партій. Процес підготовки до вступу в НАТО набирає обрисів жваво розіграної політичної карти. На виборах 2006 р. партія "Віче" та політичний блок "Не ТаК!", до якого входила одіозна СДПУ(о), вели агре-

сивну пропаганду проти вступу України до НАТО і отримали 1,01 % та 1,75 % голосів відповідно. З цього приводу відомий дипломат, юрист В. Василенко робить висновок, що "якби ідея нейтралітету була популярною, то ці партії не одержали б таких низьких показників" [12, 3].

НАТО-скептицизм від влади підігрується ситуацією із міжнародними скандалами та неадекватним сприйняттям президента Л. Кучми в цей період на міжнародній арені. Відсутність свободи слова, залежність приватних медіа від власників – це також стало чинником для розвитку НАТО-скептицизму. Ставлячи питання "Чи стане Україна членом НАТО у недалекому майбутньому?", газета "Молодь України" цитує співробітника Королівської військової академії (Велика Британія) Дж. Шерра про перешкоди, які заважають членству України в цій організації: "Україна повинна позбутися політичної культури часів колишнього СРСР, досягнути сталого прогресу. Усвідомлювати євроатлантичне майбутнє повинна не тільки політична еліта, а й значний прошарок українського населення" [3, 2]. Це дуже делікатний натяк на відсутність спроб позбутися "політичної культури часів колишнього СРСР".

19 червня 2003 р. Верховна Рада ухвалила Закон "Про основи національної безпеки України". Саме на ньому сфокусована політика держави щодо альянсу. "Основними напрямками державної політики з питань національної безпеки України є: забезпечення повноправної участі України в загальноєвропейській та регіональних системах колективної безпеки, набуття членства у Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору". Але цей документ не став основою для розгортання інформування населення щодо участі України в загальноєвропейській системі колективної безпеки.

Період підготовки до празького саміту позначився міжнародним скандалом, що спалахнув через звинувачення, висунуті світовою спільнотою до української влади щодо буцімто проданих українських "Кольчуг" до Іраку. Цей скандал мав вплив на формування програми саміту. Про рішення Північноатлантичної Ради НАТО з приводу цього детально повідомила газета "Дзеркало тижня" і коротко кілька телеканалів та інформагенцій. "Листопадовий захід у столиці Чехії для нашої країни, якщо вона взагалі братиме в ньому участь, може обмежитися засіданням Комісії Україна-НАТО лише на рівні міністрів закордонних справ" [10, 1]. У цій самій

статті газета звинуватила електронні ЗМІ в замовчуванні рішення Північноатлантичної Ради і подачі натомість інформації про те, що глава української держави "першим висловив сумніви з приводу доцільності проведення саміту Україна-НАТО. І тепер, мовляв, незрозуміло, чи справді Кучму не хочуть бачити в Празі, чи це просто реакція альянсу на "ультиматум" українського Президента" [10, 1]. Така "гра згори" є наміром приховати від власного народу справжній стан із міжнародним сприйняттям України. "Дзеркало тижня" також подає інформацію про те, що представник НАТО І. Бродер і глава альянсу Дж. Робертсон однозначно підтвердили: на рішення союзників про скасування зустрічі з Україною вплинули "обвинувачення щодо радарних систем "Кольчуга". Автор матеріалу зауважує, що при цьому не говорилося, "що це обвинувачення на адресу України" [10, 1]. Тобто офіційні чинники в НАТО чітко розрізняли позицію влади та її образ, що асоціювався із тодішнім президентом і власне державу України та її народ. Як свідчення цього в закордонних ЗМІ з'явилися статті, де висловлювалися претензії до глави держави з приводу збройового скандалу.

Рішення натовського керівництва щодо зміни формату празької зустрічі було ухвалене й оприлюднене до оголошення висновків американсько-британських експертів у справі "Кольчуг". У відповідь в Україні керівництво держави не поспішало "відпускати" міністра закордонних справ до Праги. Тобто скептицизм щодо подальшого розвитку співпраці проявився із боку НАТО, попри те, що їхню позицію тлумачили як таку, що розрізняє власне державу та її очільників.

Тим часом, потрапивши в несприятливу політичну ситуацію, українська влада і президент продовжували подавати сигнали подвійної гри із Заходом через свої висловлювання та коментарі. Газета "Україна молода" постійно висвітлює питання українсько-російських відносин на тлі розширення європейських та євроатлантичних структур. Так, і у статті "Живий труп. Перерізано вени євроінтегруючої України" говориться про позицію лідерів Російської Федерації, висловлену під час інтерв'ю на "Bi-Bi-Ci". Вони підтверджують думку про те, що російський лідер В. Путін намагається використати політичну кризу в Україні з вигодою для Росії. "Уся та модель, яку Кучма намагався зробити в Україні, – це створення такої собі ще однієї Росії. Це викликає у Росії природну симпатію, і ми через те підтримуватимемо його до

останнього", – цитує "Україна молода" Д. Фурманова, фахівця з Інституту Європи Російської академії наук [4, 4].

Що ближче до празької зустрічі, то мінорнішими ставали прогнози ЗМІ стосовно України. Навіть "пронатовська політика "Дня" зазнала хитань. Газета опублікувала інтерв'ю з Б. Джексоном, президентом Американського комітету НАТО – неурядової, але досить впливової організації, а через малий проміжок часу статтю на основі цього інтерв'ю. У ній Б. Джексон уникає прямої критики позиції України, погіршеної міжнародним касетним і збройовим скандалами, проблемами зі свободою слова та нерозслідуваними вбивствами журналістів. Щоправда, він відмежовує прогнози своєї організації від позиції уряду США.

У статті "Між Багдадом та Прагою", опублікованій у газеті "День", ідеться про перипетії розгляду скандалу довкола ймовірної поставки українських "Кольчуг" в Ірак. Як-що Києву не вдасться спростувати підозри США в незаконній співпраці з Багдадом, то це може "відстрочити євроатлантичну інтеграцію держави", – пише "День", посилаючись на заяву з цього приводу Б. Джексона. Газета цитує Дж. Фінлі, яка, до речі, заявила: "Київ сам повинен вирішити: йти йому до Мінська чи до Брюсселя" [13, 1].

Тут же повідомляється й прогноз народного депутата Б. Тарасюка, який висловив сумнів, що ще зарано говорити про підписання нового документа між Україною і НАТО у Празі [13, 1]. Отже, українські урядовці та західні політичні лідери не говорять відверто про перспективу України. Як образно висловлюється в одному із есе М. Рябчук: "Україна – це як валіза без ручки: і нести важко і кинути шкода". Тоді ж він зауважив про скептичні настрої, що опанували навіть найзавзятіших прихильників України в європейських столицях. Це пов'язано з тим, що "п'ятдесятимільйонна країна дедалі виразніше дрейфує у бік авторитарних євразійських режимів під дедалі бадьоріші декларації свого керівництва про "європейський вибір" та "євроатлантичну інтеграцію". М. Рябчук слушно зауважує, що "цей настрій на Заході називають "Ukraine fatigue", що делікатно перекладається як "утома від України", а менш делікатно – як "знудженість", чи навіть "роздратування" [9, 55].

Серед українських ЗМІ газета "День" у досліджуваній період відзначається послідовним і нейтральним веденням натовської теми. У числі ґрунтовних аналітичних статей

виділяються якісним змістом та новизною фактажу серія публікацій "Проект Синдикат для "Дня", авторами яких виступають відомі політики і фахівці у царині міжнародного життя. Однак, на думку дослідника, в цей часовий проміжок небагато з'являється публікацій, які б схилили читача до думки про переваги євроатлантичної інтеграції. Європейські рецепти безпеки та демократичного розвитку не стали домінуючими у вітчизняних засобах масової інформації в період між двома самітами. Відтак альянсу самому довелося готуватися до розв'язання внутрішніх проблем. Американці дуже хотіли, аби на саміті йшлося не лише про розширення організації, а й про майбутню війну з Іраком. США турбувало ставлення Німеччини до їхніх намірів щодо воєнних дій в Іраку. Але, попри тиск Вашингтона, Берлін не змінив своєї позиції в іракському питанні. Тодішній канцлер Німеччини Г. Шредер не раз підкреслював, що останнє слово за інспекторами ООН, що його країна участі у війні не братиме.

21-22 листопада 2002 р. відбувся Празький саміт. Було розглянуто такі питання: приєднання нових членів, політика "відкритих дверей", вдосконалення потенціалу, сили НАТО швидкого реагування, нова військова командна структура, заходи, спрямовані на боротьбу із новими загрозами, нові партнерські відносини. Загальна характеристика цього зібрання – у матеріалах Центру інформації та документації НАТО в Україні. "Це був саміт трансформації, покликаний "озброїти" НАТО такою політикою, структурами та потенціалом, які забезпечили б його спроможність протистояти новим викликам у галузі безпеки, що властиві ХХІ століттю, таким як тероризм" [8, 8]. Глави держав та урядів країн-членів НАТО запропонували семи країнам розпочати переговори про вступ до альянсу. У другу хвилю розширення НАТО потрапили Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Румунія, Словаччина, Словенія. Їхнє населення разом становить 45 мільйонів осіб.

За підсумками засідання Комісії Україна-НАТО (що відбулася у рамках Празького саміту) були ухвалені "План дій Україна – НАТО" і "Цільовий план Україна-НАТО на 2003 рік". А. Зленко називає їх найголовнішим результатом саміту. "Прага стала найбільш жорстким політичним випробуванням, – пише він. – Витримавши його, ми пройшли місце, яке американці називають "point of no return" – тобто точку, після якої повернення назад уже неможливе" [5, 536].

У 2004 р. тема просування України до альянсу дуже часто була присутньою в повідомленнях та аналітиці мас-медіа. Це рік виборів президентських, парламентських у багатьох країнах світу. Серед них: Україна і її стратегічний партнер США, яким довелося тоді обирати собі нових керівників держав. У цей період Організацію північноатлантичного договору очолив новий керівник – колишній міністр закордонних справ Нідерландів Я. де Хооп Схеффер. Його ім'я Радою НАТО було назване ще 22 вересня 2003 р. Біографічну довідку та коротку передісторію призначення надрукувала газета "Урядовий кур'єр".

На шпальтах газети "Українське слово" з'явився переклад статті народного депутата України, лідера блоку "Наша Україна" В. Ющенка "Вибір України", що була надрукована у польському виданні "Gazeta Wyborcza". В. Ющенко, зокрема, переконаний: "Є багато свідчень на користь того, що можна прискорити вступ України до НАТО. Доволі швидко прогресує втілення Плану дій Україна – НАТО. Згідно з деклараціями командування НАТО – це шлях до повноцінного членства" [17, 6]. Посеред пануючого скептицизму щодо українських орієнтирів на євроатлантичну інтеграцію це висловлювання додавало оптимізму.

Виступаючи у Києво-Могилянській академії у травні 2004 р. американський політолог З. Бжезінський говорив про третій етап розширення Євроатлантичної спільноти: "Наступний етап, який мені хотілося б назвати "київським", має продовжити розширення далі на Схід. Такі можливості з'являться у червні, маю на увазі саміт НАТО у Стамбулі. Одним із бажаних результатів не такого вже й далекого майбутнього має стати План дій щодо членства України в НАТО. У цьому ми на Заході маємо зважати на досягнення України, але не маємо забувати і про провали та помилки" [1, 72].

У 2004 р. західні політики, державні діячі, висловлюючись у своїх коментарях щодо майбутнього євроатлантичного шляху України, почали дедалі наполегливіше пов'язувати розвиток цього процесу з перебігом і результатами президентських виборів в Україні. У розпалі дискусії, чого очікувати Україні від стамбульського саміту, українські медіа порушували два питання: чи відбудеться засідання Комісії Україна-НАТО на рівні глав держав та урядів та чи буде підвищено рівень співробітництва Києва і Брюсселя? 23 березня заступник міністра закордонних справ України О. Шамшур заявив: "Україна

готова перейти до нового, якісного рівня співпраці з НАТО" [14, 1]. Зокрема журналіст газети "День" С. Солодкий констатує, що жодної офіційної інформації, яка б давала відповіді на поставлені запитання, не надається. Таким чином, він припускає, що на Заході утримуватимуться від будь-яких рішень, поки не відбудуться президентські вибори. Такі думки підтверджує і Б. Джексон. На його переконання, внутрішньополітична ситуація в Україні і проблеми з вільними мас-медіа унеможливають просування України шляхом євроатлантичної інтеграції. Він однозначно і переконано наголосив, що Україна у Стамбулі нічого суттєвого не отримає. Однак Б. Джексон звернув увагу на те, що багато залежатиме від атмосфери зустрічі, від вдячного чи недовірливого ставлення партнерів до неї [14, 1].

Важливим етапом на шляху двостороннього співробітництва стало ухвалення Радою національної безпеки і оборони України, затвердження Президентом України Л. Кучмою в березні Цільового плану Україна-НАТО на 2004 р. Цей документ включив близько 300 заходів. А над його виконанням доручили працювати майже 40 міністерствам і відомствам [6].

Відразу після вступу нових країн до альянсу відбувся візит до Києва нового генерального секретаря НАТО Я. де Хоопа Схеффера. У своїй статті, опублікованій напередодні у газеті "Дзеркало тижня", новий генеральний секретар організації написав, що Україні "для того, щоб реалізувати свою мету – досягти євроатлантичної інтеграції, замало провести модернізацію збройних сил. Насамперед необхідно підкріпити політичні декларації конкретними діями у внутріполітичному житті. Україна має зміцнити демократичні інституції, твердо закріпити принцип верховенства права та забезпечити свободу ЗМІ" [2, 5].

Преса також оцінювала як своєрідний реверанс української влади Брюсселю затвердження напередодні саміту відповідним указом президента Воєнної доктрини України, яка з цього моменту набула чинності, медіа дорікали президентові за те, що цей доктринальний документ не затверджувала Верховна Рада, як було в 1993 р.

Відомо, що у березні 2004 р. відбулося найбільше в історії альянсу розширення. Тому 28–29 червня у роботі Стамбульського саміту взяли участь тепер уже 26 країн-членів організації. Натовські інформаційні джерела повідомили, що під час засідання Комісії Україна-НАТО відбулася відкрита й відверта дискусія між лідерами країн НАТО та Президен-

том України. Лідери НАТО чітко дали зрозуміти, що для успіху в справі просування до Альянсу необхідно не лише проводити військову реформу, брати участь у миротворчих місіях, а й продемонструвати відданість демократичним принципам, гарантувати свободу слова та повагу до прав людини.

Слід зазначити, що виступ Президента України на стамбульському саміті носив надто декларативний характер. Він не сказав про своє ставлення до проведення чесних виборів президента. Спільноті він пообіцяв забезпечити необхідні умови для роботи міжнародних спостерігачів на виборах. Щодо ЗМІ, то він абстрактно сказав про створену за роки незалежності правову базу для функціонування вільних ЗМІ [15, 1].

Гучною у дні саміту була заява народного депутата України Л. Кравчука у інтерв'ю "Bi-Bi-Ci". Колишній президент сказав, що теперішня українська влада попри свої заяви насправді не хоче вступу України до НАТО [7]. А прес-служба Білого дому поширила на саміті заяву, в якій зазначається, що Білий дім розчарований темпами та рівнем демократичних реформ в Україні [16].

Характеристики і акценти, розставлені в публікаціях українських медіа дають уявлення про ставлення до співпраці з НАТО керівної еліти і власне суспільства. У заявах чільних урядовців та політиків проступає обережне ставлення до співпраці та всіляке відтягування дати вступу. Це розуміє альянс і з недовірою ставиться до української влади. ЗМІ зосереджуються на відслідковуванні подій, уникаючи аналітичних публікацій щодо євроатлантичної інтеграції. Українська преса до грудня 2003 р. не мала єдиного пропагандистського плану дій стосовно поширення знань про НАТО, як це було, наприклад, в угорських ЗМІ напередодні приєднання цієї країни до альянсу. 2 грудня 2003 р. Президент указом затверджує Державну програму інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2004–2007 рр." Однак про її виконання немає жодної інформації впродовж 2004–2005 рр. Тема НАТО з'являлася в українських ЗМІ частіше як відлуння якихось подій чи напередодні них. У публікаціях лідерами думки про НАТО часто виступають журналісти. Із виступу урядовців іноді важко скласти логічне уявлення про те, як рухається чи не рухається Україна до альянсу. Формування позитивного образу НАТО в Україні неможливе без політичної волі та конкретних дій керівництва держави, без надання в ЗМІ об'єктивної та правдивої інформації з даної проблематики. Значною

мірою висвітлення тематики залежить від позиції редакцій мас-медіа, від їхніх засновників та власників.

Як засоби масової інформації повинні допомогти громадянам України опанувати всі ті демократичні цінності, в руслі урядової інформаційної програми не пояснено й у квітні 2006 р. Хоча опитування фонду "Демократичні ініціативи", проведені на початку 2006 р. показують, що 56,8 % опитаних громадян визнають, що вони недостатньо інформовані про НАТО. Натомість у "Партії регіонів", СПУ, КПУ є бажання проводити референдум з питань вступу до альянсу. Але як можна звертатися до думки суспільства, якщо воно недостатньо поінформоване. Мас-медіа мають переконувати свою аудиторію в реальності й необхідності наближення до економічних, політичних, військових стандартів країн альянсу, в прагненні жити на справді гідному європейському рівні.

1. Бжезінський З. Україна у геостратегічному контексті / [Перекл. з англ.]. – К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2006. – 102 с.
2. Де Хооп Схеффер Я. Україна – реальний гравець у сфері безпеки // Дзеркало тижня. – 2004. – 17–24 квіт.
3. Єременко С. Україна та євроатлантична спільнота // Молодь України. – 2002. – 19 листоп.
4. Зварич О. Живий труп // Україна молода. – 2002. – 24 жовт.

5. Зленко А. М. Дипломатія і політика: Україна в процесі динамічних геополітичних змін. – Х.: Фоліо, 2003. – 559 с.

6. Коментар МЗС України щодо Цільового плану Україна–НАТО на 2004 р. – 2004. – 25 берез. – <<http://www.mfa.gov.ua>>.

7. Леонід Кравчук: влада не хоче членства України в НАТО. – 2004. – 30 черв. – <<http://www.bbc.co.uk>>.

8. Прага: саміт трансформації НАТО // Новини НАТО. – 2003. – Вип. 1.

9. Рябчук М. Зона відчуження: українська олігархія між Сходом і Заходом. – К.: Критика, 2004. – 224 с.

10. Силіна Т. Празьке міжсезоння // Дзеркало тижня. – 2002. – 2–8 листоп.

11. Словник української мови. – Т. 9. – К.: Наукова думка, 1978. – 920 с.

12. Солодкий С. Володимир Василенко: "Лише членство України в НАТО приведе до нормалізації українсько-російських відносин" // День. – 2006. – 17 трав.

13. Солодкий С. Між Багдадом та Прагою // День. – 2002. – 2 жовт.

14. Солодкий С. Перед Стамбулом // День. – 2004. – 24 берез.

15. Спільні проекти України з НАТО довели свою успішність. Виступ президента України Л. Кучми на засіданні комісії Україна–НАТО // Президентський вісник. – 2004. – 30 черв.

16. США розочаровані Україною. – 2004. – 30 июня. – <<http://www.korrespondent.net>>.

17. Ющенко В. Вибір України // Українське слово. – 2004. – 19–25 лют.

Разуваєва О. О.,
асп.

УДК 070.325.455(324)

Громадські ЗМІ як спосіб подолання політичної ангажованості медіа

Розглядається ситуація, що склалася навколо ЗМІ під час передвиборних кампаній 2004–2006 рр., аналізується вплив на неї різних форм власності і визначається та, при якій медіа стають найбільш залежними.

Ключові слова: засоби масової інформації, громадське мовлення, політична влада, суспільство, власник ЗМІ, вибори.

This paper considers situation that formed around mass media during election campaigns of 2004–2006; analyses the influence of different forms of property on it. The form when mass media have the highest possible independence is determined.

Key words: mass media, public broadcasting, authority, society, owner of mass media, elections.

Нині, коли якість інформаційних технологій і їхнього використання все більше визначають характер життя суспільства, питання про взаємовідносини суспільства і ЗМІ, про ступінь свободи ЗМІ від суспільства, власників та держави (особливо держави, що претендує на демократичний статус) набувають особливого значення. Цим і обумовлена актуальність досліджуваної теми.

ЗМІ у розвинутих країнах у наші дні мають величезні можливості для впливу на суспільну думку. Залежно від того, у чиїх руках вони перебувають, їх можна використовувати як для об'єктивного та оперативного інформування людей про реальні події у світі, їхньої освіти і виховання, так і для маніпулювання в інтересах тих чи тих груп людей. Роль ЗМІ у політиці не можна оцінювати однозначно. Вони являють собою складний інститут, що складається з безлічі органів і елементів, що забезпечують інформування населення про події і явища, які відбуваються в конкретній країні чи у всьому світі. Ще Г. Ласвелл виділив такі чотири основні функції ЗМІ: спостереження за світом (збирання і поширення інформації); "редагування" (відбір і коментування інформації); формування суспільної думки; поширення культури [1]. Іншими словами, ЗМІ забезпечують розширену форму людської комунікації. До усього цього слід додати ще одну важливу їхню функцію – політизація суспільства і політична освіта широких верств населення. Засоби масової інформації претендують на виконання функції "wartovogo pса суспільних інтересів", на те, щоб бути "очима і вухами суспільства". Для виправдання такого іміджу медіа повинні ви-

глядати незалежними як з економічної, так і з політичної точки зору.

ЗМІ одночасно впливають і на політиків, змушуючи прислухатися до того, що про них говорить преса, і на громадян, для яких ЗМІ є і джерелом політичної інформації, і посередником, і каналом прямого інформаційного контакту з представниками влади. Значення ЗМІ як для політиків, так і для громадян значно зростає в період передвиборних кампаній.

Вибори – це критичний час для медіа, адже вони через свою масовість виключають для більшості виборців можливість змістової особистої комунікації із кандидатами, які балотуються на певний пост. Тому основна боротьба в передвиборній кампанії фактично переноситься зі сфери реальної соціальної дії в інформаційний (віртуальний) простір. Між собою конкурують уже не реальні політики й політичні об'єднання, а їх образи, які трансюються на виборців через різних посередників. Зрозуміло, що в такій ситуації надзвичайно зростає роль засобів масової інформації як одного з основних інструментів доведення цих образів до виборця.

Передвиборну боротьбу можна назвати лакмусовим папірцем рівня свободи слова. Саме під час виборчих кампаній можна побачити рівень залежності того чи того ЗМІ від певної політичної сили. У світі прийнято вважати чесні вибори порукою демократичного суспільства. На жаль, про Україну поки що це важко сказати.

Під час виборчих кампаній 2004–2006 рр. українські ЗМІ були набагато більшою мірою втягнені в їх перебіг, ніж у їх забезпечення. І результатом такої ситуації стало те, що:

– ЗМІ не змогли досить повно забезпечити виборців інформацією, необхідною для того, щоб свідомий вибір став можливим;

– ЗМІ не виконали своєї головної функції щодо якісного, плюралістичного і незаангажованого інформування споживачів інформації [2].

Протягом передвиборного періоду їхня роль часто зводилася до ролі потужного технологічного складника агітаційно-реklamних кампаній тих або тих політичних сил. Нерідко спостерігалось сортування, замовчування і дозування інформації, домінування в інформації оцінних суджень, вилучення окремих відомостей із загального контексту, брак різних точок зору в інтерпретуванні фактів, незбалансоване подання інформації щодо різних партій і блоків.

У період політичних баталій ЗМІ здебільшого виступали в ролі технологічного інструментарію, а не в ролі самостійного гравця політичного поля.

По-перше, ЗМІ змушені були (згідно з законодавством) надавати свою площу та ефірний час для передвиборних виступів представникам усіх політичних сил (насамперед це стосується, звичайно, телебачення. Саме воно на сьогодні і є основним засобом масової комунікації). Це позбавляло ЗМІ права оцінювати ці виступи.

По-друге, будучи "представниками" певної політичної сили, ЗМІ саме під час передвиборних баталій переорієнтовувалися на канали політичної агітації, яка визначалася штабом, що проводить виборчу кампанію. Підпорядкування загальному планові роботи штабу залишало ЗМІ надто мало шансів для самовираження через трансляцію своєї точки зору.

Ця "неузгодженість образу" призвела до того, що ЗМІ втрачали довіру споживача, адже він бачив їхню політичну заангажованість (тим більше, підконтрольність конкретним політичним силам).

Завдання статті – за допомогою аналізу наявних емпіричних матеріалів і теоретичних викладів визначити, як впливають на ситуацію, що складається навколо ЗМІ, форми власності, та виявити, при якій з них медіа мають найбільшу незалежність. При проведенні аналізу зазначених проблем ми спиралися на теоретичні концепції визнаних українських дослідників журналістики і політології (В. Здорова, В. Іванов, А. Москаленко, О. Чемишев, А. Чічановський, В. Шкляр та ін.) [3].

Нормальна політична сфера – це коли політики розуміють, що вони – частина громадянського суспільства і відображають думку своїх виборців. А нормальні ЗМІ – ті, які розуміють, що вони – частина громадянського суспільства і відображають думку своїх читачів. Медіа висвітлюють те, що роблять політики, а політики у ЗМІ читають те, що думає народ. ЗМІ виступають індикатором

взаємодії політиків та суспільства. Проте таку роль можуть виконувати лише незалежні ЗМІ.

Раніше вважали, що відсутність державної політичної цензури, тобто можливість публікувати і говорити в ЗМІ "все, що заманеться", – це і є найголовнішим у реалізації свободи слова. Здавалось, що тільки держава, яке володіє всіма ЗМІ і диктує їм норми діяльності, є єдиною перешкодою на шляху реалізації свободи слова. Існувала впевненість у тому, що усунувши державу від регулювання проблем функціонування ЗМІ, – а в радянський час це виражалось, по-перше, у власності держави на ЗМІ і, по-друге, в інституті політичної цензури – можна автоматично розв'язати проблему незалежності ЗМІ. Ця трохи наївна позиція відбиває реалії тих днів, коли новим мисленням частіше виявлялося вивернуте навиворіт старе, тобто коли оцінки і думки мінялися простим поворотом на 180 градусів і приватна власність перетворилася в панацею для розв'язання всіх соціальних проблем.

Безумовно, скасування політичної цензури й одноособової власності держави на ЗМІ – процеси абсолютно необхідні для демократичної держави, але вони не вирішують проблеми незалежності ЗМІ загалом. Можливо, в умовах існування монополії держави на ЗМІ введення приватної власності на мас-медіа і бачилося як панацея, однак це далеко не так.

Під "незалежними ЗМІ" не можна розуміти ті, що належать приватним особам, а не державі. Це визначення "незалежності" безнадійно застаріло і в сучасних умовах абсолютно втратило будь-який сенс.

Статус мас-медіа завжди був проблематичним питанням від самого початку їх виникнення. Громадськість, влада та власники – трикутник, в якому засоби масової інформації завжди шукають та намагаються знайти місце, де б вони могли забезпечити себе від зовнішніх впливів й заявити: ніхто, окрім нас, не може диктувати нам, що й як робити. В останнє десятиріччя ХХ ст. найавторитетніші міжнародні організації визнали за необхідне офіційно зафіксувати положення про особливий статус медіа. Згідно з Віндхукською декларацією (прийнята Генеральною конференцією ЮНЕСКО в 1991 р. та Міжнародною федерацією журналістів у Монреалі в 1992 р.) "під незалежною пресою ми розуміємо пресу, незалежну від урядового, політичного або економічного контролю, а також від контролю матеріалів та інфраструктури, необхідної для виробництва та розповсюдження газет, журналів та періодичних видань... Під плюралістичною пресою ми розуміємо кінець будь-якої монополії та існування якомога більшої кількості

газет, журналів та періодичних видань, що відображають якомога ширший діапазон поглядів у суспільстві". Крім того, у декларації зазначається, що згідно зі ст. 19 Загальної декларації прав людини "започаткування, підтримка та зміцнення незалежної, плюралістичної та вільної преси є суттєвими для розвитку і сприяння демократії і економічного розвитку в країні" [4].

Отже, нині все частіше говорять про те, що незалежність ЗМІ визначається насамперед свободою творчого процесу журналістів, а точніше, ступенем свободи журналістського вибору тематики, думок, персонажів і свободи висловлювань самих журналістів.

Через те, що люди з влади все частіше стають власниками ЗМІ, форма власності ЗМІ перестала бути основною підставою незалежності від влади. Для свободи слова не принципово, хто володіє тією чи тією газетою чи телеканалом – сама держава чи чиновник цієї держави. Важливий результат – газета (телеканал) починає обслуговувати владу.

Чому це відбувається? Справа в тому, що всі суб'єкти політичного життя більше, ніж хто-небудь, зацікавлені в тому, щоб ЗМІ здійснювали інформаційне забезпечення їхньої політичної діяльності (просування й утримання при владі). Тому для них важливо володіти якомога більшою кількістю джерел інформаційного впливу на суспільство. Сьогодні наявність популярних ЗМІ – це один із головних інструментів боротьби за владу.

З іншого боку, державні ЗМІ також не є незалежними від політичної кон'юнктури. Державні ЗМІ обслуговують ту частину правлячої еліти, що перебуває при владі в даний момент, тобто за допомогою призначення своїх людей на керівні посади цих ЗМІ забезпечує собі інформаційну підтримку. Як бачимо, сама логіка нинішнього життя диктує ангажованість будь-яких ЗМІ.

ЗМІ – досить витратне виробництво, яке частіше вимагає підживлення, ніж дає прибуток. І навіть у тих випадках, коли воно стає прибутковим, спочатку необхідні серйозні фінансові витрати, які по кишені дуже заможним власникам. Таким чином, приватні ЗМІ (як утім, і державні) завжди будуть комусь належати, а значить виражати волю своїх власників.

Будь-яка власність на ЗМІ – державна, корпоративна чи приватна – за відсутності відповідних правових і соціальних механізмів може призвести до маніпулювання цим ЗМІ. Для бізнесменів, що вкладають гроші в мас-медіа, останні є не тільки бізнесом, а й наймогутнішим засобом забезпечення необхідних

політичних і економічних умов. Нині ЗМІ стали "полем бою політико-фінансової олігархії" і перетворилися в їхніх заручників у політичній боротьбі з супротивниками. Незалежність ЗМІ сьогодні ілюзорна: вони мають право говорити все, що хочуть, тільки в дуже вузькому просторі. На одній точці цього простору – свобода лобювати інтереси власника конкретного ЗМІ, створювати його позитивний образ, на іншій – війна будь-якими засобами з політичними противниками й економічними конкурентами.

Отже, між власністю і незалежністю ЗМІ існує тісний зв'язок. Мас-медіа не можуть бути абсолютно незалежними. Адже у будь-якого ЗМІ завжди є власник. Це держава у вигляді федеральної, регіональної, муніципальної влади чи приватна особа. Якщо завжди є власник, то він завжди прагне до двох речей – політичний вплив і комерційний успіх. Така природа ЗМІ. ЗМІ – це завжди політика і завжди бізнес.

У 1944 р. письменник Альберт Камю сказав: "Преса вільна, коли вона не залежить ні від уряду, ні від влади грошей" [5]. На нашу думку, є тільки один спосіб мати реально незалежний мас-медіа, один спосіб змусити його служити не приватним політичним інтересам, а всьому суспільству – це створити ЗМІ, власником якого повинне стати все суспільство, яке визначить його концепцію, забезпечить матеріальну незалежність і дозволить журналістам працювати поза твердими політичними й ідеологічними настановами. Саме така схема організації громадських медіа існує в багатьох цивілізованих державах.

Громадське мовлення – технічно та економічно автономне мовлення, яке служить суспільним інтересам, обслуговує все населення країни (регіону) на універсальній некомерційній основі [6].

Отже, громадськими називають засоби масової інформації, які діють в інтересах суспільства загалом за рахунок громадського фінансування і не виражають приватних або вузьких владних інтересів.

Важливою передумовою функціонування громадських медіа є діяльність ЗМІ на засадах плюралізму, існування в країні традицій неупередженої журналістики, спрямованої на об'єктивне висвітлення певних подій, ведення відкритої дискусії, а не на обслуговування державних чи приватних інтересів. З іншого боку, створення громадських ЗМІ у західних країнах у свій час сприяло власне становленню таких традицій плюралізму.

Фінансуватися громадські ЗМІ можуть, з одного або одразу з кількох основних джерел:

- передплата, роздрібна реалізація, абонентська плата від глядачів (слухачів);
- державний бюджет;
- комерційна реклама.

В окремих випадках допускаються додаткові джерела прибутку (наприклад, продаж програм) або, навпаки, існують законодавчо закріплені заборони (зокрема на пожертви для функціонування громадських ЗМІ від окремих фізичних і юридичних осіб). Економічна незалежність є необхідною запорукою відмежування від відомчих або чийось приватних інтересів і максимально-го служіння суспільним інтересам.

Іншою передумовою для існування громадських ЗМІ є правові гарантії й переваги, що формуватимуть умови діяльності таких медіа в суспільстві й забезпечуватимуть необхідний для функціонування справжньої демократії громадський контроль за владою, на противагу "ангажованим" ЗМІ (державним, партійним, приватним). Водночас поєднання грамотного правового регулювання і реального функціонування передбачає наявність розвинутого громадянського суспільства і високого рівня політичної культури.

У країнах усталеної демократії ЗМІ й влада виробили прийнятну для обох сторін систему стримувань і противаг. Класичними моделями функціонування громадського мовлення вважаються Великобританія і Франція, де з посиленням ролі парламенту і появою політичної опозиції найперше з'явилася незалежна, критично налаштована до дій влади журналістика.

Велика французька революція спричинила в цій країні швидко появу таких демократичних інституцій, як політичні клуби, парламентські фракції й громадська преса. Остання дотепер спроможна формувати критичну до влади позицію як засобами інтелектуальної аналітики, так і в межах французької інтелектуальної сатири.

Великобританія натомість пережила досить тривалий і поступовий розвиток традицій журналістики, який тривав понад сто років, ствердивши потужну традицію громадських інституцій та ідеал служіння ЗМІ суспільству, які стали визначальними для подальшої їх еволюції.

Британська мовна корпорація (Бі-Бі-Сі) – громадсько-державний канал, який отримує, у тому числі і державне фінансування, але при цьому проголошує високий ступінь незалежності від влади і відповідає високим вимогам громадської ради, а найголовніше – суворо дотримується професійних стандартів Бі-Бі-Сі.

По-перше, це моральні стандарти. Будь-який журналіст Бі-Бі-Сі точно знає, що є речі, які показувати не можна за жодних обставин (відверте насильство, відірвані кінцівки і т. п.).

По-друге, політичні стандарти – дуже жорсткі, не завжди формально встановлені, які часто впливають із традиції і сформовані на основі прецедентів. Журналісти Бі-Бі-Сі не повинні віддавати перевагу ні владі, ні опозиції, мусять витримувати рівну тональність щодо тих та тих і максимально об'єктивно висвітлювати політичні події.

І нарешті професійний стандарт. Жоден поважачий себе журналіст Бі-Бі-Сі не дозволить собі дати неперевірену, погано підготовлену інформацію. Тому журналісти цього каналу, хоча і пов'язані формально з державою чи з системою влади, можуть вважати себе цілком незалежними. Вони залежать тільки від стандарту, який наслідують. І не тому, що їх примушують, а тому, що цей стандарт морально, етично, політично, професійно абсолютно виправданий.

Ситуація із діяльністю українських ЗМІ загалом залишається достатньо напруженою і потребує комплексного і тривалого опрацювання. Українські ЗМІ сьогодні існують в умовах олігархічної монополії на формування інформаційного простору в державі. Безальтернативність ЗМІ в регіонах, проблема зі свободою слова й недовіра до ЗМІ громадян посилюються. На сьогодні питання про створення громадського ЗМІ залишається відкритим.

Загалом можемо констатувати, що в Україні нині відсутні головні передумови для стабільного і ефективного функціонування громадського мовлення:

- плюралізм ЗМІ;
- правове регулювання діяльності громадських ЗМІ;
- економічна незалежність органів громадського мовлення.

Запровадження в Україні проектів громадського мовлення вимагає комплексного підходу до вирішення проблем. У найзагальнішому вигляді схема організації громадських медіа може бути такою. Парламент приймає рішення про створення Національного громадського телебачення. З представників найбільших громадських організацій країни, релігійних конфесій, асоціацій, політичних партій, парламенту, уряду створюється Наглядова рада, яка є вищим органом телеканалу, розробляє концепцію мовлення і призначає директора станції на певний термін. Директор формує штат каналу і вибудовує його роботу. Таким чином, при збереженні єдиноначальності закладається перший рівень незалежності – незалежність зовнішня. Директор одержує карт-бланш, наприклад, на один рік з наступним продовженням повноважень. Він

цілком самостійний у межах концепції мовлення. При цьому зберігається принцип відповідальності за виконання концепції. Якщо телеканал порушує принципи концепції громадського телебачення (наприклад, канал починає лобювати чийсь політичні чи ідеологічні інтереси), то Наглядова рада може усунути його від виконання обов'язків достроково.

Крім того, передбачається другий рівень незалежності – незалежність внутрішня. У статуті телебачення закладається норма, що передбачає незалежність журналістів телеканалу від керівництва в частині матеріалів, які вони готують. Це означає, що журналіст одержує адміністративний імунітет у випадку, якщо його матеріал комусь може не сподобатися (зрозуміло, якщо журналіст не порушує закону про ЗМІ).

Керівництво ЗМІ може покарати працівника тільки за провини, що не стосуються творчого процесу. В усіх інших випадках покарання (включаючи звільнення) може бути накладене на журналіста з дозволу Наглядової ради.

Таким чином, директор має право приймати на роботу, але він не може звільняти журналістів. Цим досягається незалежність другого рівня, коли журналіст набуває права готувати матеріали, не погоджуючи їх з керівництвом.

Безумовно, найважливіша частина роботи буде полягати у виробленні концепції мовлення каналу. Це найскладніший етап роботи зі створення громадського телебачення, основою роботи якого повинні стати принципи забезпечення політичного плюралізму й ідеологічного різноманіття інформаційної політики каналу. Тут можливі різні підходи. Або це створення програм, які забезпечують обов'язкову присутність протилежних точок зору, коли журналіст висловлює безпосередньо в одній програмі (сюжеті) альтернативні думки і дає їм пояснення чи через вираження своєї точки зору, чи через думки нейтральних експертів за принципом "Теза – антитеза – синтез". Або передбачається створення програм (сюжетів) за принципом "трибуна для всіх", коли сьогодні глядачеві пропонують одну точку зору, а завтра іншу, альтернативну першій. Або це "програми-меню", де глядачеві пропонують весь спектр існуючих думок без нав'язування думок авторів програм і нейтральних експертів.

Сам принцип концепції громадського телебачення закладає елемент опозиційності для будь-якої влади. Тому прийняття чи неприйняття цієї ідеї може бути перевіркою для політиків, що декларують вірність демократичним ідеалам, адже треба погодитися на створення ЗМІ, який не підконтрольний владі

й свідомо націлений на критичне осмислення всього, що відбувається в країні.

Необхідно перетворити ЗМІ з інструмента боротьби за владу на самостійний незалежний чинник цього політичного процесу. ЗМІ повинні стати повноцінною ланкою чинної політичної системи. Під особливим статусом розуміють можливість активно впливати на політичні процеси без можливості брати в них участь. Останнє дуже принципово, тому що цим знімається політична орієнтованість ЗМІ на результат, а відповідно задається алгоритм нейтральності.

Зрозуміло, що всі ЗМІ не можуть бути громадськими. Але поява хоча б одного громадського ЗМІ спровокує загальний процес демократизації преси й ослаблення залежності журналістів від власників ЗМІ. Найбільш сильні й професійні журналісти природно прагнутимуть працювати на громадському телебаченні (газеті), де вони матимуть можливість самореалізовуватися, а не бути слугою свого пана. Щоб утримати кадри, а відповідно, і популярність свого ЗМІ, власники будуть змушені послабити цензуру, пом'якшити ідеологічні й політичні настанови у своїх виданнях.

Створення громадського ЗМІ – це конкретний, реальний механізм подолання політичної ангажованості преси.

1. PR-технологии в России: основные тенденции коммуникативных процессов. – < <http://club.fom.ru/books/PR%20basic%20tendency.doc> [17.10.2006].
2. Барматова С. "Останній соціалізатор" українського суспільства та його роль у виборах // Політичний менеджмент. – 2004. – № 2 (5).
3. Здоровега В. Й. Вступ до журналістики. – Л., 1994; Іванов В. Ф. Законодавче регулювання громадського телерадіомовлення: міжнародний досвід // Вісн. Київ. ун-ту. Сер.: Журналістика. – 1998. – Вип. 6. – С. 5–8; Москаленко А. З. Теорія журналістики. – К.: Експрес-об'ява, 1998. – 334 с.; Чекишев О. В. та ін. Четверта колони. Свобода та залежність мас-медіа в Україні. – К.: Україна, 1997. – 100 с.; Шкляр В. І. Основи теорії журналістики. – К.: Віпол, 1996. – 258 с.
4. Новини VS. новини. Виборча кампанія в новинних телепрограмах / За ред. Н. Костенко, В. Іванова; Інститут соціології НАН України; Інститут журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка; Академія української преси. – К.: ЦВП, 2005. – 14 с.
5. Лозовский Б. Н. Журналистика: краткий словарь. – <<http://virlib.eunnet.net/win/metod materials/jdictionary/?xsl=article.xslt&id=a132>> [17.10.2006].
6. Human Development Report 2003. – <<http://www.undp.org/annualreports/2003/english/IAR03completeE.pdf>> [17.10.2006].

Сенюк А. С.,

асп.

УДК 070.11(324)

Міжнародні журналістські професійні стандарти та українські мас-медіа

У статті розглядаються та порівнюються світові та вітчизняні кодекси журналістики. Особливу увагу зосереджено на тих принципах, якими найчастіше нехтують українські журналісти, а також на причинах, що спричиняють унеможливлення функціонування демократичних професійних принципів мас-медіа на українських теренах.

Ключові слова: професійні стандарти, етичний кодекс, влада, інформаційний простір, мас-медіа.

The international professional standards and the Ukrainian mass-media. In article world and domestic codes of professional standards of journalism are considered and compared. The especial attention is concentrated on those principles which are broken more often by the Ukrainian journalists. And also on the reasons, which make impossible functioning of democratic professional principles on the Ukrainian field.

Key words: professional standards, the ethical code, authority, information space, mass-media.

Українські мас-медіа переживають не найкращі часи. Декларовані принципи й голосні обіцянки політиків, особливо напередодні виборів, не призводять до покращення ситуації в вітчизняному інформаційному просторі. А міжнародні професійні стандарти, до яких ми так прагнемо, вперто не втілюються в українських реаліях. Й досі спостерігаються тиск на журналістів, непрозора редакційна політика, замовні матеріали, прихована реклама, неправдивість та необ'єктивність ЗМІ. Ці негативні явища досягають свого апогею під час виборчих кампаній, яскравий тому приклад президентські вибори 2004 р. У русі до демократичних змін проблеми сфери мас-медіа, у тому числі взаємодії медіа і влади, мають дуже велике значення. Адже ступінь свободи і відповідність професійним принципам ЗМІ свідчить про рівень розвитку демократії, а також про успішність функціонування усіх соціальних інституцій держави. Саме у цьому актуальність досліджуваної теми.

Звернемося до історіографії питання. Проблеми дотримання професійних стандартів закордоном журналісти й фахівці медійної галузі досліджували й опрацьовували послідовно, з появою тої чи тої дилеми у сфері мас-медіа. Таким чином, більшість журналістських стандартів вироблялися цілими поколіннями журналістів, роками і століттями. На українських теренах за роки незалежності лише деякі окремі телекомпанії чи видання створювали власні корпоративні професійні

стандарти. Багато зусиль було потрібно для того, щоб змінити радянське мислення й сформувати нові стандарти у демократичному дусі. Один за одним народжувалися закони в галузі інформації. Конституція України 1996 р., а саме стаття 34 гарантувала кожному громадянину право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, на вільне збирання, зберігання, використання і поширення інформації [1]. У статті 15 Основного Закону України наголошувалося: "Цензура заборонена" [2]. Цензура як контроль за ідеологічним змістом передач заборонялася і статтею 6 Закону України "Про телебачення і радіомовлення". Стаття 2 Закону України "Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні" забороняла "створення та фінансування державних органів, установ, організацій або посад для цензури масової інформації" [1]. У журналістиці як науці з'являлися праці Анатолія Москаленка, Володимира Здоровеги, Володимира Шкляра, Володимира Різуна, Валерія Іванова тощо. У вищих навчальних закладах науковці та професори намагалися адаптувати українські реалії під європейські стандарти. А після закінчення інститутів студенти зіштовхувалися з різкими розбіжностями підручників і роботи редакцій. Адже не зважаючи на доволі значну за обсягом нормативну базу, покликану гарантувати свободу слова, ігнорування заборони цензури, втручання у роботу ЗМІ, інколи припинення їхнього функціонування

стало звичним явищем у роботі органів виконавчої влади у ті часи. За таких обставин переважна більшість українських медіа дотримувалася позицій власників.

Ситуація почала змінюватися лише тоді, коли журналістська спільнота почала вголос відвоювати своє право працювати згідно світових журналістських принципів. Тобто в умовах свободи слова, об'єктивності та відсутності тиску з боку влади і власників. З метою захисту свого права на здійснення професійної діяльності, право на свободу слова восени 2002 р. прокотилася хвиля журналістської непокори. Було створено Журналістський страйком, а також Всеукраїнську незалежну медіа-профспілку. Активно відстоювали права журналістів такі громадські організації, як Інститут масової інформації (ІМІ), Інтерньюз-Україна, міжнародна організація захисту свободи слова "Репортери без кордонів" тощо. Проте журналістам не одразу вдалося відстояти свої права. Адже перші роки нового століття були позначені низкою важливих, на жаль, у більшості випадків трагічних подій, таких як загибель за сумнівних обставин відомих журналістів, серед яких – Георгій Гонгадзе, Ігор Александров, Михайло Коломієць, Володимир Карачевцев, виникнення і стрімке поширення "темників", численні випадки політичного тиску на ЗМІ. В таких умовах відповідність світовим професійним стандартам відходила на другий план, адже журналісти мусили дбати про власне життя й виборювати право на професію.

З вищесказаного можна зробити висновок, що питання професійних стандартів журналістики в нашій країні не достатньо досліджене. Після так званої Помаранчевої революції у журналістській спільноті з'явилося більше можливостей для вироблення і затвердження принципів професійності, проте, на жаль, їх втілення в життя не відбувається належним чином.

Вибори 2004 р. ще задовго до початку передвиборної боротьби називали найбруднішими за історію незалежності України. Політики, науковці, політологи, юристи, представники мас-медіа та закордонні фахівці ще довго вестимуть дискусії з приводу подій, що сталися під час президентських виборів 2004 р. Не останню роль у складному виборчому процесі зіграли мас-медіа, і не тільки як важливий чинник політичної боротьби.

Не секрет, що сучасні вітчизняні ЗМІ створені за підтримкою різних політичних лідерів. Очевидно, що контроль над засобами масової інформації, прагнення залучити їх на

свій бік особливо посилюється під час виборчих кампаній. В атмосфері тиску, цензури та самоцензури журналістські стандарти помітно шкутильгають. Відповідальність за таку ситуацію несуть не лише політичні лідери, а й керівники медіа, й безпосередньо журналісти. І все ж таки багатьом ЗМІ, насамперед, телевізійним вдалося зробити прорив на шляху до власної незалежності.

Великі сподівання на поліпшення становища у галузі ЗМІ покладалися на нову владу Ющенка, проте більшість проблем так і залишилися невирішеними.

Часи "темників" у минулому, але свобода слова, яку журналісти отримали після Помаранчевої революції, виявилася не тією свободою у розумінні адекватності європейським стандартам. І на перший план виходить проблема непрозорості відносин у системі "власник – ЗМІ", що і спричиняє залежність мас-медіа.

Частково вирішення цієї проблеми було запропоновано ще напередодні виборів 2004 р., а саме після підписання редакційної угоди між власниками "П'ятого каналу" та його редакцією. Пізніше ця ініціатива була підтримана не багатьма ЗМІ і на практиці втілюється повільно і поодинокі. Наприкінці 2005 р. стартував проект щодо впровадження редакційних угод, ініційований Незалежною медіа-профспілкою України та громадською організацією "Телекритика". Результатом численних тренінгів медіа-фахівців стало підписання угод у кількох регіональних ЗМІ. Вимога приймати в мас-медіа редакційні статuti та створювати спеціальну редакційну раду, яка буде займатися цими питаннями, з'явилася в оновленому законі про телебачення і радіомовлення. Та чи здатні редакційні угоди захистити право вітчизняних журналістів працювати відповідно до світових професійних та етичних стандартів? Дискусії з приводу їх доцільності ведуться й досі. Безсумнівною перевагою можна вважати невтручання в редакційну політику власника засобу масової інформації та чітке визначення "правил гри" обох сторін, що дало б більше можливостей для дотримання професійних принципів журналістики. Але, як свідчить практика, більшість законів і декларацій, які гарантують свободу слова, заборону цензури, захист журналістів, в нашій країні не виконуються. І в цьому сумнівність ефективності редакційних угод.

Редакційні угоди мають відповідати українським кодексам професійності працівника ЗМІ. В нашій країні існує Кодекс професійної етики українського журналіста, який був

прийнятий на десятому з'їзді Національної спілки журналістів України у квітні 2002 р. Ще один етичний кодекс був запропонований цього ж року Комісією з журналістської етики та підтриманий Незалежною медіа-профспілкою України у травні 2003 р. За змістом ці два кодекси цілком відповідають міжнародним етичним та професійним стандартам журналістики. Проте сучасні уявлення українських журналістів щодо професійності помітно шкутильгають. Необ'єктивність, однобокість висвітлення подій, безвідповідальність, прихована політична реклама, маніпулювання громадською думкою, так звана "джинса" тощо зводять на рівень прагнення України досягти демократичного рівня європейських країн та дискредитують українську журналістику. Ці негативні явища суперечать нормам Етичного кодексу українського журналіста, а саме, таким пунктам:

5) Повага до права громадськості на повну та об'єктивну інформацію про факти та події є найпершим обов'язком журналіста.

8) Факти, судження та припущення мають бути чітко відокремлені одне від одного.

9) Точки зору опонентів, в тому числі тих, хто став об'єктом журналістської критики, мають бути представлені збалансовано. Так само мають бути подані оцінки незалежних експертів.

15) Журналіста не можна у службовому порядку зобов'язати писати чи виконувати будь-що, якщо це суперечить його власним переконанням чи принципам.

16) Незаконне отримання журналістом матеріальної винагороди чи будь-яких пільг за виконаний чи невиконаний журналістський матеріал є несумісним із званням журналіста [3].

Ці процеси також ніяким чином не узгоджуються зі світовими професійними принципами, де головним обов'язком журналіста визнається повага до об'єктивності та право громадськості на правду. Наприклад, як у Декларації принципів поведінки журналістів, прийнятій на II всесвітньому Конгресі Міжнародної федерації журналістів у 1954 р., зі змінами на 18-му всесвітньому Конгресі МФЖ у 1986 р., "проголошеної як стандарт професійної поведінки журналістів, які займаються збиранням, передачею, розповсюдженням і коментуванням новин та інформації, висвітленням подій" [4]. Чи у Кодексі етики об'єднання професійних журналістів США, де головною ціллю журналіста визначений пошук правди: "Єдиний обов'язок усіх

журналістів – служити суспільству у його прагненні знати правду" [5]. Ці принципи зобов'язують журналістів працювати у дусі об'єктивності, точного й збалансованого викладу фактів.

Об'єктивність та представлення двох протилежних точок зору – найуразливіші аспекти для українських мас-медіа. Без перебільшення можна сказати, що ЗМІ під час виборчих баталій 2004 р. зайняли дуже активну позицію й своєю діяльністю багато у чому сприяли революційним подіям, які відбулися в країні. Як було зазначено у доповіді pana Похилюка: "Саме вони несли на собі величезний тягар інформації та дезінформації населення з приводу політичного та економічного становища країни, а також перспектив розвитку України в разі перемоги того чи іншого кандидата" [6].

Саме представникам мас-медіа вдалося прорвати інформаційну блокаду на більшості телеканалів, радіо та пресі. Завдяки виступам окремих журналістів та страйкам журналістських колективів виборці отримували об'єктивнішу інформацію про перебіг виборчих подій. Проте поряд із позитивними впливами ЗМІ на суспільну думку виявилось і багато негативних аспектів. Наприклад, таких як неправдива, алегорична інформація, замовчування чи перебільшення, політична заангажованість та нав'язування певних стереотипів. Отже, чи дійсно ЗМІ зуміли бути неупередженими й незалежними від своїх власників? Звернемося до фактів і цифр. Дотримання чи порушення цих стандартів прослідкуємо за програмами новин вітчизняного телемовлення. Найкраще це демонструють моніторинги, які проводять такі організації як Академія української преси, комітет "Рівність можливостей", громадська організація "Телекритика" та інші. Такі моніторинги здійснювалися періодично, кожного тижня чи щомісяця, і включали дослідження випусків новин на провідних загальноукраїнських телеканалах.

За матеріалами моніторингів телевізійних новин на провідних телеканалах, виборчої кампанії у пресі, політичної реклами на телебаченні, які здійснювалися Академією української преси та Інститутом соціології Національної академії наук України [7], можна зробити висновок на основі таких емпірично обґрунтованих констатацій моніторингів.

Навіть у розпал передвиборчої кампанії новини подавалися з однієї політичної перспективи, тобто у висвітленні перебігу виборчої кампанії превалювала одна, офіційна точка зору. Після першого туру виборів, як і в попе-

редні місяці, в новинах домінувала одна точка зору на події (86 % – у листопаді). Частка політичних новин в Україні, які подавалися з однієї політичної перспективи, варіюється в середньому за період кампанії від 92–94 % на каналах УТ-1, ТРК Україна, до 78 % на СТБ. Найсбалансованіший погляд на політичні події намагається подавати 5-й канал (62 % однобічних політичних новин в середньому за період кампанії, 66 % – у листопаді). Контекст обговорення подій чотири місяці передвиборчої кампанії залишається переважно позитивним та нейтральним (63 % – у листопаді).

Порушується також журналістський стандарт обов'язкового посилання на джерело інформації в новинах. Близьче до виборів повідомлень без посилання на джерело інформації стало вдвічі менше (18 % – у липні і 9 % – у листопаді), проте в кожній 10–11-ій новині таке посилання відсутнє.

Як і у жовтні, увага до учасників другого туру президентських виборів майже рівна: В. Янукович згадується у 41 % повідомлень про Україну, В. Ющенко – у 38 %. Водночас інші політичні особи висловлювалися на підтримку В. Януковича у 52 % повідомлень, а на підтримку В. Ющенка у 38 %. Кожна четверта оцінка В. Ющенка – негативна чи іронічна. У В. Януковича така оцінка тільки кожна восьма. Тобто за рівнем негативно-іронічного представлення В. Ющенко вдвічі випереджає В. Януковича.

Дисбаланс в представленні основних кандидатів посилюється розподілом синхрону на телебаченні та цитуванням у пресі, тобто за доступом до можливості безпосередньо висловити свої погляди у прямій мові. Тут беззаперечна перевага надається В. Януковичу. Так, якщо у перший тиждень жовтня синхрон В. Януковича в новинних програмах втричі більший за синхрон В. Ющенка (1514 сек vs. 445 сек), то в перший тиждень листопада – у чотири рази більший (1884 сек vs. 447 сек). На каналі "Інтер" синхрон В. Ющенка менше у шість разів синхрона В. Януковича, а на ТРК "Україна" – у 19 разів.

Перед переголосуванням другого туру президентських виборів медійна картина змінилася: журналістський корпус намагався дотримуватися професійних норм новинного мовлення, зокрема вперше за рік на загальнонаціональних каналах широко представлена опозиція. Новини стали більш збалансованими: 1) увага до ключових політичних суб'єктів та фігур вирівнюється; 2) позитивні й нейтральні оцінки опозиції та її лідера легалізуються; 3) "бонус уряду" в увазі новин фактично відсутній.

Частка новин, в яких представлена одна точка зору, залишилася в цілому на рівні попередніх місяців – 10 %. Проте у представленні ряду важливих подій частка повідомлень з двома точками зору складала значний відсоток (щодо голосування за "пакет" законопроектів у ВР – 54 %, хвороби В. Ющенка – 43 %, акцій прихильників В. Януковича – 25 %, зміни Генпрокурора – 24 %). Хоча політична ситуація залишається напруженою, контекст обговорення подій в новинах був переважно нейтральним (62 %), що є найвищим показником за весь період спостережень. Конфліктний та негативний контекст найменше присутній в новинах УТ-1 та ТРК "Київ" – 20 %, а найбільше – на ТРК "Україна" (43 %). Коментують події в новинах переважно журналісти та політики (89 % та 41 % повідомлень), експерти присутні в 4 % повідомлень (7 % на СТБ).

Прагнення до збалансованості новин реалізується каналами також за рахунок перерозподілу уваги на головних учасників президентських виборів порівняно з листопадом: увага до них певною мірою знизилася (з 38 % до 33 % у В. Ющенка, з 41 % до 29 % у В. Януковича) і змінилася на користь лідера від опозиції. Це ж стосується й оцінок кандидатів. В. Ющенка стали частіше представляти в позитивній чи нейтральній тональності, ніж В. Януковича (31 % повідомлень проти 26 %, у листопаді – 37 % проти 41 %), і трохи рідше в іронічній чи негативній тональності (7 % проти 8 %, у листопаді 13 % проти 6 %). Узагалі частка негативних оцінок В. Ющенка зменшилася вдвічі: з 13 % до 6 %, тоді як у В. Януковича трохи підвищилася (з 6 % до 8 %).

Водночас, як і у листопаді, серед усіх політиків, які згадувалися у новинах, більше половини – це прихильники В. Януковича (53 %, у листопаді – 52 %), а третина – прихильники В. Ющенка (37 %, у листопаді – 38 %).

Значною перевагою В. Януковича на початку грудня залишався більш широкий доступ до новинного ефіру порівняно зі своїм опонентом. Показники його синхрона збільшилися в 2 рази порівняно з попереднім місяцем (з 1884 сек до 3880 сек). У грудні істотно зріс і обсяг синхрона В. Ющенка (у 3 рази: з 447 сек до 1420 сек). Проте диспропорція в доступі до ефірного часу в новинах між В. Януковичем та В. Ющенко збереглася. Синхрон В. Януковича містився в 6,2 % усіх повідомлень про Україну і займав 4,3 % часу усього новинного потоку, синхрон В. Ющенка –

відповідно 3,8 % усіх повідомлень і 1,6 % усього часу новин. На каналі ТРК Україна синхрон В. Юценка був відсутній узагалі, у той час як синхрон В. Януковича займав 16 % тижневого часу новин. Тільки на каналі "Тоніс" В. Ющенко мав трохи більше ефірного часу порівняно з В. Януковичем (2 % проти 0,6 % тижневого часу новин) [7].

Аналізуючи показники моніторингу, можна зробити висновок, що засоби масової інформації не обмежувалися лише інформаційною функцією та не займали нейтральної, посередницької, позиції між претендентами на вищу державну посаду, з одного боку, та громадянами – з іншого. Навпаки, вони активно здійснювали селекцію кандидатів на посаду президента, обмежуючи одних чи просуваючи інших претендентів, а також не надаючи громадянам збалансованої інформації для формування ними власної позиції. Отже, мас-медіа систематично ігнорували або були змушені ігнорувати етичні кодекси і порушувати міжнародні професійні журналістські стандарти.

Звісно, "кодекси етики не можуть передбачати усі ситуації. Здоровий глузд та розумний підхід необхідні для введення етичних норм у реальність існування газети", – йдеться у Кодексі етики для газет та їх співпрацівників, що був прийнятий головними редакторами агентства "Асошиейтед прес" у 1975 р. [5].

"Етичні кодекси можуть виконувати безліч функцій, але їх головна функція – впливати на поведінку журналіста, викликаючи в них відповідальність перед суспільством" [8].

Світові професійні принципи вироблялися десятиліттями й навіть століттями як, наприклад, відомі принципи діяльності Бі-Бі-Сі, де пріоритетне місце займають безпристрасність та точність журналістів. Видання чи телеканали складали свої професійні статuti протягом усієї історії існування, доповнюючи і корегуючи деякі пункти відповідно до дискусійних питань чи окремих конкретних прикладів. Вітчизняні Кодекс професійної етики українського журналіста та Етичний кодекс українського журналіста разом охоплюють лише три сторінки і виглядають як невдала спроба підігнати українські реалії під європейські цінності. В українському кодексі немає роз'яснення тої чи тої ситуації, немає, наприклад, таких пунктів, як "Усунення війни та лиха, що протистоїть людству" та "Сприяння новому міжнародному порядку у сфері інформації", які прописані у Міжнародних принципах журналістської етики, прийнятих в 1983 р. у Празі: "Обов'язок жур-

наліста – сприяти процесу демократизації міжнародних стосунків у галузі інформації та комунікації, в особливості охороняти й зміцнювати мир та дружні відносини між народами та країнами" [5]. У Кодексі професійної журналістської етики Співки журналістів Білорусі, прийнятому у 1995 р., ціла стаття присвячена професійній солідарності журналістів. На мою думку, у вітчизняному кодексі подібний пункт не завадив би.

В одній зі своїх заяв 2004 р., а саме стосовно газет "Крымская правда" та "Крымское время", українська Комісія з журналістської етики констатувала: "Право на інформацію – одне з основоположних прав громадянина, яке означає обов'язок журналістів подавати інформацію правдиво та чесно. При висвітленні серйозних суспільно-політичних, етнічних, економічних проблем вказані ЗМІ не дотримуються принципів повноти та об'єктивності інформації про факти та події. Публікації як про історичні факти, так і про сучасні події подаються упередженно. В публікаціях широко представлені джерела, які висловлюють таку ж позицію, як і редакція. Інші джерела інформації переважно не представлені зовсім, або ж журналіст висловлює власні припущення щодо їх думок і позицій. Відверта упередженість журналістів і редакцій до джерел також виявляється у апріорній підтримці висловлювань і дій одних джерел і такої ж апріорній критиці інших.

У своїх публікаціях газети не відокремлюють факти та власні судження і припущення. При цьому судження і припущення журналіста чи інших джерел видаються за встановлені факти на підтвердження позиції та упереджень редакції.

Газети здебільшого не подають точку зору опонентів. В окремих публікаціях, як і у виданнях у цілому, відсутня збалансованість інформації, читач може дізнатися лише про переконання редакції, ідеї, які підтримують журналісти. При цьому ігнорується завдання журналіста: надавати читачеві вичерпну інформацію з декількох альтернативних джерел, щоб він сам мав можливість скласти максимально наближену до реальності картину подій" [10].

На жаль, такі випадки не поодинокі. Тому, розглядаючи порушення журналістських, зокрема етичних стандартів, Комісія з журналістської етики неодноразово закликала й продовжує закликати до дотримання основних принципів професійного кодексу.

Незважаючи на уроки виборчих баталій 2004 р., характерної критичності ситуація з

порушенням професійних стандартів набула і у виборчий період 2006 р. За даними політичного моніторингу парламентської кампанії 2006 р.: під час всієї виборчої кампанії частка повідомлень з двома точками зору коливалася в межах 16 %–19 % (в листопаді 2005 їх 19 %, в лютому 2006 р. – 16 % і в березні – 17 %). Починаючи з грудня найбільше повідомлень з двома точками зору на СТБ (32 % – в березні та 31 % – в лютому). В березні найменше таких повідомлень на “Інтері” (8 %) та “Новому каналі” (9 %). Всю кампанію зростала однозначність висвітлення політичних подій: в листопаді 2005 р. повідомлень з двома точками зору було 27 %, у грудні – 22 %, у лютому 2006 р. – 20 %, у березні – 16 % [11]. Зазначається також, що під час кампанії зростає однозначність висвітлення політичних подій та дві точки зору подаються тільки в найгостріших конфліктах, яких було небагато. Журналісти та політики найчастіше самі оцінюють та коментують події (в березні – 43 % та 21 % відповідно), замість того, щоб долучати до створення матеріалів вітчизняних експертів та міжнародних фахівців.

Слід зауважити, в багатьох законах та міжнародних деклараціях, що визначають функціонування ЗМІ, стверджується, що медіа не повинні стати знаряддям пропаганди під час виборів. Більше того, журналістам мають надати право самостійно визначати зміст новин на засадах тільки професійної оцінки. Звісно, враховуючи ситуацію залежності вітчизняних ЗМІ від певних політично-олігархічних угруповань, уникнути відкритої чи прихованої пропаганди дуже важко. До того ж, журналісти не можуть бути зовсім відстороненими від власних політичних уподобань, і це теж впливає на рівень об'єктивності подачі інформації. Саме тут, на мою думку, може виникати проблема політичної упередженості.

Прикладів багато. Одним із них є замовчування суттєвих чи важливих фактів та навмисне викривлення інших фактів шляхом неправильного або недоречного наголошення. У неупередженості можна звинуватити також тоді, коли ведучий програми новин підсумовує виступи лідерів опозиції і показує невеликий відео-матеріал або навіть ніякого в той час, коли демонструють сюжет матеріал виступу кандидата правлячої партії. Упередженість можна бачити також у “куті”, під яким знімає камера, коли знімальні групи просять зосередитися на передвиборних мітингах таким чином, щоб вони здавалися більшими, ніж є насправді. Чи коли їх про-

сять зняти кандидата з “найкращого” або “найгіршого” боку.

Але тут є нюанси. Наприклад, той факт, що газета друкує більше новин про президента або прем'єр-міністра, ніж про лідера чи кандидата опозиції, сам по собі не є свідомством навмисної упередженості. Адже президент або прем'єр-міністр робить або каже більше згідно зі своїми посадовими обов'язками.

Упередженість виявляється також у пріоритеті новин, прослідкувати це можна у виснажених моніторингах. Випадки упередженості найчастіше трапляються, коли журналісти зосереджуються на внутрішній динаміці передвиборчої кампанії замість того, щоб заглибитися у найбільш актуальні проблеми сьогодення.

Як засвідчив моніторинг: у цілому протягом усієї передвиборчої кампанії 2004 р., за винятком грудня, медіа залишалися слухняним знаряддям агітації і пропаганди за представника влади. Деякі журналісти в знак протесту проти цензури звільнялися, але таких було мало. Тільки один канал – П'ятий – збалансовано подавав інформацію про ситуацію в країні [11]. У грудні мас-медіа змінили свою політику, адже стало зрозуміло, що народ не прийме результатів сфальсифікованих виборів. Саме тоді власники мас-медіа буквально за кілька днів поміняли свою позицію. Та небезпека того, що журналісти будуть сліпо обслуговувати інтереси нової влади після чергових виборів, й досі залишається актуальною.

За усіма міжнародними стандартами, медіа мають бути у конструктивній опозиції до влади. Діяльність українських журналістів зумовлюється не стільки професійними нормами, скільки жорсткою залежністю від власника чи видавця. Українські медіа або державні, або належать фінансово-політичним групам. На мій погляд, це основна проблема, яка гальмує розвиток демократичних принципів українських мас-медіа і робить неможливим повне утвердження та ефективне функціонування західних професійних норм. І все ж таки дії, націлені на поліпшення стану української журналістики, у будь-якому випадку позитивні. Адже без перших кроків дитина ніколи не навчиться ходити. А вітчизняна журналістика має довге життя попереду для налагодження своїх професійних обов'язків та ефективною співпраці з владою. Та без активної участі журналістів в обговореннях, в ініціюванні певних проектів, спрямованих на вдосконалення медіасфери, не відбуватиметься поліпшення. Адже навіть у питанні редакційних угод зволікають самі журналісти. Соціальне партнерство преси та влади

мало б будуватися на засадах неутручання влади в редакційну політику, на основі економічної та політичної незалежності ЗМІ від влади й на розумінні відповідальності як влади, так і преси перед суспільством.

Звичайно, можна та легше звинувачувати владу, якій не вдалося зробити українські медіа прозорими з точки зору бізнесу та суспільно відповідальними з точки зору ролі ЗМІ у демократизації держави. Реформування громадського телемовлення, роздержавлення ЗМІ та прозорість в інформаційній сфері – це невід'ємна частина європейської демократичної країни. Поки ці процеси не відбуваються в Україні, відповідно й професійні стандарти не втілюються у журналістській свідомості. На мою думку, сучасна проблема усього медіапростору полягає також у тому, що постійна боротьба за права журналістів чи проти тиску з боку влади і власників не залишає часу на якісну журналістику. Через це українська журналістика надто заполітизована, більшість новин – елементарне обслуговування чи лобіювання окремих політичних чи фінансових груп, що підтверджують численні соціологічні дослідження. Відчувається брак аналітичних, пізнавальних програм, журналістських розслідувань тощо.

Фахові стандарти можна звести до єдиної найголовнішої якості, без якої не можливий журналіст і його ефективна діяльність – це професійність. Саме професійність у роботі й визначає якість функціонування мас-медіа, відповідальність журналістики перед суспільством та її ролі у творенні демократичної держави.

1. *Українське законодавство: Засоби масової інформації.* – К., 2001.

2. *Конституція України: Офіційне видання Верховної Ради України.* – 1996.

3. *Етичний кодекс українського журналіста* // Офіційний сайт Комісії з журналістської етики. – <<http://cje.org.ua/docs/?3>> [13.05.06].

4. *Декларація принципів поведінки журналістів* // Сайт Центра-Інвест. – <http://centra.net.ua/old/decl_pri.htm> [10.05.06].

5. *Форум* порталу ExtMedia з професійних питань екстремальної журналістики. – <<http://www.extmedia.org.ua/forums/index.php?showtopic=55>> [10.05.06].

6. *Похилук В. В.* Роль ЗМІ у впливі на волевиявлення народу та економічну безпеку країни у період агітації виборчими штабами кандидатів на пост президента України // *Вибори президента України 2004: проблеми забезпечення та захисту виборчих прав громадян України: Зб. матер. міжнарод. наук.-практ. конф.* – К., 2005.

7. *Моніторинг політичних новин* // Офіційний сайт Академії української преси. – <<http://www.aup.com.ua/?cat=analytics&subcat=news&menu=newsa>> [Трав. 2006].

8. *Бойник Девід.* Эффективны ли этические кодексы? Опыт трех редакций // Библиотека Центра экстремальной журналистики. – <http://www.cjes.ru/lib/?category_id=4&book_id=644> [10.05.06].

9. *Заява Комісії з журналістської етики щодо газет "Крымская правда" та "Крымское время"* // Офіційний сайт Комісії з журналістської етики. – <<http://cje.org.ua/declarations/?18>> [13.05.06].

10. *Моніторинг політичних новин жовтень 2005 – березень 2006* // Офіційний сайт Академії української преси. – <<http://aup.com.ua/upload/1143225968MARCH2006.pdf>> [Трав. 2006].

11. *Костенко Н., Іванов В.* Роль українських медіа в президентських виборах 2004 р. // Офіційний сайт Академії української преси – <<http://www.aup.com.ua/?cat=materials&subcat=mediasituation>> [Трав. 2006].

Черниш Н. І.,
к. філол. н.

УДК 655.5:02 (Наукове товариство імені Т. Шевченка)

Видавнича діяльність бібліографічної комісії наукового товариства імені Т. Шевченка:

публікації членів осередку
у часописах "Стара Україна" (1924–1925)
та "Українська книга" (1937–1939)

У статті проаналізовано багатогранну видавничу діяльність бібліографічної комісії Наукового товариства імені Т. Шевченка, що мала чітко окреслений українознавчий характер.

Ключові слова: наукове товариство імені Тараса Шевченка, видавнича діяльність, часописи, бібліографічна комісія.

A diverse activity of the bibliographical commission of the scientific society named after T. Shevchenko has been analysed in this article. The activity of the commission had a distinct pro-Ukrainian direction.

Key words: scientific society named after T. Shevchenko, diverse activity, journals, bibliographical commission.

В історії кожного народу є періоди, коли громадська свідомість знаходить свій яскравий вияв у непересічних наукових подіях, що визначають його шлях на десятиліття. У другій половині XIX ст. – а це час пробудження та культурного відродження багатьох європейських націй, позбавлених своєї державності, – у суспільстві сформувалася потреба організації авторитетних наукових товариств, які у подальшому могли б стати предтечею національних академій. Для українського народу в тогочасних умовах національно-культурних утисків винятково важливим було започаткування 1873 р. у Львові діяльності Товариства ім. Т. Шевченка, згодом Наукового товариства (НТШ), – по суті, прообразу Української Академії наук.

Наукова праця НТШ вже з перших років мала чітко окреслене націотворче та націозахисне спрямування. Численні видатні вчені у своїх дослідженнях багатоаспектно розбудовували систему українознавчих знань у сфері історії, мови, літературознавства, географії, антропології, етнографії та фольклористики, зафіксували й науково опрацьовували багатотомові здобутки українського народу в контексті його культурно-історичного розвитку.

Багатогранна діяльність осередка вже була об'єктом зацікавлення багатьох науковців. Це засвідчують передусім такі численні авторитетні публікації, як [1–4] фундаментальні збірники матеріалів різноманітних за своєю тематикою конференцій і симпозіумів [5–7] та

низка ґрунтовних наукових розробок, які висвітлюють непересічні досягнення високоавторитетних комісій, видатні здобутки в різних ділянках українознавства найвідоміших представників осередку [8–12].

Відаючи шану видатним науковим досягненням НТШ, дослідники нині прагнуть не оминати увагою жодної події, що мала вагомий вплив на культурно-історичний розвиток суспільства, жодного вченого, який плідно працював у тій чи тій ділянці українознавства, адже без осмислення історичного досвіду, усвідомлення власних коренів не можливий поступ вперед, здійснення нагальних перетворень у культурному та науковому житті суспільства. Водночас треба зауважити, що в контексті часу ще й досі залишається недостатньо дослідженим та відповідно мало висвітленим вельми важливий напрям діяльності осередку, а саме книгознавча праця авторитетних вчених НТШ, об'єднаних у бібліографічній комісії. Нечисельні статті і розробки переважно львівських науковців [13–18], що опрацьовують проблеми теорії та історії книги, національної бібліографії, знайомлять наукову громадськість з досягненнями відомих бібліологів, не можуть вичерпати усієї проблематики, адже не вповні показують основні етапи та напрями діяльності бібліографічної комісії, не наголошують на її важливому значенні для становлення та подальшого розвитку української науки про книгу.

Безперечно, настав час поновити історичну справедливість, належно висвітлити діяльність бібліографічної комісії НТШ, звернути увагу книгознавців на ті непересічні досягнення в галузі національної бібліографії, теорії та історії української книги.

Чи не найменш дослідженою нині є видавнича діяльність спеціалізованого книгознавчого осередку Галичини, зокрема її яскрава сторінка – участь науковців у підготовці та випуску у світ фахових часописів. Дійсно, високо оцінюючи зв'язки бібліографічної комісії з періодичними виданнями, які виходили під егідою НТШ (а чимало бібліографічних заміток, оглядів, цікавої інформації про нові видання переважно з українознавчої тематики у різні періоди, передусім у 20–30-х рр. XX ст., коли книгознавство стрімко розвивалось, побачили світ на сторінках уславленого "Літературно-наукового вістника" у відділах "Бібліографія", "Новини нашої літератури"), все ж варто зауважити, що цього було недостатньо. Стрімкий поступ книгознавства, яке саме тоді остаточно сформувалося та виокремилось з-поміж споріднених історичних і філологічних наук, обумовлював його особливе значення для українського суспільства, що усвідомлювало унікальність такого феномену національної культури, як книга, а тому не залишалося байдужим до значного за обсягом масиву поточних бібліографічних повідомлень, ґрунтовних переліків праць з певної теми, різноманітних літературно-критичних статей, у змісті яких відчутно прослідковувалися бібліологічні аспекти. Зрозуміло, що чимало й інших періодичних видань НТШ, окрім згаданих вище, численні наукові збірники осередку, які все ж певною мірою висвітлювали поодинокі проблеми бібліографії (хіба поважний вчений оміне увагою історіографію досліджуваного питання з докладним переліком здобутків попередників та його критичним коментуванням?), не могли вповні заповнити прогалину і відобразити всю проблематику наукових розробок такого високоавторитетного спеціалізованого осередка, як бібліографічна комісія.

Українські дослідники книги у період піднесення національної бібліології 20–30-х рр. XX ст. започаткували та випускали у світ низку непересічних спеціалізованих часописів: це і первісток книгознавчої тематики "Книгарь", і високоавторитетні, відомі в усій Європі "Бібліологічні вісті", й оригінальна "Книжка"; і певною мірою політично заангажовані харківські видання – "Книга", "Нова книга", "Голос друку", "Радянський книгарь" та ін.

Усі вони радо надавали свої сторінки для публікації цікавих за тематикою, глибоких за змістом наукових розвідок членів бібліографічної комісії (зокрема, лише у "Бібліологічних вістях" побачили світ такі непересічні праці, як "Українські наукові книгозбірні" І. Свенціцького (1924, № 4), "Перша газета на Україні" ("Gazette de Leopold", із 1776 р.) І. Кревецького (1926, № 4), "Іван Калинович", "Гоголь українською мовою" та "Л. М. Толстой в українських перекладах" В. Дорошенка (1927, № 4; 1927, № 3; 1929, № 4), а також чимало інших ґрунтовних матеріалів). Постійними дописувачами "Книжки" були І. Калинович, стаття якого "Тайна і святиня книги" (1922, № 4–7) і нині примушує звертатися до поживклих сторінок часопису, В. Дорошенко, З. Кузеля та інші авторитетні науковці.

У період активізації діяльності осередку, коли бібліографічну комісію очолив В. Дорошенко (а це переважно повоєнний час, 20–30-ті рр. XX ст.), гостро постало питання про започаткування періодичного видання, якого цей авторитетний центр дослідження української книги досі не мав та який дозволив би широко і постійно оприлюднювати результати наукової праці потужного об'єднання видатних учених. Однак розпочати підготовку і випуск окремого спеціалізованого часопису суспільно-політичних та несприятливих фінансових умовах осередок не міг.

У розгалуженій системі періодики НТШ почалися пошуки журналу, тематично наближеного до проблем культурології, передусім історії та теорії книги, бібліографії, організації книжкової справи, який мав би можливість для співпраці з бібліографічною комісією. Таким виданням став часопис "Стара Україна", спільний для музею та бібліотеки НТШ, що радо надавав свої сторінки для публікації праць дослідників українських книги. Хронологічно існування часопису було недовгим – лише 1924 та 1925 рр., усього 24 числа, однак навіть цей короткий час виявився доволі продуктивним з огляду на публікаційну активність членів комісії. Відомо, що редакція "Старої України" мала наміри продовжувати випуск журналу і в пізніший період, але складні обставини діяльності НТШ (насамперед жорстока економічна дискримінація, що її польська влада застосовувала до цього шанованого в Європі авторитетного наукового центру) не сприяли цьому.

"Часопис історії і культури", як зазначалося у підзаголовку місячника, виходив у світ

під редакцією заступника голови бібліографічної комісії, директора книгозбірні НТШ, видатного українського історика І. Кривецького. Головне завдання "Старої України" редакція вбачала в такому: "Людина без власної самосвідомості не є культурною людиною, так і народ без історичної свідомості не є нацією. Розбудити сю свідомість якнайглибше і якнайширше на Україні – ось головне завдання нового часопису" [19].

Відповідно до цього важливого суспільного завдання "Стара Україна" у своєму змісті прагнула відродити історичну справедливість і традиції, охопити доволі широке коло різноманітних за актуальною на той час тематикою проблем, висвітлити передусім ті питання культурологічного спрямування, що цікавили та турбували свідому галицьку громадськість. У часописі планувалося вміщувати загальні статті про історію культури та історичні традиції, матеріали старої України (зокрема ті, що стосувалися національно-визвольних змагань, особливостей побуту нашого народу), різнопланово інформувати про традиції окремих українських земель, подавати ґрунтовні описи історичних пам'яток України, а також публікувати мемуари та важливі в контексті культурно-історичного розвитку нації документи. Водночас до намірів редакції входило і доволі широке висвітлення "навколоріжкових" питань: вважалося за доцільне постійно вести бібліографічний розділ, у якому знайомити читачів не лише з новими виданнями, а й робити перегляд давньої літератури, аналізувати стан української бібліотечної, музейної та архівної справи (ці проблеми безпосередньо були пов'язані не лише з історією української книги та книгодрукування, а й стосувалися можливостей належного бібліографування цінних друків). Окрім того, "Стара Україна" вміщувала й "Хроніку" – рубрику, яка надавала бібліографічній комісії широкі можливості оперативно інформувати наукову громадськість НТШ та всіх зацікавлених про свою діяльність (зібрання, публікації та ін.).

З 24 чисел часопису "Стара Україна" нашу увагу привертають п'ять, що мають тематичний характер та присвячені одній (на думку редакції, суспільно важливій) проблемі. Це ч. 2–5 за 1924 р. під назвою "В 350-ліття друкарства на Україні", ч. 6 за 1924 р. – "Український некрополь", ч. 9–10 за 1924 р. – "Українська мемуаристика в XI–XX ст.", ч. 3–4 за 1925 р. – "Пам'яті Кобзаря України" та ч. 7–10 за той же рік – "Середньовічні фрески у Львові".

Безперечно, найцікавіший з них – випуск з нагоди 350-ліття друкарства в Україні, який вміщує матеріали про життя та діяльність Івана Федорова, українського першодрукаря (зрозуміло, за теоретичними концепціями тогочасних дослідників початків національного друкарства, що нині викликають певні сумніви та заперечення науковців [20, 21], подає розлогий та деталізований аналіз його видань різного періоду, наводить фундаментальний і кваліфікований бібліографічний опис львівського "Апостола" 1574 р., здійснений В. Дорошенком, інші оригінальні матеріали книгознавчого характеру, дотичні до ювілейної дати. З надрукованих ґрунтовних дописів варто виділити непересічну працю І. Огієнка "Іван Хведорович, фундатор постійного друкарства на Україні", яка була схвалена науковцями на засіданні бібліографічної комісії 6 квітня 1924 р., та публікацію глибокого за змістом реферата В. Дорошенка "Перша книжка, видана на Україні", виголошеного тоді ж.

І. Огієнко, що саме в цей час завершував свою фундаментальну працю "Історія українського друкарства. Історично-бібліографічний огляд українського друкарства XV–XVIII в. в.", вперше оприлюднив принципово відмінну від традиційних теорій власну концепцію витоків української друкарської справи. Він, зокрема, сміливо обґрунтовував та переконливо доводив українське походження видань Швайпольта Фіюля, що побачили світ у 1491 р. у Кракові, а датою виникнення друкарства на власне українських землях вважав 1569 р., коли Іван Федоров у Заблудові випустив "Учительне Євангеліє". Жодним чином не применшуючи важливої ролі видатного друкаря в національній книжковій справі та непересічного культурно-історичного значення його плідної діяльності, І. Огієнко, однак, називав Івана Федорова передусім фундатором постійного, неперервного в часі друкарства на теренах України (1924, ч. 2–5).

Позицію І. Огієнка поділяв також відомий науковець І. Зілинський, автор допису "Львів чи Заблудів?" (1924, ч. 2–5), вміщеного у рубриці "Miscellanea Fedorovy iana" того ж числа "Старої України", що наводить низку цікавих науково обґрунтованих міркувань на підтвердження новітньої на той час позиції істориків книжкової справи.

Окрасою ювілейного числа часопису є, безперечно, і глибокий за змістом, ґрунтовний за охопленням джерел фахово опрацьований бібліографічний нарис І. Огієнка "Ів. Хведорович в науковій літературі (1704–1924)" (1924, ч. 2–5), який є результатом багаторічної дослідницької праці автора.

Ще один оригінальний тематичний номер має назву "Великі могили української землі". Публікації тут здебільшого складені у формі реєстру збережених на теренах України і на чужині могил IX–XX ст. визначних політичних, військових, церковних, культурних діячів (зокрема Володимира Велико-го, Б. Хмельницького, І. Мазепи, І. Виговського, П. Орлика та ін.).

З інших матеріалів, рекомендованих до друку у наступних номерах "Старої України" бібліографічною комісією НТШ, привертають увагу статті І. Кревецького "Королівство Галичина та Володимирія, 1772–1918" (1925, ч. 1), І. Огієнка "Спомини князя Костянтина Острожського про видання Острожської Біблії 1581 р. Вага передмов до наших стародруків" (1924, ч. 9–10), Я. Гординського "Слідами старої української культури. Культура української друкованої книжки в XV–XVIII ст." (1924, ч. 11), С. Людкевича "Бібліографія творів і критичних оглядів та заміток про життя і творчість Д. Бортнянського" (1925, ч. 11–12) та І. Крип'якевича "Мемуари українців XVI–XVIII ст." (1924, ч. 9–10). Остання, зокрема, засвідчує глибоке зацікавлення дослідника маловідомими на той час українськими мемуарними працями періоду козацької доби, які він визначає як "надзвичайно важливі джерела до історії нашого народу" та з жалем констатує: "Наша мемуаристика цього часу дотепер ніде не була досліджена систематично, в підручниках історіографії згадувано тільки кілька найважливіших пам'яток, лишаючи усі дрібниці на боці. Робимо тут першу спробу дати більше вичерпуючий реєстр українських діячів і мемуарів того часу, хоч відчуваємо, що до повного обговорення справи ще не близько" [22].

Принагідно зазначимо, що опубліковане в "Старій Україні" дослідження І. Крип'якевича "Мемуари українців XVI–XVIII ст." – не єдине у непересічному науковому доробку цього активного члена бібліографічної комісії. Видатний український історик плідно опрацьовував й інші різноматематичні проблеми переважно історичної бібліографії, що засвідчують такі його ґрунтовні праці, як "Бібліографія української історії 1922–1923 рр." (1923 р.), "Українська історіографія XIX–XX віків" (в останній знаходимо окремий значний за обсягом бібліографічний розділ "Бібліографія української історіографії XIX–XX вв." (1923 р.), "Історія української держави XVI–XVIII ст." (1922 р.) з унікальними за змістом бібліографічними частинами – "Жерела і література до гетьмана Богдана Хмельницького. 1648–1657 рр." та "Літера-

тура про Україну перед 1648 р." (тут, зокрема, І. Крип'якевич згадує як маловідомі, так і найважливіші історичні публікації різними мовами). А ще – старанно підготовлений бібліографічний огляд в "Українському слові", постійні, впродовж багатьох років, бібліографічні публікації вченого у "Записках НТШ", серед яких не можна оминати увагою непересічні "Історичні видання Української Академії наук у Києві, 1926–1927 рр.", "Нові праці з історії гетьманщини XVI–XVIII ст.", "Археологічні праці Миколи Костомарова" та ін. Захопившись бібліографією та глибоко усвідомлюючи її надзвичайну важливість для належної організації наукової роботи дослідників різних галузей знань, І. Крип'якевич докладав чимало зусиль, щоб налагодити систематичні бібліографічні дописи історичного змісту, залучити до цієї справи молодих науковців. Безперечно, плідна та наполеглива бібліографічна праця видатного українського історика, результати якої – низка цікавих за змістом, ґрунтовних статей, що були опубліковані у часописах НТШ, зокрема й у "Старій Україні", переконливо засвідчують високий рівень наукових досліджень бібліографічної комісії, могутній інтелектуальний потенціал її членів, широту їх наукових зацікавлень.

Один з тематичних номерів часопису "Стара Україна" цілком присвячений українській мемуаристичі: він пропонує читачам цікаві зразки спогадів різних епох, а також вміщує оригінальне бібліографічне дослідження І. Калиновича "Українська мемуаристика за 1914–1924 рр." (1924, ч. 9–10) та огляд мемуарів, починаючи від доби Нестора-літописця, опрацьований І. Кревецьким (1925, ч. 3–4). Тема мемуаристики загалом була надзвичайно популярною у галицькому суспільстві 20-х рр. XX ст. (згадаймо хоча б, яку увагу приділяли їй члени бібліографічної комісії І. Кревецький, І. Шендрик, а також О. Назарук). Саме тому фаховий огляд мемуарів за 1914–1924 рр., здійснений І. Калиновичем, є цілком закономірним та суспільно обумовленим. Безперечно, такі непересічні дослідження української мемуаристики (особливо бібліографічний реєстр спогадів періоду національно-визвольних змагань) і нині заслуговують на нашу увагу, адже ще раз яскраво засвідчують, якого важливого значення надавали видатні діячі НТШ збереженню безпосередніх свідчень учасників суспільних зрушень, створенню детальних переліків рідкісних публікацій, дотичних до визначних подій української історії.

Ще один тематичний номер часопису "Стара Україна" має назву "Пам'яті Кобзаря України". Тут розміщено чимало цікавих як для широких кіл читачів, так і для науковців публікацій з проблем шевченкознавства, зокрема наведено описи цінних свідчень про Т. Шевченка, що зберігаються в музеї НТШ, вперше відтворено майстерно виконані ілюстрації художника М. Башилова, які призначалися для невиданого "Кобзаря" 1844 р. Безперечно, є й оригінальні матеріали, підготовлені членами бібліографічної комісії та рекомендовані для широкого оприлюднення на її засіданнях: бібліографічна замітка П. Богацького "До історії критичного видання "Кобзаря" Т. Шевченка" та інформативний огляд В. Дорошенка "Шевченкознавство за останнє десятиліття" (1925, ч. 3-4). Власне, на зібранні осередку 15 березня 1925 р. його голова В. Дорошенко виголосив реферат за працею П. Богацького "До історії критичного видання "Кобзаря" Т. Шевченка" та результати власного дослідження "Шевченкознавство за останнє десятиліття (1914-1924). Короткий інформаційний огляд", що й стали основою названих вище публікацій. У своєму дописі В. Дорошенко, зокрема, широко представив різноманітні видання творів Т. Шевченка, випущені протягом 1914-1924 рр., матеріали до біографії поета, а також наукову літературу про нього, яка побачила світ в Україні та за її межами (Німеччині, Австрії, США та ін). Останній розділ, що має назву "Бібліографія", науковець присвятив короткому аналізу відомого покажчика М. Яшека "Т. Шевченко: Матеріали до бібліографії", який після опублікування у 1921 р. викликав значний інтерес наукової громадськості, адже містив рідкісні відомості про видання, надруковані на теренах України у роки жовтневого перевороту та громадянської війни. Зауважимо, що в цій праці В. Дорошенко виступає як досвідчений бібліограф-шевченкознавець, вчений, що зробив вагомий внесок у бібліографічне дослідження та широку популяризацію творчості Кобзаря.

Варто звернути увагу на високу культуру наукових публікацій, які розміщувалися на сторінках часопису "Стара Україна": тексти у більшості супроводжуються передмовами, детально опрацьовані й різноманітні за змістом коментарі, що пояснюють маловідомі факти, імена тощо. Загальне культурологічне спрямування видання позначилось і на використанні численних ілюстрацій, зокрема, тут можна зустріти прикраси (заставки, кінцівки, ініціали) федорівських видань

(львівського "Апостола" 1574 р. та Острозької Біблії 1581 р.), стрятинських друків початку XVIII ст., мініатюри з українських книг XVI-XVIII ст., фотографії історичних пам'яток (могил видатних діячів, архітектурних шедеврів різних регіонів України).

Як ми зазначали раніше, часопис мав і розділ "Хроніка", у якому читачів інформували про наукову та організаційну діяльність секцій НТШ, (зокрема, у числі 12 за 1924 р. широко висвітлювалася праця бібліотеки та музею осередка), розміщували доволі розлогі переліки нових видань книгарні наукового центру, оперативно сповіщали про ювілеї та інші важливі події з життя товариства загалом, його секцій та окремих комісій. Щодо бібліографічної комісії, то, як правило, публікували коротке повідомлення про засідання цього поважного підрозділу НТШ, однак, на жаль, детально не розкривали порядок денного, не називали імен доповідачів та тем їх наукових рефератів і, відповідно, не оприлюднювали ухвал. Безперечно, такі відомості у часописі "Стара Україна" відігравали б важливу роль у широкій пропаганді непересічних досягнень видатних дослідників української книги, сприяли б піднесенню книжкових зацікавлень галицького суспільства. Водночас надзвичайно наповненою була рубрика "Бібліографія": рецензії, інформаційні замітки, огляди, що стосувалися фактично усіх цікавих тогочасних видань (а серед них – "Українська культура" І. Огієнка, "Історія української літератури" М. Возняка, "Нарис української історіографії" Д. Багалія, "Українське мистецтво" Д. Антоновича, "Історія української літератури" М. Грушевського та ін.) не могли не привернути увагу читачів часопису.

Таким чином, хоча нагальна потреба бібліографічної комісії НТШ в окремому спеціалізованому виданні, яка у період загальноукраїнського поступу книгознавчих досліджень 20-30-х рр. XX ст. та часу активізації власної роботи, що збігся з керівництвом осередком В. Дорошенка, з певних об'єктивних причин не змогла бути втілена, науковці прилучилися до підготовки часопису "Стара Україна", численних матеріалів з українознавчої бібліографії різних галузей знань, історії українського друкарства, бібліографічного опису видатних книжкових пам'яток національної культури – львівського "Апостола" Івана Федорова, "Кобзаря" Т. Шевченка та ін. Часопис, зрештою, дослідники книги обрали не випадково: загальне культурологічне спрямування публікацій з відчутним акцентом на проблемах національ-

ної історії в широкому контексті (а не можна оминати увагою тієї визначальної риси, яка була притаманна усім його дописам, – бажання віднайти і зберегти для нащадків власні корені, дослідити передусім ті проблеми, що переконливо засвідчували високий культурний й науковий рівень українства, плекали глибоку повагу до рідної історії, мови) та й участь шанованого галицькою науковою громадськістю І. Кревецького – заступника голови бібліографічної комісії і одночасно редактора "Старої України" у вирішенні практично всіх видавничих питань, пов'язаних з організаційними аспектами підготовки журналу, мали вирішальне значення.

Не можна не зауважити, що статті членів бібліографічної комісії охоплювали доволі широку тематичну палітру: це, по-перше, ґрунтовні матеріали з історії українського друкарства та діяльності Івана Федорова – видатного друкаря, фундатора постійного книгодрукування на наших землях; по-друге, ретельно опрацьовані бібліографічні огляди, дотичні до суспільно важливих на той час (та й, зрештою, нині) питань – шевченкознавства, української мемуаристики та ін. Практично всі книгознавчі публікації ґрунтуються на наукових рефератах, виголошених на засіданнях бібліографічної комісії та рекомендованих її членами до друку. Саме завдяки часопису "Стара Україна" вони ставали набутокм не лише нечисельних видатних науковців (нагадаємо принагідно, що на зібраннях осередка були присутні не більше, ніж 12 вчених), а й широкої зацікавленої громадськості. Привертають увагу також спроби бібліографічної комісії оперативного інформувати суспільство про свої засідання в розділі "Хроніка" (на жаль, надто обмежені в обсязі). І ще одне – імена В. Дорошенка, І. Кревецького, І. Огієнка, І. Калиновича (а саме вони були авторами переважної більшості матеріалів книгознавчого та бібліографічного спрямування) гідно представили тогочасну наукову школу української бібліології на сторінках такого непересічного часопису, яким упродовж нетривалого часу свого існування була "Стара Україна".

У 1937 р. Українське товариство бібліофілів, що діяло у Львові та згуртовувало численних аматорів книгознавчих досліджень і колекціонерів друкованих раритетів, звернулося до бібліографічної комісії НТШ з пропозицією об'єднати наукові та організаційні зусилля (а також, зрозуміло, і кошти) та започаткувати випуск спільного книгознавчого часопису. На об'єднаних засіданнях бібліографічної комісії та Українського товариства

бібліофілів 17 грудня 1936 р. та 1 січня 1937 р. було остаточно залагоджено всі організаційні питання, обрано назву видання – "Українська книга", оскільки в центрі багатограних досліджень історичної та бібліографічної тематики завжди були саме українські друки різних періодів, друкарень, змісту та ін. Книгознавці Галичини небезпідставно сподівалися, що новостворений часопис певною мірою заповнить прогалину, яка утворилася в українській фаховій періодиці після закриття "Бібліологічних вістей", сприятиме подальшому розгортанню ґрунтовних "навколоскнижкових" дослідів та широкому оприлюдненню їх результатів.

Адміністративними проблемами "Української книги" опікувалося львівське видавництво "Ізмарagd", що вирішувало всі фінансово-організаційні питання, а також дбало про художнє оформлення та друк кожного числа часопису. Очолив редакцію видання молодий талановитий науковець Є.-Ю. Пеленський, який виявляв неабиякі здібності та хист у різних сферах української культури – літературознавстві, бібліографії, бібліотечній справі, книго- та пресовиданні. Залучення саме цього вченого до роботи редактора книгознавчого часопису не було випадковим: зацікавлення книгою та глибока наукова розробка її різноманітних аспектів супроводжували Є.-Ю. Пеленського усе життя. Ще студентом у 1927 р. він почав працювати у книгозбірні Національного музею, очолюваного визначним книгознавцем І. Свенціцьким, під керівництвом якого упорядковував та описував рідкісні українські стародруки XVI–XVIII ст. та унікальні рукописи; упродовж тривалого часу збирав матеріали для ґрунтовного власного дослідження "Бібліографія української бібліографії" (1934 р.), що отримало схвальну оцінку визначних бібліографів та істориків – В. Дорошенка, І. Огієнка, П. Зленка і сприяло зближенню науковця з колом вчених НТШ; в осередку прилучився до діяльності бібліографічної комісії, де став спочатку її секретарем, а згодом – заступником голови. Надзвичайна працездатність, загалом притаманна Є.-Ю. Пеленському, надавала йому можливість поєднувати власну плідну наукову працю та організаційно-видавничу діяльність у редакції часопису "Українська книга", що, безперечно, позитивно позначилося на змісті видання, різноманітності тематики опублікованих матеріалів та авторитетності залучених авторів. Значний видавничий досвід – а на той час Є.-Ю. Пеленський був працівником пластового журналу "Молоде

життя" (1924–1927 рр.), постійним співробітником "Літературно-наукового вістника" (з 1928 р.), засновником і одним з редакторів літературно-мистецького місячника "Дажбог" (1930–1934 рр.), протягом 1934–1937 рр. вів щотижневу рубрику "Література і мистецтво" в газеті "Новий час" – все це, на нашу думку, також сприяло неабиякому успіху редактора новоствореного періодичного видання. Є.-Ю. Пеленський очолював редакцію "Української книги" упродовж усього часу її існування – від 1937 р. і до останнього, "краківського" номера, що побачив світ у 1943 р. на чужині.

Загалом у Львові спільними зусиллями бібліографічної комісії НТШ та Українського товариства бібліофілів було підготовлено та випущено у світ у 1937–1938 рр. по десять чисел часопису, у 1939 р. – лише один зшиток; опрацьовані редакцією ще два не з'явилися до громадськості внаслідок загальновідомих історичних обставин вересня 1939 р., що призвели до несправедливої заборони діяльності такого авторитетного осередку, як НТШ, та неаргументованого призупинення його багатоаспектної видавничої праці, зокрема й випуску численних періодичних видань. Є.-Ю. Пеленський пізніше зробив спробу відновити публікацію "Української книги" у Кракові, де діяло Українське видавництво, – чи не єдиний потужний осередок, що під час Другої світової війни провадив активне і наполегливе національне книго- та пресовидання, – однак реалії тогочасного наукового життя були доволі несприятливими, а тому вдалося опублікувати матеріали лише двох його річників (за 1942 та 1943 рр.).

Не можна не зауважити, що фактично від перших днів свого заснування "Українська книга" не лише перетворилася на головний друкований орган для всіх науковців НТШ, дотичних до проблем дослідження національних книжкових набутків, а й викликала широкі зацікавлення галицької громадськості, завжди небайдужої до непересічних явищ культурного життя. Дійсно, програма, заявлена редакцією часопису у його першому числі, була вельми насиченою та широкою. Вона передбачала, зокрема, ґрунтовне висвітлення таких актуальних на той час проблем, як історія української рукописної та друкованої книги і преси; виготовлення і поширення книжкової продукції; стан тогочасного книговидання; створення бібліографічних покажчиків з поодиноких питань, ведення поточної західноукраїнської бібліографії; історичне і сучасне бібліотекознавство; бібліофільство;

мистецтво книги. Планувалось також вміщувати й "книгознавчу всячину" – невеликі за обсягом замітки, дискусії, відомості про книжкові курйози, рецензії на видання тощо. Безперечно, такі матеріали були цікавими і для бібліографів, дослідників книги, і для пересічних читачів, що не оминали своєю увагою цей спеціалізований книгознавчий часопис.

Редакція "Української книги" спільно з бібліографічною комісією НТШ доклала чимало зусиль, щоб належним чином втілити у життя попередньо проголошену програму. Всі статті, бібліографічні матеріали, огляди вміщувалися у тих рубриках, до яких вони належали за змістом: "Історичне книгознавство", "Бібліотекознавство", "Мистецтво книги", "Бібліографія", "Книжкова справа в сучасному", "Нові видання", "Рецензії" та ін. Так, історію української рукописної та друкованої книги і преси представляли ґрунтовні наукові дописи "З історії книги у Львові. Рукописна книга до XVI ст.", "Каталог бібліотеки Львівської Ставропігії з 1619 р." І. Крип'якевича (1937, ч. 1; 1937, ч. 7–8), "Друкарня П. Куліша" С. Єфремова (1937, ч. 9–10), "Галицькі рукописи XV–XVI ст." Б. Бучинського (1938, ч. 2), "Українська друкарня Карла XII" Є.-Ю. Пеленського (1938, ч. 4), "Основа" (1861–1862)" А. Животка (1938, ч. 3, 4, 5), "В справі Івана Федорича: з приводу двох видань у Ленінграді та Львові" В. Січинського (1938, ч. 5), "Перша спроба ("Книгарь")" В. Короліва-Старого (1937, ч. 2) та чимало інших; до актуальних проблем стану тогочасного книговидання, виготовлення та особливо поширення друкованої продукції були дотичні оригінальні публікації "Розвиток українського друку в XIX–XX ст. у цифрах" В. Дорошенка (1937, ч. 1), "Чи можна в нас говорити про книжки?" М. Рудницького (1938, ч. 2), "Книжна справа на Наддніпрянщині 1938 р." Є.-Ю. Пеленського (1939, ч. 1), "Книжкова продукція в Галичині за 1938 р." Б. Романенчука (1938, ч. 1) та ін. (принагідно зауважимо, що їх де-що менше, ніж дописів на загалом традиційну для бібліографічної комісії історичну тематику); низка матеріалів висвітлювали історичне та сучасне бібліотекознавство – це передусім фундаментальний цикл "Українські приватні бібліотеки" П. Зленка з окремими частинами "Звістки про бібліотеки в княжі часи" (1937, ч. 1), "Бібліотеки українського духовенства" (1937, ч. 2), "Бібліотека митрополита Ст. Яворського" (1937, ч. 3), "Бібліотека Теофана Прокоповича" (1937, ч. 6), "Бібліотеки гетьманів" (1937, ч. 9–10), "Бібліотека Івана Лу-

кашевича" (1938, ч. 2), що містили бібліографічний опис друків з бібліотек української козацької старшини, а також "Статистичний і предметний каталог як засіб наблизити книжку до читача" С. Сірополка (1939, ч. 1), "Бібліотечна педагогіка" Л. Биковського (1938, ч. 2), "Бібліотека Якова Марковича" В. Дорошенка (1937, ч. 9–10). І ще фундаментальні – "Книгознавство" Л. Биковського (1939, ч. 1), "Василь Анастасевич як бібліограф і книголюб" С. Сірополка (1937, ч. 3), "Ідея українського журналу у Шевченка" С. Єфремова (1937, ч. 3), "Українська літературна летопись": перший український книгознавчий журнал" Є.-Ю. Пеленського (1938, ч. 1). Безперечно, ці та інші непересічні дослідження, які побачили світ на сторінках "Української книги", відзначалися різноманітністю тематики та глибиною опрацювання наукових проблем, широко висвітлювали передусім визначні здобутки членів бібліографічної комісії НТШ (принагідно зауважимо, що майже всі статті перед публікацією отримували схвалення науковців на засіданнях осередка). Чимало матеріалів, які були вперше опубліковані в часописі "Українська книга", увійшли пізніше до складу видань оригінальної серії "Українська книгознавча бібліотека", засновником і редактором якої був Є.-Ю. Пеленський.

Головною темою часопису "Українська книга" була, без сумніву, бібліографія як з теоретичного боку, так і з огляду на її практичні аспекти. Якщо у числі 1 за 1937 р. вміщено лише короткий огляд "Нові видання", то вже з числа 2 видання почало систематично вести поточну бібліографію. Автором-укладачем її був визначний галицький науковець Б. Романенчук, який обліковував за галузями знань усі українські друки, що побачили світ на західноукраїнських землях, а також у країнах з чисельною українською діаспорою, зокрема, в Канаді та США. Матеріали Б. Романенчука досить добре систематизовані: описи книг розміщені за тематичними розділами, а в межах кожного розділу – за алфавітом. Зауважимо, що якщо спочатку описи окремих видань містили лише загальні відомості (ім'я автора, назву, місце і час друку, формат, обсяг та ін.), то пізніше до них додалися дані, необхідні для покупця (друкарня, ціна тощо). Усі друки, що входили до змісту покажчика визначного дослідника, були описані на основі примірників, які автори та видавці з власної ініціативи надсилали до редакції часопису "Українська книга". З кожним числом видання їх ставало щораз більше

(так, у числі 1 за 1937 р. описано 35, у числі 3 – вже 49, а у числах 4–5 – 126 назв). Однак це все ж не гарантувало вичерпної повноти створених Б. Романенчуком бібліографічних переліків, а тому змушувало редакцію "Української книги" неодноразово звертатися до авторів, видавців та видавництв з проханням інформувати про випущені книги. Бібліографічні огляди публікувалися у кожному числі "Української книги", а в останніх номерах 1937 та 1938 рр. укладач зробив спробу підбити загальний підсумок стану книговидавання, проаналізувати діяльність численних видавництв та друкарень, що діяли на західноукраїнських землях.

З теоретичних бібліографічних досліджень увагу привертають передусім сумлінно опрацьовані "Бібліографія В. Стефаника" Б. Романенчука (1937, ч. 3, 4–5, 6), "Бібліографічний показник віршів про І. Котляревського" Т. Пачовського (1939, ч. 1) та особливо "Русалка Дністрова. Матеріали до бібліографії" Є.-Ю. Пеленського (1937, ч. 6, 7–8), яка переконливо засвідчує широту і масштабність бібліографічних розробок визначного вченого.

Поряд з непересічними науковими дослідженнями у часописі широко публікувалися матеріали, що висвітлювали життя книгознавчих установ, які проводили велику практичну роботу, пов'язану з розповсюдженням книги серед різних прошарків українського населення Галичини (майже у кожному числі – рубрика "З життя книгознавчих установ"), численні рецензії на нові книжки західноукраїнських видавництв. Редакція "Української книги" організувала роботу таким чином, щоб жодне нове видання, про яке повідомлялося у відділі "Бібліографія", не залишилося без рецензії чи хоча б анотації. Так, упродовж 1937–1939 рр. у рубриках "Нові видання" та "Рецензії" було проаналізовано 55 праць з питань книгознавства, бібліофілства, теорії книжкової справи, більше 40 матеріалів (рецензій, відгуків, анотацій) підготував до друку головний редактор часопису Є.-Ю. Пеленський.

Друкувався часопис на високоякісному папері, тексти статей вдало доповнювали й унаочнювали численні ілюстрації. Чимало з них були дійсно унікальними – це оправи та палітурки рідкісних рукописних книг, заставки, кінцівки й ініціали українських стародруків XVI–XVIII ст., зразки мініатюр з давніх видань та ін. Цікавим є також художньо-технічне оформлення обкладинки часопису, яке привертає увагу своєю оригінальністю та підкреслює його тематичне поєднання з книгою. Вдало виділені заголовки статей, інших

матеріалів, загалом виразним та неординарним можна вважати komponування шпальт. Усе це у сукупності підносило культуру "Української книги", вирізняло її з-поміж інших, на жаль, менш ошатних періодичних друків НТШ, викликало увагу читачів та заохочувало їх до ознайомлення з опублікованими непересічними за змістом матеріалами.

Варто наголосити, що часопис "Українська книга" був тісно пов'язаний з усіма відомими українськими книгознавцями. У непростих умовах 30-х рр. ХХ ст., коли на теренах Радянської України книгознавство як наука (а особливо українознавчі бібліологічні дослідження) були заборонені, спеціалізоване видання бібліографічної комісії НТШ підтримувало престиж національної науки про книгу та її високий, дійсно європейський науковий рівень. "Українська книга" об'єднала в ті часи всіх українських дослідників, незалежно від місця їх проживання, адже на її сторінках були опубліковані ґрунтовні статті чи невеликі за обсягом дописи різноманітної тематики не лише членів бібліографічної комісії НТШ (В. Дорошенка, Є.-Ю. Пеленського, І. Крип'якевича, М. Возняка, М. Деркача та ін.), а й представників Українського товариства бібліофілів у Львові (В. Романенчука, В. Короліва-Старого, Т. Пачовського), Українського товариства прихильників книги у Празі (імена Л. Биковського, С. Сірополка, приміром, склали честь будь-якому книгознавчому часопису Європи), а також поодинокі (на жаль) матеріали тих, хто входив до складу бібліографічної комісії Всеукраїнської Академії наук (зокрема С. Єфремова, П. Зленка та ін.).

Власне, високоавторитетний талановитий авторський склад дописувачів часопису, на нашу думку, і забезпечував різноманітність тематики (адже у кожного науковця була "своя" тема, свій пріоритетний напрям книгознавчих досліджень – згадаймо хоча б оригінальний цикл статей П. Зленка під спільною назвою "Українські приватні бібліотеки"), глибину опрацювання обраної проблеми, переконливість аргументації та ґрунтовність висновків. Зусилля, що їх наполегливо докладали засновники часопису "Українська книга", – бібліографічна комісія НТШ, Українське товариство бібліофілів у Львові, колектив редакції на чолі з ініціативним Є.-Ю. Пеленським, – зрештою, увінчалися належним успіхом – неординарним, цікавим для читачів (і дослідників-бібліологів, і пересічних аматорів національної друкованої продукції) виданням, яке переконливо засвідчило стрімкий розвиток української книго-

знавчої думки, сприяло об'єднанню науковців різних регіонів України, а також тих дослідників, що перебували за її межами, націлило вчених на багатоаспектне вивчення українських книжкових набутків.

Варто зауважити, що як для НТШ загалом з його чисельною низкою авторитетних наукових збірників, серій, оригінальних періодичних видань, а ще публікацією окремих фундаментальних праць видатних вчених, так і для бібліографічної комісії видавнича діяльність виявилася, без перебільшення, пріоритетним напрямом роботи. Без сумніву, для дослідників усіх без винятку галузей знань важливо довести результати своїх розробок до широких кіл зацікавлених читачів, ознайомити їх з отриманими здобутками. Однак для книгознавців, бібліографів (окрім, зрозуміло, оприлюднення зробленого) не менш (а, можливо, навіть і більш) вагомим є суспільний резонанс, адже лише тоді, коли громадськість усвідомлює, якими неocenними книжковими багатствами вона володіє, як ґрунтовно відображені в них досягнення української наукової думки, культурні цінності нації, можливий поступ вперед, перехід до нового етапу цивілізаційного розвитку.

Власне, саме тому ще на першому своєму засіданні у листопаді 1909 р. бібліографічна комісія НТШ чітко сформулювала наступні відповідальні завдання: невідкладно започаткувати видання серії ґрунтовних наукових досліджень членів осередку та налагодити випуск спеціалізованого часопису для широкого інформування всієї української книгознавчої громадськості і зацікавлених читачів-аматорів бібліологічних досліджень.

Якщо перше завдання невдовзі було успішно виконано і у тому ж таки 1909 р. та у подальшому були опубліковані сім томів серії "Матеріали до української бібліографії" (т. 1, 2, 3 – фундаментальна праця І. Левицького "Українська бібліографія Австро-Угорщини за роки 1887–1900"; т. 4 та 6 – оригінальні дослідження В. Дорошенка "Спис творів Івана Франка з додатком статей про нього і рецензій на його писання", а також "Гете в українських перекладах, переспівах та наслідуваннях: Спроба бібліографії з нагоди століття великого письменника"; т. 5 – непересічна, однак не завершена в повністю "Бібліографія українознавства за 1914–1923 рр. Історія України. Публікації в українській мові" І. Калиновича; т. 7 – суспільно важливі в контексті часу "Матеріали до бібліографії січових стрільців" І. Шендрика – всі ці праці ставали після публікації дійсно визначними явищами

української бібліології), то періодичне видання бібліографічної комісії внаслідок несприятливих обставин (суспільно-історичних – на західноукраїнських теренах загалом та організаційно-фінансових – у НТШ зокрема) побачило світ лише у 1937 р. і мало промовисту назву "Українська книга", наголошуючи, що в центрі всіх досліджень галицького наукового осередка була передусім національна книжкова продукція в контексті культурно-історичного розвитку українського суспільства, її минуле та сучасне. Висококваліфікований авторський склад (а, окрім відомих вчених, членів бібліографічної комісії НТШ, з часописом співпрацювали майже всі визначні українські книгознавці того часу), наполеглива робота редакції на чолі з ініціативним Є.Ю. Пеленським забезпечили найширшу тематику бібліологічних публікацій, ґрунтовність опрацювання обраної теми, докладність аргументації та повноту висновків, зрештою, піднесли "Українську книгу" до рівня найавторитетнішого національного спеціалізованого видання кінця 30-х рр. ХХ ст., помітного серед споріднених європейських часописів. Безперечно, журнал "Українська книга" був одним з вирішальних чинників розбудови української культури у тогочасних умовах. Він відіграв важливу роль у вихованні читачів, прилученні їх до повноцінного духовного життя через любов до книги, пропагування національних традицій книговидавництва та книговикористання.

Вагомим був і науковий доробок дослідників осередка, що побачив світ на сторінках й інших збірників і часописів НТШ, передусім "Літературно-наукового вістника" та "Старої України". Все це переконливо засвідчує пріоритетність видавничої діяльності для бібліографічної комісії НТШ, усвідомлення науковцями осередка суспільного значення своєї праці.

1. Аксиоми для нащадків: Українські імена у світовій науці. – Л.: Меморіал, 1992. – 544 с.
2. Історія Наукового товариства ім. Шевченка: 3 нагоди 75-річчя його заснування: 1873–1948. – Нью-Йорк; Мюнхен, 1949. – 204с.
3. Кубійович В. Нарис історії Наукового товариства ім. Шевченка (1873–1949). – Львів, 1991. – 53 с.
4. Кучер Р. Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові: Два ювілеї. – К.: Наукова думка, 1992. – 182 с.
5. З історії Наукового товариства ім. Т. Шевченка: Зб. доп. і повідомл. наук. сесії і конф. НТШ у Львові. – Л., 1997. – 320 с.

6. Наукове товариство ім. Т. Шевченка і українське національне відродження. – Львів, 1992. – 221 с.
7. 125 років Наукового товариства ім. Т. Шевченка: Зб. наук. праць і матер., присвячених ювілею товариства. – Львів: Вид. центр НТШ, 2001. – 388с.
8. Гуменюк М.П. Бібліографічна діяльність І. Калиновича // Жовтень. – 1960. – № 6. – С. 152–157.
9. Збірник на пошану Зенона Кузеля / За ред. В. Янева. – Париж, 1962. – 73 с.
10. Іван Омелянович Левицький: Зб. наук. праць / За ред. Л. І. Ільницької. – Л., 2002. – 204 с.
11. Іван Раковський: Життєписно-бібліографічний нарис. – Львів, 2004. – 223 с. – ("Визначні діячі НТШ").
12. Качкан В. "Реальні образи сумної правди" (І. Кривецький – історик, критик, бібліограф, пресо- і книгознавець) // Збірник праць Науководослідного центру періодики Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. – Львів, 1998. – Вип. 5. – С. 398–414.
13. Бібліотека Наукового товариства ім. Шевченка: Книги і люди: Матер. Круглого столу. – Львів, 1996. – 226 с.
14. Бутрин М. "Матеріали до української бібліографії" в бібліографічній діяльності НТШ// Поліграфія і видавнича справа. – 1997. – Вип. 32. – С. 185–188.
15. Бутрин М. Розвиток Української бібліографії в Галичині у 1920–1930-ті роки// Записки НТШ. Праці історично-філософської секції. – Львів, 1997. – Т. 233. – С. 261–263.
16. Ільницька Л. І. Україніка НТШ як джерело національної бібліографії// Бібліотека Наукового товариства ім. Шевченка: Книги і люди: Матер. Круглого столу. – Львів, 1996. – С. 67–77.
17. Ільницька Л. І. Українознавча бібліографія в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка у Львові (1885–1939): Друковані й архівні матеріали// Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. – Львів, 1994. – Вип. 4. – С. 165–178.
18. Колосовська О. Кирилична стародрукована книга у дослідженнях галицьких учених// Наукові праці Нац. б-ки України ім. В. Вернадського. – К., 2003. – Вип. 10. – С. 7–36.
19. Від редакції // Стара Україна. – 1924. – Ч. 1. – С. 2–3.
20. Запаско Я., Мацюк О., Стасенко В. Початки українського друкарства. – Львів: Центр Європи, 2000. – 224 с.
21. Тимошик М. С. Історія видавничої справи. – К.: Наша культура і наука, 2003. – 496 с.
22. Крип'якевич І. Мемуари українців XVI–XVIII ст. // Стара Україна. – 1924. – Ч. 9–10. – С. 126.
23. Головата Л. В. "Стара Україна": бібліологічний аспект // Бібліотека Наукового товариства ім. Шевченка: Книги і люди: Матер. Круглого столу. – Львів, 1996. – С. 119–123.

Шевченко Н. П.,

асп.

УДК 087.5(82-93):316.647.8

Гендерні стереотипи та способи їх подолання (на матеріалі літературно-художніх видань для дошкільнят)

На матеріалі літературно-художніх видань для дошкільнят авторка розглядає процес формування гендерно-рольових стереотипів та способи їх подолання.

Ключові слова: гендерні стереотипи, видання для дошкільнят.

In article is considered process of formation and ways of overcoming of gender stereotypes on a material of literary editions for preschool children.

Key words: gender stereotypes, editions for preschool children.

Від самого народження дитина потрапляє в соціальне оточення, яке нав'язує їй безліч стереотипів статево-рольової поведінки. Маля постійно чує від своїх батьків, вихователів: "Це не гарно, це не личить дівчинці (хлопчикові)"; "Не плач, хлопчики не плачуть!"; "Не бийся, ти ж – дівчинка!" З першими проявами усвідомлення себе представником певної статі дитина зв'язує це з цілою низкою ознак: одягом, правилами поведінки, проявами почуттів (чи заборобою). На природні диференціально-психологічні відмінності між статями, які, безперечно, мають місце, накладаються моделі чоловічих і жіночих ролей, що існують в суспільній свідомості, часом не маючи нічого спільного зі справжньою психофізіологічною природою статі.

Предметом даного дослідження є розгляд процесу формування гендерних стереотипів та способи їх подолання. А об'єктом – сучасні літературно-художні видання для дошкільнят (до 6 років).

Відомим явищем в дослідженні процесу структурування гендерних стереотипів є праця Е. Маккобі та К. Джеклін "Психологія статевих відмінностей" [1], яка стала своєрідною революцією в психології статевих ролей. На величезному фактичному матеріалі автори довели, що не існує суттєвих фундаментальних вроджених відмінностей в психологічних особливостях чоловіків та жінок в багатьох галузях, де раніше ці відмінності визнавалися; тих відмінностей, що існують у маленьких дітей, не досить, щоб обґрунтувати традиційну нерівність гендерних ролей.

Закордонні автори, ретельно проаналізувавши дослідження про ступінь активності хлопчиків та дівчаток у їхніх намаганнях досягти поставленої мети і домінантності, теж заперечують наявність психологічних відмінностей в цих галузях, стверджуючи, що дівчатка менш активні у своїй діяльності, ніж хлопчики, але сфери їхньої активності можуть відрізнятися одна від одної [2].

Феномену "зникаючої обдарованості" дівчаток під час їхнього дорослішання присвячені дослідження московського психолога Л. В. Попової [3; 4]. На основі конкретних соціологічних досліджень, наукових узагальнень вона робить висновок про те, що орієнтованість дівчаток в процесі соціалізації на обслуговування сім'ї деякою мірою програмує їх занижений соціальний статус в майбутньому. В статті "Гендерна соціалізація в дитинстві" Л. В. Попова детально аналізує процес конструювання статевих відмінностей дітей. На проаналізованому матеріалі авторка переконливо показує, що "конструювання гендерних компонентів особистості відбувається протягом всього дошкільного віку" [4, 46].

Значний внесок у вивчення й розвиток теорії стереотипізації зробив відомий російський учений І. С. Кон [5]. Практично в усіх його вагомих дослідженнях присутня проблема соціокультурних стереотипів.

Нині активно вивчається й досліджується стан сучасної навчальної й художньої літератури для дітей щодо наявності гендерно-рольових стереотипів та їх впливу на свідомість дитини. Застосовуються навіть такі методи подолання стереотипів у малюків, як казкотерапія

(вигадування дітьми власної казки та її корекція психологом).

Стереотип. Теорія стереотипізації з'явилася після виходу в світ книжки американця Уолтера Ліппмана "Громадська думка" (1922), яка і ввела в наукову термінологію поняття "стереотип". "Стереотип, – писав У. Ліппман, – це упереджена думка, яка рішуче керує усім процесом виховання. Він маркує певні об'єкти як знайомі, так і не знайомі. Тому ледве знайомі здаються добре знайомими, а не знайомі чужими. Він оперує знаками, які можуть варіювати від істинного індексу до невизначеної аналогії" [6, 50].

Світ, який людям треба пізнати, й світ, який вони знають, – часто дві зовсім протилежні речі. На думку Ліппмана, суспільство знайшло вихід з цієї проблеми у використанні стереотипів – сталих та економних змістових форм існування масової свідомості, яка оперує світом та у світі. Коріняться вони дуже глибоко не тільки в масовій, а й в індивідуальній свідомості. Їх ніхто не вигадав і не запроваджував, як і багато чого в світі людей, вони виникли із суспільної потреби в них. Вони завжди однозначні, хоча реальна поведінка людини багатогранна. Часто стереотипи перетворюються в забобонність, якщо хочете – в міф.

Механізми створення стереотипів та їхньої взаємодії не такі вже й складні, і автор (Ліппман) описує їх у такий спосіб: "Людський розум – це плівка, яка реєструє раз і назавжди кожне враження, яке отримує. Людський розум нескінченно й постійно творить. Картинки, що виникають і поєднуються, загострюються тут, збираються тут, оскільки ми робимо їх більш складними, ніж наші власні. Вони не лежать нерухомо перед лицем розуму, але переробляються поетичним чином у наші особисті висловлювання... Роблячи це, ми персоніфікуємо якості й драматизуємо відносини" [6, 103].

Стереотип – психологічний феномен внутрішнього світу людини, який поєднує: фрагмент реальності, її особистісне світосприйняття, її оцінку певною соціальною групою та міжгрупову взаємодію в цьому фрагменті реальності (або з приводу нього). У формуванні соціального стереотипу беруть участь такі мисленнєві процеси, як генералізація, схематизація, категоризація та казуальна атрибуція (причинно-наслідкове пояснення об'єктивної реальності). Але його зміст обумовлений конкретним історичним соціокультурним середовищем, яке виділяє основні, значущі характеристики об'єкту й пропонує

вже готові способи стереотипізації явища. Все це говорить про те, що стереотип – складне соціально-психологічне явище з власною структурою та відповідними функціями.

В 50–70 рр. минулого століття тривала дискусія щодо самого феномену стереотипу: стосовно того чи є він знанням, чи істинна його конструкція, чи можна вважати стереотип результатом мисленнєвої діяльності чи стереотипізації. Відомий дослідник П. Н. Шихірев у своїх працях [7; 8] виділяє роботи У Ліппмана, К. Юнга, Оллпорта, Яходи, Ла Віолета та Сільвера, а також відомі емпіричні дослідження під керівництвом Райса, Клайнберга, Хайдера та Беррі в США, які зробили вагомий внесок в осмислення даної проблеми. Дослідження Тажфела та Дуаза у Західній Європі довели протирічність даного феномену. Стереотип не є упередженням, але не можна говорити про його істинність, тому що суб'єкт додає власні уявлення, використовує власний життєвий досвід. Соціальні стереотипи – результат цілої низки складних мисленнєвих процесів і впливу негативних особистісних факторів: інтелектуальних лінощів, нерозв'язності логічного мислення, економії енергії.

70–80-ті рр. – час емпіричних та прикладних досліджень. Увага, яку приділяли вчені та дослідники [9] окремим першочерговим завданням, довгий час дозволяла обходити ряд принципових теоретичних питань, що пов'язані з проблемою розмежування понять "соціальний стереотип" та "соціальна установка". Вивчення цих феноменів не дало остаточної відповіді на запитання: чи є вони незалежні один від одного? На даний час існує три полярні точки зору:

1. Установка – психологічна основа, зміст стереотипу (Тажфел, Шихірев, Мурадян) [10].

2. Стереотип – лише змістовний та оціночний когнітивний та афективний аспект установки, але установка – це ще й демонстративна поведінка, властивість відстояти, готовність втілити власні уявлення в реальних ситуаціях (Лап'єр).

3. Стереотип та установка мають певну структурну та функціональну схожість, але є окремими незалежними одне від одного феноменами (Реймерс) [11].

На сьогодні всі три точки зору мають право на існування. Проте варто зазначити, що існує низка принципових відмінностей між соціальним стереотипом та установкою: це найперше відмінності у дефініціях та у функціях. У визначенні установок робиться акцент на посередницькій ролі, проміжному становищі установки, розгляду її як ланки,

що об'єднує потреби суб'єкта та соціальну ситуацію. Стереотип розглядається як один із специфічних способів віддзеркалення дійсності, підкреслюється складність феномену, його незалежність від дійсності.

Гендер. Категорія "гендер" була введена в соціальну науку в кінці 60-х років минулого століття. Дослідники, що працювали в даній галузі, зіткнулися з необхідністю відділити соціальні та природні детермінанти формування людини, їх участь у соціалізації особи. На грані природи й культури виникає гендер – соціальна стаття. Уперше термін "гендер" саме в понятті соціальної статі ввів у науковий обіг американський психоаналітик Р. Столлер. У своїй праці "Стать і гендер: про розвиток мужності й жіночності" [12] він зазначає, що гендер – це поняття, яке базується на психологічних і культурних характеристиках, незалежних від тих, які складають і пояснюють "біологічну стаття".

Російська дослідниця І. Халєєва [13] називає гендер "міждисциплінарною інтригою", в якій сплітаються багатовимірні наукові знання про людину, не тільки про її біологічну, а й соціальну й культурну специфіку, інтригу як сукупність обставин, подій, в центрі яких перебуває людина.

Гендерні стереотипи є своєрідною вказівкою обом статям на їхнє призначення у суспільстві, на те, як їм жити та діяти в ньому. Замислимося, чому так мало змінюються стереотипні уявлення про чоловіків та жінок не тільки протягом людського життя, а й кількох поколінь. З одного боку, саме ця стійкість, неприйнятність корекції полегшує процес ідентифікації зі статевими ролями, дає відчуття причетності до певної статевої групи. З іншого, люди сліпо слідує цим приписам та шаблонам попри те, що їх ігнорування могло б змінити їхнє життя на краще. Гендерні стереотипи мають складну структуру і поєднують у собі щонайменше чотири компоненти: особистісні якості, які вважають чоловічими або жіночими, типові для статі види діяльності, статевоспіввіднесені професії та соціальні ролі, а також оцінку зовнішніх даних.

Дослідниця І. С. Клецина [14] виокремлює кілька груп гендерних стереотипів. До першої належать стереотипи маскуліності-фемінності. У стереотипному уявленні маскуліності фіксуються "активно-творчі" характеристики, інструментальні риси особистості, такі як активність, домінантність, впевненість у собі, агресивність, логічне мислення, здатність до лідерства. Фемінність, нав-

паки, вбачається як "пасивно-відтворююче начало", що проявляється в експресивних особистісних характеристиках, таких як залежність, піклування, тривожність, низька самооцінка, емоційність. Маскулінні характеристики звичайно протиставляються фемініним, розглядаються як протилежні, взаємодоповнюючі.

Друга група гендерних стереотипів включає уявлення про розподіл сімейних і професійних ролей між чоловіками і жінками. Для жінок найбільш значущою соціальною роллю вважається роль домогосподарки, матері. Жінці передбачається перебування у приватній сфері життя – дім, народження дітей, на неї накладається відповідальність за взаємовідносини у сім'ї. У німецькій мові існує приказка про чотири "К", яка відображає стереотипне уявлення про соціальну роль жінки. Перекладається вона як "кухня, церква, дитина, плаття". Чоловікам передбачається включеність у суспільне життя, професійна успішність, відповідальність за забезпечення сім'ї. Найбільш значущими соціальними ролями для чоловіка є саме професійні, які можна окреслити двома "К" – "кар'єра" та "капітал".

Третя група гендерних стереотипів, за даними І. С. Кльоциної [14], визначається специфікою змісту праці. У відповідності з традиційними уявленнями передбачається, що жіноча праця повинна носити виконуючий, обслуговуючий характер, бути частиною експресивної сфери діяльності. Жінки частіше працюють у сфері торгівлі, медицини, освіти. Для чоловіків можлива творча та керована робота, їх праця визначається в інструментальній сфері діяльності.

Серед функцій стереотипу, що виправдовують його існування, варто виділити головну – закріплення інформації про однорідні явища, факти, предмети, процеси, людей тощо, це сприяє формуванню й закріпленню "Я-образу". Моральні гендерні стереотипи допомагають людям орієнтуватися в міжособистісних статевих стосунках і включають в себе:

- 1) стереотипи внутрішнього морального обличчя, тобто моральні норми, принципи й ідеали, якими мають керуватися люди в своїй повсякденності й які розрізняються залежно від статі людини. Від статі також залежить, якими моральними якостями має володіти та чи та людина для того, щоб відповідати ідеалу "справжнього" чоловіка чи жінки;
- 2) стереотипи моральної поведінки – чоловікам та жінкам приписується можливість, а часто навіть необхідність, чинити по-різно-

му в одних і тих самих ситуаціях, також існує стереотипне уявлення про вчинки, які не допустимі для представника певної статі;

3) стереотипи в сфері особистісних чи громадських стосунків – існують стереотипні уявлення про відмінності між чоловічою та жіночою дружбаю, коханням, а також вчинками, що провокують ці почуття [15].

Місце існування стереотипів – не реальність, а людське її сприйняття: випадковий факт, творча уява, бажання вірити – ось ці три елементи подробиці дійсності, до яких додається ще й інстинктивне ставлення. Отже, досить зрозуміло, що за певних обставин люди наскільки сильно піддаються вигадці, як і дійсності, і що в багатьох випадках вони допомагають створювати ці вигадки, у які самі потім вірять.

Стереотипи духовної діяльності людини передаються за допомогою мовних стереотипів, тобто певних нормованих мовних засобів, що позначають нормовані ситуації різних видів людської діяльності. Мовні стереотипи хоча й виникають у процесі формування стереотипів мислення, проте набувають самостійності, оскільки мовне вираження виявляється довговічнішим за зміст думки, яку воно репрезентує. Розвиток мовлення позначається взаємно протилежними тенденціями:

- тенденцією до вироблення фонду ustalених виразів (мовних стереотипів);

- тенденцією до подолання мовних стереотипів, що втратили сталістичну інформативність і перетворилися на штампи.

Моральні гендерні стереотипи формуються природним та штучним способами:

1) природний спосіб – в цьому випадку стереотип акумулюється в розрізненій індивідуальній та груповій досвід, віддзеркалює загальні, ті, що повторюються, властивості й особливості явищ – це неусвідомлена культурно-колективна переробка, яка пропонує існування надіндивідуального рівня переробки інформації, де процес протікає в межах культури й за її законами, до того ж, сам процес людина не відчуває. Цей процес віддзеркалює відповідні історичні національно-культурні форми громадської свідомості, що виражені у вигляді як наукового пізнання, так і життєвих уявлень. Іншими словами, соціокультурне середовище є однією із дієвих детермінант соціальних стереотипів;

2) штучний спосіб здійснюється через цілеспрямовану діяльність ЗМК, будь-який вид пропаганди, як на рівні свідомості, так і на рівні підсвідомих процесів.

Дане дослідження ми проілюструємо цитатами із сучасних літературно-художніх видань для дітей, які підтверджують гіпотези про те, що дитяча книжка відтворює гендерні стереотипи патріархальної культури. Мова книжкових видань віддзеркалює чітко виражені стосунки, центром яких є чоловік і які увічнюють другорядне місце жінки або ж взагалі виключають її присутність. Дитяча книжка нав'язує дитині переконання в тому, що чоловіки – це сильна стать (хоробра, смілива, непохитна і стійка, вперта, горда, агресивна, максимально відділена від батьківства й ніколи не демонструє свої почуття, активна і має творче начало), а жінки – слабка (але прекрасна, ніжна, добра, лагідна, чарівна, комунікабельна, поступлива, емоційна, працьовита і від природи хазяйка та мати, вона може бути хитрою, але обов'язково залежна від чоловіка).

Ці ролі: "бути чоловіком" чи "бути жінкою" присвоюються за належністю людини до певної статі і є установками очікування, які диктують чоловічу й жіночу норми поведінки, що прийняті в певному суспільстві. А щоденне спостереження за виконанням цих ролей з боку протилежної статі підтверджують дію існування стереотипів.

Так поступово у дитини формуються стійкі образи "справжніх" чоловіків та жінок, їхніх ролей та їхньої поведінки. Проте такого "хімічно чистого елементу" у світі не існує. Гендерні стереотипи кожен із нас усотує змалечку, соціолізуючись у лоні сім'ї, затику – у "великому світі". Комунікаційні процеси відіграють важливу роль у формуванні моральних гендерних стереотипів. Це, найперше, вербальна комунікація з іншими людьми, а також – безпосередній досвід з об'єктом настанови, "невербальна комунікація".

Соціальна норма, яка визнає владу і необхідність фізичної краси жінки, присутня мало не в кожній класичній казці про царівну – прекрасну, тендітну, слабку та залежну від волі батька. Таку, яку постійно потрібно рятувати, захищати та навчати. Якщо ж героїня за сюжетом є рятівницею та захисницею героя (наприклад, Герда з казки "Снігова королева", Еліза – "Дикі лебеді", Марійка – "Фініст – Ясний Сокіл"), то основною її силою є не фізична, як у чоловіків, а духовна – любов, терпіння, праця.

Не даремно існує приказка про те, що "для жінки сім'я – це друга робота". Відповідно до такого розмежування важливою умовою самореалізації для жінки вважається успішний і вчасний шлюб. Жінка, яка не створила сім'ю,

вважається невдахою, її називають "старою дівою". Чоловіка, який ніколи не одружувався, ніхто не назве невдахою, і для нього немає відповідного прізвиська. З іншого боку, успішність самореалізації чоловіка пов'язується з його кар'єрою, часто зі статусом в суспільстві. Такі стереотипи впливають на свідомість дитини, що тільки починає шлях в суспільному житті. Так, дівчатка часто ростуть з переконанням, що вони не можуть бути такими цінними працівниками в професійній сфері, як чоловіки, що впливає на самооцінку і певною мірою "виправдовує" той факт, що серед жінок дуже мало лідерських ролей.

Фінал більшості класичних казок однаковий, він уособлює "головну мету" жінки – заміжжя. Так формується стереотипна думка про те, що весілля – це єдиний засіб самореалізації жінки, і закріплюється логічний зв'язок між поняттями "дівчина" і "одруження". Наведемо кілька прикладів щасливого закінчення різних казок:

1) "А саме повз сад юнак їхав – багатий, вродливий та дужий. Побачив у саду яблука рум'яні, та й каже:

– Дівчата-красуні, котра з вас мені яблучко подасть, ту я й за дружину візьму.

Поквапилися сестри до яблуньки. А гілочки угору піднялися. Сестри намагаються їх збити – а листя в очі сиплеться. Хочуть зірвати – а гілки їм коси розплітають. Вони й стрибали, і підскакували – намарне, лише руки подряпали.

Підійшла Хаврошечка – і гілочки з яблучками до неї нахпалися. Пригостила вона юнака того, і він з нею одружився" [16, 11];

2) "В чашечці квітки жив ельф. Він дуже зрадив, побачивши Дюймовочку, й запропонував їй стати його дружиною, королевою ельфів та царівною квітів. Дюймовочка була щаслива!" [17, 18];

3) "Білосніжка мовчки терпіла всі приниження [від мачухи]. Тяжко працюючи, вона мріяла про те, що колись прийде прекрасний принц, забере її в свій палац, і вона житиме там у спокої та радості – далеко-далеко від жорстокої мачухи, від її лютих поглядів та криків. Білосніжка звеселяла себе цими надіями, коли витирала пил, мила підлогу або робила будь-яку іншу роботу. Завжди усміхнена, замріяна, вона з кожним днем ставала ще красивішою!" [18, 3].

Щоправда більшість казок, головними героями яких є чоловіки, теж закінчуються одруженням з королівнами. Тому може скластися аналогічна думка: головна мета чоловіка –

теж одруження. Проте варто звернути увагу на те, що наречені-королівни зазвичай даються героям в нагороду за вірну службу королю ("Золота гуска"), виконанні умови конкурсу ("Летючий корабель"), після врятування від смертельної небезпеки ("Котигорошко") чи просто, як додаток до всього королівства ("Кресало"). Тому було б хибним стверджувати, що обом статям через казку нав'язується однакове ставлення до одруження. Наведемо кілька цитат-фіналів:

1) "Тоді король звернувся до солдата:

– Кого ж ти хочеш узяти собі за дружину?

– Я не такий вже й молодий, тож віддайте мені старшу королівну.

Того ж дня і весілля справили. А після смерті короля солдат отримав усе королівство" [19, 10];

2) "І народ вибрав королем Іржика за його доброту і розум. А Золотоволоска стала його дружиною, і прожили вони довге і щасливе життя" [20, 10];

3) "Цар скликав усіх своїх підданих та й загадує: хто на своєму коні доскочить до вікна царівни і зніме з її руки персні, за того цар і віддасть дочку <...> На третій день Іванко дострибнув до вікна, поцілував царівну в солодкі вуста, зняв із пальця дорогий перстень і зник <...> Іванка вимили, розчесали, одягли в царські шати, і став він таким красенем, що батько й брати очам своїм не повірили. Справили весілля царівни й Іванка і влаштували бучний бенкет" [21, 16].

Соціокультурні даності, які оточують дитину із самого народження й сприймаються нею як незмінні та єдино правильні, часто не змінюються й протягом життя, бо людина бачить, що вони підтверджуються повсякденністю, а своїм дітям в процесі виховання знову ж таки передасть ті самі соціокультурні даності. Цей механізм забезпечує стійкість історичних епох.

З раннього дитинства дорослі намагаються виховати дівчаток такими ж хазяйновитими і слухняними, як їхні матері. Майже вся література наскрізь просякнута цією ідеєю. Наведемо кілька цитат:

1) "Біляночка була лагідна, все біля матері крутилася" [22, 1];

2) "А чим би тепер зайнятися? Щоб такого цікавого придумати? Може, – міркують [дівчатка], – допомогти мамі зі столу прибрати? Так і зробили, і при цьому навшпиньки ходять, майже пошепки розмовляють, між собою не сваряться, не сперечаються, стали ввічливі, виховані, аж мама не намилюється:

"от, хороші донечки. Якби ж вони завжди такими були!" [23, 26];

3) "Оленка мріяла, коли навчиться шити, пошити Каті [ляльці] шкільну форму, яку тепер носять школярки, джинси і куценку курточку" [24, 8]. Дочка наслідує матір: "Саме шиючи ляльці одержу, Оленчина мама так полюбила цю справу, що стала спочатку швачкою, а згодом і модельєром дитячого одягу" [24, 7].

Досить показовою щодо нав'язування гендерних стереотипів є казка Ш. Перро "Ріке-Чубчик" [25], в якій ми нарахували аж 6 стереотипів. Коротко про сюжет. Зав'язка казки: у королівстві народжуються принц (потворний, але розумний) та дві сестри-королівни (одна красива, як дурна; інша розумна, але потворна), проте всі вони отримують від чарівниці шанс стати щасливими в майбутньому, наділивши своїми чеснотами партнера (людину, яку покохають). Розвиток сюжетної лінії стрімкий. Розумний, але потворний принц Ріке закохується в красиву, але дурну королівну і дарує їй розум, вона ж йому – красу. Баланс досягнуто. Вони одружуються тільки після взаємного обміну. Отже, *стереотип № 1: Красуні не бувають розумними, а розумні жінки завжди не гарні:*

"Про досконалу красу старшої сестри говорили так само охоче, як про вроджений розум молодшої. Однак треба зазначити, що з віком усе більше проявлялися їхні недоліки. Молодша просто на очах робилася дедалі потворнішою. А старша – з кожною годиною щораз дурнішою <...> Молодша донька незважаючи на те, що молоді люди зазвичай віддають перевагу красивій зовнішності, мала великий успіх. Якщо спочатку всі погляди зверталися до красуні, то потім вона залишалася на самоті – гостям було куди приємніше розмовляти з розумною принцесою" [25, 6].

Стереотип № 2: Краса – це найголовніше для жінки:

"Адже краса [зовнішня] – це таке велике благо, що замінює нам усе інше, і той, хто має її, просто не може бути сумним" [25, 6] (такої позиції дотримувався молодий принц Ріке-Чубчик).

Стереотип № 3: Чоловік відчуває страх перед розумною жінкою:

"І ледве вона вимовила слова обіцянки вийти заміж за Ріке рівно через рік, як відчула себе зовсім іншою, ніж раніше. Вона легко і невимусно говорила з принцом і виявила в розумній розмові такий несподіваний блиск, що в Ріке-чубчика майнула думка: а чи не віддав він своїм обранцям більше розуму, ніж залишив собі самому..." [25, 7].

Стереотип № 4: Розумній жінці важко вийти заміж:

"Зрозуміло, що тепер у принцеси (коли вона стала дотепною і розважливою красунею) не було відбою від женихів, та ніхто не прийшовся їй до смаку – всі вони здавалися принцесі не досить розумними <...> Вона пригадала, що рівно рік тому дала слово Ріке-чубчикові вийти за нього заміж. А причина її чудової забудькуватості полягала в тому, що, даючи обіцянку, вона була ще дурною, і, отримавши в подарунок від принца розум, одразу ж викинула з голови всі колишні дурниці" [25, 7–8].

Стереотип № 5: Зовнішня краса для чоловіка – річ несуттєва:

"Принцеса поміркувавши про постійність у почуттях і велику скромність свого поклонника, про красу його душі і глибину його розуму, перестала помічати його потворність. Усі недоліки зовнішності Ріке-чубчика перестали для неї існувати, кажуть навіть, що вони обернулися для принцеси чеснотами – так у блиску зизуватих принцових очей вона побачила тільки вираз прекрасного кохання" [25, 9–10].

Якщо ситуація із цими молодятами є досить типовою та зрозумілою, то подальша доля розумної сестри-потвори прихована від читача. Варто зазначити, що "друга дочка при народженні виявилася дуже не красивою.

– Не треба плакати, пані, – сказала королівчарівниці. – В цієї принцеси буде стільки розуму, що недоліки її зовнішності зостануться ніким не поміченими" [25, 4–5].

Залишаючи королівну без змін, позиція автора незрозуміла, а казка здається незакінченою, однобокою. Чи досягла вона омріяного щастя – заміжжя? Чи, можливо, вона присвятила життя, приміром, науці, мистецтву тощо і теж була щасливою? Казка про це замовчує. Але стереотип № 6 нам підказує: розумна потвора не має шансів вдало вийти заміж, а отже, бути щасливою, реалізованою жінкою.

Пригоди персонажів-хлопчиків у сучасних дитячих виданнях подаються цікавішими, герої не обмежені в просторі, рухливі, активні та самостійні.

Суспільні моделі та норми існують не просто як система поглядів на норми статево-рольової поведінки. Вони виступають як соціальні очікування, вони відіграють активну роль в формуванні соціальної поведінки людини. Якщо реальна поведінка людини не збігається з нормами, то суспільство здійснює певний тиск на її свідомість або ж застосовує певні санкції.

У художній літературі це відображається у формі навішування ярликів. Так, у виданні "Енциклопедія для юних леді" на останній сторінці у вигляді застереження поданий перелік під назвою "Як зіпсувати собі життя" з однозначним висновком: "Користуючись цими порадами, дивись, яке майбутнє тебе чекає", а збоку ілюстрація баби Яги [26, 60].

Щоб уникнути неприємних переживань, дитина прагне задовольнити суспільні очікування, засвоюючи більш чи менш адекватні форми гендерно-рольової поведінки.

Сучасна література для дітей дає нам безліч прикладів штучного насаджування одного із найстійкіших і найпоширеніших гендерних стереотипів: "справжні чоловіки не плачуть":

"Мокру моркву заєць ніс

Чемному хлопчині,

А мені він не приніс,

Бо я плакав нині" [27, 7].

Нав'язування стереотипів відбувається настільки "природно", що здається, так обумовлено самою Природою. Відома американська дослідниця Сандра Бем [28] вважає, що таке враження складається від того, що діти дуже часто органічно сприймають, кодують і сортують інформацію про себе. Їхня поведінка – це результат навчання. Дорослі постійно тренують дітей (й одне одного), щоб вони вели себе, враховуючи будову своїх генеталій. Але поки "стать" є пріоритетом над іншими соціальними категоріями в процесі пізнання й вдосконалення навколишнього світу, ми приречені на те, що наша поведінка і особистісні характеристики визначається гендером.

Припустимо, що ми погоджуємося з тим, що гендерні стереотипи заважають дітям реалізувати себе в дорослому віці. Ми бачимо їх й намагаємося їм протистояти, але як виховувати дітей, коли інформаційне суспільство перенасичене стереотипними уявленнями та упередженнями? Як попередити формування гендерних стереотипів у малюків? Адже суспільство навчає всіх дітей однаково!

Сандра Бем пропонує дві стратегії. Перша – пояснити дітям розбіжності між статями, не користуючись традиційними для даної культури асоціаціями.

Відповідно до цієї стратегії найперше, що зменшить вплив гендерних стереотипів на дитину, – це зміна статево-рольової традиційної поведінки самих батьків. Наприклад, готувати їжу, купати дітей чи керувати авто можна по черзі. Також варто підкреслювати, що всі діти, незалежно від статі, можуть гратися ляльками чи машинками, носити одяг будь-

якого кольору, лазити по деревах чи малювати... Читаючи вголос книжку, можна на власний розсуд змінювати статі головних героїв.

Друга стратегія полягає в тому, щоб запропонувати дітям альтернативну чи "руйнуючу" схему, за допомогою якої вони змогли б по-іншому розшифрувати й інтерпретувати культурні поняття статей, замість того, щоб просто копіювати їх. Наприклад, вислів "дівчатка не грають у футбол" варто замінити на "деякі дівчатка не грають у футбол, так як твоя сестра Оля". (Адже існує жіноча футбольна збірна). Такий вислів допоможе дитині зрозуміти, що дві статі здебільшого дуже схожі між собою, а всі упереджені судження про статево-рольову відмінність варто розглядати як сумнівні. Під час прочитання книжки разом з дітьми варто обговорити культурні погляди та установки для чоловіків та жінок, що прийняті у суспільстві. Варто робити коментарі типу: "Як цікаво, автор цієї книжки вважає, що дівчаток завжди хтось повинен рятувати" тощо.

Сучасна ситуація цікава тим, що нині відбувається зміна багатьох існуючих до цього часу моральних гендерних стереотипів. Звісно, що ці стереотипи не можуть повністю зникнути. Але більшість із них вже не відповідає соціально-культурним умовам нового століття, які змінюються.

Життя вимагає від авторів говорити дітям правду, тому дівчатка беруть до рук молоток, будують з батьком шпаківню, ходять на риболовлю, відважно і сміливо йдуть по життю в штанцях. Ролі й образи хлопчиків більше законсервовані. Зрушення від патріархальних норм відбуваються надзвичайно повільно й однобоко. Лівова частка образів, якими апелює дитяча книжка (тексти і зображення), зашорені стереотипним світоглядом, яке нав'язує малюкові вже готові установки життя, норми і правила поведінки.

Зміна моральних гендерних стереотипів відбуваються тими ж двома шляхами, що й формування – штучним та природним.

Величезну роль в штучному способі змін відіграють ЗМК. Завдяки розвитку феміністичний рухів з'являються несексистські словники, створюються реклами, передачі, книги, навчальні програми тощо, в яких намагаються уникнути відображення закріплених типових образів чоловіка та жінки (жінка-домогосподарка, чоловік-бос). Також відбувається процес переробки дитячих підручників, книжок для домашнього читання. Мета цих змін – звільнити свідомість людини від тиску стійких уявлень, які в біль-

шості своїй уже не відповідають сучасній ситуації. А комунікаційні процеси здійснюють вирішальний вплив на формування, функціонування та зміни моральних гендерних стереотипів.

Як висновок варто наголосити: гендерні ролі не виникають одразу з народженням дитини, вони розвиваються в залежності від багатьох умов і факторів протягом людського життя. Цей розвиток має свої закономірності, протиріччя. Від нього залежить характер життєвого сценарію маленької людини, що росте, стиль життя і стратегії поведінки в різноманітних життєвих ситуаціях. Діти дуже легко й органічно сприймають, кодують і сортують інформацію про себе. Тому природно, що дівчатка хочуть бути красивими королівнами, а хлопчики – сміливим героями-переможцями, бо інших схем поведінки дитячі видання їм не пропонують.

Експерименти доводять [29], що читання книг, в змісті яких прослідковується гендерна стереотипізація, призводить до збільшення частки статево-типової поведінки в дитячих іграх, які є основою життєвих ролей. Така література дає хлопчикам "крила", а дівчаткам "коріння".

1. Maccoby E., Jacklin C. The Psychology of Sex Differences. – Stanford Univ. Press, 1974.
2. Tajflier H. Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychology. – Cambridge, 1981.
3. Попова Л. В. Некоторые тенденции в ценностных ориентациях девочек и мальчиков младшего подросткового возраста // Женщина в российском обществе. – 1996. – № 4.
4. Попова Л. В. Гендерная социализация в детстве // Гендерный подход в дошкольной педагогике: теория и практика. – Ч. I.
5. Кон И. С. Материнство и отцовство в историко-этнографической перспективе // Советская этнография. – 1987. – № 6; Кон И. С. Психология половых различий // Вопросы психологии. – 1981. – № 2; Кон И. С. Психология старшеклассника. – М., 1982.
6. Lippman Walter. Public Opinion. – New York; London: The Free Press. A Division of Macmillan Publishing Co., Inc. New York; Colier Macmillan Publishers, London, 1949. – 268 p.
7. Шихирев П. Н. Современная социальная психология США. – М., 1979. – С. 81–83.
8. Шихирев П. Н. Исследование социального стереотипа в американской социологии // Вопросы Философии. – 1971. – № 5. – С. 76–82.
9. Шихирев П. Н. Современная социальная психология в Западной Европе. – М., 1985. – С. 88–100; Шихирев П. Н. Исследование социального стереотипа в американской социологии // Вопросы философии. – 1971. – № 5. – С. 76–82; Ядов В. А. К вопросу о теории стереотипизации // Философские науки. – 1960. – № 2. – С. 59–68; Ядов В. А. Идеология как форма духовной деятельности общества / ЛГУ. – 1961. – С. 35–38.
10. Мурадян С. А. Гносеологический анализ проблем стереотипа: Автореферат. – Ереван, 1977. – С. 12–13.
11. Реймерс Н. Ф. Система потребностей человека // Прогнозное социальное проектирование. – М., 1994.
12. Иващенко О. В. Гендерна наукова перспектива: від світогляду до політики // Соціологія: Теорія, метода, маркетинг. – 1998. – № 6. – С. 80.
13. Халеева И. И. Гендер как интрига познания // Гендер как интрига познания: Сб. ст. – М., 2000. – С. 5.
14. Клецина И. С. Самореализация и гендерные стереотипы // Психологические проблемы самореализации личности. – Вып. 2. – СПб.: СПбГУ, 1998. – С. 188–202.
15. Величенко Е. А. Проблема изменения моральных гендерных стереотипов в рамках русской и западной типов культур. – <http://anthropology.ru/ru/texts/velichenko_ea/ruseur_10.html>.
16. Крихітка-Хаврихітка: Казка / Худ. С. Д. Кім. – Х.: ООО "Септима ЛТД", 2003. – 20 с.: іл.
17. Дюймовочка: Казка / Худ. Л. Якшис. – К.: Махаон-Україна, 2003. – 20 с.: іл.
18. Дизель В. Білосніжка та семеро гномів: Казка / Худ. К. Т. Лавро. – К.: Криниця, 2000. – 16 с.: іл.
19. Стопані черевички: Казка / Худ. Н. В. Стешенко. – Х.: Септима ЛТД, 2003. – 10 с.
20. Золотоволоска: Казка / Худ. Н. В. Стешенко. – Х.: Септима ЛТД, 2003. – 10 с.
21. Сивка-бурка: Казка / Худ. Л. Якшис. – К.: Махаон-Україна, 2005. – 16 с.: іл.
22. Брати Грімм. Біляночка та Зоряночка: Казка / Худ. М. Баликін. – К.: Махаон-Україна, 2002. – 20 с.: іл.
23. Пантилеев Л. Про Білочку й Тмарочку: Оповідання для дітей / Пер. з рос. В. Германа; Худ. Л. Ніколаєва. – К.: Махаон-Україна, 2003. – 48 с.: іл. – (Сер. "Малюкам про хороше").
24. Матвійчук С. Про Оленку, ляльку Катю, братика Василька, їжачка, білих мишей: Оповідання / Худ. Л. Кусай. – К.: Білий комірець, 2006. – 32 с.: іл.
25. Шарль Перро. Ріке-чубчик: Казка / Худ. В. Дорошенко. – Х.: Ранок, 2002. – 10 с.
26. Енциклопедія для юних леді / Авт.-упоряд. І. Гончаренко. – Х.: Промінь, 2002. – 64 с.: іл.
27. Неслухняна киця: Вірші / Худ. Т. Савельєва. – Л.: Аверс, 1999. – 12 с.: іл.
28. Забадыкина Е., Ходырева Н. Гендер – сила, гендер – власть... – <<http://mbm-zgr.narod.ru/vestn/t6.htm>>.
29. Шон Берн. Гендерная психология. – СПб., 2001.

Переheyда В. В.,

здоб.

УДК 050:22,08

Пером журналіста – в нутро окультивізму

"Вас судять не за віру". Під таким заголовком тижневик "Освіта" надрукував у травні 1995 року статтю М. Ломонос про антидержавне спрямування секти "Біле братство", де розвінчано реакційну суть організаторів цього сектантського спрямування. У дослідженні розглянуто шкідливість окультистських релігійних угруповань на тлі православної віри.

Ключові слова: релігійні угруповання, православна віра, тижневик.

That was a title under which a weekly periodical "Osvita" had published in May 1995 an article wrritten by M. Lomonos about antigovernmental beliefs of clan "Bile bratstvo", were the aims of the clan's organizers were described. In our research we will look at the negative effects of religious clans from the dimension of orthodox religion.

Key words: religious clans, orthodox religion, weekly periodical.

Упродовж останнього десятиліття в Україні з'явилися досі невідомі, нетрадиційні для українського суспільства конфесії, течії та напрями – як історично притаманні нашим країнам (наприклад, Церква Ісуса Христа Святих Останніх Днів (мормони); Шведська та Англіканська Церкви), так і ті, що їх визнають як неорелігії (або новітні релігійні рухи – НРР). НРР – це релігійні угруповання, утворені протягом недавнього часу, культова практика яких або не відома громадськості, або настільки відмінна від традиційної, що викликає тривогу, а іноді й активний громадський опір її поширенню. Протягом 1992–1999 рр. в Україні з'явилося 23 нових віросповідання. "В наші дні усі ми стали свідками розбухлого в нас релігійного усеядства, різноликої зовнішньої церковної зорієнтованості, безперешкодної агресії в Україні чужих їй і духом, і мовою різноманітних західних сект" [1]. В Україну ринули місіонерські потоки невластивих нам віросповідань.

Особливу турботу викликають псевдо-релігійні течії та організації, а також такі, що не зареєстровані в Україні. Для впливу на людей деякі з них використовують методи, засуджені світовою цивілізацією (психотропні препарати, гіпноз, втручання в енергетику людини, наркотики). Міністерство освіти заборонило установам та закладам освіти будь-яку співпрацю з такими організаціями.

Однією із НРР є і "Велике біле братство" – одна з найскандальніших сект. Засновники її проповідували закінчення ери Риб – ери християнства – і початок нової ери Водолія, яка ототожнювалася ними з приходом до влади

"Білого братства" і настанням Царства Божого на Землі. Засновник секти Ю. Кривоногов, кандидат технічних наук, на початку 90-х рр. закінчував докторську дисертацію. Працюючи в Київському інституті невралгії та психіатрії, мав можливість просуватися сходинками науки, однак вирішив зайнятися іншим. Ю. Кривоногов опрацьовував методи впливу на особистість і, як свідчать газетні публікації, мав секретний зв'язок з відповідним відділом КДБ, що працював над тією ж проблемою.

Потім Ю. Кривоногов вступив до "Спільноти свідомості Кришні" і певний час був кришнаїтом. Згодом він написав заяву про те, що хоче покинути секту за власним бажанням. Після цього Ю. Кривоногов заснував "Інститут душі" з назвою "Атма", від імені якого видавав брошури, в яких можна знайти його розробки методів впливу на людину.

Коли у Ю. Кривоногова з'явилося "Біле братство", всі адепти спочатку ходили з кришнаїтськими цимбалами – маленькими тарілочками, які весь час дзвеніли. Однак поступово вони розробили власну обрядовість, яку поширювали на великих просторах України.

Під час однієї з таких поїздок у Дніпропетровськ Ю. Кривоногов і познайомився з М. Цвигун та оголосив її "Богом" на Землі, стверджуючи, що душа її покинула тіло і піднялася на небеса, а в покинуте тіло Марини вселилася інша душа – божественна. Судячи з усього, пані Цвигун повірила у це.

Ю. Кривоногов довго "шукав себе", називався то Іоанном Предтечею, то Іллею Пророком, зрештою, він назвав себе Юоанном Свами

та заявив, що його душа кілька разів перевтілювалася: він був і Іоанном Хрестителем, і Тутанхамом, і князем Володимиром тощо.

М. Цвигун теж пройшла кілька перевтілень: спочатку вона була Матір'ю Божою, однак поступово стала Богом Отцем, Богом Сином і Богом Святим Духом – Творцем всесвіту на ім'я Марія Деві Христос. М. Цвигун (вона називала себе "Він") мала провести три з половиною роки на землі, щоб зібрати 144 тисячі вірних. Це і мала бути нова раса юсмаліан (ЮСМАЛОС – аббревіатура від "Юоанн Свамі Марія Логос").

М. Цвигун повинна була врятувати Землю. Про це було офіційно оголошено 1 червня 1990 р. Була призначена і дата завершення програми – 24 листопада 1993 р. Юоанн Свамі та Марія Деві Христос мали вознестись останніми. Їх повинні були розіп'яти, а тіла три дні пролежати просто неба. Цього дня, як декларували юсмаліани, мав відбутися Страшний суд, після чого настав би кінець світу. Злий світ загине, твердили "братчики", а "Біле братство" народиться для нового життя. Ця жертва необхідна землі за людські гріхи. "Білі брати" опинилися б у раю, а всі інші – у пеклі. З раю нова раса юсмаліан заволоділа б усім світом і почала нове життя у Царстві Божому.

Організація ББ будувалася за системою "кілець". Найвище кільце – "хрестителі", потім – "вербувальники", за ними – "криси". "Крисами" називали тих, хто співчуває їм. За провини карали і понижували в статусі.

З наближенням визначеної дати "білобратчики" вдиралися до православних храмів, намагаючись зірвати богослужіння, нариваючись на бійки і мучеництво. Проте православні просто виводили "білобратчиків", тому мучеництва не вийшло.

Напруженість та істеричність нагніталися. У листівках "Білого братства" прославлялася смерть, тому що юсмаліани, які витримують все і приймуть смерть, врятуються і одразу потраплять на небеса. Всіх проклинали, лише Марія Деві Христос і її вірний Юоанн Свамі можуть урятувати світ: "Віддайтесь нам, і ви станете вільні".

Юсмаліани вважали найжахливішою зброєю сатани Православну церкву, яка не визнала свого "владику".

До призначеної дати у Києві зібралося кілька тисяч тих, хто очікував кінця світу. Однак його не було. Були лише "напади" на Софію Київську, а потім було затримано М. Цвигун, Ю. Кривоногова і В. Ковальчука та відправлено до в'язниці.

У тижневику "Освіта" кілька статей розповідають про "Біле братство", а також про інші екзотичні віросповідання. Надто гостро стоїть питання впливу НРР на дитячі душі.

Згідно з правилом 61-м П'ятошостого (Трульського) Вселенського Собору, входити в будь-які секти так само гріховно, як і займатися чаклунством та ворожінням. "Ті, – йдеться в ньому, – хто піддається чаклунам чи так званим столоначальникам, чи їм подібним, щоб дізнатися про найпотаємніше, згідно з колишніми постановами святих отців, підлягають правилу шестирічної епитимії. Тій самій епитимії підлягають і ті, які... поєднуючи обман з божевільям, замовляють ворожіння про щастя, долю, родовід та багато подібного як і так звані хмарогонителі, і ті, що виготовляють талісмани-обереги та чаклуни. Тих же, хто не полишає цього заняття і не тікає від згубних язичницьких вигадок, повеліваємо зовсім відлучити від Церкви. Бо яке спілкування у світла з темрявою, як говорить апостол? Чи яка доля невірному з вірним? Яка ж згода Христа з Веліаром?"

Зростаюча останнім часом діяльність сект і нових релігійних рухів, часто чужих християнській традиції, є викликом усім християнам. Вона вимагає поглиблення богословських роздумів та конкретних душпастирських дій усіх християнських церков. Нині у світі економічного збурення, у світі економічної руїни, світі без найменших перспектив на завтра люди, особливо молодь, втікають від буденності у пошуках гармонії та безпеки. Не можна водночас обминути тут факта, що слабкість держави та її правових основ заохочує не лише до економічних надуживань, а й до морального використання інших людей і цілеспрямованої деформації їхньої особистості. На цьому тлі виявляються й певні феномени життя, притаманні всім суспільствам: плюралізація, що є незворотним процесом суспільного розвитку світу; секуляризація, яка водночас є "релігійно продуктивним" явищем; радикальні суспільні перетворення на зламі тисячоліть; вибухалий індивідуалізм та втеча у самотність.

Для окреслення релігійних обставин сучасної людини в Європі все це є надзвичайно важливими явищами. Вони ґрунтуються на своєрідному парадоксі, присутньому у двох тенденціях, які характеризують релігійність тепер. З одного боку, маємо справу з тенденцією фундаменталістичною, виявом якої є парадокс заяв: "Ісус – так, Церква – ні", а з іншого – з езотеричною тенденцією, яка виголошує інший парадокс: "Релігія – так, Бог – ні".

Тож секти є тривожним сигналом цивілізації у кризі. А "розбити намет" вони, здається, намагаються на тих місцях, з яких ми витіснені. Отже, їхній успіх є нагодою для того, щоб ми провели належний іспит сумління: християни, чи є ми сьогодні істиною Церквою Ісуса Христа, вірні своєму хрещенню? Іншими словами, для християн і церкви нашого часу секти є не стільки загрозою, скільки викликом. А тому першою реакцією буде не атака на секти, а особисте навернення. Йдучи дорогою такого бачення, можемо сказати, що протиотрутою для сект є гнучке й автентичне християнство, християнство більш євангельське, закорінене в певне місце і час, солідарне з сучасною людиною й відкрите досвіді та спадщині окремих народів та їхніх культур.

П. Соколов у статті "Шлях до Бога кожен піонер обирає на власний розсуд" пише, що екзотика і незвичність східних релігій дедалі частіше приваблюють дітей, особливо дівчат піонерського віку. Йдеться про той випадок, коли під впливом однієї із сект зникла дівчина. Батьки звернулися до міліції. "Міліція під час безуспішних пошуків знайшла іншу дівчину, котру після спілкування з "білобратчиками" довелося одвезти до лікарні для душевнохворих" [2].

Автор порушує питання про те, що "українське законодавство практично не дозволяє притягти до карної відповідальності крадіїв за релігійними мотивами". "Адже дитина сама за нами пішла, з доброї волі", – твердять вони. Тому необхідно, щоб школярі мали хоча б якусь зброю проти невідомих течій – знання. П. Соколов вважає, що школярі молодших класів повинні бути ознайомлені з релігіями світу – їх джерелами, історією і сучасним станом.

І знову ж таки стаття С. Семидочного "Душолови" розповідає про вплив секти "білобратчиків" (їх керівної верхівки) насамперед на молодь. Значна частина молоді, зневірена в офіційних духовних цінностях і істинах, як вважає автор, вибирає незвичні форми самоізоляції від такого чужого дорослого світу [3]. Цікавим є те, як організована справа у секті.

Характерним для "Білого братства" є надання всім adeptам нових імен: усі неофіти після входження "в сім'ю" беруть нові імена, як правило, християнських святих, передаючи у власність керівникам секти все своє майно. Автор зазначає, що втручатися у діяльність сект слід лише тоді, коли ця діяльність набуває незаконного характеру.

Однак межа між законністю і незаконністю буває іноді надто тонкою.

В. Герейко у статті "Відійдіть, хто чинить беззаконня" теж зупиняється на проблемі впливу псевдорелігійних сект на молодь. Для її захисту створений комітет "Порятунок".

Такий стан справ автор пояснює як кару за ставлення до релігії, храмів, церков упродовж 70 років. Біда ця зрозуміла як наслідок сімдесятирічної державної політики грабування та нищення церков, храмів, переслідування церковнослужителів, віруючих, насадження атеїзму. Саме з цих причин дорослі та юні мало знають про християнську віру. Пропонується такий вихід із ситуації, що склалася: "Поки служителі християнської віри зайняті міжконфесійною боротьбою, зарадити тут можуть насамперед педагоги. Вони покликані просвіщати учнів, а часом і їхніх батьків" [4].

У статті М. Ломонос "Вас судять не за віру" йдеться про судовий процес над керівниками "Великого білого братства" – Ю. Кривоноговим, М. Кривоноговою, В. Ковальчуком, які звинувачувалися, крім іншого, у "вчиненні замаху на здоров'я громадян під приводом проведення релігійних обрядів".

Однією з найбільш використовуваних "білобратчиками" формул була: "Бог народився в Україні. У нього немає прізвища. Його ім'я – Марія Деві Христос". Ю. Кривоногов і М. Кривоногова спільно створили релігійну общину "Велике біле братство", яка була зареєстрована в Залізничному районі Києва рішенням від 07.03.91 р. виконкому Київської міської ради народних депутатів. У 1992 р. "Білому братству" відмовили у переєстрації.

"Керівники добилися від членів релігійної общини "Велике біле братство" покорі і виконання будь-яких, в тому числі і незаконних, вказівок, своїми навмисними діями організували і керували великою групою людей, в якій під приводом проведення релігійних обрядів, з метою їхнього особистого возвеличення, зміцнення релігійної влади спричинялася шкода здоров'ю громадян, в тому числі навмисні тяжкі тілесні пошкодження, небезпечні для життя" [4].

Захоплення Софійського собору з метою проведення останнього молебня з приводу настання "Апокаліпсиса і Страшного суду", що, за пророцтвом Ю. Кривоногова, мало настати 24 листопада 1993 р. "Білобратчики" ретельно готувалися, з'ясовували, чи можна пронести на територію заповідника запас продуктів, свічки. Запитується, навіщо "сподвижникам" потрібен був запас продуктів, якщо серед них

був "Христос"? Чи недостатньо було мати при собі кілька хлібин і рибин, щоб нагодувати тисячі паломників?

У Софії планувалася смерть Марії Деві Христос, після якої вона мала воскреснути і вознестися на небо.

Суддя зауважила, що "Біле братство" судять не за віру, а за дії. "І тоді в залі судового засідання я вперше по-справжньому збагнула, що певні здобутки в незалежній Україні вже є. Подумати тільки, ти можеш вірити в того, кого обереш для свого вірування, можеш вважати себе Христом, Учителем, Архієпископом, і тебе за це не ображають, не знищують з лиця землі".

Як же пояснити такий вплив нових релігійних рухів, таку їхню привабливість? Уже давно християнські церкви стривожені поширенням ідей та осередків так званих нетрадиційних, екзотичних релігій, нерідко програючи їм у впливі зокрема на молодь. У цьому випадку скоріш за все не варто звинувачувати 70 років безбожництва, за які Україна тепер покарана. Можливо, варто замислитись над тим, що містять у собі ці новітні релігії такого, чого не вистачає традиційному православ'ю? Більш легкі для виконання заповіді і постулати, обіцянки раю не на небі, а вже у земному житті. Відповівши на ці запитання, православна церква матиме можливість привернути молодь на свій бік. А це надзвичайно важливо. Адже саме робота з молоддю та її успішність визначить майбутнє православної церкви. "Астрологічні прогнози" на телебаченні, "контакти з прибульцями", книги з чорної і білої магії в кіосках –

це теж одного поля ягоди зла. Потреба у диві, що тривалі роки штучно стимулювалася, вихлюпнулася і оволоділа навіть тими людьми, які ще зовсім недавно були войовничими атеїстами. Здобута свобода і успадкований духовний вакуум покликали до життя потужну хвилю цікавості до надприродного. Але це "надприродне" далеке від церковної релігійності. Нині люди якщо і виявляють інтерес до релігії, то намагаються обрати не догмати Біблії, які вимагають покаяння, а те, що вражає уяву, розкриває екстраординарні здібності людини чи дає фізичне зцілення.

Церква негативно ставиться до всіх видів окультизму. Багато хто бачить у цьому неприйнятті лише прояв догматизму. Насправді це не так. Причина такого захоплення значно глибше. З християнської точки зору, окультизм – це заборонений плід. Прилучення до них пов'язане з небезпеками для духовного і душевного здоров'я. Справді, за окультизмом мають патологічний і кримінальний характер. Варто хоча б згадати недавню історію з псевдорелігійним "Білим братством".

1. Ломонос М. Вас судять не за віру // Освіта. – 1995. – 24 трав.
2. Соколов П. Шлях до Бога кожен піонер обирає на власний розсуд // Освіта, 1992. – 16 груд.
3. Семидочний М., Модрецький Ю., Яворська Л., Охотська П. Бережіть дитячі душі // Освіта. – 1998. – 21-28 січ.
4. Герейко В. Відійдіть, хто чинить беззаконня // Освіта. – 1993. – 16 квіт.

Вежель Л. М.,

к. філол. н.

УДК 261.7

Імпульси неба, або тезаурус стигми в галицьких ЗМІ

У статті на рідкісних матеріалах часописів "Нива", "Дзвони" та "Богословія" розглядаються надприродні явища, пов'язані зі стигмами сільської дівчини Насті Волошин, сутність яких досліджував видатний теолог і вчений Гавриїл Костельник, заснувавши з метою популяризації цих дивних явищ власний журнал "Божі сліди".

Ключові слова: стигма, надприродні явища, Гавриїл Костельник.

Supernatural phenomenon connected with the gift of prophecy of a village girl Nastya Voloshin based on analysis of rare materials of such as "Niva", "Dzvoni", "Bogosloviya" are described and presented in the article. The sense and idea of these phenomena were researched by theologian and scientist Gavriil Kostelnik who established his own journal "God's tracks (Bodi slidi)" with the aim to popularize these phenomena.

Key words: gift of prophecy, supernatural phenomenon, Gavriil Kostelnik.

У кризових ситуаціях, коли суспільство не спроможне подолати нашествия воєн, голодоморів, міжнаціональних конфліктів, люди вдаються до допомоги ясновидців, ворожбитів, цілителів тощо. За таких умов плодяться в геометричній прогресії спиритні ділки, майстри на всі руки, "здатні допомогти" у всьому. Натомість вони сіють негативну біоенергетику, спроможну вражати слабосилих, легкодушних, далеких від Бога. Нинішня дійсність наочно засвідчує, зокрема настирлива реклама, "могутність" Кашпіровських, Світлан, Марій, що, мов магнітом, притягують довірливих і обділених долею. Всю цю масову тріскотню, чи пак різноколірну магію, слід відрізнити від надприродних явищ, своєрідного Божого знамення (стигматизації), сутність якого спробуємо, послуговуючись дослідями Г. Костельника, з'ясувати у запропонованій статті.

Визволитися від Бога, від усього чудесного на світі, стати незалежним володарем матеріального, досягти останньої точки в науці – неабияка спокуса закоханої в себе "всесильної" істоти, невинного матеріаліста. Проте нинішній противник ідеалізму вже не може похвалитися, що він відкрив усі загадки світу. Бо перед ним – така сама таємниця, як і перед релігією. Людина перебуває в оточенні чудес, незвіданого і недоступного. Та щоб пізнати макрокосм, треба передусім пізнати себе. А це завдання не з легких.

У 1936 р. накладом автора вийшла з друку книжка Г. Костельника "Настя Волошин, дівчина зі стигми", дохід від розпродажу якої призначався на матеріальну підтримку ясно-

видиці. Громадськість сприйняла її по-різному: офіційна влада поставилася до неї упереджено, а теологи та лікарі звернули на неї свої пильні погляди. Долею Насті та науково-богословським дослідом стигматизації займався головним чином Г. Костельник. Його статтям треба завдячити, що загальна opinio щодо Насті радикально змінилася. Тому не випадково широкі громадські кола чекали, щоб Г. Костельник ясніше, докладніше та обширніше висловиться про Настю. "Це книжка, на яку треба ждати цілі століття, – читаємо в рецензії П. Ісаєва. – У нас, українців, це взагалі перша книжка того роду, бо і Настя Волошин – це перша українська дівчина зо стигмами, перша, зрештою, і в цілій Східній Церкві. Хоч книжка ця в своїй суті наукова, то проте читається її з більшим зацікавленням, як найцікавішу повість. І в цьому нічого дивного. В белетристиці розбуджує нашу цікавість сам спосіб писання, белетристичний колорит і образність, а в згаданій книжці вже сама тема й описані факти настільки цікаві, інтригуючі, загадкові, таємні, зворушливі, що хоч переказані звичайним оповідним стилем, хвилюють душу, дразнять чуття і доводять до того, що – як хтось казав – при читанні врядигоди пробігають дрижаки по тілі. Кого ж не цікавить метафізичний світ, що криється за завесою наших змислів? Хто ж не хоче відхилити її рубець і глянути в нетрі таємничості?" [1, 4, 166].

Свідомі своїй справі рецензенти одноставно схильні вважати, що описані в книжці явища годі пояснити природним способом, оскільки належать вони до зовсім іншого, не

знаного досі світу, зачислюючи їх до надприродного, світу чудес, зумовленого Божим провидінням. Звичайно, так ставити питання почали після явного краху матеріалістичного вчення початку ХХ ст. До того ж, тоді, коли модними стали "в часі медових місяців матеріалістичних теорій" "відкриття" Фейєрбаха, Бюхнера, Лямерті, що понад півстоліття чадили сатанинським димом людські душі, коли вони закривали свої очі полудою детермінізму, а "лікарські пінцети" голосно побренькували, що ніколи не стрічали в людській тілі душі. "Але сьогодні, – пише П. Ісаїв, – коли найвизначніші фізики виразно викладають, що якраз фізичні дослідження стверджують існування, крім матерії, ще й нематеріального чинника, духа, що не підпадає фізичним законам... що фізичні закони – це тільки статистичні припорошення, від яких є можливі відхилення, що вони в світі атомів не стійкі, що все вказує на те, що точна причинність зникла назавжди, що ідея загального Духу чи Логосу була б вповні розважним висновком із теперішнього стану наукових теорій" [1, 4, 166].

У книжці протопресвітера описано послідовні етапи стигматичного становлення Насті Волошин: 1. Характеристика дівчини від дня народження: (з дитинства надзвичайно побожна, працююча, чесна сільська дівчина). Поступово Творець наділив її всіма стигмами, тобто вона мала на тілі саме такі рани, якими було вкрите тіло Ісуса Христа. У певні дні вони кровоточили. Нові стигми появлялися у неї в свята, пов'язані з життям Сина Божого. Щосереди та щоп'ятниці вона впадає в екстаз, терплячи муки Христа. За цими явищами спостерігали відомі львівські лікарі, намагаючись вилікувати рани, зупинити кровотечу, але це їм не вдавалося зробити, одночасно вони твердили, що Настя як фізично, так і психічно здорова. 2. У руках дівчини з нічого беруться фізичні предмети (так звані "апорти") – хрестики, вервиці, подаровані їй, як твердить вона, Матір'ю Божою. 3. Настя водночас є ясновидицею. Вона знає наперед, що має відбутися. 4. Її душа виходить із тіла, залишаючись водночас в ньому, мандруючи світами. 5. Її устами промовляє під час екстазу вище духовне ество – за її словами, Ангел, з дозволу якого вона перебирає на себе недуги і терпіння інших людей. 6. Своїми молитвами випрошує в Ісуса Христа неймовірні видужання для хворих, що дозволяє вважати її істинною стигматичкою.

На загальному тлі розголосу, пов'язаного зі стигматичними сеансами Насті Валюшин,

Г. Костельник спершу намагався пояснити їх по-науковому, що не дало бажаних результатів. Спершу він намагався всі стигматичні явища Насті інтерпретувати в площині природного ладу, але як тільки ці спроби звелися на ніщо, він вдався до містики: "Я всіма способами старався пояснити собі стигматизацію "природно", але чого інші не змогли доклати, і я не міг. Скільки разів я зачав від "природи", завсігди логікою фактів був приневолений доходити аж до "надприроди". Медіюнізм тут також безпорадний, хіба щоб прийняти якийсь окремих "релігійний медіюнізм", котрому послідовно треба б приписати всі релігійні пророцтва й чуда. Потім треба мати на увазі, що чуда діються тільки на релігійному полі. Чому? Я не вмію цього інакше пояснити собі, як тільки так, що тут людська душа входить у зв'язок із надприродним чинником... На цій основі я прийшов до переконання, що причина справжньої стигматизації мусить бути надприродна. Отже, та-кож причина Настіної стигматизації мусить бути надприродна" [2, 132–133].

Переконавшись у реальності й правдивості Настіного дива, задокументованого фахівцями високого рангу – лікарями, психологами, теологами, юристами, Г. Костельник заходився пояснювати їх з позицій надприродних, порівнюючи з аналогічними явищами й сеансами світових стигматичок, зокрема Терези Нойман. Якщо Тереза на ниві стигматизації досягла абсолютної циклічності, що повторювалися з календарною точністю, то Настя, як зазначає Г. Костельник, тільки "росте", перебуває в процесі "розвитку".

Надприродна причина стигматизації розв'язує різні таємні (приховані, зв'язані) сили людської душі, і переважно саме вони виконують стигматизаційні явища (як, наприклад, ясновидство, ходження духом по світу і т. ін.), а надприродна причина залишається "за сценою". "Мені здається, – пише Г. Костельник, – що стигматизація рівняється фізичній смерті людини. Ми бачили, що стигматизовані особи, коли діставали стигматизацію, відчували, наче б умирали. Зрештою, в цьому є логіка, бо Христові рани й терпіння – це смертельні рани й терпіння. Що стигматизовані особи й далі живуть, це вже не завдяки природі, але надприроді... На всякий випадок, стигматизація – це велике свідчення для Христа Спасителя" [2, 135].

Усвідомлюючи жертвовність Насті, що полягає у добровільному перебиранні на себе недуг і страждань інших людей, ми краще і глибше розуміємо значення Євхаристії. Ця

книжка поглиблює наш світогляд, християнські поняття, які ми часто-густо розуміємо шаблонно. Якщо дивитися на світ з наших низин, то, читаючи книжку про Настю, ми вже бачимо його з висот, осягаючи оком надзвичайно широкі таємні горизонти. Бо навіть той, хто не вірить у надприродну причину стигми, на підставі описаних і підтверджених явищ мусить визнати, що існує вищий від матеріального психічний світ.

Усьому цьому присвячена друга книжка Г. Костельника "Екстази Насті" (Львів, 1936).

На нашу думку, стигматичні явища, описані Г. Костельником, є підтвердженням багатьох християнських чеснот та тверджень і вчать глибше розуміти їх, особливо молитву, яка в усіх житейських випадках є оборонним засобом. На Настю, як вважав Г. Костельник, навіть на відстані благородно впливали потуги святої Терези. Адже саме засобами молитви Настя виліковувала безнадійно хворих, перебираючи їхні недуги на себе. Подаючи привабливий образ Насті, розкриваючи її внутрішній світ, автор додав зауваження, що пов'язують їх із християнським світоглядом, не обминаючи сучасних наукових знань, зокрема тодішніх висновків лєнінградських фізиків про те, що душа, коли покидає тіло людини, важить до двох, двох з половиною грамів. Вчений-теолог з'ясовує події не хронологічно, а простими, зрозумілими для всіх словами, вводячи нас у дивний Настин світ. Серед українських учених, як вважає П. Ісаїв, він був справді найкомпетентніший, щоб забрати голос у справі Настиних стигм.

Біографічні факти засвідчують, що Г. Костельник цікавився метемпсихікою й метафізикою ще з гімназійних часів, що стало йому в нагоді, коли він з'ясував стигматичні явища. Серед українських учених він єдиний спромігся розібратися в цій загадковій справі. Саме Боже провидіння підготувало в ньому об'єктивного коментатора Настиних стигматичних сеансів.

У другій частині книжки "Екстази Насті" вона сама про себе говорить, а автор тільки доповнює, трактує Настину дійсність, яку схарактеризував її Ангел як "жертву на показ українському народові". Тут особливо яскраво вимальовується образ Ангела, який під час екстазів промовляє Настиними устами. Ця книжка, як вважає рецензент, наближає нас до розуміння Христових страст. "Читаючи книжку про Настю, бачимо Страсний Тиждень куди реальніше й зачинаємо хвилюватися. Настя в передвеликоднім тижні бачила в своїх екстазах наочно страсти Христові,

описувала їх і сама терпіла на взір Христа, причому відкривалися їй подібні рани та проявлялися знаки від бичування. Зворушення автора відбилась у книжці й призначається читачеві. Терпіння Христа виразно оживають перед нашими очима й ясно усвідомлюємо собі, що наші гріхи їх спричинили. Холодна душа тає, а обличчя мимохіть заливає рум'янець сорому, що сміли ми бичувати Господа своїми гріхами" [1, 12, 498-499].

Значну увагу приділяє Г. Костельник проблемі й суті жертви на тлі Христової офіри. Наслідуючи Сина Божого, Настя терпить за душі ближніх, перебирає на себе недуги інших, вбачаючи мету свого життя у жертві за людей, особливо за український народ. Моторошно бачити, коли Настя відрізняє навіть крізь скло свячену воду від несвяченої, бо, за її словами, довкола свяченої води снує западне повітря. "Ясно, – пише Г. Костельник, – що в тій воді мусить бути ще якась інша реальність – "реальність освячення". А звідки та реальність може походити? Тільки від наших молитов та від Божого співділання. Значить, наші молитви – це реальність, яка залишається навіть зовні нас. Послідовно всяка наша думка і всякий гріх – це так само реальність. А це для метафізики має величезні консеквенції. Так, наприклад, потуги святих можуть у собі поміщати святу реальність, що перейшла на них від душі святого; а тлінні останки грішника, заражені злочинною душею, випромінюють отруйну енергетику. Тому сучасні вчені (астрономи, біофізики, медики) давно вже дійшли висновку про нагальну потребу віддати потугі Леніна землі, щоб позбутися шкідливого біополя в радіусі кількох кілометрів. Ось таким способом посмертне життя стає "наглядне" у статусі чи то позитивного, чи то негативного космічного явища. А де більша реальність, ніж у свяченій воді. Вона мусить бути у св. Тайнах!

Значне місце в книзі Г. Костельника відведено свободі людської гідності, яку він спостерігав у процесі Настиного життя-буття: "Бачимо, що Настя в своїх терпіннях і переживаннях задержує повну свою волю. Щоправда, їй допомагає Ангел, але ж вона в його руках не є машиною, а людиною зі свободною волею. Тому її заслуга перед Богом є так її, як і наші є нашими. "Свобідна людська воля, – пише автор, – є джерелом нових причин у ході людської долі" [2, 16].

Оскільки буття людини вміщено в астральному чотирикутнику, поділеному на два прямокутники з відповідними співвідношеннями (синус, косинус, тангес, котангес), то звідси мож-

на бачити й передбачити взаємини в суспільстві (добра і зла, гарного й потворного) зі спільним знаменником – свободою людської волі.

Було б великим упущенням не бачити у книзі Г. Костельника проблеми Ангела. "Щоб це міг бути злий дух, – пише автор, – це можуть урокувати собі тільки ті, що не знають цілого ланцюга виступів Настиного Ангела і мають перед очима своє власне урочення. Для мене ця думка просто немудра й смішна. Ангел Насті – це або дійсно Ангел, або якесь таке нечуване й небувале роздвоєння Настинної душі. Ніякої іншої альтернативи тут не може бути" [2, 83]. Таке роздвоєння автор відкидає, як і доктор А. Ерб, що спостерігав за Настею у львівському шпиталі, намагаючись природно пояснити її стигматизацію й екстази. Настя в екстазі знає такі подробиці, які не відомі найдосвідченішим теологам, наприклад, відомості з Тайної вечери, зокрема те, що чаша Христа була бронзова і темна.

Багато що говорить і поведінка монастирського собаки, що ластився біля Настиних ніг. Одного разу, коли Настя була на подвір'ї в екстазі (Ангел був у її тілі), песик прибіг до неї, обнюхав, збентежився, опустив голову і тихенько відійшов. Тоді Ангел сказав: "Він пізнає, що я інший чоловік, ніж ви" [2, 131]. Сам Ангел на запитання, чи він часом не є роздвоєнням Настинної душі, відповів: "Коли той, що таке говорить, вмерцяє, то нехай ділить свою душу і побачить, чи можна" [2, 83]. Насправді, вважає Г. Костельник, Ангел може виконувати тільки волю Божу. "Коли духи (ангели) сповняють повірену їм Божу місію, тоді, очевидно, Бог їм об'являє, що треба. Але і духи пізнають дійсність на основі об'єктивних середників пізнання, тому можуть помилятися" [2, 70]. Виходить, що основна таємниця природи є загадковою навіть для ангелів, що призводить до помилок. Оскільки ніяке сотворіння (навіть ангели) не в змозі дорівнятися до Бога, тому не може абсолютно виразно зрозуміти таємниць всесвіту як Божого творіння.

Стигматизовані особи Христос вибирає для того, щоб через них являлися чудесні діла Божі. Настя зі своїми явищами – це наче "відчинене вікно" на другий світ, і ми крізь нього бачимо дивні сили, що об'єднують людину з Богом і з Христом. "Ангели наших стигматичок, з якими я говорив, – твердить Г. Костельник, – і самі признавалися, що вони можуть помилятися і помиляються, коли говорять про щось самі від себе. А тут ще треба звернути увагу на те, що ангели, коли говорять через людину, по їх власнім поясненні,

знаходяться в такому для них неприродному положенні, як коли б, наприклад, душа якогось професора мусила висловлюватися мовними засобами трьох- чи чотирьохлітньої дитини" [2, 71].

Якось під час сеансів одного ясновидця (не стигматика) Г. Костельник запитав, коли йому найлегше вдається відгадувати таємниці? Той, не вагаючись, відповів: "Коли молюся і пошу або коли є свято і люди моляться". А власна молитва і піст, як вважає Г. Костельник, звеличують і підносять душу ясновидця. З попереднього запитання випливає інше: чому найдивніші ясновачення, пророцтва, знаки і чуда діються саме на тлі глибокого релігійного стану? Тому що молитва приємна Богові, а оскільки молитва – це прохання, Творець не залишає її без задоволення. Діють, таким чином, надприродні сили. Ба навіть звичайнісінькі медіумізми не завжди вдається пояснити з допомогою науки.

Ясновачення, розуміння чужої мови без перекладача, читання чужих думок, передача помислів на відстані, мандрівка думок світом (екстеріоризація душі) тощо раніше вважалися надприродні чуда. Але відколи відкриті загадки сугестії, гіпнозу, медіумізму, особливо постійне випромінювання душі, відтоді описані явища можемо пояснити природним способом. Тепер зрозуміло, що чари якоїсь незвичайної сили матеріалізуються тим способом, який раніше називали окультизм. Останніми часами їх називають парапсихічними чи метемпсихічними відкриттями, за які чіпляються атеїсти, твердячи, що всі вони мають природне пояснення і походження. "Зрештою, психічні вартості і процеси, – зауважує Г. Костельник, на основі яких природно пояснюємо ясновидючість, ділання на віддаль, ходження духом по світі та ін. не промовляють на користь атеїзму та раціоналізму, але саме на їх некористь" [4, 1, 282]. Виникає природне запитання: чому на тлі сучасних негараздів і розбрату не маємо змогу спостерігати за стигматичними явищами? На це відповів сам Г. Костельник: "Немає ж бо глибоко занурених у християнську релігію віруючих, вільних від зумисного гріха. Розплодились натомість далекі від Бога ловці людських душ".

У протопросвітера Г. Костельника був старий кишеньковий годинник, який дістався йому у спадок від покійного тестя. Той, у свою чергу, отримав його від рідного брата, боснійського судді, якому перед смертю (повішанням) дав годинник якийсь злочинець.

Якось за обідом, де був присутній ясновидець М., старший син пастиря попросив його

дати характеристику цьому антикваріату. "Ця річ мала двох власників, – мовив М., – вони вже в могилі". І вмить втратив свідомість, переживаючи муки повішеного. Як отямився, промовив: "То було тому 56 років. Його повісили. Був одягнений на чорно. Але що це є: "Я рекох?" Коли я його питав, чому тебе повісили, він мені відповів: "Я рекох!" Що це значить?" [4, 10, 368].

Той годинник, як вважає Г. Костельник, навів ясновидця на історичну ауру, в середовищі якої можливі чуда. В екстазі душа втрачає звичайний стан, звертаючись у бік того таємного світу, до якого належить історична і теперішня аура, спроможна охоплювати той світ залежно від свого зацікавлення. Чим частіші екстази, тим вони правдивіші, вправніші. І Настя Волошин, і Євстахія Бохняк, як зауважує протопресвітер, у першому році своєї стигматизації в екстазах не могли реагувати на зовнішній світ, а потім уже адаптувалися і стали реагувати.

Чи можливо навести будь-які паралелі між стигматичними явищами та медіумізмом? Зовні між ними є певна схожість, але не більше. Якщо деякі стигматизаційні явища були у своїй основі такі самі, як чисто медіумічні, то немає жодних підстав ідентифікувати їх, бо причини їхні можуть бути різні. Той, хто займається медіумізмом, часто впадає в транс, переживаючи інколи найнеприємніші моменти, яких доводилося зазнати тому, кого викликають на контакт. Отже, той, кого викликають, "входить у душу" ініціатора сеансу.

Але справжнім дивом для Г. Костельника була вся територія України, вкрита суцільними таємницями. Навіть притягальну силу Київських пагорбів і розміщених на них святинь Г. Костельник пояснював небесним велінням, одним із семи див на нашій планеті. Якщо вдатись до наукових пояснень, то теолог мав на увазі залежність життя на Землі від структури її силових полів. За його твердженням, Земля має ікосаедро-додекаедричний силовий каркас, що проєктується на її поверхню у вигляді мережі з величезних трикутників і п'ятикутників. Система силових полів цієї мережі якраз і визначає у її певних вузлах найсприятливіші умови для розвитку всього живого. Ці вузли є осередками поширення флори і фауни, центрами світових максимумів і мінімумів атмосферного тиску та сонячної радіації. З лініями і вузлами системи збігаються геологічні структури, поклади корисних копалин, шляхи міграції птахів. Коли спостерігати за відлетом, наприклад, журавлів, то перед тим як покинути бать-

ківщину, вони сотнями тисяч групуються на межі між Буковиною та Прикарпаттям, де наснажує їх на довгу дорогу цілюща космічна аура, сонячна енергія, а саме Сонце у цей час не заходить за хмари. З висоти ця територія скидається на половинку чотирикутника, друга частинка якого розташована в районі Києва.

Минули десятиліття, але ця теорія, як і "Епохи в історії Церкви", ніким не була спростована, навпаки, новітні спостереження дають їй позитивне підтвердження, зокрема дослідження в Інституті фізіології рослин (В. Стеценко та Т. Решетникова). Вони, зокрема, як і Г. Костельник, виявили, що мумії святих Києво-Печерської лаври до сьогодні випромінюють цілющу енергію, трансформуючи її з космосу, що лікує людей від усяких недуг. Отже, є всі підстави вважати, що саме цей феномен, а не вигідна місцина на торговельному шляху "з варягів у греки", обумовила заснування Києва та забезпечила йому роль центра формування українського етносу.

Ці та інші теорії Г. Костельника зазнавали нападків, зокрема в публікаціях часопису "Нова Зоря" безіменним Й. К., звинувачуючи його в "немилосердному торгуванні правдою".

Само собою зрозуміло, що є прихильники чуда, так само як і його противники. Християнські теологи, як доводить протопресвітер, вважають чудо одним з найсильніших критеріїв правдивості надприродного Божого об'явлення. Адже Ісус Христос, Мойсей, пророки, доводячи своє посланництво, творили справжні чуда як надприродні явища. З психологічного боку можна припустити, що існують і природні Божі об'явлення. "Під природнім Божим об'явленням, – аргументує Г. Костельник, – розуміємо ті правди віри, до яких доходимо своїм власним розумом, розглядаючи сотворений світ. Між тими правдами на першому місці стоїть правда, що Бог існує. Скажемо пластично: дорога до Бога виткана чудами. Хто не бачить чудес у світі, хто їх не признає, той загубив шлях до Бога" [4, 1, 26].

Що таке чудо? Теологи трактують його як надприродне, надзвичайне явище, порівнюючи його з енергетикою слова, яке має як позитивний, так і негативний заряд. Воно лікує, ранило, допомагає позбутись чогось поганого і, навпаки, сприяє проникненню хвороби, навчанням, що йдуть з уст недоброї людини. Чудо, як вважає Г. Костельник, – це слово, наявне в усіх мовах світу. Воно далеко не порожне, оскільки має свій поширений, закодований зміст. У нашій мові на означення цієї

лексеми маємо аж два поняття – чудо і диво. Перше з них більш містке зі ступенем переважання, друге – позбавлене такої глибинності. Дива, як вважає автор, бувають на етичному й на фізичному полі, що залежить від людської свідомості й волі. Воно нерідко суперечить нашому світогляду, нашому суб'єктивному пізнанню. "Коли наш простолудин, – читаємо в книзі "Проблема чуда", – бачить на образах, як дикуни десь в Африці чешуться чи тетуріються, то дивується: як таке можуть ті люди робити? І, певно, буде почувати себе вищим, а дивні звичаї дикунів вважатиме за упадок – за "неможливість", яка є виявом упадку, тому він буде відчувати відразу і погорду до таких людських форм" [4, 1, 27].

Це диво на етичному полі, своєрідна "неможливість", а все-таки дійсність, залежна від людської свідомості. Але трапляються й такі дива, перед якими почувасмося нижчими, нездатними дотягтися, наприклад, до геніїв та героїв.

І як би ми не ставилися до дива-чуда, воно поглиблює наш світогляд, відкриває нам загадковіший світ, ніж ми спершу сприймали його. Пояснити ці факти суто на основі прихованих, таємних сил живої людини годі, як вважає Г. Костельник, бо вже природне ясновидство, коли йдеться про минувшину, мусять ґрунтуватися на історичній аурі, яка безпосередньо веде у вічний, надприродний світ. "Історична аура – це щось незалежне від душі живої людини, щось таке, що існує без органічного зв'язку з душею ясновидця. Отже, ясно, що вже просте ясновачення, коли воно відноситься до минувшини, не може бути пояснене виключно на основі таємних сил душі живої людини" [4, 2, 70].

Цілком сміливо можемо твердити, що людська душа після розлуки з тілом залишається в органічному зв'язку зі своєю вічною історичною аурою. Вона не є єдиним посередником між природою і надприродою.

Людська душа має жити безсмертним життям після розлуки з тілом. Певна річ, що душа в іншому світі залишається та сама, бо інакше вона не змогла б відповідати за свої земні вчинки. І все-таки навіть душа в потойбічному світі повинна адаптуватися до нових умов, нових законів. З цього випливає, що і наша душа аналогічно до історичної аури є природна і надприродна, тобто є відповідним посередником між цими двома різновидами буття. Душа своїм релігійним життям вступає у зв'язки з надприродним світом. До того ж вона є не тільки пасивна, але й активна (шукає зв'язків з надприродним світом). Отже, вона є посередником між природою і надприродою.

"Живемо, – пише в рецензії на книжку Г. Костельника П. Ісаїв, – коло Збруча, того кордону двох світів, двох релігій, двох культур, двох держав, двох суспільних устроїв, двох світоглядів, світогляду з Богом і без Бога. Між тими двома світами скорше чи пізніше прийде, мабуть, до зудару. Дуже можливо, що Боже Провидіння посилає Настю, щоб вона допомогла спинити похід більшовицької духової татарщини і, зміцнюючи віру в Бога, приготувала релігійних борців і мучеників" [1, 4, 168].

Низку стигматичних явищ аналізує Г. Костельник у статтях "Ще про духи в Бродах", "Василько чи не Василько", спеціальному журналі "Божі сліди" тощо, де висловлювались різні думки з приводу неординарних знакових подій у житті Галичини.

1. Ісаїв П. Рецензія на книгу Костельник Г. "Настя Волошин, дівчина зі стигмами". – Історія стигматизації // Дзвони. – Львів, 1936 – № 4, 12.

2. Костельник Г. Настя Волошин, дівчина зі стигмами. – Львів, 1936.

3. Костельник Г. Екстази Насті. – Львів, 1936.

4. Костельник Г. Проблема чуда // Нива. – 1937. – № 1, 2, 10.

Кобишева В. С.,

студ.

УДК: 159.923;082.1;658.8

Проблеми типології українських періодичних видань про культуру

У статті визначається місце української періодики про культуру на сучасному інформаційному ринку України, виділяється низка типоформувальних і типологічних ознак, на основі яких проводиться класифікація засобів масової інформації, що пишуть про мистецтво і культуру.

Ключові слова: культура, мистецтво, засоби масової інформації, типоформвальні ознаки, типологічні ознаки, періодика про культуру.

In the article the location of the Ukrainian periodicals is determined about a culture at the modern informative market of Ukraine; the row of typofomyryuschykh and typologicheskyyh signs, which classification of mass medias which write about a culture art is conducted on the basis of, is selected.

Key words: culture, art, mass medias, typofomyryuschykh signs, typologicheskyyh signs, periodicals about a culture.

Нині не існує однієї універсальної методики, за допомогою якої можна було б аналізувати сучасну журнальну періодику і окремі її різновиди на основі чітких критеріїв, що, у свою чергу, впливає на вивчення журнальної преси і визначення типологічної природи видань. Це ж стосується і українських періодичних видань про культуру і мистецтво.

Аналізуючи міру дослідженості такого специфічного сегмента ринку, як друковані засоби масової комунікації, що пишуть про культуру, необхідно констатувати той факт, що як теоретичні, так і практичні розвідки в цій царині майже відсутні. Такий стан речей можна пояснити чи то специфічністю тематики, чи то нерозвиненістю цього сегмента ринку.

Нааявними є дослідження, наприклад, журнального ринку загалом, без виділення в окрему групу періодики про культуру.

Метою цієї статті і є визначення специфіки цього вузького і слабозрозумитого сегмента сучасного інформаційного ринку за допомогою класифікації на основі типоформувальних і типологічних ознак.

В українському журналістикознавстві проблему функціонування періодичних видань, а також специфіку їх типології вивчають М. Тимошик, В. Здоровега, Т. Смирнова, І. Гутиря, В. Шевченко.

Серед праць дослідників, які вивчали проблеми типології періодичної преси, варто виділити: концепцію основних принципів типології журналів О. Бочарова, метод теоретико-типологічного аналізу періодичних видань О. Акопова, дослідження М. Пріор-Міллер.

У своїй концепції О. Бочаров називає такі п'ять основних "типологозначущих" елементів, які визначають тип видання: 1) характер аудиторії; 2) предмет відображення; 3) цільове (функціональне) призначення; 4) родова належність видання; 5) характер викладу [1]. У свою чергу, О. Акопов виділяє низку ознак, які впливають на формування типу журналів, які він називає типоформувальними [2]. До них він зараховує: видавничий орган, читацьку групу, а також завдання і програму видання. Ці три ознаки, на думку вченого, і визначають певний тип видання. Під "типом" О. Акопов розуміє: 1) логічний клас об'єктів, який складається з певних елементів, перебуває на нижньому рівні ієрархії і входить в інші, більш високі класи; 2) модель, якій відповідає будь-який клас об'єктів, а також елемент цього класу, який входить у класифікаційну систему. Для виникнення того чи того типу преси потрібен вплив соціальних чинників, тобто певних політичних, економічних, культурних тощо процесів, а також суспільних явищ. Коли тип видання сформувався, він визначає вторинні (залежні) типологічні ознаки. До цих ознак належать: авторський склад, внутрішня структура, жанри, оформлення. І на третьому рівні ієрархії перебувають формальні типологічні ознаки: періодичність, обсяг і тираж [2].

Дослідження М. Пріор-Міллер присвячені американській періодиці. У своїй роботі дослідниця проаналізувала праці американських теоретиків преси, присвячені типологічному аналізу періодики. На основі прове-

деної роботи М. Пріор-Міллер виділила три методи, за допомогою яких американські теоретики класифікували журнальні видання. Перший – метод дихотомії загальних і спеціалізованих видань. Він застосовується на основі одного із трьох критеріїв:

- а) характеру читацької аудиторії;
- б) змісту;
- в) кількість потенційних читачів.

Другим є метод поділу видань за інтересами. Третій – класифікація журналів на основі інформаційної функції рекламних або редакційних матеріалів. Крім трьох окреслених вище методів, М. Пріор-Міллер виділяє ще і четвертий, що має назву "метод множинних характеристик". Суть цієї класифікації "зводиться до виділення типологічних критеріїв першого ряду, а потім другорядних рядів на основі використання і комбінування методів дихотомії, інформаційної функції, а також поділу видань за інтересами, що, у свою чергу, може дати послідовну і чітку характеристику кожного видання" [3].

Як свідчить аналіз зазначених праць, деякі характеристики є загальними для більшості дослідників. Наприклад, "незважаючи на розбіжність термінів, які використовуються в американському дослідженні й новій концепції О. Бочарова, можна помітити, що критерії, використані в типологічній оцінці журнальної періодики, багато в чому схожі. Так, загальним є критерій характеру аудиторії, а критерію предмета відображення може відповідати принцип поділу видань за інтересами тощо" [3]. О. Акопов також вважає читацьку групу однією з головних типоформувальних ознак, а цільове (функціональне) призначення у нього реалізується в завданнях і програмі.

Спільність понять, у свою чергу, зазначає і С. Гуревич, який, посилаючись на дослідників типології ЗМІ, називає "найважливішими факторами, що визначають типологічні особливості газети" [4], мету видання та її концепцію, а також читацьку аудиторію.

На думку дослідника, мету видання визначає засновник, а втілюється вона в концепції. Під концепцією С. Гуревич розуміє "вираження задуму засновника газети, ідеї, що він прагне реалізувати, приймаючи рішення про заснування нового видання. Концепція газети відповідає на запитання: якою вона повинна бути? Це впливає не тільки на визначення типу газети, всіх її особливостей, а й на програму діяльності її редакції, на вибір читацької аудиторії видання. Концепція газети є осно-

вою розробки її моделі – як змістово-тематичної, так і композиційної і графічної" [4].

Концепція включає такі розділи:

- а) напрям видання, що визначає його суспільне значення, адресність, завдання, основні елементи;
- б) тематичну і типологічну характеристики, в яких враховані основна та додаткова тематика, стиль викладу, обсяг тощо;
- в) графічну концепцію, яка охоплює структуру, елементи й графічне оформлення видання, тобто архітектоніку [4].

У свою чергу, Держкомтелерадіо подає статистичні дані про друковані засоби масової інформації в Україні за такими ознаками, як тип видання, сфера розповсюдження, цільове призначення, засновник [6].

Переважну більшість друкованих періодичних видань із загальнодержавною сферою розповсюдження становлять журнали, а потім газети, бюлетені, збірники, календарі, альма-нахи і дайджести.

За сферою розповсюдження всі видання поділяють на загальнодержавні, регіональні та/або закордонні та місцеві.

Перше місце серед засновників друкованих періодичних видань із загальнодержавною сферою розповсюдження посідають суб'єкти підприємницької діяльності, а друге – фізичні особи, навчальні заклади, громадські організації, органи виконавчої влади, релігійні організації, органи місцевого самоврядування, наукові установи, благодійні організації, творчі спілки, політичні партії, трудові колективи підприємств.

Щодо цільового призначення друкованих ЗМІ з загальнодержавною сферою розповсюдження, то найбільше зареєстровано видань інформаційних, періодики для дозвілля та загальнополітичної. Після них за рейтингом бачимо наукові видання, рекламні, науково-популярні та видання з питань економіки та бізнесу, виробничо-практичні, видання для дітей, галузеві і правові, спортивні, з питань мистецтва, для жінок і видання історичної тематики.

За класифікацією Держкомтелерадіо, всю періодичку, яка є в цій роботі, відносять до видань з питань мистецтва [6].

На підставі наведених вище досліджень, а також з огляду на специфіку видань, які висвітлюють питання культури і мистецтва, була визначена система класифікації цих видань на основі таких типоформувальних ознак, як:

- а) тип видання;
- б) характер аудиторії і характер викладу;
- в) засновник;
- г) цільове призначення.

А також типологічних ознак другого рівня: періодичність, формат, обсяг і тираж.

Вибірка видань, наявних у даній роботі, проводилася за передплатними каталогами Укрпошти, вітчизняних бібліотек, а також за каталожними базами даних сайту українських передплатників. У результаті було відібрано 16 видань: "Top Film", "Кино Дайджест", "Cinema", "Контрамарка", "Кіно-театр", "Кіно-коло", "Сучасність", "Аристократ", "Ренесанс", "Мистецтво і освіта", "Великие Художники", "Галерея Искусств", "Художники України", "Образотворче мистецтво", "Культура і життя", "Українська культура".

Велике значення в даній класифікації має тип видання. Не випадково ця ознака виведена на перше місце серед усіх інших. Причина в тім, що такий сегмент ринку, як українські періодичні видання про культуру, нині розвинутий слабо. Тому виділити і класифікувати, приміром, тільки журнальну або газетну періодику, не можливо, через незначну кількість найменувань і тих, й інших типів видань.

Періодика про культуру як підсистема української преси містить у собі видання таких типів:

а) журнали: "Top Films", "Кино Дайджест", "Cinema", "Контрамарка", "Кіно-театр", "Кіно-коло", "Аристократ", "Мистецтво і освіта", "Великие Художники", "Галерея Искусств", "Художники України", "Образотворче мистецтво", "Українська культура";

б) газети: "Культура і життя";

в) альманахи: "Сучасність", "Ренесанс".

Засновниками видань, що пишуть про культуру, є:

а) державні установи: "Українська культура";

б) творчі об'єднання, навчальні заклади тощо: "Ренесанс", "Образотворче мистецтво";

в) змішані (державні установи і творчі об'єднання, навчальні заклади): "Кіно-театр", "Мистецтво і освіта", "Культура і життя", "Сучасність";

г) комерційні організації або приватні особи: "Кино Дайджест", "Контрамарка", "Художники України", "Великие Художники", "Галерея Искусств", "Аристократ", "Кіно-коло", "Top Films", "Cinema".

Для інформаційного ринку видань про культуру характерне розділення всієї періодики на дві великі групи залежно від підходів щодо реалізації редакційної політики. Перша група – це комерційні видання, орієнтовані на ринок, тобто на задоволення потреб конкрет-

ного споживача, що і визначає політику редакцій, друга – періодичні засоби масової комунікації, існування яких підтримується бюджетним коштом, що накладає на них певні зобов'язання. Тобто в другій групі представлені видання, які є періодичними органами певних державних установ, творчих об'єднань, навчальних закладів і відображають насамперед цілі і завдання засновника, його політику. Так, читаючи газету "Культура і життя", можливо зрозуміти, що вона є друкованим органом Міністерства культури і туризму України, а переглядаючи журнал "Образотворче мистецтво", одразу визначаємо, що його видає Спілка художників України.

За характером викладу і характером аудиторії видання поділяються на:

1) спеціалізовані масові: "Top Film", "Кино Дайджест", "Cinema", "Контрамарка", "Великие Художники", "Галерея Искусств", "Художники України";

2) спеціалізовані немасові (вузько-спеціалізовані, фахові): "Кіно-театр", "Кіно-коло", "Сучасність", "Ренесанс", "Мистецтво і освіта", "Образотворче мистецтво", "Культура і життя", "Українська культура";

3) елітні: "Аристократ".

За цільовим призначенням:

а) освітні: "Великие Художники", "Галерея Искусств", "Художники України";

б) культурно-освітні й літературно-художні: "Українська культура", "Сучасність", "Ренесанс", "Кіно-театр", "Культура і життя";

в) наукові, науково-методичні й науково-популярні видання: "Образотворче мистецтво", "Мистецтво і освіта", "Кіно-коло";

г) life style: "Кино Дайджест", "Top Films", "Cinema", "Контрамарка";

д) елітні: "Аристократ".

Більшість дослідників, які вивчають питання типології друкованих ЗМІ, вважають, що в сучасних умовах одними з головних типотформувальних ознак є характер викладу і характер аудиторії, а також видавець і цільове призначення. Це справедливо і для періодичних видань про культуру. Але ці друковані засоби масової інформації мають свою специфіку. Так, для видань, заснованими яких є державна установа, навчальний заклад або творче об'єднання, на друге місце виходить така типотформувальна ознака, як засновник, а для періодики, заснованої комерційними установами чи приватними особами – характер викладу, цільове призначення і характер аудиторії. Тобто для таких журналів, як "Українська культура", "Ренесанс", "Образотворче мистецтво", "Кіно-театр", "Ми-

стецтво і освіта", "Культура і життя" на другому місці є засновник, для всіх інших – характер викладу, цільове призначення і характер аудиторії.

До типологічних ознак другого рівня було віднесено періодичність, обсяг, формат і тираж видання. Класифікуючи друковані видання про культуру за **періодичністю**, можна виділити такі групи:

1) щотижневі і ті, що виходять два рази на тиждень: "Великие Художники", "Галерея Искусств", "Художники України", "Культура і життя";

2) щомісячні: "Аристократ", "Сучасність", "Кино Дайджест", "Top Films", "Cinema", "Контрамарка";

3) ті, що виходять раз на два місяці: "Українська культура", "Кіно-театр";

4) кварталні: "Кіно-коло", "Ренессанс", "Мистецтво і освіта", "Образотворче мистецтво".

За форматом і обсягом:

а) "тонкі" (не більше 10 сторінок) видання формату А3: "Культура і життя";

б) "тонкі" (не більше 40 сторінок) видання журнального типу великого формату: "Великие Художники", "Галерея Искусств", "Художники України", "Українська культура";

в) "товсті" (від 50 і більше сторінок) видання журнального типу великого формату: "Top Film", "Cinema", "Контрамарка", "Аристократ", "Кіно-театр", "Кіно-коло", "Мистецтво і освіта", "Образотворче мистецтво";

г) "товсті" (від 50 і більше сторінок) видання журнального типу малого формату: "Кино Дайджест", "Сучасність", "Ренессанс".

За тиражем:

1) до 1 000 примірників: "Образотворче мистецтво", "Ренессанс", "Кіно-коло";

2) від 1 000 до 10 000 примірників: "Кіно-театр", "Сучасність", "Культура і життя", "Галерея Искусств", "Художники України", "Аристократ", "Українська культура", "Мистецтво і освіта";

3) більше 10 000 примірників: "Top Film", "Кино Дайджест", "Cinema", "Контрамарка", "Великие Художники".

Отже, на основі проведеного дослідження можна підсумувати, що періодика про культуру в Україні існує є окремим сегментом інформаційного ринку, але розвинута вона дуже слабо і характеризується своєю неструктурованістю. Як теоретичні, так і практичні розвідки спрямовані на вивчення цих видань, майже відсутні. У статті зроблено спробу класифікувати ці друковані ЗМІ на основі виділених у результаті аналізу таких типоформувальних ознак, як:

а) тип видання;

б) характер аудиторії і характер викладу;

в) засновник;

г) цільове призначення.

А також типологічних ознак другого рівня: періодичність, формат, обсяг і тираж.

Проведена класифікація дала змогу подати сукупність цих видань у вигляді системи, визначити специфіку друкованих ЗМІ про культуру і зрозуміти місце такої періодики в системі української преси.

1. Типология периодических изданий. – Ростов н/Д., 1984. – 160 с.

2. Акопов А. И. Методика типологического исследования периодических изданий. – Иркутск, 1985.

3. Гофман И. Ю. Типология итальянских еженедельников и некоторые особенности системы еженедельной печати. – <<http://www.relga.ru>> [10.05.06].

4. Гуревич С. М. Газета: вчера, сегодня, завтра: Учеб. пособ. для вузов. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 209 с.

5. Шевченко В. Е. Режисура як спосіб подання фактів у ЗМІ (на прикладі періодичних друкованих видань України) // Україна в євроатлантичному контексті. Гражданское общество и средства массовой информации. Пиар-деятельность в СМИ / Луган. нац. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. – Луганск: Знання, 2004. – С. 369–382.

6. Статистичні дані про друковані засоби масової інформації в Україні. – <http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=33731&cat_id=33727> [29.03.06].

7. Тимошик М. С. Видавнича справа та редагування: Курс лекцій: У 2 ч. / Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2002. – Ч. 1. – 98 с.

Степовик Д. В.,
д. філос. н., проф.

УДК 17.026.4:"388" (Микола Тимошик)

Талант, спрямований до України. Миколі Тимошику – 50

*З приводу ювілею професора Миколи Тимошика.
Concerning the anniversary of professor Mykola Timoshik.*

На зламі XX і XXI ст. усі раптом заговорили про глобалізацію. Цей неологізм увійшов у вжиток і в українській мові. Одні вимовляють це слово з піднесенням, інші з тривогою. Ті, що вимовляють його з тривогою, – це люди обережні й помірковані, далекі від того, щоб відкрито виступати проти глобалістів, як це чинили, наприклад, демонстранти на зустрічах голів семи наймогутніших держав у Сіетлі (США) і в Генуї (Італії). Поміркованості українців навчила гірка історія: ще й нині живе багато людей, які звідали на собі "ласки" інтернаціоналізму й космополітизму – пролетарського чи будь-якого іншого. Інтуїтивно кожний нормальний українець усвідомлює, що застосування глобалізації в тому вигляді, як її розуміють і планують у сьогодишньому світі, означає новий колоніалізм (чи, як модно казати, неокolonіалізм) для ще не зміцнілої України як незалежної держави. Глобалізація не страшна країнам і державам, де всі атрибути повноцінного національного буття давно сформовані. Але для тих, хто щойно скинув чужинське ярмо, потрібно ще утвердити національне суспільство, з якого згодом постане громадянське суспільство, а відтак можна залучатися до глобалізації в тих позитивних її вимірах, які сприятимуть національним і громадянським відносинам.

Не так думають учораšní інтернаціоналісти. Вони плетуть для України нові "союзи" євразійського (або прямо скажемо – промосковського) спрямування, баламутять цими "союзами" наше поки що розгублене суспільство, обіцяючи йому всякої всячини. Може, хтось ще їм і вірить, але таких з кожним роком стає все менше. Свідоме українство, а передовсім українська інтелігенція, творча й наукова, частково й політична, остерігає пересічних громадян, щоб вони не вірили старим байкам, написаним з осучасненими термінами. Бо без точно сформованої і повсюдно утвердженої національної ідеї, яка б пронизувала всі ділянки життя – від господарювання

до духовності, – інтернаціоналізм під маскою глобалізації обернеться для України трагедією.

Слава Богу, що серед тих, хто правильно розуміє, якими шляхами треба Україні входити у світове товариство, стає все більше молодих шляхетних українських інтелігентів. Серед них – професор Микола Тимошик. Він має у своїй вдачі декілька примітних рис, які сукупно дають образ людини майбутнього. Микола Тимошик заперечує собою той стандартний образ вайлуватого українця – салоїда і вареникоїда, який так люблять змальовувати в жовтій пресі українофоби усіх мастей.

В означеному вище контексті писати про Миколу Тимошика і просто, і складно. Просто тому, що ім'я цього журналіста і письменника, редактора і видавця, вченого і педагога, просвітнього і громадського діяча добре відоме не лише в Україні. А складно, бо за свої 50 літ він встиг зробити так багато в кожному із напрямів своєї професійної діяльності, що перелік лише кількісних показників зайняв би не одну сторінку. Назву бодай найголовніше. Микола Тимошик свого часу став чи не наймолодшим доктором наук і професором столичного університету, згодом – завідувачем кафедри видавничої справи та редагування в Інституті журналістики, який сам свого часу закінчив. З лекціями і науковими повідомленнями виступав на запрошення наукових, навчальних та освітніх закладів у майже 20-ти країнах, з-поміж яких – Іспанія, Ізраїль, Канада, Китай, Німеччина, Сербія, Франція, Швеція, Швейцарія. Написав і видав вісім власних солідних за обсягом і неординарних за формою викладу та змістом книжок. Десятки книг побачили світ з його упорядкуванням, передмовами і науковими примітками. По першій програмі Національного радіо кілька років підряд вів власні авторські передачі, що мали високий рейтинг у слухачів. Створив і успішно керує діяльністю свого видавництва "Наша культура і наука", яке гідно продовжує програму провадженого в нелегких

умовах еміграції Іваном Огієнком видавництва "Наша культура". Заодно впродовж уже майже десяти років не полишав наукове редакторство у фаховому часописі "Друкарство", тісно співробітничав як член редколегії і автор у цілій низці наукових і науково-популярних періодичних видань. Як практикуючий журналіст часто друкується в періодичній пресі в Україні ("Літературна Україна", "Урядовий кур'єр", "Робітнича газета", "Голос України") та на Заході (канадські "Український голос", "Вісник-Herald", американська "Свобода"). Заснував і став першим головою Всеукраїнської благодійної організації імені митрополита Іларіона (Огієнка), програмною метою діяльності якої є повернення в Україну і видання для українського читача заборонених радянським тоталітарним режимом творів і архівів видатних діячів українського відродження. Швидко "увійшов" у комп'ютерне ХХІ ст., в інтернетну павутину світу, знає мови. Разом з дружиною Надією виховав двох гарних дітей – Алінку і Ярослава...

Такі суто кількісні показники людини, яка лиш недавно переступила поріг п'ятдесяти прожитих років. Усе це свідчить про нетипову працелюбність Миколи Тимошика. Вона справді нетипова, рідкісна навіть для нашого працьовитого українського народу. Але кількісні показники, якими б промовистими вони не були, ще не дають належної картини щодо покликання особи. Тільки зміст зробленого, результативність є ознаками цінності людської праці. Давно знаючи Миколу Тимошика, спостерігаючи за ним у нашому неспокійному столичному житті, я дійшов висновку, що його працелюбність є природною, закладеною в його генах. Латинське прислів'я "Nulla dies sine linea" – "Жодного дня без рядка" – частина його ества, органічно притаманна риса. З нею він був у своєму селі Данина на Чернігівщині, далі – в столичному університеті, на Буковині – журналістом, а відтак знову в столиці на редакторській роботі і, нарешті, в науці, викладачем в Інституті журналістики. Все, до чого торкалася його рука, пронизане кипучою енергією, довершеністю, обов'язковістю, творчою дисципліною. Не один його ровесник хотів би мати такі риси.

Чи це є самоціллю – одя просто-таки "німецька скрупульозність" у його праці? Думаю, що ні. Ученим керує глибока ідея – ідея служіння Україні. Може дехто всміхнеться якщо почує такі слова: "Яке може бути служіння комусь або чомусь у наш вік прагматизму й егоїзму?" Ні, не всі ще стали

циніками і, окрім несамовитого егоїзму як ознаки нашого часу, тут і там є прекрасні вияви благородства і самопожертви. Думаю, що Микола Тимошик має ці риси, якими б старомодними вони не здавалися поколінню молодих і наймолодших. Він почав трудову діяльність у журналістиці з молодіжної преси, а до 1991 р. це, звичайно ж, була комсомольська преса.

Перший-ліпший верхогляд, прочитавши довідку "Основні дати життя й діяльності Миколи Тимошика", яка вміщена "Біобібліографічному покажчику Миколи Тимошика" (побачила світ 2003 р. з нагоди 25-річчя його журналістської і наукової діяльності), може сказати: "Та він же виріс із комсомолу!" Так, з нещасного комсомолу, з комсомольської преси. Але де ще могла себе виявити молода людина в ті роки? Хіба з любов'ю до України не можна було пропонувати свої ідеї (де прямо, а де опосередковано – Езоповою мовою) в тій самій комсомольській чи й навіть партійній пресі? Помиляється той, хто каже, що істинним патріотом тоді можна було ходити тільки в мордовських концтаборах. Істинних патріотів можна було зустріти на всіх щаблях тодішнього тоталітарного режиму, в тому числі і "під носом" у владомощців. Я знаю це і переконаний у цьому не з розповідей очевидців, а зі свого досвіду, який де в чому схожий на досвід Миколи Тимошика, тільки триваліший у часі.

Феномен своєї працьовитості і водночас щирості, приязні й доброзичливості до всіх тих, з ким спілкується, Микола Тимошик пояснює просто: я завжди пам'ятаю своє коріння, свої витоки, свої обереги, а всі мої університети й професорства починалися в Данині.

Про свою "Богом забуту" малу батьківщину Микола Степанович так пише в "Автобіографії": "Велике старовинне село Данина розкинулося поміж болотистими впадинами центральної частини лісостепової Чернігівщини. Засноване ще в дотатарські часи, поселення мало в окрузі репутацію боржника. Визначений завойовниками обсяг дані (данини) селяни ніяк не могли сплатити. За це й стали називати їх данинцями. За радянських часів у результаті неодноразових адміністративних реформ село весь час "перекидали" з одного району в інший – Лосинівський, Носівський, а з 1961 року Данина опинилася в закутку Ніжинщини. Може тому й називали її Богом забутою, бо ні пристойної дороги, ні школи, ні клубу за всі радянські роки тамтешні селяни так і не дочекалися".

У цьому селі і народився Микола Тимошик 18 січня 1956 р. в сім'ї споконвічних хліборобів. Батько – Тимошик Степан Елізарович, 1918 р. народження був призваний на строкову службу до Червоної Армії 1938 р., а повернувся додому інвалідом I групи наприкінці 1944-го. Мати, Тимошик Галина Іванівна, 1925 р. народження, залишившись у війну сиротою, все життя працювала в колгоспній ланці та на тваринницькій фермі. Діда по материній лінії як маєтного і працелюбного хазяїна "розкуркулили" в середині 20-х і за незгоду написати заяву до колгоспу вислали на Соловки, де він і загинув, а два старші брати її у віці до 20 років полягли навечно невідомими на фронтах Великої Вітчизняної: Іван – під Києвом, Андрій – під Жмеринкою.

На той світ батьки відішли майже одночасно – 1996 р., напередодні захисту докторської дисертації свого сина, найменшого з чотирьох дітей.

Про устремління й пошуки дитячої душі, про спонуки вибору своєї професії, яку будеш любити і якою будеш гордитися, читаємо в тій же "Автобіографії":

"12 квітня 1961 року в колгоспній конторі вперше засвітився екран привезеного з Ніжина телевізора – чи не все село збіглося дивитися політ у космос Юрія Гагаріна. Може, ті перші гострі враження й навіяли марення про професію космонавта. Хоча до того мріяв стати... продавцем хлібного відділу сільмагу. На початку 60-х примара голоду знову нависла над селом. Вже зрана чи не вся сільська дітвора займала звичну вже чергу за хлібом (бо всі матері мусили бути зі сходом сонця на колгоспних полях), не будучи певною, чи його привезуть того дня в село. Нерідко й шкільні уроки пропускали – боялися втратити свою чергу. З привезеної з Лосинівки чи Ніжина пів машини (другу половину везли в сусідню Шатуру) буханців вистачало далеко не всім.

Однак незабаром орієнтири помінялися. У сьомому класі написав до редакції міськрайонної газети "Під прапором Леніна" першу замітку про зустріч школярів з хліборобами свого колгоспу, яка й була надрукована. Згодом під замітками й репортажами з моїм прізвиськом, які все частіше надсилав до районки, почали з'являтися підписи "сількор", "юнкор", що й утвердило мою остаточну мрію про здобуття професії журналіста. Оптимізму додавали часті публікації в чернігівській обласній молодіжці "Комсомольський гарт", де в одному з випусків літературної сторінки "Засів" було вміщене перше оповідання "Бабуся Одарка" (1973)".

На факультет журналістики Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка Микола Тимошик вступив зі шкільної лави, що на той час для випускника сільської десятирічки було неабиякою дивиною, оскільки перевага при вступі тоді надавалася тим, хто вже встиг пізнати життя: демобілізованим солдатам, робфаківцям, передовим виробниками.

Навчання в університеті з перших курсів поєднував зі співробітництвом з київськими часописами, передусім "Сільськими вістями", куди на четвертому курсі був запрошений на двомісячну практику. Активна участь у роботі гуртка нарису, який активно діяв на тодішньому факультеті журналістики і яким керував відомий письменник і вчений, кандидат історичних наук Павло Автомонов, сформувала в студента риси не лише журналіста, а й дослідника-науковця. Ставши двічі переможцем факультетських наукових конференцій, Миколі пощастило представляти молоді журналістську науку Київського університету на подібних наукових форумах у Львівському та Мінському (Білорусь) університетах.

Поява першої наукової праці у міжвузівському збірнику "Журналістика" 1978 р. (чи не єдиний випадок вміщення в цьому збірнику статті студента серед товариства шанованих учених) давала чернігівському юнакові шанс вступити до цільової аспірантури, що відкривало перспективу київської прописки і посади викладача на кафедрі відразу ж після закінчення аспірантури.

Однак доля розпорядилася по-іншому. Його весь час манили далекі й невідомі дороги. Тепер здається, що то було романтичне навіювання чину професії репортера під враженням від неодноразового перегляду популярного тоді фільму "Журналіст".

Скориставшись запрошенням редакції чернівецької обласної газети "Радянська Буковина", яке надійшло на факультет відразу після закінчення практики, й отримавши диплом журналіста, він на вісім років став чернівчанином.

Роки журналістської праці в "Радянській Буковині" (1978–1986) на посадах кореспондента, старшого кореспондента, власного кореспондента, завідувача відділом (до цієї посади йшов усього три роки), у "Молодому буковинці" (1986–1987) на посаді головного редактора були, як сам зазначає, гарною школою пізнання життя, цікавою й драматичною історією цього неповторного краю, працелюбних, талановитих і гордих буковинців, а також удосконалення власних професійних навичок.

Пропозиція переїхати до Києва на роботу в сектор преси ЦК комсомолу України, яка надійшла відразу після атестації редакторів молодіжних газет, була несподіваною, але заманливою. Спрацювали напевне анкетні дані: наймолодший серед своїх колег – редакторів-молодіжників, з досвідом роботи на різних посадах в обласній партійній газеті.

Неабиякий практичний досвід журналіста, набутий у Чернівцях, сприяв швидкому професійному ствердженню в столиці: через два роки після роботи в секторі преси його запрошують на роботу в оновлений після горбачовської перебудови апарат Держкомвидаву України членом редколегії, а згодом – редактором першої категорії Головного видавничого управління. Незабаром на конкурсній основі став завідувачем редакцією видавництва "Либідь" при Київському університеті, а через два роки – головним редактором цього видавництва.

З вересня 1999 р. Микола Тимошик працює в Інституті журналістики Київського національного університету. Спочатку професором, а з 2002 р. – завідувачем кафедри видавничої справи та редагування.

Формування дослідницьких пріоритетів ученого, а згодом – і власної наукової школи, розпочалося невдовзі після захисту кандидатської дисертації на зорі української незалежності. Один з викладачів факультету журналістики 70-х рр. відомий своїми українознавчими дослідженнями професор Василь Яременко запропонував своєму колишньому студентові виступити упорядником і автором передмови до забороненої тоталітарною владою книги Івана Огієнка "Історія українського друкарства".

Підготовка до видання цієї книги у видавництві "Либідь" при Київському університеті, ґрунтовне опрацювання в колишніх спецфондах, які поступово ставали доступними для вітчизняних дослідників, колосального масиву невідомої досі інформації вивели вченого на ту "непрестижну" і "неперспективну" за радянських часів тему, яка, за влучним висловом професора Івана Огієнка, стояла тривалий час невиораним облогом. Ідеться про витoki й етапи поширення українського рукописного і друкованого слова, видавничої і журналістської справи в цілому як найважливіших чинників ствердження культури народу, що вимушено перебував тривалий час в умовах бездержавності.

Через затверджену в Москві на початку 30-х рр. минулого століття ідеологічну теорію "спільної колиски" трьох слов'янських на-

родів, за якою початки виникнення української культури, літератури, мови, а отже, й друкованого слова дозволялося "шукати" лише з XIV ст. Також після остаточного розгрому тоді ж української наукової школи В. Маслова, В. Ігнатієнка, А. Козаченка на цьому напрямі досліджень нагромадився значний масив рясної половини, всіляких вигадок, перекручень, огульних звинувачень, замішаних на ідеологічній заангажованості, політичних спекуляціях та антинаукових теоріях.

Таким чином, вихід на початку 90-х рр. книги І. Огієнка "Історія українського друкарства" з передмовою, науковими коментарями і упорядкуванням Миколи Тимошика і з грифом навчального посібника, наданого тодішнім Міністерством освіти, стало своєрідним проривом на цьому напрямку досліджень. Першими за цим виданням переходять на викладання дисциплін з видавничої справи в Українській академії друкарства. Згодом – на поліграфічному факультеті Київської політехніки, в університетах культури.

З обґрунтуванням нової, науково вивіреної концепції витоків і етапів розвитку українського друкованого слова в контексті поширення друкарства у слов'янських народів, а також із результатами дослідів на інших напрямках досліджень теорії і практики вітчизняної журналістики і видавничої справи професор Тимошик виступає як доповідач, під час роботи престижних міжнародних наукових форумів. Зокрема на Міжнародному конгресі славістів у Міжнародному Андалузькому університеті (Баєза, Іспанія, 1996), в Українському вільному університеті (Мюнхен, Німеччина, 1999), Колегії св. Андрія Манітобського університету (Вінніпег, Канада, 2000), зібранні Наукового товариства імені Шевченка в Європі (Сарсель, Франція, 2001), Міжнародному конгресі українців (Чернівці, Україна, 2002).

Вихід у світ солідної монографії "Її величність – книга" (1999), а згодом і першого в Україні підручника "Історія видавничої справи" (2003), створеного за власною авторською програмою професора Тимошика, спонукав інших українських дослідників до нових наукових пошуків і відкриттів.

Я не збираюся аналізувати того великого корпусу текстів, які він оприлюднив у монографіях, есеях, статтях. Але сам список вагомий, дуже змістовний і, що важливо, оригінальний з точки зору структури та мачери викладу матеріалу.

Ось на цій оригінальності книг Миколи Тимошика хотів би зосередити увагу і продемо-

нструвати це на прикладі його найголовніших монографічних досліджень, що мали свого часу неабиякий розголос серед наукової громади та гарні відгуки фахівців. Це передусім "Голгофа Івана Огієнка" (1997), "Її величність – книга" (1999) та "Лишусь навіки з чужиною..." (2000). Остання, до речі, вийшла двома накладами одночасно в Україні та Канаді. Канадська українська діаспора, достойно поцінувавши це дослідження, зініціювала всеукраїнський тур-презентацію за участю автора в містах найбільшого поселення українців на північноамериканському континенті – від Галіфаксу до Ванкувера.

Типовий регламент будь-якої порядної наукової праці, як відомо, полягає в послідовному, бездоганному аналізі добутих фактів, ретельному доборі цитованих документів, солідній джерельній базі, досить повному охопленні публікацій на обрану тему. Все це є в працях Миколи Тимошика. Але є в них також і "щось", яке властиве саме цьому авторові, яке не дозволяє зупинитися на суто наукових парадигмах виданої праці. Це "щось", на мою думку, – жива експресія, тремтливості думки, переплетеної з гарячим почуттям.

Такої "закваски", як правило, науковці у своїх учених трудах чомусь намагаються уникати, боячись того, щоб читачі не запідозрили їх у зайвій сентиментальності. Микола Тимошик у своїх наукових текстах, особливо персоналістичного характеру, не соромиться своїх поривань і своєї, сказати б, залюбленості в предмет дослідження. Поважний, логічний, виражений хід думки раптом (але зовсім не різко) переходить у світ власного авторського "я": і в оціночних моментах, явищах, і у виявленні в українських "спецхранах" чи закордонних архівах цікавого і зовсім незнайомого читацькому загалу якогось рідкісного, але промовистого документа. Саме такі публіцистичні акценти автора, не знижуючи наукових критеріїв його праці, роблять книгу доступною для всіх. Така манера викладу матеріалу особливо відчутна в творах героя численних Тимошикових досліджень Івана Огієнка.

Я б назвав це синтезом кількох жанрових ознак на основі наукової монографії. Саме такий підхід дедалі більше характеризує стиль наукових публікацій (особливо в царині гуманітарних наук) розвинених країн Заходу. Кажуть, таким буде стиль науки у XXI віці. Принаймні ми, українські вчені, слава Богу, відвикаємо від тої "пташиної мови" 60–80-х рр. XX ст. ("чем непонятнее, тем наученее"),

яку шляхом мавпування наукового стилю однієї сусідньої країни заподадливо утверджували й наші науковці.

Відрадно, що Микола Тимошик завдяки двом своїм монографіям і численним статтям у науковій періодиці виріс у провідного дослідника (не лише в Україні, а й у всьому світі) творчої і пастирської спадщини славного українського богослова XX ст. митрополита Іларіона (професора, д-ра Івана Огієнка). Сьогодні ми можемо вже говорити про таку галузь науки, як Огієнкознавство, де працюють десятки дослідників. Але не треба забувати, що першопроходцем у цій галузі науки був і залишається Микола Тимошик. Я вірю, що він відкриє ще не одну сторінку долі українського християнства XX ст., вивчаючи життєписи цього й інших будівників Української церкви й української духовності.

Не менш цікавими – і за предметом дослідження, і за методом та стилем викладу матеріалу – виявляються й останні навчальні посібники та підручники цього автора, зокрема "Книга для автора, редактора, видавця" (я б назвав це видання своєрідним довідником) та "Історія видавничої справи".

Як дослідник давніх українських книжкових ілюстрацій я прочитав чимало праць з історії, наших та чужинецьких видань. І всі вони були цікаві не тільки з професійного погляду, але і з погляду рядового, пересічного читача. З роками я відучився захоплюватися прочитаним (науковець усе життя мусить щось читати), але не втратив відчуття поділяти текти на цікаві і нецікаві. Так от тексти Миколи Тимошика завжди для мене були цікавими.

Взяти хоча б "Історію видавничої справи". Звичайна робота, але незвичайно написана: з любов'ю, зі знанням справи, до речі, знанням не відстороненим, а дуже особистісним, емоційним. Власне, чітко виражена авторська позиція щодо історії світової і національної книжкової справи робить цей підручник просто цікавим. Він розрахований на захопливе читання. Проте це не шкодить об'єктивності викладу – праця є правдива і точна у фактажі, у ледь не універсальному охопленні матеріалу: від зародків цивілізації до сьогодні.

Підручники Тимошика цікаві й для широкого кола читачів, бо написані захопливо, талановито, з добре продуманою рубрикацією теми, розділи, параграфи і сюжети. Ця градація – якраз те, що робить підручник підручником, бо студент легко може знайти, переглядаючи зміст, те, що йому потрібно.

Книжкові видання Миколи Тимошика відношу до новаторських книжок у жанрі навчальної літератури не тільки з погляду бездоганної структуризації складників тексту, аргументованості й переконливості, а й літературної довершеності. Не випадково, скажімо, "Історія видавничої справи" отримала по-важні нагороди від журі Львівського форуму видавців та Київського міжнародного книжкового ярмарку, а "Книга для автора, редактора, видавця" була названа в числі кращих в одній із престижних номінацій Всеукраїнської акції "Книга року".

Цікава деталь: багатогранну наукову, просвітницьку, видавничу працю Миколи Тимошика на різних напрямку українознавства помічають і достойно поцінують різноманітні міжнародні та всеукраїнські організації та установи. Але жодного разу – там, де він працював чи працює, жодного разу – на рівні державних чиновників. Так, 1995 року за ґрунтовні дослідження і пропаганду творчої спадщини видатних діячів українознавства І. Огієнка, М. Максимовича, організацію видання заборонених раніше творів літераторів, істориків, фольклористів, етнографів у бібліотечних серіях "Літературні пам'ятки України" та "Пам'ятки історичної думки України" став першим лауреатом Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка. 2004 року до дня Соборності України громадський комітет Поділля назвав київського професора Миколу Тимошика лауреатом премії імені Якова Гальчевського – "за подвижництво у державотворенні". Навесні 2007 р. працю його помічають у правлінні Всеукраїнського громадського об'єднання "За помісню Україну", обираючи вченого до складу Проводу цього об'єднання. Після триразового стажування в Канаді, ретельного опрацювання архіву митрополита Іларіона у Вінніпезі, читання лекцій у освітніх і навчальних закладах Канади Сенат Колегії Св. Андрія при Магнітобському університеті вручає йому мантию почесного професора цього навчального закладу...

Проте з рук представників українських владних структур за останні 17 років Микола Тимошик жодної нагороди не отримав. І цим також гордиться. Бо, на його переконання, будь-яка нагорода з рук аморальної влади є також аморальною. Серед найдорожчих вважає три відзнаки. Перші дві – орден Св. Архистратига Михаїла та орден Святого Рівноапостольного князя Володимира Великого, одержані з рук Його Святості Філарета – предстоятеля УПЦ Київського патріархату – "за заслуги з відродження духовності в Ук-

раїні, утвердження Помісної Української Православної Церкви". Третя – Острозька Біблія, подарована після читання ним лекцій у Колегії Св. Андрія Манітобського університету (Канада). Рішення про відзначення київського професора Миколи Тимошика цією унікальною нагородою приймав Сенат колегії. Сенат також доручив це зробити своєму кращому студентові Павлові Федорині. Яким же було здивування Миколи Тимошика, коли він довідався, що Павло Федорина – його земляк, із села Червоні Партизани Носівського району. Це – всього лиш за сім кілометрів від Данини...

"Мої університети починалися в Данині", – так згадав про цей дивовижний збіг обставин на далекій канадській землі Микола Тимошик в одному зі своїх інтерв'ю.

У цьому – також сутність характеру професора Тимошика, усвідомлення його обов'язку і нерозривного зв'язку з рідною землею. Для юних данинців він зібрав і подарував понад тисячу книг, виданих в Україні й за кордоном. Безпосередньо був причетний і до видання перших книг данинських авторів – поетеси Галини Приліпко, яка багато літ працювала в селі аптекарем (збірка поезії і прози "Букет для мами") та нинішнього директора десятирічки Василя Петрика (науково-популярна розвідка про історію села "Рідна наша Данина").

Так склалося, що свою першу книгу – "Голгофа Івана Огієнка" – Микола Тимошик присвятив світлій пам'яті його батьків. А одну з останніх – "Історія видавничої справи" – світлій пам'яті рідних братів Івана та Андрія, "які відійшли у вічність молодими, не зібравши засіяну хлібну ниву в Данині на Чернігівщині". Так зазначено на титульній сторінці цього унікального видання, яке побачило світ незабаром після смерті братів у 2003 р.

Переживши немало випробувань долі, зазнавши болю неминучих, хоча й передчасних, втрат, як також і радості та піднесення від заслужених перемог, Микола Тимошик в суті своїй залишається таким, яким волею долі йому судилося пройти зі своїм хрестом до своєї Голгофи: доброзичливим, щирим, відвертим, принциповим, вимогливим, уважним і чуйним до чужої біди, із загостреним чуттям несправедливості, чітко вираженим почуттям національної гідності.

Бразило мене і життєве кредо молодшого колеги, про яке я довідався нещодавно. Це кредо, вироблене з філософії високого життєвого чину матері Терези, у віддрукованому вигляді завжди стоїть на робочому столі професора. Ось уривок з цього глибинного за змістом тексту:

"Якщо тебе супроводжує успіх, ти наживаєш уявних і справжніх ворогів. І все – будь успішним! Добро, зроблене тобою, завтра забудуть. І все ж – твори його! Щирість і відкритість зроблять тебе уразливим. І все ж – будь щирим і відкритим! Люди потребують допомоги, але вони стануть дорікати тобі за неї. І все ж – допомагай людям!.."

Українське слово завжди потребувало захисту, бо в нього не бракувало ворогів. Праця Тимошика засвідчує, як можна і треба боронити наше слово, нашу книгу тепер, перед новими і небезпечними викликами, які постали перед Україною на порозі небувалих змін у цілому світі.

Бібліографія книжкових праць Миколи Тимошика з проблематики українознавства, журналістики і видавничої справи та редагування

Окремі книжкові видання та брошури

1. Тимошик М. Голгофа Івана Огієнка: українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності Івана Огієнка: Моногр. / Передмова М. Г. Жулинського. – К.: Заповіт, 1997. – 232 с., іл., ім. покажч.
2. Тимошик М. Її величність – книга: історія видавничої справи Київського університету. 1834–1999: Моногр. / Передм. В. В. Скопенка. – К.: Наша культура і наука, 1999. – 306 с., іл. вкл., ім. покажч.
3. Тимошик М. "Лишусь навіки з чужиною": митрополит Іларіон і українське відродження: Моногр. / Передм. В. В. Скопенка. – К.; Вінніпег, 2000. – 548 с., іл., вкл., ім. покажч.
4. Тимошик М. Видавнича справа та редагування: Курс лекцій. – У 2-х ч. – Частина 1: Навч. посібник / За ред. В. В. Різуна. – К.: Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка, 2002. – 98 с.
5. Тимошик М. Видавнича справа та редагування: Курс лекцій. – У 2-х ч. – Частина 2: Навч. посібник / За ред. В. В. Різуна. – К.: Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка, 2004. – 128 с.
6. Тимошик М. Історичні витоки та етапи розвитку давньої української рукописної книги в світі: Текст лекції для студентів Інституту журналістики з курсу "Історія видавничої справи". – К.: Інститут журналістики, 2002. – 32 с.
7. Тимошик М. Давня українська рукописна книга дохристиянської доби: Текст лекції для студентів Інституту журналістики з курсу "Історія видавничої справи". – К.: Інститут журналістики, 2002. – 32 с.
8. Тимошик М. Книгописання в давньоукраїнській державі після прийняття християнства: Текст лекції для студентів Інституту журналістики з курсу "Історія видавничої справи". – К.: Інститут журналістики, 2002. – 32 с.
9. Тимошик М. Українські друкарі та їхня роль у ствердженні вітчизняної школи редагування та видавничої справи: Текст лекції для студентів

Інституту журналістики з курсу "Історія видавничої справи". – К.: Інститут журналістики, 2002. – 26 с.

10. Тимошик М. Видавнича справа в Україні на сучасному етапі: тенденції, проблеми: Текст лекції для студентів Інституту журналістики з курсу "Видавнича справа та редагування". – К.: Інститут журналістики, 2002. – 24 с.

11. Тимошик М. Види видавничої продукції. Книга як основний предмет видавничої діяльності: Текст лекції для студентів Інституту журналістики з курсу "Видавнича справа та редагування". – К.: Інститут журналістики, 2002. – 20 с.

12. Тимошик М. Історія видавничої справи: Підручник. – К.: Наша культура і наука, – 2003. – 496 с.

13. Тимошик М. Видавнича справа та редагування. – К.: Наша культура і наука; Концерн "Видавничий дім "Ін-Юре", 2004. – 224 с.

14. Тимошик М. Видавничий бізнес: Погляд журналіста, видавця, вченого. – К.: Наша культура і наука, 2005. – 238 с.

15. Тимошик М. Книга для автора, редактора, видавця: Практичний посібник. – К.: Наша культура і наука, 2005. – 560 с. – (Серія "Бібліотека видавця, редактора, автора").

16. Тимошик М. Книга для автора, редактора, видавця: Практичний посібник. – К.: Наша культура і наука, 2006. – 560 с. – (Серія "Бібліотека видавця, редактора, автора"); Те саме – 2-ге вид. – 2006.

**Передмови до книг
(навчальних посібників, підручників,
наукових видань)**

1. Тимошик М. Невтомний сівач на українознавчій ниві // Огієнко Іван. Історія українського друкарства: Навч. посібник. – К.: Либідь, 1994. – С. 5–21.
2. Тимошик М. "Смирений Богомолець за кращу долю українського народу": Маловідомі сторінки життя й діяльності Івана Огієнка // Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови: Підручник. – К.: Либідь, 1995. – С. 7–47.
3. Тимошик М. Про українське питання – з болем і надією // Українське питання. Навч. посібник. – К.: Вид-во Олени Теліги, 1997. – С. 9–32.
4. Тимошик М. Подвижник української справи на канадській землі // Ярмусь Степан. Феномен Івана Огієнка (Митрополита Іларіона). – К.: Наша культура і наука, 1998. – С. 5–7.
5. Тимошик М. Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження // Митрополит Іларіон (Іван Огієнко). Життєписи великих українців. – К.: Либідь. – 1999. – С. 7–61.
6. Тимошик М. Погляд, зрошений сльозою / До кн.: Ярмусь Степан. "На нашій, не своїй землі...": Україна очима канадського українця. – К.: Наша культура і наука, 1999. – С. 5–8.
7. Тимошик М. Аркадій Животко як громадський діяч, журналіст і вчений // Животко Ар-

- кадій. Історія української преси: Навч. посібник. – К.: Наша культура і наука, 1999. – С. 11–34.
8. Тимошик М. "На Україну поверну...": передне слово про автора книги // Ярмусь Степан. "Та не однаково мені...": Україна очима канадського українця. – К.: Наша культура і наука, 2001. – С. 5–8.
9. Тимошик М. Нашого квіту – по всьому світу: передне слово про книгу та її авторку // Змієнко-Сенишин Галина. Пересажені квіти України. – К.: Наша культура і наука, 2001. – С. 5–8.
10. Тимошик М. Мова – душа нації // Іван Огієнко (митрополит Іларіон). Історія української літературної мови. – К.: Наша культура і наука, 2001.
11. Тимошик М. "Я не можу зректися свого українства...": передне слово про авторку та її книгу // Фігус-Ралько Анна. Українська Канада. – К.: Наша культура і наука, 2001. – С. 5–14.
12. Тимошик М. Феномен українського чернецтва і філософія релігійності в інтерпретації Івана Огієнка (митрополита Іларіона) // Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Українське монашество. – К.: Наша культура і наука, 2002. – С. 10–44.
13. Тимошик М. Канадська шевченкіана митрополита Іларіона // Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Тарас Шевченко. – К.: Наша культура і наука, 2002. – С. 7–40.
14. Тимошик М. "Я завжди молюся за душу гетьмана Мазепи": Еволюція творення образу Івана Мазепи у працях Івана Огієнка // Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Розп'ятий Мазепа. – К.: Наша культура і наука, 2003. – С. 7–24.
15. Тимошик М. "Щоб землю квітчати і сіяти добро..." Пономаренко Галина. Букет для мами. – К.: Наша культура і наука, 2003. – С. 5–6.
16. Тимошик М. "Прозріє народ мій і волю дістане...": Обставини написання Іваном Огієнком творів про Богдана Хмельницького та доля рукописів // Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Богдан Хмельницький. – К.: Наша культура і наука, 2004. – С. 7–46.
17. Тимошик М. Крок до переосмислення й відкриття // Миронюк Дмитро. Симон Петлюра – редактор "Української життя". – К.: Наша культура і наука, 2004. – С. 5–6.
18. Тимошик М. *Inter arma tacent musae*: Коли промовляє зброя, мовчать музи? / до кн.: Радчик Раїса. Рівненське видавництво "Волинь" (1941–1944) у боротьбі за українську Україну. – Рівне, 2004. – С. 3–4.
19. Тимошик М. Національна духовна святиня українського народу. Обставини написання Іваном Огієнком дослідження про Святу Почаївську лавру та видавничу долю рукопису // Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Свята Почаївська лавра. – К.: Наша культура і наука, 2005. – С. 7–44.
20. Тимошик М. "Слово о полку Ігоревім" як об'єкт переосмислення української історії // Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Слово про Ігорів похід. – К.: Наша культура і наука, 2005. – С. 7–18.
21. Тимошик М. "Корисно виповнювати в цьому світі свій час..." // Ярмусь Степан. Православне Богочинання як досвід віри. – К.: Наша культура і наука, 2005. – С. 91–100.
22. Тимошик М. "Хай лютий ворог на Голготу жене стократ за Україну...": Іван Огієнко як державотворець // Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Рятівання України. – К.: Наша культура і наука, 2005. – С. 8–66.
23. Тимошик М. Митрополит Іларіон як історик Української православної церкви // Огієнко (митрополит Іларіон). Українська церква за час Руїни. 1657–1687. – К.: Наша культура і наука, 2006. – С. 7–34.
24. Тимошик М. Дороговказ для майбутніх дослідників історії української книги // Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Історія українського друкарства. – К.: Наша культура і наука, 2007. – С. 7–28.

Упорядкування, наукові примітки і видання книг

1. Юнкоровський блокнот / Упоряд. М. Тимошик. – К.: Молодь, 1990. – 98 с.
2. Огієнко І. Історія українського друкарства / Упоряд., авт. іст.-біогр. нарисів і прим. М. С. Тимошик. – К.: Либідь, 1994. – 446 с.
3. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / Упоряд., авт. іст.-біогр. нарисів і прим. М. С. Тимошик. – К.: Либідь, 1995. – 296 с.
4. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Життєписи великих українців / Упоряд., авт. іст.-біогр. нарисів і прим. М. С. Тимошик. – К.: Либідь, 1999. – 672 с.
5. Животко А. Історія української преси / Упоряд., авт. іст.-біогр. нарисів і прим. М. С. Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 1999. – 362 с.
6. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / Упоряд., авт. іст.-біогр. нарисів і прим. М. С. Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 2001. – 480 с. (Видавничий проєкт "Запізніле вороття").
7. Огієнко І. (митрополит Іларіон) Українське монашество / Упоряд., авт. іст.-біогр. нарисів і прим. М. С. Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 2002. – 396 с.
8. Огієнко І. (митрополит Іларіон) Українська культура / Упоряд., авт. передм. і коментарів М. С. Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 2002. – 344 с.
9. Огієнко І. (митрополит Іларіон) Тарас Шевченко / Упоряд., авт. передм. і коментарів М. С. Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 2002. – 440 с.
10. Огієнко І. (митрополит Іларіон) Розп'ятий Мазепа / Упоряд., авт. передм. і коментарів М. С. Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 2003. – 348 с.
11. Пономаренко Г. Букет для мами / Упоряд., авт. передм. М. Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 2003. – 182 с.
12. Огієнко І. (митрополит Іларіон) Богдан Хмельницький / Упоряд., авт. передм. і коментарів М. С. Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 2004. – 448 с.
13. Огієнко І. (митрополит Іларіон) Свята По-

чайвська лавра / Упоряд., авт. передм. і коментарів М. С. Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 2005. – 440 с.

14. Огієнко І. (митрополит Іларіон) Слово про Ігорів похід / Упоряд., авт. передм. і коментарів М. С. Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 2005. – 316 с.

15. Ярмусь С. Православне Богопочитання як досвід віри / Упоряд., авт. передм. М. С. Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 2005. – 104 с.

16. Огієнко І. (митрополит Іларіон) Рятуння України / Упоряд., авт. передм. і коментарів М. С. Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 2005. – 464 с.

17. Огієнко І. (митрополит Іларіон) Українська церква за час Руїни. 1657–1687 / Упоряд., авт. передм. і коментарів М. С. Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 2006. – 468 с.

18. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Історія українського друкарства / Упоряд., авт. передм. і коментарів М. С. Тимошик. – К.: Наша культура і наука, 2007. – 536 с.

Переклади

1. Українське питання / Укр. переклад з рос. видання 1917 р. Миколи Тимошика. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1997. – 220 с.

1. Рецензії на книжкові видання М. Тимошика

Тимошик М. Голгофа Івана Огієнка: українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності Івана Огієнка: Моногр. / Передм. М. Г. Жулинського. – К.: Заповіт, 1997. – 232 с., іл., ім. покажч.

Рецензії:

1. Жулинський М. "Голгофа Івана Огієнка" // Молодь України. – 1997. – 23 трав.

2. Степовик Д. Іларіон II: тернистим шляхом – до зірок. Кілька думок про книгу М. Тимошика "Голгофа Івана Огієнка" // Голос України. – 1997. – 29 трав.

3. Ярмусь С. Україна Огієнка прийняла: вона його вивчає, популяризує // Український голос. – Вінніпег. – 1997. – 16 черв.

4. Дейнега О. Постаті. "Голгофа Івана Огієнка" // Кримська світлиця. – 1997. – 15 серп.

5. Пасемо І. Титан праці, що єднав земне й небесне // Час-Тайм. – 1997. – № 37. – 18–24 верес.

6. Чикиризов Ю. "Голгофа Івана Огієнка" // Літературна Україна. – 1997. – 9 жовт.

7. З нових видань: Микола Тимошик. Голгофа Івана Огієнка // Новий шлях. – Торонто. – 1997. – 25 жовт.

8. "Перекладав я слово Боже" // Наша віра. – К. – 1998. – № 1. – січ.

9. Зеленко Т. Знайомство з книгою про І. Огієнка // Українське слово. – 1998. – 5 берез.

10. Зеленко Т. "Голгофа Івана Огієнка" // Поділля. – Хмельницький. – 1998. – 23 берез.

11. Череп Т. Він працював для України // Наше життя. – смт. Бобровиця. – 1998. – 11 квіт.

12. Ярмусь С. "Голгофа Івана Огієнка" // Віра

й культура. – Вінніпег. – 1997–1998. – № 11. – С. 203–204.

13. Ляхоцький В. З поля Огієнкових досліджень // Слово і час. – 1999. – № 6. – С. 80–82.

14. Пасемко І. Про титана праці, що з'єднав земне й небесне // Рідна школа. – Нью-Йорк. – 2001. – № 128. – берез.

15. Жулинський М. Голгофа Івана Огієнка Тернопілля-97: Регіональний річник. – Тернопіль: Збруч, 1997. – С. 164–165.

16. Тимошик М. Її величність – книга: історія видавничої справи Київського університету. 1834–1999: Моногр. / Передм. В. В. Скопенка. – К.: Наша культура і наука, 1999. – 306 с., іл. вкл., ім. покажч.

17. Іванченко О., Іванченко Р. Біля колиски української книги // Голос України. – 1999. – 12 черв.

18. Скопенко В. Таїна й сила університетського друкарства. Нова культурологічна праця київського науковця // Український голос. – Вінніпег. – 1999. – 28 черв.

19. Суярко В. "Її величність – книга" // Освіта. – 1996. – № 46. – 15–22 верес.

20. Гончар В. "Її величність – книга" // Громадська думка. – Кривий Ріг. – 1999. – 16 верес.

21. Суярко В. Ювілейне видання з історії видавничої справи Київського університету // Київський університет. – 1999. – № 6. – Верес.

22. Юрків С. Книга про книгу // Літературна Україна. – 1999. – 9 груд.

23. Суярко В. Українська книга в історичному контексті // Палітра друку. – Л. – 1999. – № 5. – С. 8.

24. Запаско В. "Її величність – книга" // Вісник Книжкової палати. – 1999. – № 6. – С. 14–17.

25. Не хлібом єдиним // Я, ти, ми. – 1999. – № 12.

26. Азеев С. Університетське книгодрукування, або історія явлення "Її величності книги" українському читачеві // Історико-літературний журнал Одеського національного університету ім. І. Мечникова. – 2002. – № 7. – С. 305–308.

27. Вартанов Г. Книга про книгу // Молодь України. – 2000. – 18 січ.

28. Тимошик М. "Лишусь навіки з чужиною": митрополит Іларіон і українське відродження: Моногр. / Передмова В. В. Скопенка. – К.: Вінніпег, 2000. – 548 с., іл., вкл., ім. покажч.

29. Ярмусь С. Митрополит Іларіон і українське відродження // Вісник-The Herald. – Вінніпег. – 1999. – 15 листоп.

30. Ярмусь С. "Лишусь навіки з чужиною...": до інформації про книгу М. Тимошика // Український голос. – Вінніпег. – 1999. – 22 листоп.

31. Ярмусь С. Книга про людину – велетня нашої епохи // Український голос. – Вінніпег. – 2000. – 10 лип.

32. "Лишусь навіки з чужиною...": спільний проект // Освіта. – 2000. – 1–8 листопада.

33. Запаско Я. Спільне українсько-канадське видання: до виходу в світ книги Миколи Тимошика "Лишусь навіки з чужиною..." // Літературна Україна. – 2000. – 29 берез.

34. БУБТ. Друга монографія М. Тимошика // Бюллетень Українського Біблійного Товариства. – К., 2000. – № 13. – С. 10.
35. Іван Огієнко повернувся до Альма-матер // Київський університет. – 2000. – № 7. – жовт.
36. Книга М. Тимошика "Лишусь навіки з чужиною..." // Наша Віра. – 2000. – № 1.
37. Пакулько Н. "Лишусь навіки з чужиною..." // Молодь України. – 2001. – 30 берез.
38. Кореневич Л. Творець духовної культури: життя і творча спадщина Івана Огієнка у викладі Миколи Тимошика // Робітнича газета. – 2001. – 6 черв.
39. Вперше в Україні: "Лишусь навіки з чужиною..." // Житичі. – Брусилів. 2001. – № 2. – С. 8.
40. Чижевська Л. З думою про Батьківщину // Університет "Україна". – 2001. – № 4.
41. Книгарня: "Лишусь навіки з чужиною..." Миколи Тимошика // Критика. – 2001. – Верес.
42. Пономаренко С. "А дзвони дзвонили..." // Маяк. – Корюківка, 2003. – 18 січ.
43. Верига В. Лишусь навіки з чужиною: Нова праця про митрополита Іларіона // Новий Шлях. – Торонто, 2003. – 20 лют.
44. Черниш Н. Продовжуючи традиції Івана Огієнка // Просвіта. – Л., 2004. – Ч. 3–4 берез.
45. Розум О. Промінь сонця на історію української книги // Друкарство. – 2003. – № 5. – С. 23.
46. Черниш Н. Важливий крок до усвідомлення власної історії: До виходу в світ підручника "Історія видавничої справи" Миколи Тимошика // Вісник Книжкової палати. – 2004. – № 1. – С. 25–26.
47. Степовик Д. Книга – неперевершений носій знань // Українське слово. – 2003. – Ч. 31–31 лип. – 6 серп.
48. Переможці та лауреати конкурсу "Книга форуму-2003" // Поступ. – Л., 2003. – 12 верес.
49. Чудова сімка за версією експертів "Книжник-review": М. Тимошик. Історія видавничої справи // Книжник-review. – 2003. – 15 серпня. – С. 5.
50. Пузій В. Книга про книгу // Книжник-review. – 2004. – № 5–6. – С. 37.
51. Нарушевич О. Історія видавничої справи Миколи Тимошика // Діалог. Медіа-студії: 36. наук. праць Одеського національного університету ім. І. Мечникова. – Одеса, 2004. – С. 163–168.
52. Крупський І. Українська книга: погляд крізь віки // Наукові записки Української академії друкарства. – Л., 2004. – Вип. 7. – С. 182–184.
53. Губарець В. Історія видавничої справи Миколи Тимошика // Урок української. – 2004. – № 8–9. – С. 52.
54. Степовик Д. Явище в навчальній літературі: З приводу виходу в світ підручника Миколи Тимошика "Історія видавничої справи" // Наукові записки Інституту журналістики. – 2003. – № 12. – С. 136–139.
55. Ярмусь С. Наукова інтуїція митрополита Іларіона (Івана Огієнка) – оправдана. До появи книжки М. Тимошика "Історія видавничої справи" // The Herald. – 2003. – 1–15 груд.
56. Ярмусь С. Наукова інтуїція митрополита Іларіона (Івана Огієнка) – оправдана. До появи книжки М. Тимошика "Історія видавничої справи" // Український Голос. – 2004. – 9 лют.
57. Степовик Д. Підручник, розрахований на захоплене читання // Друкарство. – 2004. – № 6. – С. 76–78.
58. Губарець В. І достовірно, і об'єктивно: Що відкриває і чим приваблює "Історія видавничої справи" // Друк і книга. 2004. – № 1. – С. 2.
59. Степовик Д. Видавнича справа у координа-тах історичного дослідження // Пам'ять століть. – 2004. – № 6. – С. 146–150.
60. Крупський І. І не тільки у Львові... // Ратуша. – Л., 2004. – Ч. 48.
61. Крупський І. Синтетична праця про історію українського друкарства // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. – Л., 2004. – Вип. 12. – С. 499–503.
62. Іванченко Р. "Видавнича справа та редагування" Миколи Тимошика // Друкарство. – 2004. – № 1. – С. 83.
63. Герасимчук Л. І зручно, й корисно // Книжник-review. – 2005. – № 8–9. – С. 11.
64. Тимошик М. Видавничий бізнес: Погляд журналіста, видавця, вченого. – К.: Наша культура і наука, 2005. – 238 с.
65. Крайнікова Т. Видавничий бізнес як сфера підприємництва і творчості // Друкарство. – 2005. – № 3. – С. 72–73.
66. Крайнікова Т. Прагматизм і творчість у видавничому бізнесі // Вісник Книжкової палати. – 2005. – № 7. – С. 6–7.
67. Крайнікова Т. Про видавничий бізнес: компетентно і цікаво (З приводу виходу з друку підручника Миколи Тимошика "Видавничий бізнес: Погляд журналіста, видавця, вченого") // Наукові записки Інституту журналістики. – 2005. – Т. 18. – С. 122–123.
68. Черниш Н. Видавничий бізнес: український варіант // Палітра друку. – 2006. – № 1. – С. 33–34.
69. Черниш Н. Видання зріле, виважене, корисне, давноочікуване // Вісник Книжкової палати. – 2006. – № 4. – С. 17–19.
70. Родіна Г. Кадри вирішують все // Книжник-review. – 2006. – № 12. – С. 29.
71. Логвиненко О. Нехай святиться ім'я книги // Літературна Україна. – 2006. – 16 листоп.
72. "Книга..." М. Тимошика // Диво слово. – 2006. – № 12. – С. 64.
73. Маліш П. Якщо розпочав видавничу справу... // Подільський кур'єр. – Хмельницьк, 2006. – 6 груд.
74. Марковаська А. Побачила світ "Книга для автора, редактора, видавця" // Молодь: Газета для студентів та молоді. – К., 2007. – № 1. – Лют.

МАТЕРІАЛИ ПРО М. ТИМОШИКА

У книжкових виданнях

1. Тимошик Микола Степанович: Біограф. довідка // Хто є хто в українських мас-медіа. – К.: Київ, інформація, сервіс. – 1999. – С. 258.

2. Тимошик Микола Степанович: Біограф. довідка // Хто є хто у видавничій і бібліотечній справі. – К.: Вид-во Книжкової палати. – 1999. – С. 134–135.

3. Тимошик Микола Степанович: Біограф. довідка // Хто є хто в Україні. Політики, парламентарі, урядовці, судді, дипломати, підприємці, науковці, митці, журналісти, спортсмени. – К.: К.І.С. – 2000. – С. 380.

4. Тимошик Микола Степанович: Енцикл. стаття // Українська журналістика в іменах. – Вип. 7. Львів, 2000. – С. 342–344.

5. Лауреат премії імені Івана Огієнка // Г. Змієнко-Сенишин. Пересажені квіти України. – К.: Наша культура і наука, 2001. – С. 166–169.

6. Тимошик Микола: Біограф. стаття // Іванюк М. Літературно-мистецька Вижниччина: Бібліографічний довідник. – Вижниця: Черемош, 2001. – С. 179.

7. Тимошик Микола Степанович: Біогр. довідка // Хто є хто в Україні. Політики, парламентарі, громадські діячі, урядовці, судді, підприємці, військові, релігійні діячі, науковці та освітяни, журналісти, суспільствознавці. – К.: К.І.С. – 2002. – С. 452–453.

8. Тимошик Микола Степанович: Біогр. довідка // Батьківський поріг / Т-во "Чернігівське земляцтво; Упорядкув. В. Є. Устименка. – 2-ге вид, доповн. та перероб. – К.: Український Центр духовної культури, 2002. – С. 432.

9. Наукова школа професора Миколи Тимошика // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Сер.: Журналістика. – Вип. 11. – 2003. – С. 5–6.

10. Тимошик Микола: Наукові праці, журналістика, публіцистика / Біобібліографічний покажчик. 1979–2003. – К.: Наша культура і наука, 2003. – 92 с.

11. Микола Тимошик: "Мої університету починалися в Данині": До 50-річчя від дня народження // Собори наших душ: 10 років Чернігівському земляцтву: Календар / Упоряд. В. Туркевич, М. Чубук. – К., 2006. – С. 300–303.

12. Микола Тимошик: прозаїк, літературознавець: Біобібліографічна довідка та світлина // Письменники України: Біобібліографічний довідник. – К.: Український письменник, 2006. – С. 414.

13. Тимошик Микола Степанович: Біогр. довідка // Хто є хто в Україні. Політики, парла-

ментарі, громадські діячі, урядовці, судді, підприємці, військові, релігійні діячі, науковці та освітяни, журналісти, суспільствознавці. – К.: К.І.С. – 2006. – С. 492–493.

У мережі Internet

14. Тимошик Микола Степанович. – <<http://www.vlada.kiev.ua/ums/serj/human/0174797.htm>>.

15. Микола Тимошик-публіцист. – <www.nspu.kiev.ua/Uttexts/synopsis/Tymoshyk/publicism.htm>.

У періодичних виданнях

16. Лауреати премії імені Івана Огієнка // Літературна Україна. – 1995. – 23 лют.

17. Науковець України вивчає І. Огієнка на основі архіву в Канаді // Український голос. – Вінніпег, 13 жовт.

18. Київський професор Микола Тимошик досліджує канадські архіви митрополита Іларіона // Вісник-Herald. – Вінніпег, 15 жовт.

19. Краснодемський В. Їде наш учений за кордон // Голос України. – 27 листоп.; Передрук у газеті "Український голос". – Вінніпег, 1998. – 9 лют.

20. Жулинський М. Голгофа Івана Огієнка // Молодь України. – 23 трав.

21. Змієнко-Сенишин Г. Професор Микола Тимошик – лауреат премії ім. Івана Огієнка // Український голос. – Вінніпег, 1998. – 27 квіт.

22. Сапон В. Професор Микола Тимошик: "Кожна книга, як і людина, має свою долю" // Деснянська правда. – Чернігів, 2001. – 23 жовт.

23. Кузьмичов Д. Твори митрополита Іларіона повертаються в Україну // Хрещатик. – 26 квіт.

24. Книги київських письменників, видані в 2004–2006 роках // Інформаційний каталог книжкових видань київських письменників, виданих у 2004–2006 роках. – С. 15.

25. Переможці конкурсу на кращий підручник, посібник, монографію // Інформаційний вісник Академії наук вищої школи України. – 2007. – № 1 (52). – С. 85.

26. Професор Микола Тимошик: "Бібліотеці університету з давнім пієтетом" // Ніжинський вісник. – 2007. – 24 берез.

27. Рік Миколи Тимошика // Книжник-ревію. – 2007. – №1. – С. 25.

Одінцова М. І.,
асист.

УДК 070;087.5:316.662 (Борис Грінченко)

Борис Грінченко про журнал для дітей

У статті проаналізовано погляди Б. Д. Грінченка на дитячу літературу загалом й дитячу періодику зокрема, а також визначено вимоги до журналу для дітей та обґрунтовано потребу створення українського дитячого журналу.

Ключові слова: журнал для дітей, Борис Грінченко.

In the article the looks of B. D. Grinchenko are analysed to child's literature on the whole and child's periodicals in particular, and also certainly requirements to the magazine for children and grounded necessity of creation of the Ukrainian child's magazine.

Key words: journal for children, Boris Grinchenko.

Діяльність Б. Д. Грінченка завжди була спрямована на просвіту українського народу. Справа просвіти не може обмежуватися тільки народною школою: "Немає ніякого сумніву, що саме лише навчання читанню й письму не набагато просуне уперед розвиток учнів у школі і взагалі народну просвіту" [2, 27]. Тому він прагнув створити справжнє національне культурне середовище шляхом заснування національної школи, народних бібліотек, театру, а також розвитку справжньої національної літератури та періодики. "Кожна нова українська книжка, кожний номер української газети все далі і далі посуватиме національну свідомість, все більше і більше захоплюватиме людей хвилею національного воскресіння", – вважав Б. Грінченко [3, 22]. У процесі навчання й формування світогляду дитини велике місце він відводив створенню дитячих журналів, адже саме часописи можуть систематично впливати на дитину.

До оцінки світогляду й педагогічної діяльності Б. Грінченка зверталися свого часу Г. Шерстюк, С. Єфремов, Л. Козар, А. Животенко-Піанків, Б. Пастух, О. Неживий. Проте ще й сьогодні цікавою і зовсім не вивченою сторінкою діяльності Б. Грінченка є його погляди на дитячу періодику, а також його рукописні журнали. У потребі аналізу позиції Б. Грінченка щодо дитячої періодики і полягає актуальність роботи.

Ключові слова: народна школа, дитячий журнал, альманах, шкільна бібліотека, книга, стаття, ілюстрація, систематизація.

Б. Грінченко відстоював ідею національної освіти. Справу ж національної просвіти він не відділяв від справи національного виховання. Дуже важливе місце в його педагогічній системі посідала ідея виховального і розвивального нав-

чання. У своїй статті "Педагогічне крутіство" він зазначив, що "головна справа в школі – розвивати, виховувати духовні сили в дитині" [1, 24]. Він добре розумів, що комплексний підхід до навчально-виховного процесу, тобто взаємозв'язок усіх основних компонентів навчання й виховання: цілей, змісту, методів, засобів, форм, – значно підвищує його ефективність. До того ж Б. Грінченко завжди дотримувався одного принципу, на якому збудував свою дидактичну систему: навчання здійснювати шляхом залучення дитини до всіх доступних їй видів діяльності та вільне спілкування рідною мовою. Тому намагався спрямувати навчально-виховний процес саме на створення необхідних умов для глибокого розвитку задатків, здібностей і обдарувань кожного учня, вдавався до різних заходів, які допомагали б розвивати українську свідомість та духовність у дитині. Наприклад, він практикував написання дітьми рідною мовою власних творів, відгуків та рецензій на прочитані українські книжки, складання загадок, ребусів, шарад тощо. Розуміючи, що для досягнення такої мети лише уроків мало, педагог продовжував роботу й у позашкільний час. Так з'являється ідея видавати рукописний журнал "Думка" силами учнів та за допомогою вчителів – самого Бориса Дмитровича і його дружини Марії Загірньої. Журнал цей зберігся в архіві Інституту рукописів НБУ НАН України ім. В. І. Вернадського [ф. 1, од. зб. 31457].

Сформувавши власну педагогічну систему, Борис Дмитрович просто не міг не вчити й не виховувати за нею свою доньку Настю. Тому він навчав її грамоті за українськими книжками і журналами, що писав для неї сам. У спогадах

людей, що особисто знали подружжя Грінченків, є згадки про існування щонайменше двох таких журналів: "Квітки" та "Проліски". Борис Дмитрович не бачив різниці у навчанні й вихованні власної доньки та учнів Олексіївської школи, тому ті книги й журнали, що писалися для Насті, були улюбленою "лектурою" і для школярів.

Знайти рукописний журнал, що мав назву "Квітка", на жаль, не вдалося. В архіві Бориса Дмитровича, що зберігається в Інституті рукописів НБУ ім. В. І. Вернадського, його немає, а шкільна бібліотека колишньої Олексіївської школи не збереглася. Проте залишилися спогади людей, які бачили цей журнал на власні очі.

Так, у спогаді "Біографія Грінченко Насті Борисівни", написаної М. Загірньою, читаємо: "Потім написав їй батько читанку друкованими літерами, тоді почав "видавати" для неї журнал ... буйними друкованими літерами...

Яке ж це було свято, як виходив журнал! Він звався "Квітка" і був ілюстрований. Були в йому оповідання, вірші, загадки і статейки науково-популярні" [5, 87].

Згадує відомий педагог Григорій Шерстюк: "В цій справі повинна бути певна система, певний вибір книжок, а їх то й бракувало, їх майже зовсім не було. Та з цього становища, як і попереду, Б. Грінченко зумів вийти. Але як? – Знову власними силами. Він сам складає граматку, а потім і читанку, власноручно друкує їх, цебто пише друкованими літерами, і по них вчить свою дитину. Коли цього стало замало, він видає для неї дитячий журнал "Квітку".

Нам доводилося бачити і ті підручники, і журнал "Квітку"; вони збереглися у надзвичайно багатій бібліотеці небіжчика. ...нам хотілося трохи зупинитися на зовнішньому вигляді тої "Квітки", того першого дитячого часопису на українській мові. Написано його надзвичайно старанно, розбірливо, як то потрібно для дитини, а до того досить густо оздоблено малюнками та візерунками. Переглядаєш сторінки цього журналу і дивишся, – яка то сила віри й переконання була в цій людині, що положила стільки праці на цю невеличку з вигляду річ, але яку величчю з боку ідеї" [9, 13].

Згадує колишній учень Б. Грінченка Петро Коновалов: "Навчав нас читати по-українськи з своїх книжок, котрих у нього була ціла бібліотека і були писані ним самим печатними літерами. І досі пам'ятаю, як-от: "Квітка" – колядки се були розмальовані червоним і різним чорнилом, що нас, дітей, найбільше цікавило. А тепер нас, уже великих, цікавлять не ті квітки та візерунки, що змалу, а ті правдиві слова, що часто ти, дорогий наш учителю, промовляв до нас обездолених" [6, 171].

Цю ж цитату у своїй розвідці "Борис Грінченко. Про життя його та діла", виданій у Києві у

1919 р., наводить і Сергій Єфремов, видатний український науковець.

На жаль, це вся інформація, яку нам вдалося відшукати, про рукописний журнал "Квітка".

Другий журнал, написаний для доньки, – "Проліски". Настин часопис" – зберігається в архіві Грінченка в ІР НБУ ім. В. І. Вернадського [ф. 1, од. зб. 31511].

Цікавий той факт, що Б. Грінченко застосовував як одну з форм навчально-виховного процесу імітаційну ділову гру – самостійне написання і укладання журналу. Так з'явилися журнали, що писала їх Настя: "Зоря" – перший Настин часопис (зберігається в ІР НБУ [ф. 1, од. зб. 33360]), "Зірка" й "Десна" (зберігаються в ІР НБУ [ф. 1, од. зб. 33359]), які Борис Дмитрович дуже цінував, інакше не зберігав би їх усе життя.

У спогадах про доньку, що лягли в основу "Біографії Грінченко Насті Борисівни", Марія Загірня наводить ще один цікавий факт: "Здається р. 1893 виїхали ми з Олексіївки. Жили кілька місяців у Харкові, тут теж батько видавав журнал їй, а вона йому" [5, 89]. В архівних матеріалах, на жаль, ці журнали віднайти не вдалося. Немає про них згадок і у людей, що особисто знали родину Грінченків. Проте факт видання рукописних дитячих журналів свідчить, що це не було випадковим явищем у педагогічній системі Бориса Дмитровича, а стало одним із методів навчання й виховання дітей.

Тривале спілкування з дітьми, постійні заняття з власною донькою, життєві спостереження, педагогічна практика підвели Б. Д. Грінченка до думки про необхідність негайного видання справжнього українського журналу для дітей і стали основою для обґрунтування теоретичних положень про створення дитячого журналу взагалі, які Борис Дмитрович виклав у своїй розвідці "К вопросу о журнале для детского чтения в земской народной школе".

Розмірковуючи над тим, чому дитячі журнали не читаються взагалі або читаються мало, науковець доходить висновку, що головних причин дві: журнали видаються для дітей освічених класів, тому пишуться мовою, не зрозумілою учням народних шкіл; видавці дитячих журналів не розуміють, яким мусить бути дитячий журнал.

Саме на другій причині він зосереджує свою увагу, докладніше зупиняється й намагається розібратися, яким узагалі мусить бути дитячий журнал.

Щоб це з'ясувати, треба спершу визначити, для чого він потрібний, яка мета його видання. Завдання журналу для дорослих людей, на думку Б. Грінченка, – "слідкувати за рухом і розвитком сучасного людського життя, за рухом

суспільним, політичним, науковим, літературним. Слідкувати, констатувати факти цього руху, з'ясувати їхнє значення й ступінь важливості для сучасних людей. Потім, на основі цього, на основі також вказівок історичного досвіду, указувати, що повинен робити народ, для якого журнал видається, яка його роль в майбутньому та що він повинен робити тепер. Указувати й спонукати до діяльності" [2, 28]. (Тут і далі матеріали цитуємо, зберігаючи основні особливості оригіналу та з урахуванням сучасної графіки й пунктуації).

Перше, на що має звернути увагу видавець, — це, безумовно, те, що мета журналу для дітей не може бути такою самою, як і мета журналу для дорослих, оскільки дитина просто не в змозі розібратися в усіх політичних, суспільних, економічних, наукових питаннях, вона не може знати, яким повинне бути суспільство. Отже, мета дитячого журналу, як вважає Борис Дмитрович, — інша. Основне завдання, яке стоїть перед дитячим журналом і яке може бути здійснене тільки журналом (а не, скажімо, книгами, що видаються окремо чи серіями книжок), дуже важливе. Полягає воно в тому, щоб "систематично впливати на дитячу душу, виховуючи її у відомому напрямі, покладаючи в ній основи для гарного морального світогляду" [2, 29].

З цієї ж позиції Б. Грінченко підходив і до створення своїх рукописних журналів для дітей. Так, наприклад, вже на першій сторінці журналу "Думка", визначаючи мету всього журналу, він умістив вірш-заклик. Наводимо його повністю:

Оце буде наша думка
І наша робота!
Гей, збирайтесь, паруб'ята,
В кого єсть охота.

Гей збирайтесь, починайте
Думати-гадати
Та до оцих думок наших
Свої докладати [4].

У своїй статті Б. Грінченко пише не тільки про велику необхідність випуску журналів аби духовно піднести дитину, а й наголошує на великій відповідальності тих, хто займається виданням таких журналів. Оскільки "тільки-но навчилася дитина читати, — вона вже придбала нове поле для роботи своєї думки. Раніше тільки та чи інша життєва обстановка, серед якої дитина жила, була для неї цим полем. Тепер же дитячий кругозір значно розширився. У сфері моральних понять ще нічого немає остаточно виробленого, свідомо зрозумілого. Книга зустрічається з майже незайманим світом дитини. Надалі положення дитини у питаннях особливо

морального плану непостійне, воно все змінюється до тих пір, поки у людини виробляється той чи інший світогляд" [2, 29]. Саме читання книг та журналів і може або допомогти в розвитку морального світу дитини, або, навпаки, зашкодити. С. Єфремов, готуючи книгу "Над могилою Грінченка", вмістив у ній спогади учениці й куми Марусі Познякової, дружини шкільного сторожа в Олексіївській школі, серед яких є такі слова: "Було кажуть: не читайте зря яких книжок, бо з гарної книжки людина гарного й навчиться, а з негарної негарного. Та все було дорогий наш наставник книжечки нам одбирає де гарні, — гарного, було кажуть, з їх і навчитесь!" [6, 179].

Ось чому Б. Грінченко наполягав на тому, що дитячий журнал має починатися з чітко визначеної мети, у нього має бути "ясно вироблена система, до дрібниць продумані засоби й знаряддя впливу" [2, 29].

Якщо цього принципу суворо не дотримуватися, то дитячий журнал не буде відповідати своєму призначенню, а отже, буде в кращому випадку тільки збірником, який періодично виходить у світ.

Ще одну важливу проблему порушив Грінченко у своїй розвідці: для того, щоб досягти мети, щоб журнал мав позитивний вплив на дитину, щоб у дитині формувалася особистість, видавці мають добре знати свого читача, знати рівень, стан його інтелектуальної й духовної зрілості.

Науковець відстоює думку, що впливати на світогляд дітей різного віку слід по-різному, використовуючи різні засоби. Адже те, що зацікавило б п'ятирічну дитину, напевно, буде нецікавим п'ятнадцятирічній, оскільки вони мають досить різні рівні розвитку. Грінченко заперечує можливість існування журналу для різних вікових груп одночасно, оскільки тоді б він повинен був мати щонайменше дві мети (для молодшого читача та старшого). А це, на думку Бориса Дмитровича, все одно, що ганятися за двома зайцями. До того ж, за умови такої подвійної мети в журналі не можна говорити про системний підхід. Бо саме систему він вважав дуже важливою, просто необхідною умовою існування самого дитячого журналу. Отже, Б. Грінченко виступив проти ідеї об'єднання відділів для різних вікових груп в одному журналі. А якщо їх все-таки об'єднати, то "тоді це буде вже не один журнал, а два, хоча і в одній, спільній для обох, обкладинці. І найкраще тоді їх зовсім розділити, щоб молодшому не потрапило до рук те, що йому ще рано читати, та щоб обидва — і молодший, і старший — не м'яли та не рвали без крайності непотрібних для них частин журналу" [2, 31].

Ще більший критиці дослідник піддав саму можливість існування журналу і для дітей, і для

селян чи просто малоосвіченого дорослого читача, що практикувалося в той час. Адже дитина і дорослий селянин – це не одне і те ж. Безумовно, дітям не будуть цікаві та й корисні статті про сільське господарство, про суспільний устрій, про державний лад тощо. А селянинові, навпаки, саме ці питання у журналі й цікаві. А от, мабуть, дитячі казки будуть для нього якраз нецікавими. Крім того, доросла людина може читати все, написане для дітей, якщо написане воно зрозуміло. Щоправда, не все, що написано для дитини, буде цікавим дорослій людині. Проте не все з того, що читає доросла людина, може читати дитина. Цікаво, що як приклад Б. Грінченко наводить твори Гоголя, його "блискучо-поетичні фантазмагорії" [2, 32]. Борис Дмитрович вважає, що не слід просвіщати дитину, наприклад, розповіддю про численних коханців Солохи з повісті М. Гоголя "Ніч перед Різдом".

Б. Грінченко наголошував на думці про необхідність відокремити журнал для наймолодших читачів від журналу для дітей більш старшого віку. Щоправда, відстоюючи цю позицію, педагог виступає проти самого існування журналу для наймолодших. Оскільки не можна розраховувати, що дитина років семи-восьми зрозуміє ту певну систему, що її має журнал, тому часописи для такого віку буде більше альманахом, ніж журналом. А отже, вважає він, не варто видавати журнал для дітей віком до десяти років.

Таким чином, розмірковуючи над тим, кому має писатися журнал для дітей, Б. Грінченко відстоював думку, що "дитячий журнал треба видавати тільки для дітей, і притому для дітей приблизно одного віку, приблизно одного ступеня розумового розвитку" [2, 33].

У розвідці висловлюється також думка з приводу того, що писати і як писати для дітей. Борис Дмитрович порушує важливе питання – вимоги до такого періодичного видання, як дитячий журнал. Педагог виділяє кілька складових частин такого журналу:

1. Моральний ідеал.
2. Зображення життя.
3. Художність.
4. Зміст.
5. Мова.
6. Зовнішній вигляд.
7. Відділи журналу.
8. Головний принцип.

Зупинимося на кожному пункті окремо.

"Письменник для дітей, якщо він стоїть не нижче за свою задачу, це той самий місіонер, який несе світло любові й правди в незаймані душі своїх читачів", – на ці слова одного з педагогів, які наводить Б. Грінченко у своїй розвідці, він рекомендує звернути особливу увагу всім, хто пише для дітей [2, 34]. Адже саме на пись-

менника покладено відповідальність за ідеї, які він несе своїм читачам. Твори для дітей не мають бути морально повчальними оповіданнячками, в них має бути дух, має відчуватися присутність морального ідеалу, справжнього ідеалу добра, правди, краси, гуманності.

Оскільки діти сприймають прочитане більше відчуттями, ніж розумом, треба неодмінно стежити, щоб у творах, призначених для дитячого читання, не було нічого, що йде врозріз з моральним ідеалом, треба слідкувати, щоб в творі не було псевдоідеалу. Водночас потрібно пильнувати, щоб у журналі не з'являлися також і безідейні твори, яких дуже багато саме в дитячій періодиці.

Життя у творах треба зображувати таким, яким воно є насправді. Не треба прикривати його рожевим серпанком, бо це обернеться розчаруванням в сприйнятті життя в майбутньому. Крім того, зазначає педагог: "Немає ніякої потреби вберігати дитину від розуміння того, що в світі багато горя й мучень, – навпаки, – необхідно, щоб вона як у справжньому житті, так і з книги вчилася любові й співчуттю до всіх страждаючих, обтяжених тяжким життям, до будь-якого горя. Якщо дитина буде зустрічати в книгах, для неї написаних, тільки блакитне й рожеве, то це може зовсім відштовхнути її від книги, убити віру в неї, якщо справжнє життя показує їй зовсім інше..." [2, 37]. Не треба також занадто відвертого реалізму в творі, щоб зберегти душевну чистоту дитини. Отже, "будемо зображувати життя таким, яким воно є, зі сторонами світлими й темними, однак тільки з темними, але не брудними" [2, 38].

Ще одна вимога, яку ставить Б. Грінченко перед дитячим журналом, – це художність. Він називає кілька причин того, чому твори для дітей мають бути художніми:

1. Тільки художньо написаний твір зможе вплинути на душу читача з достатньою силою.
2. З дитинства людина має розвивати в собі естетичний смак.

3. Тільки правдивий, художньо написаний твір, буде цікавий і дитині, і дорослому.

Твір має промовляти тільки на користь, розвиваючи в дитині розумову діяльність. Поганий же твір буде вбивати уяву, буде привчати розум до дрібниць, а почуття до вульгарності. Отже, твір для дітей повинен мати розумний зміст. Під розумним змістом твору Б. Грінченко розумів кілька необхідних речей, а саме: "щоб у творі для дітей був завжди цікавий сюжет, вихоплений із життя, правдивий, який заслуговує на обробку; необхідно, щоб видно було думку автора, щоб у творі не було нічого робленого, ніяких видуманих ефектів, а реальне життя, висвітлене ідеальним світоглядом автора або, якщо хочете, фантазія, перейнята тим самим світлом ідеалу,

але фантазія на серйозну тему" [2, 40]. На підтвердження своєї думки Б. Грінченко наводить цитату одного з педагогів: "Давати дітям дурні книжки дещо схоже на те, щоб давати дурості право на розумовий розвиток дітей" [2, 39]. Цитує Грінченко і Шопенгауера: "Погані книги – це інтелектуальна отрута: вони псують розум" [2, 39]. Будь-який твір, уміщений у дитячому журналі, повинен спонукати дитину до розумової діяльності, до критичного сприйняття життя, а отже, формувати дитячий світогляд. Говорячи словами самого Бориса Дмитровича, "повинен мати місце закон: мало слів, але багато думок й образів" [2, 44].

"Мова в дитячому творі повинна бути цілком зрозумілою для читачів", – переконаний педагог [2, 40]. Вона має бути зрозумілою вже тому, що навіть найкращий за змістом твір буде найгіршим для дитини, якщо він написаний незрозумілою їй мовою. До того ж, дитина зовсім не розуміє натяків або розуміє їх неправильно. Тому їх треба уникати у творі. Треба уникати також двозначного висловлювання та будь-якого висловлювання, яке дитина може зрозуміти не так, як треба.

Аналізуючи зовнішній вигляд дитячого журналу, Б. Грінченко зупиняється на кількох речах: папір і друк, коректура, формат та ілюстрації. Видання для дітей повинне бути написаним великими друкованими літерами і на дуже якісному папері.

Коректура має бути бездоганною. По-перше, тому що дорослі самі мають виконувати роботу безпомилково, якщо цього вимагають від дітей. І по-друге, тому що доросла людина може здогадатися, що перед нею помилка, дитина ж, не знаючи правильного варіанта, буде вважати за правильний варіант написання саме помилку. Це може призвести до неправильного розуміння та запам'ятовування. Особливо шкідливі помилки у віршах, оскільки помилка тут спотворює не тільки зміст, а й розмір. Дитина має читати вірші естетично бездоганні, щоб навчитися відчувати красу, аби розвивати в собі естетичний смак. Тому краще зовсім не друкувати у журналі віршів, аніж друкувати погані вірші.

Дуже важливо, щоб формат дитячого журналу був невеликим. Оскільки діти, як правило, рвуть книжки, то велика книга швидше буде розірваною, як вважав Б. Грінченко. До того ж, тогочасна наука зазначала, що рядок у дитячій книзі має бути не більше дев'яти сантиметрів. Науковець наводить і розмір букв – 1,5 міліметрів, а для наймолодших – 1,75 міліметрів.

Ілюстрація, на думку Б. Грінченка, допомагає зрозуміти текст твору. Тому: 1) у журналі не може бути випадкових ілюстрацій, так само як і випадкового тексту; 2) ілюстрації мають бути

правдивими та художньо виконаними, бо погана ілюстрація тільки заплутає дитину; 3) ілюстрацій не повинно бути занадто багато, оскільки дитина відволікатиметься на них і не сприйме належним чином зміст твору; 4) у дитячому журналі мають бути малюнки, а не карикатури, оскільки карикатура – це насмішка, а насмішка отрує естетичне почуття.

Щодо змісту журналу, то Грінченко вважав, що ідеальний дитячий журнал має містити ті ж відділи, які повинні мати й ідеальна дитяча бібліотека: літературний та науковий.

Літературний відділ має бути представлений фольклором, оригінальними творами та перекладами. Борис Дмитрович наголошував на тому, що казки, які, безумовно, мають бути в дитячому журналі, не повинні бути занадто фантастичними. Фантастика не повинна ускладнювати розуміння ідеї, навпаки, має допомагати її визначенню. Б. Грінченко застерігав уміщати в дитячому журналі художні твори з утилітарною метою, бо вони не повинні вчити сільському господарству й ремеслам. Переказувати треба твори талановитих письменників, але не твори класиків, вважав Б. Грінченко. Цікаві його поради стосовно описів природи в літературі, яка "повинна відображати природу й нас самих з метою зробити нас кращими..." [2, 45].

Науковий відділ має бути представлений історією, історією літератури, географією та етнографією, природознавством. Історія літератури повинна вміщувати біографії найвідоміших письменників і бути написана в белетристичній формі. Історію краще подавати в біографіях героїв, історичних нарисах і літературних творах на історичну тематику. Б. Грінченко ставив низку вимог: усі твори на історичну тематику слід подавати в системі, не слід замикатися лише на своїй історії та головне – не перекручувати історії: "Історична белетристика й поезія (оповідання, повість, поема, балада, народна пісня, дума), треба тільки, щоб в них не перебрівувалась історія... При цьому ніяк не треба заключати історичне читання дітей в тісне коло тільки своєї історії. Навпаки, треба завжди і всюди показувати, що їх народ є тільки член великої всесвітньої сім'ї" [2, 47]. У дитячому журналі має бути відведено достатньо місця природознавству. Оскільки дитина має знати й розуміти природу, то в журналі краще представити всі розділи науки про природу. Тільки тоді, коли історія й природознавство стануть олюдненими, коли вони будуть науками про людину, що перетворює власну і навколишню природу, вони зможуть підготувати дитину до справжнього життя й реальної праці на благо суспільства.

Але найголовніше те, що найкращі твори не досягнуть мети, якщо вони будуть подаватися в журналі безсистемно, "тільки видання система-

тичне може бути справді корисним дитячим журналом... головний принцип його – систематизація" [2, 49].

З позицій усіх зазначених принципів Б. Грінченко і підходив до укладання своїх рукописних журналів для дітей.

"Писання для дітей уважав Грінченко завжди своєю повинністю і то любою йому повинністю", – зазначено в біографії Бориса Дмитровича [6, 12]. На жаль, він не встиг видати справжній дитячий журнал, але незадовго до смерті в нього були великі плани щодо дитячої літератури. І хоча сьогодні видавнича інфраструктура дитячих видань ще недостатньо сформована, ми можемо говорити про те, що більшість журналів, які мають успіх у маленьких читачів ("Пізнайко", "Чомусик", "Малютко", "Однокласник", "Соняшник"), побудовані саме за принципами, сформульованими ще наприкінці XIX ст. великим педагогом і видавцем.

Провідні науковці, що займаються дитячою літературою, нині виділяють ті самі принципи побудови дитячих журналів, що і Б. Грінченко. Достатньо навести пункти розділу "Редакційно-видавнича підготовка дитячих видань" навчального посібника "Дитяча книга: проблеми видавничої підготовки", написаного доцентом кафедри видавничої справи і редагування Української академії друкарства Е. Огар. У пункті першому цього розділу "Формування видавничого репертуару" Емілія Огар розглядає такі теми: "Організація видання", "Оцінка теми", "Оцінка комунікативно-виховного потенціалу твору". У пункті другому "Редакторське опрацювання оригіналу" розглядаються такі теми: "Організація тексту", "Адаптація наукової інформації", "Мовна культура тексту", "Підготовка апарату видання". Пункт третій "Оцінка художнього образу видання" вміщує: "Шрифтова режисура" тексту, "Ілюстративний ряд", "Архітектура" дитячої книжки" [7, 5].

Виходячи із зазначеного вище, можемо зробити такі висновки:

1. У педагогічній системі національного виховання Б. Грінченка важливе місце посідала ідея виховального і розвиваючого навчання.

2. Б. Грінченко застосовував як одну з форм навчально-виховного процесу імітаційну ділову гру – самостійне написання і видання журналу.

3. Тривале спілкування з дітьми, постійні заняття з власною донькою, життєві спостереження, педагогічна практика підвели Б. Д. Грінченка до думки про необхідність негайного видання справжнього українського журналу для дітей.

4. До створення теоретичного підґрунтя видання дитячого журналу Грінченко дійшов через практику – від "видання" рукописних журналів.

5. Грінченком були зазначені причини непопулярності серед дітей журналів для дитячого читання: незрозуміла мова та незнання видавця-ми об'єкта та адресата.

6. Основна мета дитячого журналу – систематично виховувати дитину, закладати моральний світогляд.

7. Б. Грінченко відстоював позицію щодо створення дитячого журналу для різних вікових груп.

8. Б. Грінченко визначив вимоги до дитячого журналу, серед яких:

– наявність літературного і наукового відділу;

– основний принцип подання матеріалів у дитячому журналі – системність;

– відповідність формату журналу віку дитини;

– бездоганна коректура;

– зрозумілість мови;

– відповідність ілюстрацій текстам.

9. Б. Грінченко визначив вимоги до літературних творів, що мають вміщуватися в дитячому журналі, серед яких:

– наявність морального ідеалу;

– зображення реального життя;

– художність творів;

– відображення у творі змісту, що сприяє розвиткові розуму й почуттів дитини.

9. Отже, без перебільшення можна зазначити, що розуміння Грінченком дитячої періодики, не тільки не втратило своєї актуальності, а й заслуговує на детальне вивчення.

1. Вільхівський. Педагогічне крутіство // ЛНВ. – 1903. – № 7. – Т. 28. – С. 21–27.

2. Грінченко Б. К вопросу о журнале для детского чтения в земской народной школе // Земский сборник Черниговской губернии. – 1895. – № 4–5. – С. 27–50.

3. Грінченко Б. Д. Народні вчителі і вкраїнська школа. – К., 1906. – 50 с.

4. "Думка": Журнал, який писав Б. Грінченко разом з учнями в Олексіївці з малюнками. 1888–1889 рр. – ІР НБУ НАН України ім. В. І. Вернадського. – [ф. І, од. зб. 31457]. – Арк. 82.

5. Загірня М. Спогади / Передм., упоряд., прим. Л. Л. Неживої. – Луганськ, 1999. – 160 с.

6. Над могилою Б. Грінченка: Автобіографія, похорон, спомини, статті. – К., 1910. – 184 с.

7. Огар Е. Дитяча книга: проблеми видавничої підготовки. – Л., 2002. – 160 с.

8. "Проліски". Настин часопис. – 1894. – ІР НБУ НАН України ім. В. І. Вернадського. – [ф. І, од. зб. 31511]. – Арк. 116.

9. Шерстюк Г. Борис Грінченко і вкраїнська школа // Світло: Український педагогічний журнал. – 1910. – Кн. 1. – С. 9–14.

Тимошик М. С.,
д філол. н., проф.
УДК 655.5(71;477)

Анна Фігус-Ралько як редактор та організатор української видавничої справи в Канаді

Стаття присвячена аналізу багатогранної діяльності відомого в українській діаспорі та в Україні редактора, видавця, багатолітнього керівника найстарішої в Канаді українськомовної газети "Український Голос" та першої жінки-президента видавничої спілки "Тризуб" у Вінніпезі Анни Фігус-Ралько, якій 22 вересня 2006 р. виповнилося 80 років.

Ключові слова: українська діаспора, видавнича діяльність Анни Фігус-Ралько.

The article is dedicated to the analysis of diverse activity of a well known editor and publisher Anna Figus-Ralko, who also edited Canadian newspaper "Ukrainsky Holos" (Ukrainian Voice) and who was the first woman-president of editors' union "Tryzub" in Winnipeg. Anna Figus-Ralko is 80 on the 22th of September 2006.

Key words: Ukrainian diaspora, publishing activity of Anna Figus-Ral'ko.

Рік у рік наші співвітчизники все глибше й повніше пізнають невіданий досі, заборонений донедавна тоталітарним режимом для вивчення і спілкування материк, який називається українська діаспора. Розсіяна у просторі й часі, гартована у буревіях суспільних і політичних зломів епох, вона постає перед нами сьогодні рідною та близькою і водночас неоднаковою та неоднозначною – і за релігійними переконаннями, і за політичними уподобаннями, і за життєвими досвідом. Та спільною рисою для цього материка в усі часи була й лишається дотепер відданість його поселенців Старому Краєві (так тужливо називали перші емігранти за океаном покинуту ними назавжди українську землю), вірність традиціям, мові й культурі своїх батьків, дідів. І така відданість для деякого з нас, в Україні сущих, – зденаціоналізованих і зманкурчених, збайдужілих і розчарованих, – є часом незбагненною, неймовірною, загадковою.

Історію української діаспори, результативну діяльність створених нею в чужомовному оточенні численних наукових, освітніх, релігійних, молодіжних організацій та інституцій з чітко окресленою національно-патріотичною ознакою, феномен незнищенності українського духу поза межами своєї Батьківщини нинішнє покоління українських дослідників має можливість вивчати не лише з архівних документів, книжкових чи періодичних видань, а й безпосередньо з біографій сучасників – найактивніших, найсві-

доміших, найнебайдужіших представників розсіяного світами українського квіту. До саме таких наших земляків за кордоном належить і відома в діаспорі та в Україні громадська діячка, багаторічний співробітник, а згодом і керівник найстарішого в Канаді українськомовного часопису "Український Голос", видавничої спілки "Тризуб", засновник і голова комітету "Допомога Україні" при "Українському Голосі", співголова благодійної організації "Фундація імені митрополита Іларіона (Огієнка)" Анна Фігус-Ралько.

Мамі Анни Фігус – також Анні – було трохи більше трьох років, як привезли її із села Сапогів Борщівського повіту на Тернопільщині до Канади ще молоді батьки – Микола й Анастасія Цехміструки. Фактично вони належать до числа тієї незначної частини відчайдухів-галичан, хто більше ста років тому відкрили піонерську сторінку освоєння канадських прерій українськими переселенцями. Було то 1896 р. Батько Анни – Антон, також з Тернопілля, – прибув до Канади 18-літнім юнаком 1907 р [1].

У пошуках кращої долі їхали наприкінці XIX ст. у невідомі, тривожні й водночас обнадійливі заокеанські світи наші земляки. Чужинці називали їх тоді русинами, буковинцями, галичанами, волиняками, лемками, наддніпрянцями. Називали так тому, що не вважали тоді державою й саму Україну, розшматовану, роздерту поміж сильнішими сусідами – Росією, Польщею, Австро-Угорщиною, Румунією. Історично несправедливі сло-

ва "рутеніш", "рутенійці" надовго стали ознакою національного "я". Потрапивши в чуже оточення, не знаючи тамтешніх законів, мови, будучи в переважній більшості малописьменними, розпорошеними на великих відстанях, вони все ж приходили до самоусвідомлення і самоствердження.

Так поступово, впевнено і гідно ставали переселенці з українських теренів у далеких європах і канадах саме українцями. Ставали тому, що клали до торбини з-поміж найнеобхідніших у дорозі речей жменьку рідної землі, а нерідко – й томик Шевченкового "Кобзаря" чи Біблії рідною мовою. І це берегло їхню пам'ять, наvertsало на батьківські звичаї, спонукало думати. І оберегами цієї пам'яті, цих звичаїв ставали незабаром споруджені власними руками, на зароблені своїм потом і мозолями кошти церкви і храми, школи й народні доми, інститути й читальні, засновані з власної ініціативи й за покликом душі перші україномовні друковані органи і книжкові видавництва [2].

Аби міцніше триматися своєї віри й мови, вони прагнули селитися неподалік один від одного. Так і виникали на розчищених лісових галявинах чи посеред незорих прерій південної Манітоби нові поселення з рідними і хвилюючими серця назвами – Луківці, Сеньків, Мазепа, Сірко, Франко... Перші власні й громадські помешкання зводилися, звичайно ж, в українському стилі. Околицю заселеного раніше німцями Стюартборна, де разом першими українцями осіли й батьки Анни Фігус, назвали Шевченкове. Там і народилася авторка книги 22 вересня 1926 р.

Виростала, як сама згадує, в українському середовищі, з "Кобзарем" у руках і вічною тугою за Україною, яку завжди читала в маминих і татових очах. Перед смертю батьки просили своїх п'ятьох дітей, найменшою серед яких була Анна, завжди пам'ятати, хто вони, звідки і чому тут опинилися, не забувати батьківську мову і їхню Батьківщину – Україну [3]. Цей батьківський заповіт діти Анни і Антона Фігусів з честю пронесли своїми непростими життєвими дорогами.

Початкову й середню освіту Анна Фігус здобула в державній школі "Шевченко", яка й тепер, незважаючи на зміну назви поселення на Вайта, має цю назву.

Навчаючись у шостому класі, вона написала свою першу замітку до "Українського Голосу" – україномовного всеканадського щотижневика, який від початку заснування в 1910 р. передплачували й перечитували вечорами по кілька разів кожне число батьки. Не-

забаром – у числі від 26 квітня 1939 р. – ця замітка була опублікована. Йшлося в ній про створене при українській церкві Пречистої Діви Марії молоденьке сестринство, яке з участю авторки організувало серед українських дітей збірку коштів для купівлі церкви прикрас.

Батьки Анни, читаючи зі сльозами на очах цю замітку за підписом Ганя Фігус, не могли тоді й уявити, що доля їхньої найменшенької буде назавжди пов'язана з цією газетою, а зміст допису визначить її життєве кредо – не зректися свого українства, берегти і стверджувати його дух, завжди і в усьому допомагати Старому Краєві.

Закінчивши курс книгознавства в бізнесовому коледжі та курси української і російської мов у Манітобському університеті, Анна в лютому 1946 р. приходить у редакцію "Українського Голосу" на посаду адміністраторки. На той час газета гриміла по цілій Канаді, бо тут зібрався гурт професійно підготовлених і патріотично налаштованих журналістів як старшого, так і молодшого покоління. Газету редагував відомий у діаспорі український діяч Мирослав Стечишин. Перший багатолітній редактор часопису о. Кудрик готував до друку додаток "Голосу" – "Вісник", який пізніше став окремою газетою – друкованим органом Української греко-православної церкви. З редакцією тісно співпрацювали відомі українські вчені, які прибули до Канади з другою хвилею повоєнної еміграції. З-поміж них – Дмитро Дорошенко, Леонід Білецький, пізніше – митрополит Іларіон (професор Іван Огієнко) [5]. То були незабутні роки професійного і громадянського становлення.

Наприкінці 40-х – на початку 50-х рр. ХХ ст. житті української спільноти Канади відзначається поживавленням діяльності численних громадських організацій та інституцій. Все голосніше заявляв про себе зокрема Союз Української Молоді Канади, до центрального апарату управління якого й запросили енергійну, приязну і чуйну Анну Фігус. У великих містах і віддалених фермах по всій Канаді створюються відділи цієї організації, проводиться немало просвітницьких, культурологічних заходів. Відбуваються з'їзди української молоді [5]. Доводилося немало їздити по Канаді, зустрічатися з молоддю, організовувати заходи.

Насиченими й результативними були роки її праці в Консисторії Української православної церкви в Канаді. Починала з двомовної секретарки, потім провадила адміністрацією

редакції газети "Вісник", організовувала зібрання церковних речей. За дорученням митрополита Іларіона працювала з англomовною кореспонденцією, що надходила з Біблійного товариства в Лондоні [6]. Владика митрополит якраз завершував тоді свою 40-річну працю над повним перекладом українськомовної Біблії і їй довелося бути не лише свідком, а й учасником творення цієї найголовнішої справи всього життя Іларіона-Огієнка.

Переїхавши 1963 р. зі своєї рідної столиці канадських українців Вінніпега до урбанізованого й американізованого Торонто, Анна Фігус не зійшла з української орбіти. Її запросили прилучитися до обнадійливого і перспективного проекту – покласти свою міцну цеглинку у становлення і ствердження нового освітнього і наукового осередку, створеного українцями в Канаді, – Інституту Св. Володимира [7]. Кілька років вона віддала посаді виконавчого секретаря, а згодом – адміністратора інституту. Хвилюючи спогади Анни Фігус-Ралько на вечорі Подяки основоположникам Інституту Св. Володимира у жовтні 1997 р. про перші роки діяльності цього закладу і про її участь у цьому згодом були опубліковані в "Українському Голосі".

У біографії авторки є ще одна цікава сторінка, пов'язана з Колегією Св. Андрея при Манітобському університеті, де вона певний час працювала після повернення до Вінніпега [8]. А коли до цього додати її активну участь у діяльності Союзу Українських Жінок Канади, Комітеті Українців Канади, то можна без перебільшення ствердити, що за життєписом авторки цієї книги можна вивчати й історію перелічених вище українських інституцій та громадських організацій у Канаді, бо до їхньої багатогранної й результативної діяльності вона мала найбезпосередніше відношення.

Свій самостійний життєвий шлях Анна Фігус-Ралько починала в юному віці з "Українського Голосу" та Видавничої спілки "Тризуб". Сюди й повернулася на початку 90-х рр., ставши спочатку касиром, секретарем, а згодом і першою жінкою-президентом цієї спілки.

На період президентства Анни Фігус-Ралько у видавничій спілці "Тризуб" припало святкування 90-річчя "Українського Голосу". З метою надання цій даті всеканадського звучання був організований ювілейний комітет, який провів цілий ряд змістовних заходів. Найголовніші з них – урочистий банкет у Вінніпезі з нагоди ювілею, де було

виголошено дві основні доповіді, згодом опубліковані в "Українському Голосі", – Анни Фігус-Ралько і автора цих рядків [9]. Чималих зусиль довелося їй докласти й до реалізації ще одного ювілейного проекту – створення і випуску відеофільму про історію цього найстарішого в Канаді українськомовного часопису. Всеканадська презентація цього фільму відбулася 29 квітня 2001 р.

Майбутнім дослідникам феномену українського друкованого слова на канадських теренах стане в нагоді й книжкове видання про цей часопис, створене і випущене також за безпосередньої участі Анни Антонівни. Ілюстрована рідкісними архівними знімками книга "Історія "Українського Голосу" в біографіях його основоположників і будівничих" (обсягом 112 сторінок) побачила світ у Вінніпезі ще 1995 р. Передмова й ґрунтовна наукова розвідка про цей часопис уміщені у книзі за підписом Анни Фігус-Ралько. Видання присвячене піонерам українського руху в Канаді.

Перелік добрих починань, які вдалося здійснити за цей час, займе не одну сторінку тексту. Але варто виокремити з-поміж них найважливішу, найвдячнішу, найбагороднішу справу, через яку ім'я цієї неспокоїної за вдачею і доброї душею жінки навечно увійде в історію не лише української діаспори, а й сучасної України. Йдеться про створений нею 11 грудня 1991 р. при редакції "Українського Голосу" комітет "Допомога Україні" [10].

Звернімо увагу на дату заснування цього громадського об'єднання. Пізно ввечері 2 грудня 1991 р. весь заокеанський світ довідався приголомшливий результат референдуму – довгоочікуваного волевиявлення українського народу жити в самостійній, незалежній Українській державі. І вже через тиждень Анна Фігус-Ралько реєструє в Канаді організацію, головною ціллю якої є збір коштів для гуманітарної допомоги Україні, зокрема посильна підтримка тих українців, які найбільше потребують допомоги – діти-сироти, інваліди, пенсіонери, інтелігенція.

Насамперед комітет узяв під свою опіку сиротинські будинки та школи-інтернати. У великообсяговому адресарі, який ретельно ведеться пані Анною ось уже майже десять років, детально зафіксовано, кому, на яку адресу і що конкретно надіслано. В окремій картотеці зберігається величезна кількість листів-відповідей. Сотні, тисячі доземних подяк, схвильованих сповідей і щирих зізнань з усіх куточків України. Для багатьох наших

мало захищених громадян в умовах розгулу дикого ринку і зтяжної кризи такі посилки стають справді рятівними. Не може не вражати ця цифра: за період від 1991 до 2001 рр. пані Анна запакувала і надіслала в Україну понад 3 тис. посилок-пачок із продуктами та одягом загальною вагою приблизно 60 тонн. Пересилка ж однієї такої посилки з Канади в Україну коштує понад сто доларів. Тому, зрозуміло, що голова комітету постійно дбала про розширення кола жертводавців. А їх, людей з чуйними серцями, не байдужих до чужої біди, серед канадських українців немало.

Саме завдяки своєму духовному наставнику і вчителю митрополиту Іларіону Анна Фігус-Ралько прилучилася до складного й захопливого процесу книготворення, що знадобиться їй пізніше, коли організовуватиме напередодні 1000-ліття хрещення України-Руси висилання до Тернополя і Києва релігійної літератури, коли очолюватиме видавничу спілку "Тризуб", коли видаватиме 4-томне видання Шевченкового "Кобзаря" з коментарями Леоніда Білецького.

Запам'яталась їй одна розмова з владикою, коли одного разу вела з ним мову про доцільність виділення ще однієї кімнати для зберігання книг. Він тоді якось замріяно говорив про зібраний ним безцінний скарб – книгозбірню, про те, що книги, як і люди, мають свої долі. "Я не доживу, напевне, до тієї пори, – мовив стиха. – А вам, переконаний, випаде щастя пересилати ці книги у вільну Україну. Збирайте їх, дорога Анно, в одне місце і вірте, такий час настане".

У здійсненість цих митрополитових мрій вона тоді мало вірила. А згодом часто згадувала ті слова і переконувалася не раз, якими пророчими були вони!

"Чи й могла уявити тоді, – згадує А. Фігус-Ралько, – що пройде небагато часу і я матиму найбезпосередніше відношення до реалізації тієї Огієнкової мрії – пересилання його книг на материкову Україну. І не тоді, коли ми дочекалися незалежності України, а дещо раніше, ще в радянські часи. Символічно, що першими такими книгами були примірники Біблії, перекладені митрополитом Іларіоном і видані в Англії заходами Британського і Закардонного біблійного товариства" [11].

Сталося це ще 1988 р. Саме тоді в Радянському Союзі, переважно в Москві, широко відзначали 1000-ліття хрещення Русі. Й тодішні партійні ідеологи вважали за можливе до цієї політичної дати не лише дозволити церкві перевидати Біблію в українському перекладі Івана Огієнка, щоправда, без зазна-

чення імені перекладача, а й прийняти для України від української діаспори подарунок – кілька сотень Біблій нашою мовою, зібраних за ініціативою пані Анни в Канаді.

Перші 40 примірників Біблії вона особисто відправила на свою рідну Тернопільщину.

У 1989 р., знову ж таки за наполяганням організаторки акції Анни Фігус-Ралько, "дозвільний асортимент книг було розширено: разом із Бібліями в Україну були надіслані й інші богослужбові книги, зокрема й "Свята Почаївська лавра" митрополита Іларіона", що побачила світ у Вінніпезі 1961 р. За журнальним записом пані Анни, лише до Почаєва було відправлено шість примірників цієї книги на кілька адрес, зокрема благочинному архімандриту Питириму, ієродиякону Мелетію, ієромонаху Петру, бібліотеці Почаївської лаври [12].

Загалом протягом 1988–1990 рр. колишня співробітниця митрополита Іларіона Анна Фігус-Ралько надіслала понад 100000 примірників українськомовних книг на близько 5 тис. адрес в усіх областях України, а також до Росії.

Акція пересилки в Україну виданих у діаспорі книжок активніше тривала вже після 1991 р., коли зникли політичні й бюрократичні перепони для цієї поважної справи. Через комітет "Допомога Україні" лише за перші два роки його діяльності Анна Фігус-Ралько переслала в Україну близько ста тисяч книг на більш ніж тисячу адрес. Це були переважно книги, які зберігалися на складах Консисторії Української православної церкви в Канаді та редакції газети "Український Голос". У додаток до цього з власної бібліотеки, яку активно збиралося протягом усього свого життя, Анна Антонівна вислала власним коштом до бібліотеки Київської духовної академії та семінарії 2452 книги і до Центральної наукової бібліотеки ім. В. Вернадського НАНУ – 2056 книг [13].

Зі створенням за ініціативою Анни Фігус-Ралько в Україні 2000 р. благодійної організації – Фондації імені митрополита Іларіона (Огієнка) – видання ненадрукованих творів митрополита Іларіона, які протягом тривалого часу зберігалися у вінніпезькому архіві, розпочалося вже на українській землі. Досі в двох серіях унікального видавничого проекту "Запізніле вороття" ("Рукописна спадщина" та "Канадські першодруки") вже побачили світ десять томів цього автора [14]. Це, зокрема, "Історія української літературної мови", "Українська культура", "Свята Почаївська лавра", "Слово про Ігорів похід",

"Українське монашество", "Тарас Шевченко", "Богдан Хмельницький", "Рятування України", "Українська церква за час Руїни". Переважна частина примірників з двотисячних накладів кожного видання розсилається фундацією безкоштовно в бібліотеки, навчальні заклади та приватним особам згідно зі створеним Анною Фігус-Ралько адресарем.

Кореспондент однієї з канадських газет в інтерв'ю, присвяченому діяльності комітету "Допомога Україні", запитав у пані Анни: що спонукає її, вже пенсіонерку, щодня сідати за кермо свого авто і їхати майже 20 кілометрів до редакції "Українського Голосу" пакувати посилки, готувати звернення до земляків через газети і радіо, організовувати для цього усілякі зустрічі, залучати молодь? Тим більше, що така праця є цілком добровільна і зовсім не оплачувана. Вона відповіла: "Заповіт батьків пам'ятати про свої витоки. Я, народжена в Канаді, не лише пам'ятаю про своє українське коріння, а й роблю посильно все, щоб моя рідна Україна швидше стала на ноги. Аби людям у ній жилося легше й веселіше. Я вірю, що так воно і буде" [15].

1. Фігус-Ралько А. Українська Канада / Упоряд., авт. передм. і приміт. М. С. Тимошик. – К.; Вінніпег, 2003. – 184 с.

2. Darcovich W. Ukrainians in Canada: the struggle to retain their identity. – Ottawa, 1967. – 38 p.

3. Фігус-Ралько А. Розповіді моєї мами // Український Голос. – Вінніпег, 1998. – 8 лют.

4. Історія "Українського Голосу" в біографіях його основоположників і будівничих / Упоряд. А. Фігус-Ралько. – Вінніпег, 1995. – 112 с.

5. Марунчак М. Історія українців Канади: У 2-х т. – Т. 1. – Вінніпег, 1968. – С. 11–12.

6. Тимошик М. "Лишусь навіки з чужиною...": митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. – К.; Вінніпег, 2000. – С. 464–466.

7. Перед брамою: Нарис історії Інституту Св. Володимира в Торонто / Упоряд. Н. Когуська. – Торонто, 1969. – 127 с.

8. Фігус-Ралько А. Перші літні курси при Колегії // Український Голос. – 1997. – 15 верес.

9. Тимошик М. Місійна роль українського друкованого слова: до ствердження українського духу в Канаді "Українським Голосом" // Український Голос. – 2000. – 13 листоп.

10. Когуська Н. Безкорислива гуманітарна акція // Український Голос. – 1993. – 22 берез.

11. Фігус-Ралько А. Душа його – в Україні: Спогад про митрополита Іларіона // Тимошика М. Лишусь навіки з чужиною... – К.; Вінніпег, 2000. – С. 465.

12. Лист Анни Фігус-Ралько до професора Миколи Тимошика від 3 лютого 2004 року // Особистий архів Миколи Тимошика. – Папка "Листування (Канада)".

13. Лист Анни Фігус-Ралько до професора Миколи Тимошика від 7 серпня 2006 року // Особистий архів Миколи Тимошика. – Папка "Листування (Канада)".

14. Чикирисов Ю. Недруковані досі твори Івана Огієнка вийдуть незабаром в Україні зусиллями нещодавно створеної в Києві Фундації його імені // Літературна Україна. – 2001. – 27 груд.

15. "Наша праця цілком добровільна", або Чим займається Допомоговий комітет при "Українському Голосі" // Український Голос. – 1999. – 28 черв.

Вернигора Н. М.,

студ.

УДК 070:616.98:578.828 ВІЛ (477)

Проблеми ВІЛ/СНІДу на сторінках українських ЗМІ

Розглянуто проблему епідемії ВІЛ/СНІДу, що залишається актуальною як в Україні, так і у світі загалом. Як не прикро, але наша держава посідає одне з перших місць в Європі за темпами поширення ВІЛ-інфекції. Наведено огляд матеріалів, де висвітлюється проблема СНІДу, чи достатньо поінформовані громадяни про небезпеку, яку становить ВІЛ/СНІД.

Ключові слова: ВІЛ/СНІД, епідемія, ЗМІ, ВІЛ-позитивний, інфекція, журналіст.

HIV/AIDS epidemic still continue to be actual as in Ukraine such in the whole world. Unfortunately Ukraine occupies the primary place in the rate of evolution HIV/AIDS in Europe. From this research you can discover how the problem of HIV/AIDS covers in Ukrainian mass-media. Is it enough AIDS information to prevent population from the danger?

Key words: HIV/AIDS, epidemic, mass media, HIV-positive, infection, journalist.

18 червня 1983 р. світові ЗМІ повідомили, що французькими вченими з лабораторії Люка Монтаньє було виявлено вірус імунodefіциту людини (ВІЛ), що викликає синдром набутого імунodefіциту (СНІД). 17 років минуло з моменту появи ВІЛ в Україні. Незважаючи на те, що протягом цих років виділялося чимало коштів на боротьбу з вірусом, спеціалістам так і не вдалося знайти надійні засоби профілактики від хвороби, так само, як і ліки. Проте не можна сказати, що зусилля найкращих наукових та клінічних колективів не дали результатів. З винаходом антиретровірусних препаратів вдалося продовжити тривалість життя ВІЛ-позитивних людей на необмежений термін. Упровадження точних методів діагностики дозволило поставити під контроль поширення вірусу в шпитальних умовах – при переливанні крові та її компонентів, операціях та ін'єкціях.

За останні роки українські ЗМІ проявили значну зацікавленість до висвітлення проблеми епідемії ВІЛ/СНІДу. 16 травня – День пам'яті померлих від СНІДу, 1 грудня – День боротьби зі СНІДом стали датами, коли кожне видання розміщує на перших сторінках публікації, присвячені цій проблемі. Діяльність ЗМІ у висвітленні ВІЛ/СНІДу є цінною тим, що для більшості українців – це єдина можливість дізнатися про хворобу і застерегтися від неї. Для багатьох громадян бути ВІЛ-позитивним – це означає бути поза соціумом, ВІЛ-позитивний – це людина, якої треба остерігатися, вона не може жити серед здорових людей. Дуже довго засоби масової інформації

асоціювали СНІД зі "злом", носіїв вірусу імунodefіциту – з "групами ризику", виділяючи їх з-поміж "нормальних" людей. Негативний характер поданої інформації зумовлювався переважно страхом і вимогою поставити бар'єр ВІЛ/СНІДу [4, 19].

Це те, що називається стигматизацією та дискримінацією. "Стигматизація – процес виділення когось з-поміж інших індивідів на основі певних неприйнятних "відхилень від норми" з метою застосування суспільних санкцій; упереджене, негативне ставлення до окремої людини чи групи людей, пов'язане з наявністю у неї/них якихось особливих властивостей чи ознак. Дискримінація – пряме порушення прав певної групи індивідів за якоюсь ознакою" [4, 35–36]. Завдання ЗМІ – зламати цей стереотип, донести до кожного, що ВІЛ-позитивні – це такі самі люди, які мають право на життя, їх не треба боятися.

Нині в Україні розвивається все більше програм, присвячених боротьбі з ВІЛ/СНІДом, які оминули увагою ЗМІ. В Україні існує ВБО "Всеукраїнська мережа людей, які живуть з ВІЛ/СНІДом". Головною проблемою залишається дискримінація ВІЛ-позитивних. Метою "Всеукраїнської мережі ЛЖВ" є лобіювання та адвокатування прав людей, які живуть з ВІЛ/СНІДом, формування толерантного ставлення суспільства до них. Таке завдання повинні поставити перед собою і медіа.

Для реалізації завдань "Всеукраїнської мережею людей, які живуть з ВІЛ", за підтримки Міжнародного Альянсу з ВІЛ/СНІД в Україні в рамках програми Глобально-

го фонду "Подолання епідемії ВІЛ/СНІД в Україні" проводилося опитування людей, що живуть з ВІЛ. Незалежні видання опублікували результати проведеного опитування. Основними завданнями дослідження були: 1) зібрати кількісну інформацію щодо обізнаності ЛЖВ з їхніми правами та пільгами; 2) дослідити ставлення різних соціальних верств до ЛЖВ; 3) виявити випадки порушення прав ЛЖВ. Опитувані, були об'єднані в три групи за рівнем поширеності ВІЛ у місті, де вони проживають: 1) міста, в яких зареєстровано менш, ніж 500 ВІЛ-позитивних людей (Знам'янка, Кіровоград, Херсон, Житомир, Чернівці); 2) міста, де зареєстровано від 500 до 2000 випадків ВІЛ-інфекції (Черкаси, Чернігів, Харків, Павлоград, Полтава); 3) міста, де зареєстровано понад 2000 ВІЛ-інфікованих осіб (Донецьк, Кривий Ріг, Сімферополь, Одеса, Миколаїв, Київ).

На запитання: "Чи ознайомлені ви з Законом України "Про запобігання захворюванню на синдром набутого імунodefіциту людини (СНІД) та соціальний захист населення?" лише 7 % опитаних відповіли, що добре знають всі або майже всі положення цього закону, 6 % – знають деякі положення закону, 20 % – чув/чула про такий закон, але не знають його змісту, 38 % – нічого не чув/не чула про такий закон, 29 % – відповіли: "Важко сказати/не знаю". Як показали результати дослідження, опубліковані в українських медіа, знання Закону України "Про запобігання захворюванню на синдром набутого імунodefіциту людини (СНІД) та соціальний захист населення" є досить низьким серед опитаних ЛЖВ. На запитання: "Як ви ставитеся до цього закону?" 22 % опитаних відповіли: "цілком позитивно"; 33 % – "скоріше позитивно, закон потребує невеликих змін"; 10 % – скоріше негативно – закон потребує суттєвих змін"; 2 % – "цілком негативно"; 26 % – відповіли "важко сказати". Щодо користування ВІЛ-позитивною людиною пільгами: більшість опитаних зазначили, що не знають про існування таких пільг і ніколи ними не користувалися. До таких пільг належать: відшкодування витрат, пов'язаних з обмеженням прав, що траплялися внаслідок розголошення інформації про факт наявності ВІЛ; безкоштовне надання ліків, потрібних для лікування будь-якого наявного захворювання, отримання предметів особистої профілактики та психосоціальна допомога; безкоштовний проїзд до місця лікування та назад за рахунок медичного закладу, що видав направлення на лікування; користування окремою житловою

кімнатою. На запитання: "Чи порушуються ваші права у результаті вашого ВІЛ-статусу?" 58,5 % респондентів відповіли, що їх права порушуються. ВІЛ-позитивні люди наголосили на тому, що найчастіше порушується право конфіденційності діагнозу (69,9 %). Право на працевлаштування та навчання не виконується для 33,3 % опитаних. Не отримують належної медичної допомоги 68,8 % респондентів. Складається така ситуація, що особи з наявним або ж приписуваним захворюванням на ВІЛ/СНІД часто зазнають стигматизації й дискримінації як на рівні суспільства, так і на рівні трудового колективу. Тому звільнення з роботи людини з ВІЛ на підставі хвороби часто мотивується ризиком для оточуючих. Є громадяни, котрі вважають, що ВІЛ-інфіковані люди взагалі повинні жити в окремих резерваціях на ізольованих територіях [5, 159].

Звичайно, в опитуванні ЗМІ торкнулися і такого питання: "Чи повідомили ви кому-небудь про свій ВІЛ-позитивний статус?". 34 % респондентів відповіли, що вони нікому не повідомляли про свій статус, 25 % – повідомили про свій статус тільки рідним та близьким. Інші сказали, що не приховують свій статус і готові говорити про нього публічно. На перший погляд, може здатися, що це все "сухі" дані, проте це не так. Варто задуматися, що наведені цифри – це реальні люди. Отже, зважаючи на ситуацію зі СНІДом, що склалася в Україні, пріоритетною в державі має бути політика, спрямована на розвиток інформаційної обізнаності населення щодо проблеми ВІЛ/СНІДу та досягнення відповідної медичної та соціальної культури суспільства. Важливу роль у цьому процесі відіграють засоби масової інформації.

Через ЗМІ необхідно донести до молоді та інших соціальних груп із підвищеним ризиком зараження ВІЛ-інфекцією інформацію про необхідність використання профілактичних заходів. Такими шляхами донесення є: поява в соціальній рекламі в межах кампанії ЗМІ інформації, присвяченої профілактиці ВІЛ-інфекції, а також пом'якшення упередженого ставлення та зменшення дискримінації людей, що живуть з ВІЛ/СНІДом; надання відомостей про спеціальні заходи (конференції, семінари, наради) з метою просвіти населення і привернення уваги до проблеми ВІЛ/СНІДу; підготовка спеціальних видань, в яких висвітлюються проблеми ВІЛ/СНІДу. Важливим моментом у вирішенні ситуації може стати залучення засобами масової інформації публічних людей, які займають активну позицію в боротьбі з забобонами

щодо ВІЛ-позитивних людей та їх дискримінацією. Якщо у такий спосіб вдасться показати реальну картину на простому і зрозумілому для всіх рівні, розвінчати всі жахи та протидіяти негативному ставленню до ВІЛ-позитивних людей, яких сьогодні сприймають як прокажених, – це вже буде великий крок до розв'язання проблеми. Необхідно створити єдину програму, завданням якої буде повсякденне інформування населення про ВІЛ/СНІД.

Якщо говорити про ЗМІ з соціологічної точки зору, то вони постають як комплекс інформаційної пропаганди, що є політичним інструментом і водночас одним із найбільш ефективних засобів для збереження культури суспільства, це своєрідний спосіб соціалізації молодого покоління. А у виданні "Массовая информация и общественное мнение молодежи" наголошується на тому, що висновок про соціальне прийняття якогось явища зазвичай є результатом сукупного застосування трьох основних критеріїв. Деформації соціального прийняття у низці випадків обумовлені не виправданим зростанням ролі статистичного критерію. Водночас незначне за масштабами явище (як на нашу думку) й досить поширене може "відкидатися" через низький рівень поінформованості.

Український науковець В. Іванов вважає, що ефективність виконання журналістом своїх обов'язків залежить від того, наскільки він є поінформований. На жаль, українські ЗМІ все ще не можуть відображати тему ВІЛ/СНІДу без упереджень. Журналісти часто не дотримуються професійної етики: оприлюднюють реальні імена та життєві історії ВІЛ-позитивних персонажів. Оскільки ЗМІ є чи не головним засобом формування громадської думки, тобто ставлення (явного чи прихованого) різних груп людей до подій чи фактів соціальної дійсності, то варто розуміти всю силу кожного слова. Наприклад, постійне згадування ВІЛ/СНІДу поруч із наркоманією та алкоголізмом закріплює й без того вороже налаштування до проблем ВІЛ/СНІДу, негативні характеристики, які позначаються на ставленні до хворих та інфікованих [4, 20]. "Присвячені саме темі ВІЛ/СНІДу статті містять порівняно більше стереотипів, у них найчастіше відтворюються неадекватні образи ВІЛ/СНІДу. Це може свідчити про недостатнє розуміння журналістами значення тих зворотів і виразів, якими вони послуговуються, змальовуючи ситуацію" [4, 97].

Однак повернемося до реальної ситуації, що склалася у світі. Як не прикро, масштаби

епідемії ВІЛ/СНІДу продовжують зростати, як повідомляють усі світові медіа. Порівняно з минулими роками в 2005 р. кількість нових випадків інфікування зросла на 4,9 млн. осіб, а кількість померлих від СНІДу на 3,1 млн. осіб. Від захворювань, що є супутниками СНІДу, кожного дня помирає 8 тис. чоловік. За оцінками фахівців, на грудень 2005 р. у світі зі СНІДом проживає 42 млн. осіб. Нині жінки становлять трохи менше половини ВІЛ-позитивних. Подібне зростання масштабів фемінізації епідемії є відображенням тієї парадоксальної ситуації, з якою зіткнулися жінки та дівчата: вони більше схильні до інфікування ВІЛ, хоча менш ймовірно, що їх поведінка буде пов'язана з високим ступенем ризику, на відміну від їх партнерів-чоловіків. Крім того, епідемія частіше вражає підлітків та молодь: майже половина нових випадків інфікування припадає саме на цю вікову категорію. За даними, які були нещодавно опубліковані у багатьох світових ЗМІ, з ВІЛ/СНІДом живе 2,5 млн. дітей віком до 15 років. Більшість – це діти, яким ВІЛ-інфекція передалася ще до їх народження. Наслідки ВІЛ/СНІДу для дітей є найдраматичнішими. В загальносвітовому масштабі нині від СНІДу помирає 5 % дітей віком до 5 років, а в країнах, де епідемія набула особливо значного масштабу, цей показник може досягати 50 %. СНІД уже забрав життя 15 млн. дітей. Водночас мільйони дітей живуть у сім'ях, де хворий один із батьків.

Усвідомлюючи той факт, що ЗМІ – це головне джерело відомостей про ВІЛ/СНІД для більшості людей, різні організації та програми виділяють роботу зі ЗМІ у самостійний напрям своєї діяльності. Активно співпрацюючи з журналістами телебачення, радіо та преси, організації допомагають ЗМІ в створенні актуальних, пізнавальних та достовірних матеріалів про ВІЛ/СНІД. Методи, які використовуються, – це "круглі столи" та інформаційні зустрічі для журналістів, сприяння в пошуку матеріалів та організація інтерв'ю, участь у телевізійних і радіопрограмах та допомога в їх створенні.

Попередній досвід свідчить, що дезінформовані ЗМІ можуть спричинити непорозуміння і таврування, зменшити будь-яку допомогу з боку суспільства та держави щодо боротьби з поширенням епідемії ВІЛ/СНІДу.

ЗМІ мають могутній потенціал для підвищення усвідомлення проблеми ВІЛ/СНІДу, інформуючи людей про те, як вони можуть захистити себе, змінюючи ставлення й норми поведінки, борячись з дискримінацією і про-

пагуючи здоровий та відвертий діалог про те, що необхідно зробити. Але традиція соціальної реклами лише зароджується в Україні, отже, інформації про профілактику ВІЛ/СНІДу в ЗМІ порівняно мало. Уряду потрібно сформулювати та профінансувати повномасштабну національну комунікативну стратегію для пропагування цілей профілактики ВІЛ/СНІДу і припинення цькування вразливих груп та ЛЖВС (люди, які живуть з ВІЛ/СНІДом).

Незважаючи на те, що соціальні реклами профілактичного характеру мають все-таки позитивний вплив, третина експертів стверджує, що реальних змін вони не приносять. Молодь звертає увагу на інформаційні матеріали, які стосуються проблем наркоманії, статевих стосунків, ВІЛ/СНІДу, взагалі на ті повідомлення у засобах масової інформації, які пропонують здоровий спосіб життя. Опитування, які проводилися у великих містах України, підтверджують це. Та все ж підлітки та молоді люди, уважно прочитавши листівки та брошури, не поспішають змінювати стиль життя. Але перший крок вже зроблено, оскільки існуюча проблема усвідомлена [7, 45].

За оцінками експертів, соціальна реклама найчастіше з'являлася на каналах регіонального та загальнонаціонального телебачення (29 %), місцеві ж випередили їх у розміщенні такої інформації (33 %). Але теоретичні дослідження не завжди збігаються з наочними прикладами. FM-радіостанції, на думку фахівців, рідко надають місце в ефірі соціальної реклами, хоча саме FM тепер є популярним серед молодого покоління – це той засіб масової інформації, який доступний майже для кожного і розрахований на широку аудиторію [5, 67].

Важливо створити в українських медіа команду фахівців різних галузей, що дозволить проводити рекламні кампанії, починаючи від розроблення дизайну до їх розміщення, а також використовувати весь діапазон піар-методів. Ця команда має бути відкрита до співпраці з різними державними, приватними, суспільними та міжнародними організаціями для всебічного висвітлення проблеми ВІЛ/СНІДу в ЗМІ.

1. Дослідження проблеми ВІЛ/СНІДу: Проект "Здоровий світ 2020". – Центр комунікативних програм при Блумберзькому університеті ім. Джонса Хопкінса, 2005.
2. Збірка найкращих матеріалів II Національного конкурсу з ВІЛ/СНІД тематики серед друкованих та електронних ЗМІ, журналістів та дописувачів. – К.: ПЦ "Фоліант", 2005.
3. Массовая информация и общественное мнение молодежи / В. Л. Оссовский и др.; Отв. ред. В. О. Оссовский; АН УССР, Ин-т философии. – К.: Наукова думка, 1990.
4. Медіа-іміджі ВІЛ/СНІДу в Україні / Т. Семігіна, І. Зубець, Д. Богдан та ін.; За ред. Т. Семігіної. – К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2005.
5. Моніторинг епідемії ВІЛ/СНІДу. Оцінка ефективності протидії (Соціальний аспект) / Відп. ред. Ю. І. Саєнко. – К.: ПЦ "Фоліант", 2004.
6. Обзор фильмов о ВИЧ // Шаги. – № 4 (7). – 2002.
7. Протидія епідемії ВІЛ/СНІДу у молодіжному середовищі: аналітичний звіт за результатами опитування "Знання. Ставлення. Поведінка" / Представництво ЮНІСЕФ в Україні. – К., 2001.
8. Епідемія на перших шпальтах: Висвітлення теми ВІЛ/СНІДу в Україні: Семінар. – 12.10.2005.
9. Трифонов Д., Джексон Ж.-М., Бега А. Посилання відповіді України на епідемію ВІЛ/СНІДу. – К., 2005.

Ятель Ю. І.,

студ.

УДК 316.776.4;659.132.21;32.019.5

ЗМІ в контексті державної інформаційної політики

У статті йдеться про ефективність державної інформаційної політики, що пов'язана із її відкритістю та цілеспрямованістю, а її здійснення потребує скоординованих зусиль відповідних органів державної влади, громадських організацій, творчих спілок, регулювання в межах законодавства інформаційних відносин та діяльності суб'єктів національного інформаційного ринку.

Ключові слова: державна інформаційна політика, інформаційний простір, інформаційна політика у сфері ЗМІ, інформаційна безпека.

Efficiency of state informative policy is related to its openness and purposefulness, and its realization needs the co-ordinated efforts of the proper public, public organizations, creative unions adjusting, authorities within the framework of legislation of informative relations and activity of subjects of national informative market.

Key words: state informational policy, informative space informational policy in Mass-Media, informative safety.

Нині одним із засобів захисту національних інтересів держави є її інформаційна політика. Від рівня керованості національним інформаційним простором залежить стан політичної, економічної, оборонної та інших складників безпеки України.

Українські високопосадовці мають зрозуміти всю значущість врегулювання галузі інформаційної політики. Кількість та тематична спрямованість публікацій у ЗМІ щодо інформаційної політики є показником уваги і розуміння суспільством цієї проблеми.

Мета і завдання дослідження:

- простежити особливості висвітлення інформаційної політики, зокрема у друкованих засобах масової інформації;
- визначити ступінь зацікавленості суспільством і громадськістю проблемами інформаційної політики;
- з'ясувати вплив публікацій на вдосконалення державної інформаційної політики і на прийняття управлінських рішень.

На розвиток і захист свого інформаційного середовища та створення позитивного іміджу своїх країн у світі розвинуті держави виділяють чималі кошти. У нас же ця галузь значною мірою перебуває на периферії суспільного розвитку. Нині, як ніколи, потрібно не тільки досліджувати й вивчати інформаційну галузь України, а й вживати конкретних заходів щодо відновлення та розбудови інформаційного середовища та приведення національного законодавства відповідно до світових норм.

У сучасних вітчизняних дослідженнях окремі теоретичні та практичні аспекти інформаційної політики розглянуті В. Івановим, О. Литвиненком, А. Москаленком, Г. Почепцовим, А. Сагателяном, А. Манойло, І. Драчем та ін. [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7]. Проте основні завдання державної інформаційної політики в Україні потребують подальшого дослідження й розроблення.

Державна інформаційна політика – це сукупність основних напрямів і способів діяльності держави з отримання, використання, поширення та зберігання інформації [8, 37].

Державна інформаційна політика як важлива складова частина внутрішньої та зовнішньої політики України охоплює всі сфери життєдіяльності й покликана забезпечити планомірний перехід до демократичного інформаційного суспільства та повноцінне входження України у світовий інформаційний простір.

Зміст державної інформаційної політики випливає з актуальних політичних та соціально-економічних завдань розвитку України, накопиченого досвіду інформаційної діяльності та світових набутків в сфері створення, поширення та використання інформації. Ефективність державної інформаційної політики залежить від її відкритості та цілеспрямованості, а її здійснення потребує скоординованих зусиль відповідних органів державної влади, громадських організацій, творчих спілок, регулювання в межах законодавства інформаційних

відносин і діяльності суб'єктів національного інформаційного ринку. Державну інформаційну політику розробляють і здійснюють органи державної влади загальної компетенції, а також відповідні органи спеціальної компетенції (ст. 6 Закону України "Про інформацію") [9, 12].

Державна політика в цій сфері є основою функціонування інформації – реалізація права на пошук, отримання, передачу та використання інформації, зафіксованих у Загальній декларації прав людини та у Конституції України. Водночас інформаційна галузь належить до стратегічних інтересів будь-якої країни і тому потребує особливої уваги. Від рівня керованості національним інформаційним простором залежить стан політичної, економічної, оборонної та інших складників безпеки України. Під керованістю слід розуміти сучасний рівень управління галуззю, що зумовлений насамперед гармонізацією вітчизняного законодавства щодо інформаційної сфери з міжнародно-правовими нормами, європейськими стандартами та національними традиціями.

Державна інформаційна політика є важливою складовою частиною зовнішньої і внутрішньої політики країни й охоплює всі сфери життєдіяльності суспільства. Ця галузь має стати цілісною, концептуально вивченою та перспективною. Вона має бути незалежною від тимчасових чинників, особистих уподобань і уявлень.

Уже на початковому етапі здійснення державної політики щодо розбудови інформаційного середовища в Україні було засновано майже тисячу телерадіоструктур різних форм власності й різних масштабів сфери дії – від загальнонаціональних до мікрорайонних. Ще не так давно єдиним володарем ефіру були лише державні телерадіокомпанії, а тепер слід віддати належне деяким недержавним телерадіоструктурам, що швидко досягли вагомих успіхів у рейтинговому змаганні за телеглядача та радіослухача. В Україні немає незалежних засобів масової інформації в класичному розумінні – вони існують як органи влади, партій, груп, олігархів і кланів.

Розвиток більшості недержавних ЗМІ відбувся за рахунок технічної і професійної бази телебачення, радіо та видавництва, що були створені на державні кошти. На жаль, в Україні більшість ЗМІ суспільно-політичного спрямування фінансово неспроможні. Виняток становлять ті, що отримують інвестиції українських олігархів і закордонних магнатів, у результаті чого інвестори тепер мають

можливість формувати програмну політику підконтрольних їм ЗМІ, що не завжди узгоджується з інтересами держави.

Так історично склалося, що, аналізуючи рівень свободи, насамперед мають на увазі політичні аспекти взаємовідносин по лінії "влада – суспільство – засоби масової інформації". Економічні реалії функціонування ЗМІ часто залишаються в "тіні". Однак вони не менш важливі, ніж політика владних структур. Справжня незалежність має ґрунтуватися на могутній фінансовій базі, що складається не тільки зі спонсорських внесків засновників, а й з надходжень від реклами та власних прибутків. Останні два джерела фінансування мають переважати – лише тоді можна говорити про незалежні, впливові ЗМІ, які справді є "четвертою владою" в громадянському демократичному суспільстві.

Невирішеність проблем фінансової незалежності ЗМІ викликає низку негативних наслідків, ігнорувати які неможливо. По-перше, суспільно-політичні ЗМІ будуть монополно залежати від своїх видавців і практично не залежати від потреб своїх читачів, слухачів і телеглядачів. Буде поширюватися та інформація, що необхідна засновникам, а не та, яку потребують громадяни. Особливо це стає актуальним у період виборчих кампаній. По-друге, високі ціни на видання зумовлюють обмежений доступ громадян до друкованих засобів масової інформації. По-третє, фактична неможливість залучення суттєвих іноземних інвестицій для державних та невеликих недержавних телерадіоорганізацій зумовлює низький рівень програм, їх "сірість", провінційність та заангажованість.

Якщо аналізувати ринок українських ЗМІ, зокрема друкованих, сьогодні порівняно із минулими роками, наприклад, то можна простежити такі особливості.

Нагадаємо, серед експертів поширювалася думка про те, що оскільки мережа інтернет заповонила більшу частину українського простору, то звичайні друковані засоби масової інформації стануть уже не такими популярними. Але очевидно, такі висновки були передчасними. За станом на 1 січня 2004 р. в Україні зареєстровано 1951 друкований засіб масової інформації. Із них 8248 – видання загальнодержавної, регіональної та/або закордонної сфери розповсюдження (на 1446 більше, ніж у 2003 р.) і 11103 – місцевої сфери розповсюдження (на 1351 більше, ніж у 2003 р.).

Порівнюючи ситуацію на ринку преси вчора і сьогодні, зазначимо небувалий надплив

так званих бульварних видань. Як приклад, можна навести газети "Наша жизнь", "Жизнь", "Блик" та ін. Також спостерігаємо закономірність, що ті видання, як не можна було раніше назвати жовтою пресою, інколи друкують на своїх шпальтах інформацію такого характеру. Тож у такому разі рівень довіри читача до таких видань різко падає, і як наслідок – він шукає іншу газету чи журнал, який буде читати щодня. Із характерних особливостей видань такого типу – висвітлення сенсаційних, але часто дешевих матеріалів.

На тлі такого напливу жовтої інформації в Україні все частіше починають з'являтися ділові видання, які надзвичайно швидко знаходять своє коло читачів. За останні роки про себе заявили "Комерсант Україна", "Коментарії", "Бізнес", "Дело" та ін. Незважаючи на те, що їх кількість постійно зростає, якість і професійність матеріалів досить висока, що дозволяє кожній із вищезазначених газет повноцінно існувати і розвиватись.

У період виборчих перегонів спостерігалось удосконалення інформаційної наповненості деяких видань. Наприклад, "Газета по-київськи". Саме на період парламентських виборів видання трохи змінило свій формат, збільшивши не лише кількість сторінок, а й наповнивши інформаційну базу. Так, щоденна газета один раз на тиждень випускала додаток, в якому висвітлювала події політичного життя, що дозволяло українцям ознайомитись із претендентами і зробити свій вибір.

Не менший вплив справляли на людей і публікації неpolітичного забарвлення. Так, варто пригадати історію конфлікту власників журналу "Папарацці" та сина президента Андрія Ющенка. Із моменту, коли зазначене видання надрукувало скандальні фото Ющенка молодшого, інформацію підхопили бодай не всі ЗМІ. Саме у цій ситуації важливу роль відіграли публікації у пресі, оскільки інформація подавалася із різних точок зору, і важко було зорієнтуватись, хто має рацію, а хто ні. Друковані ЗМІ підняли рейтинг і журналу "Папарацці", і персони сина Ющенка. Більше того, цей конфлікт не вичерпаний і до нині, а свіжа інформація прирівнюється до найрезонансніших інцидентів останнім часом.

Аби втримати старих і залучити нових читачів, сьогодні друковані видання все частіше намагаються змінювати як інформаційне наповнення, так і зовнішній вигляд. Так, газета "Сьогодні" після довгих років існування винятково у синьому кольорі здивувало різнокольоровими шпальтами та більш інформаційно насиченим змістом. Таким чином,

створивши достойну конкуренцію новин виданням такого типу. У цьому випадку навіть збільшення ціни газети (раніше "Сьогодні" коштувало 50 коп., а нині вже 75) не спричинило зменшення читачької аудиторії. Таким чином, мета досягнута.

Водночас на друкованому просторі України з'явилися нові видання, напр., "Газета по-українськи" (українськомовна, що велика рідкість тепер), змінили дизайн "Профіль Україна", "Без цензури", "Грани-плюс".

У період появи нових друкованих видань паралельно виникають й інші проблеми: занепад державних ЗМІ, зокрема недостатнє фінансування, податковий тиск, ненормована законодавча база у сфері ЗМІ. Саме тому державні видання частково витісняють державні, привчаючи часто українського читача, по-перше, до російського слова, а по-друге, до дешевої і неперевіреної інформації.

З огляду на багатогранність зазначених питань пропонуємо такі рекомендації:

- привести законодавчу базу в цій сфері у відповідність до міжнародних стандартів;
- реформувати галузь;
- забезпечити фінансування державних ЗМІ в повному обсязі;
- провадити цілеспрямовану державницьку політику щодо пропагування курсу держави;
- зменшити податковий тиск.

Головна роль держави у сфері інформаційної політики полягає у забезпеченні прозорості діяльності засобів масової інформації, законності одержання, використання та поширення інформації; забезпеченні рівності всіх суб'єктів правовідносин в інформаційній сфері, запобіганні зловживанню правом на свободу інформації; упорядкуванні національного телерадіоефіру, удосконаленні нормативно-правової бази з питань користування каналами мовлення, ретрансляції програм, використанні частотного діапазону, стандартів діяльності телерадіокомпаній, збалансуванні інтересів вітчизняних телерадіокомпаній незалежно від форм власності, забезпеченні відкритості процедури ліцензування їх діяльності у телерадіопросторі. Не менш важливим є удосконалення правового поля функціонування засобів масової інформації як інституту правової держави і демократичного суспільства; забезпечення вільного доступу всіх політичних сил (у тому числі опозиційних) до засобів масової інформації; суворе дотримання конституційних норм щодо недопущення цензури, зокрема з боку засновників засобів масової інформації. Слід та-

кож пам'ятати про захист журналістів і працівників засобів масової інформації від дій, які перешкоджають виконанню ними службових обов'язків, а також громадян, установ, підприємств і організацій від зловживань працівників засобів масової інформації.

Невирішеність проблем фінансової незалежності ЗМІ зумовить певні негативні наслідки, ігнорувати які не можна. По-перше, суспільно-політичні ЗМІ будуть монопольно залежати від своїх видавців і практично не залежати від потреб своїх читачів, слухачів і телеглядачів. Інформація буде поширюватися тільки та, що необхідна засновникам, а не та, яку потребують громадяни. Особливо це стає актуальним у період виборчих кампаній. По-друге, високі ціни на видання зумовлюють обмежений доступ громадян до друкованих засобів масової інформації. По-третє, фактична неможливість залучення суттєвих іноземних інвестицій для державних та невеликих недержавних телерадіоорганізацій зумовлює низький рівень програм, їх "сірість", провінційність та заангажованість.

Отже, серед пріоритетних завдань держави слід виділити такі:

- сприяння розвитку ринку інформаційних продуктів і послуг;
- утвердження принципу пріоритетності вітчизняного виробника інформпродукту загалом і розробка системи заходів, спрямованих на розвиток українськомовних засобів масової інформації;
- запровадження різних форм державної, комунальної та недержавної грантової підтримки соціально важливих засобів масової інформації.

Окрім цього, формуючи український інформаційний простір, слід спиратися на стратегічні пріоритети, один з яких – розширення сфери функціонування української мови. Загалом інформаційна політика – це вираження політичної волі держави. Вона буде успішною й не залишиться декларацією про наміри в тому випадку, якщо ця воля буде недвозначною.

ЗМІ день у день звинувачують державу в неефективній інформаційній політиці або ж узагалі у її відсутності, натомість самі цій темі на своїх шпальтах приділяють надзвичайно мало уваги. Хто ж іще, як не ЗМІ, будуть інформувати читачів про вихід у світ того чи того нового видання. Хто намалює їм повну картину ситуації, що склалася із державним мовленням. Чому інформаційний потік активізується лише тоді, коли настає глобальна інформаційна криза у державі – чи то утиск з боку влади, чи то зловживання.

Врешті-решт саме ЗМІ відповідають за те, щоб звичайні люди знали про систематичні махінації чиновників. Тож, можливо, українські ЗМІ мають у першу чергу замислитись над розробкою внутрішньої інформаційної політики, не чекаючи допомоги з боку держави. І тоді можна буде говорити про засоби масової інформації як про повноцінну "четверту владу", яка в змозі визначати пріоритети щодо висвітлення тієї чи тієї інформації.

Якщо аналізувати останнє десятиріччя, то вплив інформації на прийняття управлінських рішень можна простежити досить чітко. Неодноразово певні публікації допомагали розкрити суть актуальної проблеми або хоча б привернути увагу суспільства до цієї проблеми. Таким прикладом можна вважати конфлікт "ЗМІ проти влади за свободу слова" перед парламентськими виборами. Як відомо, поданий на затвердження законопроект передбачав помітні утиски з боку влади щодо інформування населення про самі вибори та про їх учасників. Основною проблемою закону про вибори народних депутатів є положення, за яким будь-яке порушення виборчого закону може стати причиною для тимчасового припинення дії ліцензії або випуску (друку) газети. Положення, яке встановлює відповідальність у вигляді закриття засобу масової інформації, навіть якщо це тимчасовий засіб, є надзвичайно суворим. Зупинення дії ліцензії до закінчення виборчого процесу телерадіокомпанії можна порівняти з тимчасовою смертною карою, оскільки телекомпанії навряд чи зможуть відновити своє мовлення після того, як втратять протягом закриття своїх рекламодавців, глядачів та працівників. Тому до кожного слова закону, який пропонує накладати такі суворі санкції, потрібно підходити з особливою відповідальністю. Можна лише уявити, до чого дійде фантазія на практиці у виборчих комісіях на місцях, який порядок вигадають вони для того, щоб закрити газету чи телекомпанію. Але справа у тому, що в законі нічого не сказано, в якому порядку здійснюється закриття. Тобто якщо він залишиться чинним, можна змодельовати такі ситуації: політичні партії будуть подавати заяви до суду з вимогою встановити будь-яке порушення закону про вибори та закрити засіб масової інформації до кінця виборів. І формально, відповідно до закону, суд буде зобов'язаний це зробити. Адже закон говорить, що у випадку інших (тобто будь-яких) порушень засобом масової інформації вимог закону про вибори тимчасове зупинення дії ліцензії або випуску (друку) здійснюється

винятково за рішенням суду. Закон не встановлює жодних фільтрів, за яких суди мають прийняти подібне жорстке рішення [10, 3].

Разом з тим у цей же час самі ЗМІ не мовчки спостерігали, як вирішується їх доля, і вони сказали своє слово. Зокрема видання "Телекритика" у цей період виступало від імені всіх українських ЗМІ, друкуючи матеріали, в яких пояснювалась уся безглуздість таких нововведень. Саме на її сторінках читачі мали змогу прочитати коментарі, інтерв'ю та статті, де простою мовою пояснювалося, що чекає виборців на шпальтах газет, на екранах телевізорів, у радіоефірі, якщо закон таки запрацює. Як приклад можна навести такі матеріали: "Чи варто чекати засобом масової інформації добра від парламентських виборів?", "Хто буде боротися за свободу слова?", "ЗМІ готові відмовитися від висвітлення виборів? Звернення до Президента та ВР" [10, 11, 12] та ін. Досліджувані видання "Факти", "Комерсант Україна", "День", "Дзеркало тижня" підхопили цю хвилю протесту. Словами експертів і журналістів громадськість була поінформована про можливі утиски з боку законодавства. Саме цей потік інформації дав поштовх, аби ця проблема набула національного характеру. Як наслідок, вибори пройшли і потік інформації перевершив усі сподівання, а закон так і не набув чинності. Важко оцінити реальний вплив цих публікацій на кінцевий результат, але інформація "про утиски" набула розголосу, після чого основні цілі були досягнуті. Тож, ЗМІ має усвідомлювати значущість своїх інформаційних листів, а тому із відповідальністю підходити до розробки власної інформаційної політики. Ця галузь має стати цілісною, концептуально вивіреною та перспективною. Вона має бути незалежною від

тимчасових факторів, особистих уподобань і уявлень.

1. Іванов В. Законодавство і журналістика. Становлення правової бази в Україні та світовий досвід. – К.: Школяр, 1998. – 80 с.
2. Литвиненко О. Інформаційні технології та Україна у світовому контексті // Людина і політика. – 2001. – № 1. – 93 с.
3. Москаленко А. З. Основні функції і принципи преси. – К.: РВЦ "Київський університет", 1998. – 169 с.
4. Почепцов Г. Г., Чукот С. А. Інформаційна політика: Навч. посіб. – К.: Вид-во УАДУ, 2002. – Ч. 1. – 88 с.
5. Сагателян А. К вопросу о проблемных аспектах информационной политики государства. "21 век". – 2005. – № 2. – 49 с.
6. Манойло А. В. Государственная информационная политика в особых условиях: Моногр. – М.: МИФИ, 2003. – 388 с.
7. Драч І. Інформаційна політика України: Допов. на міжнар. конгресі у Києві "Інформаційне суспільство в Україні – стан, проблеми, перспективи" // Українські проблеми. – 2000. – № 20. – 152 с.
8. Концепція державної інформаційної політики. – <<http://www.rada.gov.ua:8080/pls/zwebn/webproc34id=3511=13798pf35401=50519>> [16.06.2006].
9. Закон України "Про інформацію" // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – 482 с.
10. ЗМІ готові відмовитися від висвітлення виборів? Звернення до Президента та ВР. – <<http://www.telekritika.kiev.ua/news/146/0/16575>>. [15.06.2005]
11. Шевченко Т. Чи варто чекати засобом масової інформації добра від парламентських виборів? – <<http://www.telekritika.kiev.ua/articles/139/0/5299>> [7.06.2006].
12. Шевченко Т. Хто буде боротися за свободу слова? – <<http://www.telekritika.kiev.ua/articles/162/0/6984>> [15.06.2006].

Михайленко В. М.,
к. філол. н., доц.
УДК 372.36:811(070)

Удосконалення мовних навичок у студентів гуманітарних факультетів

У статті наголошується на необхідності досконалого володіння студентами гуманітарних факультетів нормами української літературної мови, наведено декілька порад викладачам-філологам задля кращого засвоєння матеріалу на заняттях.

Ключові слова: норми української літературної мови, удосконалення мовних знань.

In the article marked on the necessity of the accomplished domain of humanitarian faculties students the norms of literary Ukrainian, a few advices are resulted to expositions-philologists for the sake of the best mastering of material on employments.

Key words: norms of literary Ukrainian, improvement of linguistic skills.

Підготовка кваліфікованих спеціалістів, а особливо фахівців із галузі журналістики, передбачає добре знання ними української мови, оволодіння культурою усного і писемного мовлення, яке забезпечується розумінням тих основних закономірностей і тенденцій, які виявляються у сфері комунікації. Вміння грамотно писати й говорити, правильно добирати мовновиражальні засоби для спілкування завжди пов'язувалися із культурою мови, яку формує, насамперед, середня школа, а удосконалюють вищі навчальні заклади. Тому володіти нормами української літературної мови повинен не лише викладач-філолог, а й увесь науково-педагогічний колектив вищого навчального закладу. Основне завдання "Курсу сучасної української мови" (називатися він може по-різному) полягає в тому, щоб допомогти студентам оволодіти нормами української літературної мови в її усній і писемній формах, ознайомити їх з тими науковими джерелами, до яких можна звертатися для постійного вдосконалення культури мови чи для пошуку потрібної інформації мовно-нормативного характеру.

Оволодіти нормами українського літературного слововживання – означає засвоїти семантику словоформи, уміти розрізняти лексеми за їх походженням, стилістичним забарвленням, емоційним навантаженням, сферою застосування. Усі перелічені завдання дають змогу вирішувати викладачеві-філологу добре підібраний дидактичний матеріал, який забезпечує і розумовий, і мовленнєвий розвиток студентів, слугує засобом удосконалення мовних знань, умінь і навичок, сприяє глибокому оволодінню програмним матеріалом.

Удосконалюючи знання студентів із розділу "Фонетика", викладачеві доцільно використовувати вправи, що містять матеріал для

з'ясування фонологічних, акустичних і артикуляційних особливостей звуків української мови, позиційних і комбінаторних їх змін у мовному потоці; на групування звуків за їх акустичними характеристиками та місцем творення, артикуляційними характеристиками; на відшукування фонем за встановленими ознаками.

Важливо, щоб студенти добре оволоділи нормами української акцентуації, передусім це стосується тих, чия майбутня професія пов'язана із публічними виступами і пропагуванням української мови серед населення, зокрема його неукраїнськомовних верств. Серед вправ для вироблення навичок правильного наголошування слів на особливу увагу заслуговують завдання, у яких необхідно поставити наголос, перевіривши його за орфографічним словником, зіставити наголос у словах, записаних українською і російською мовами.

Важливим етапом є ґрунтовне практичне засвоєння орфоепічних норм. Для виконання цього завдання викладачеві доцільно добирати спеціальні тексти (не окремі слова, а саме тексти), що дають можливість виробити у студентів навички правильної орфоепії, поставити правильну вимову та дихання. Перед виконанням практичних завдань слухачі повинні з'ясувати, що таке орфоепія; розкрити поняття літературної вимови; усвідомити, яке суспільне значення має норма літературної вимови; проаналізувати, у чому полягають причини порушення деяких норм літературної вимови; ознайомитися з історією формування української літературної вимови; запам'ятати засоби милозвучності української мови (і надалі свідомо їх дотримуватися) тощо. Наступним етапом, на нашу думку, повинне бути оволодіння практичними уміньми

ми і навичками – виконання вправ на вимову окремих слів; встановлення різниці у вимові кількох подібних за звучанням слів. Добрим матеріалом можуть слугувати вправи на розрізнення пар лексем. Для удосконалення навичок бажано використовувати вправи на запис транскрипцією не лише окремих слів, а й невеликих текстів, узятих із усного розмовного мовлення, давши студентам завдання записати на диктофон усне мовлення, затранскрибувати його і виправити помічені мовні помилки.

Унаслідок виконання цих завдань студенти повинні теоретично усвідомити і виробити практичні навички вимови звукосполучень, голосних та приголосних звуків відповідно до норм української літературної мови.

Під час роботи над розділом "Лексика" поряд із загальноновизнаними, поширеними й апробованими у багатьох підручниках і методичних розробках видами робіт – виписати, підкреслити, скласти речення з певним словом, дібрати заголовок до тексту тощо – бажано використовувати вправи на широке використання словників різних типів (насамперед тлумачних і словників іншомовних слів), зіставлення слів із різним ступенем узагальнення, на порівняння лексем різного плану, складання творів-мініатюр, заповнення пазлів, складання і розгадування словникових кросвордів та ін.

Працюючи над розділом "Фразеологія", бажано використовувати вправи на зіставлення слова й фразеологізму, пояснення значень фразеологізмів за допомогою контексту, вправи на спостереження за словом у складі фразеологізму, завдання, які допоможуть студентам глибше усвідомити основні риси усталених мовних одиниць – відтворення в мовленні, метафоричний їх план, образність, підвищену експресивність. Слід приділяти увагу також завданням, спрямованим на з'ясування походження та будови фразеологізмів. Студенти повинні усвідомити те, що фразеологізми постають переважно на основі вільних словосполучень, що пряме значення їх компонентів тісно пов'язане із побутом народу, його життям і світоглядом.

Необхідно зважати на те, що частина студентів приходять на навчання після шкіл із російською мовою викладання або взагалі приїжджають із-за кордону. Тому важливу роль відіграють вправи на зіставлення слів і фразеологізмів у близькоспоріднених мовах. Сюди належать завдання на переклад фразеологічних одиниць, встановлення різниці в написанні, вимові й значенні, аналіз міжмовних омонімів, добір співвідносних одиниць.

Для глибшого засвоєння способів словотворення можливе виконання студентами низки вправ, а саме: записати спільнокореневі слова, розташувавши їх послідовно за принципом словотвірного гнізда; з'ясувати твірні основи та словотворчі суфікси в наведених словах; з'ясувати, які лексеми утворені певним способом словотворення; розподілити слова за колонками відповідно до способів словотворення; з'ясувати, в яких словах певна морфема наявна, а в яких вона відсутня; зробити словотворчий аналіз запропонованих слів.

Під час вивчення іменника особливу увагу варто приділити правописові закінчень родового відмінка іменників чоловічого роду другої відміни; написанню складних іменників; правописові власних назв; відмінюванню та написанню прізвищ, імен та по батькові. Варто зосередитися на невідмінюваних іменниках та іменниках, що вживаються лише в однині чи множині.

На особливу увагу заслуговує утворення ступенів порівняння якісних прикметників та вивчення відмінкових закінчень прикметників, а відтак їх поділ на групи; варто зі студентами виконати вправи на правопис складних прикметників.

Слабким місцем у знаннях української мови студентами нефілологічних спеціальностей є правопис числівників, їх відмінювання та узгодження із іменниками, тому необхідне виконання великої кількості вправ для засвоєння норм відмінювання числівників. Це може бути як відмінювання окремих числівників, так і написання словами числівників, які записаних у реченні цифрами.

Вивчення займенників, як правило, не викликає великих труднощів, хіба що варто приділити увагу на заняттях практичним вправам із віднесення займенників до конкретного розряду. Студенти повинні усвідомити, як впливає на відмінкові форми особових займенників прийменник, які саме особові займенники чутливі до присутності прийменників, які особливості у відмінюванні зворотного займенника.

Вивчаючи форми дієслова, особливу увагу необхідно приділити вивченню дієприкметника та дієприслівника, а також наголосити студентам на можливих помилках під час використання дієприслівникових зворотів.

Вивчаючи синтаксис, студенти мають навчитися правильно будувати речення, встановлювати зв'язок між групою підмета та групою присудка, аналізувати складне синтаксичне ціле тощо.

Важливим етапом у підготовці фахівців, які у своїй професійній діяльності повинні будуть звертатися до громадськості через засоби масової інформації, є отримання ними достатніх знань про стилі української мови, а особливо про публіцистичний стиль, який посідає особливе місце – з огляду на притаманні йому своєрідні стилетворчі ознаки. Адже, відображаючи актуальні проблеми суспільного життя, публіцистика відзначається багатством мовних засобів, яскравою експресивністю й оцінним характером.

Серед функціональних стилів публіцистичний стиль виділяється тим, що добір і використання мовних засобів характеризується в ньому поєднанням двох вимог – прагненням до посилення як логічного, так і емоційного боку висловлення. Студенти повинні усвідомити, що серед публіцистичних жанрів виділяються такі: виступи на зборах політичного характеру, передова стаття, теоретично-публіцистична стаття, ідеологічна консультація, репортаж, фейлетон, памфлет, есе, морально-етична стаття, нарис (хоча жанр нарису не є однорідним: нарис відносять і до публіцистики, і до художньої літератури; виділяють також наукові нариси), спортивний огляд і т. ін. Слухачі повинні розрізняти підстили публіцистичного стилю: газетно-публіцистичний (мова газети), агітаційний (заклики, листівки, прокламації), офіційний політико-ідеологічний (постанови), масово-політичний (виступи на зборах політичного характеру). І водночас усвідомлювати, що чіткої межі між цими підстилями не існує.

Основна функція публіцистичного стилю зумовлює вибір мовних засобів, характерним забарвленням яких визначається стиль ви-

словлювання. Функцію спілкування забезпечують тексти розмовно-побутового стилю, функцію інформації (повідомлення) – різні жанрові видозміни офіційно-ділового й наукового стилів. Висловлювання розмовно-побутового, ділового й наукового стилів властиві стилям простим; стилетворчі мовні засоби, що застосовуються в них, здебільшого однотипні (певний виняток становить хіба що науково-популярний підстиль у його усній і писемній формі, який допускає вживання елементів, що характеризують розмовне й художнє мовлення). Для публіцистичного стилю характерні ознаки, які є домінуючими в інших стилях. Будь-яке висловлення цього стилю мусять спиратися на фактичний матеріал, на аналіз життєвих фактів (і це споріднює його з науковим стилем, насамперед тими текстами, що стосуються суспільних наук). Для правильної інтерпретації фактів, аналізу, подання висновків необхідним є доцільне використання емоційно-експресивних мовних засобів, які, крім усього іншого, дозволять зрозуміти позицію самого автора і викликати відповідну реакцію адресата.

Працюючи над удосконаленням мовних навичок у студентів нефілологічних факультетів, слід пам'ятати, що не варто на занятті зосереджуватися лише на одному виді роботи чи на одній темі, оскільки необхідною умовою є постійне повторення вивченого раніше і підготовка підґрунтя до завдань, які поставити перед студентами в майбутньому. Обов'язковою умовою вироблення добрих мовних умінь і навичок є постійне використання студентами української мови в побуті, лише за цієї умови можна виховати свідомого, кваліфікованого мовця.

Недопитанський М. І.,
к. філол. н.
УДК 070:82-92

Тематична спеціалізація журналіста

Проблема тематичної спеціалізації журналіста висвітлюється через призму особливостей аудиторії ЗМІ. Охарактеризовано тематичну кон'юнктуру сучасних мас-медіа та розроблено методику тематичного дослідження.

Ключові слова: пошук теми, тематична спеціалізація журналіста, аудиторія ЗМІ.

It is lighted the problem of thematic specialization of journalist through the prism of specificity of audience of MASS-MEDIA. The thematic state of affairs of modern is described mass-media and the method of thematic research is developed.

Key words: search of theme, thematic specialization of journalist, audience of MASS-MEDIA.

Як відомо, журналіст постійно перебуває у пошуках теми, це безперервний творчий процес. Насиченість інформаційного виробництва вимагає, щоб проблемно-тематичний пошук журналіста був не хаотичним і мав конвеєрний характер. Отож, пропонована публікація має на меті дослідити оптимальні варіанти і методи такого пошуку.

Журналістська тема трактується як певна інтелектуальна цінність, результат творчих зусиль, а також як елемент творчої конкуренції у редакційному колективі. Тому журналістові-початківцю не варто очікувати на тематичну підказку старшого колеги, краще починати тематичну розробку самотужки, застосовуючи у методологію дослідження теми. Слід пам'ятати: здатність продукувати тематичні ідеї та вміння їх втілювати цінуються у медіасередовищі досить високо. Ця публікація покликана, зокрема, допомогти студентам-журналістам зорієнтуватися у своїй тематичній спеціалізації.

Відповідно до теми, визначимо такі завдання:

1. Окреслити мотиваційні аспекти розробки журналістської теми, зокрема, пов'язані з особливостями аудиторії ЗМІ.

2. Проаналізувати новітні тенденції тематичної спеціалізації ЗМІ та їх зв'язок з кон'юнктурою медіаринку.

3. Виробити конкретні рекомендації щодо методики розробки журналістської теми.

До питання проблемно-тематичного пошуку журналіста в різних наукових контекстах зверталася більшість провідних журналістикознавців та журналістів-практиків. Так, В. Здоровега трактував тему як похідне від журналістського задуму. На його думку, тема вже остаточно виникає тоді, коли задум набуває концептуального розвитку [1]. Такої точки

зору (так чи інакше) дотримувалася переважна більшість дослідників старшого покоління. Поняття "тема" вони здебільшого розглядали через призму публіцистики як основу вагомого журналістського дослідження.

Особливістю тематичного пошуку сучасних ЗМІ є динамізм й оперативність. Нерідко темою стає окремий факт, який журналіст має оперативно дослідити. Оперативність досягається завдяки комунікативним засобам, зокрема інтернету. Так, досвідчений репортер теленовин може розробити тему впродовж кількох годин. І це вже вважається нормою інформаційного виробництва, яка ще не знайшла гідного відображення в журналістикознавстві.

Сучасна практика ЗМІ докорінно змінює і кон'юнктуру тематичного пошуку. Якщо раніше вона головним чином зводилася до громадсько-політичної домінанти, то нині за прикладом західних мас-медіа до певної міри стає "каталогом людських інтересів та пристрастей" і оцінюється через призму користі для споживача інформації [2].

На переконання автора, принциповим моментом дослідження зазначеної проблеми має бути чинник аудиторії. Науковці здебільшого розглядають його опосередковано. Однак реальна практика ставить цей чинник на передній план.

Журналістська тема: методологія розробки. Журналістська тема – це реальна суперечність соціально-політичного, економічного чи морально-етичного характеру, дослідження якої здійснюється інформаційними засобами. Усвідомлення теми як реальної суперечності налаштовує журналіста на виявлення причинно-наслідкових зв'язків явища, події, факту.

У процесі проблемно-тематичного пошуку журналістові недостатньо керуватися принципом: це мені цікаво. Обрана тема має бути актуальною і резонансною. Хтось знаходить цікаву тему в громадському транспорті, спілкуючись з людьми. Комусь її підказує преса, інтернет, участь у прес-конференції, врешті, спілкування з колегами. Тематичне чуття розвивається завдяки досвіду журналіста, його комунікативним здібностям, спостережливості.

Вибудовуючи ланцюг тематичного пошуку, на першому місці ставимо заявку. Не обов'язково, щоб журналіст робив офіційну *заявку* на розробку теми (крім випадків, коли цього вимагає виробничий конвеєр). Заявка виникає під враженнями від побаченого, почутого, прочитаного, в результаті переживань, конкретних дій тощо. Запрограмувавши себе на певну тему, журналіст зосереджується на ній енергетично, у нього ніби формується емоційна аура. У таких випадках здається, що інформаційний масив щодо цієї теми ніби сам пливе до рук. Тоді виникає неабиякий творчий запал і задоволення від пошуку.

Виношування – наступний етап роботи над темою. Етап досить творчий та індивідуальний, коли ретельно обдумується схема дослідження, визначається конкретний об'єкт, з різних джерел збирається додаткова інформація. Виношування – це солодка мить творчості, коли несподівано у запрограмованій на пошук свідомості журналіста виникає цікава ідея чи поворот розробки теми. Таке може статися в будь-якому місці, за будь-яких обставин і в будь-який час. У цьому і полягає приналежність журналістської творчості.

Планування – формування сценарію розробки теми, визначення фабули її пошуку, головних тематичних аспектів, орієнтовних запитань до об'єктів дослідження, вивчення героїв, їх оцінка через призму комунікативної психології, врешті, визначення жанру розповіді.

Після виділених підготовчих етапів можна вже переходити до конкретної роботи над темою. Але щоб не виникла думка, що підготовчий період – це така собі суцільна розумова абстракція, спробуємо змодельювати його у конкретній формі. До речі, такий письмовий варіант обов'язково потрібен, коли робота над темою здійснюється колективно (насамперед це характерно для телебачення). Та й для індивідуальної роботи не завадить запис начерків підготовки теми, це дисциплінує творчий процес журналіста. Отже, пропонуємо кілька довільних варіантів розробки довільно обраних тем.

Пропонуємо своєрідну пам'ятку тематичної розробки. Вона може слугувати до певної міри навчальною інструкцією для студентів-журналістів. Її структура може бути такою:

1. Основна ідея теми (назва, теза, гасло, анонс).
2. Актуальність і мотивація (інформаційний привід).
3. Об'єкт та учасники дослідження теми.
4. Інформаційна база (преса, інтернет, ТБ, власні спостереження).
5. Ключові аспекти дослідження теми (правовий, соціальний, історичний, культурологічний, етнографічний тощо).
6. Перелік запитань для інтерв'ю (щонайменше п'ять запитань).
7. Підсумок (резюме, що впливає з усього інформаційного масиву).

Як бачимо, на передньому плані цієї схеми поставлено аспект ідеї, взятої для розробки теми. Ідея ніби концентрує увагу журналіста на головному, визначає стилістику викладу. Вона може формулюватися як заголовок, теза, гасло, анонс, тобто дуже стисло, а то й об'ємно. Аспект актуальності й мотивації програмує журналіста на усвідомлення значущості теми: чи матиме вона резонанс? Окреслюючи об'єкт та учасників дослідження, автор тематичної розробки конкретизує свою подальшу роботу. Її успіх залежить від того, наскільки багатою й різноманітною буде інформаційна база теми, сформована на конкретних джерелах. Ключові ж аспекти теми допомагають визначити стрижень її змісту. Продуманий заздалегідь перелік запитань для інтерв'ю означає готовність журналіста до реалізації свого тематичного задуму. Резюме теми також має бути продуманим заздалегідь, це дає уявлення про її цілісність, сприяє аналітичному викладу; дарма, що під час подальшого дослідження підсумкові акценти можуть змінитися.

Далі розглянемо стислий виклад конкретної теми, розробленої на основі запропонованої пам'ятки.

Тема: "Українські роми"

Основна теза. Чому вони не такі, як ми?

Актуальність і мотивація. Україну населяє понад 100 етносів (свідчення Держдепартаменту нацменшин і міграцій). Україна визнає і наслідуює західний досвід етнополітики. Однак ситуація з ромською меншиною потребує пильнішої уваги.

Роми (цигани) мають неоднозначний імідж: загадкові романтики і безнадійні крадії. Їхній стиль життя приваблює і лякає. Справді, чому вони не такі, як ми?

Об'єкт та учасники дослідження теми. Про життєві реалії українських ромів через призму міркувань лідерів ромської меншини, зокрема Всеукраїнської правозахисної ромської Асоціації "Чачіпе".

Інформаційна база. Газетні публікації: про історію походження ромів, їхні сучасні демографічні проблеми, ромський голокост (проблема з встановленням пам'ятника у Бабиному Яру). Інтернет-матеріали: про соціально-правовий аспект життя українських циган. Власні спостереження: у громадському транспорті, на вокзалах...

Ключові аспекти дослідження теми. Правовий: як правозахисні організації відстоюють права ромів. Соціальний: проблема соціальної захищеності та працевлаштування. Культурний: чи мають роми можливість розвивати свою культуру?

Перелік запитань для інтерв'ю. 1. "Циган? – значить винен". Як подолати ксенофобські стереотипи щодо ромів? 2. Роми живуть общиною, де діють свої закони і звичаї. Але ж нерідко вони суперечать державним законам? 3. Бідність серед ромів очевидна. Водночас серед них є майстри ковальської справи, досвідчені "ветеринари" – кажуть, ром може вилікувати навіть безнадійно хворого коня. Хіба такими вміннями не можна досягти гідного рівня життя? 4. Історики свідчать: цигани були і вправними козаками, займалися на Січі ковальством, конярством, їх цінували як розвідників. А в 1757 р. гетьман К. Розумовський видав ордер на ім'я отамана Івана Ющенка, в якому наказував усім циганам Малоросії його слухатися. Цікаво, які політичні уподобання були серед циганської общини під час минулих президентських виборів? Наскільки активно роми цікавляться політикою? Доводилося чути, що лише Віталій Кононов, лідер Партії зелених, має циганське коріння.

Підсумок. Роми, здається, живуть по всій Європі. Їхня община в Україні налічує понад 47 тисяч осіб. Це чи не найменше зі всіх навіколишніх країн. Для прикладу, в меншій за кількістю населення і територією Румунії ромів понад мільйон. Чому так? Можливо, українці привітніші, толерантніші, тому їм легше було прийшлим ромам прижитися, змішатися з місцевим населенням.

Маючи таку розробку, журналіст може впевнено починати реалізацію свого творчого задуму.

Проблема тематичної спеціалізації у журналістиці не нова. Час від часу в медіасередовищі виникають диспути: чи ж потрібна

спеціалізація у ЗМІ? Новомодною є думка про те, що сучасний репортер має бути універсальним комунікатором. Тобто достатньо його вміння виконувати лише посередницьку роль між подією, фактом або явищем та аудиторією: розвідав відомості, опрацював їх і ретранслював на аудиторію.

Безумовно, насиченість інформаційного виробництва зобов'язує журналістів бути універсальними: вміти висвітлити будь-яку тему. Однак за провідними темами все-таки мають бути закріплені певні репортери. Такий підхід спостерігається в роботі, зокрема, телеканалів "Інтер" та "ICTV". Так, у "Фактах" сюжети про діяльність Кабміну готує виключно репортер Т. Прудникова, про роботу Верховної Ради – В. Сорока. Ефірний продукт цих репортерів вирізняється високим рівнем тематичної обізнаності. Відчувається, що вони захоплені своєю темою, знають її кулуарні аспекти, тому викладають інформацію насичено, легко і жваво. Особливо це помітно під час їхньої роботи в режимі прямого ефіру.

Водночас трапляються випадки, коли репортер розповідає напружено (надто помітно це під час знову ж таки прямих ефірів). Коли очевидно, що ця тема йому чужа, і він змушений "відбувати" своє завдання. Тоді втрачається репортерський запал, відтак і увага зацікавленої аудиторії. А прямий ефір виходить вельми безбарвним.

Тематична спеціалізація – це, по суті, константа журналістики. Без неї не можлива глибина журналістського матеріалу. Відомий американський дослідник і журналіст-практик Девід Еверет називає її найефективнішим способом інформаційної роботи. На його думку, навіть сенсації надходять здебільшого від тих журналістів, котрі спеціалізуються у певній сфері [3]. Справді, тільки обізаному журналістові вдається розгледіти важливий аспект факту, вловити істотний нюанс явища, уявити загальне тло проблеми. Так, в інформаційних програмах вітчизняного ТВ (у сюжетах на політичні теми, зокрема про парламентські колізії) дуже добре помітно, де працює профан, а де професіонал. Профан у політичній тематиці розповідає про парламентський день поверхово і статично. Репортер, що спеціалізується на політичній тематиці, неодмінно виділить головне, правильно змодельює систему акцентів, вдало підбере коментарі – в підсумку телеаудиторія отримає адекватну картину політичного дня.

Врешті, й переважна більшість самих репортерів відстоюють журналістську спеціалізацію. "Спеціалізація необхідна, – вважає

зокрема Ольга Пахар, репортер і телеведуча "1+1". – Не може людина однаково добре розумітися на технології виробництва ядерного палива і динаміці світових цін на нього, ще й бути при цьому знавцем театральних лаштунків. Ось і виходить, що "стрибаючи" з теми на тему, репортер змушений або безкінечно вчитися, або змиритися зі статусом професійного дилетанта" [4].

Для журналістів-початківців не зайвим буде й стислий огляд тематичного попиту на інформаційному ринку праці. Так ось, як не дивно це видається на перший погляд, але попит на ринку праці й тематична кон'юнктура ЗМІ істотно різняться. Якщо кон'юнктура надає перевагу "попсовим" темам, тобто масовим, то на ринку праці дефіцитними є фахівці насамперед з економічної проблематики. Таких журналістів охоче наймають на роботу, пропонуючи підвищені розміри посадових окладів (про це, зокрема, свідчать різноманітні оголошення щодо працевлаштування в ЗМІ). Пояснення ситуації просте: журналістика – здебільшого гуманітарна сфера, і переважна більшість журналістів уникає економічної проблематики. Натомість спостерігається перенасичення фахівців у сегменті політичної журналістики. Можна навіть стверджувати: тут панує жорстка конкуренція. І щоб зайняти гідне місце, початківцю необхідно не лише досконально вивчити політологію, здобути знання про сучасні політичні реалії, а й налагодити зв'язки з конкретними політиками та експертами.

Осібне місце у тематичній спеціалізації ЗМІ займає кримінал, про що свідчать, зокрема, успішні багатолітні проекти: "Кримінал" ("Інтер", ведучий К. Стогній), "Чорний квадрат" ("Київ"), "Ситуація" ("Магнолія-ТБ"). Матеріали на кримінальну тематику завжди викликають неабиякий інтерес аудиторії: людські трагедії, злети почуттів і приборкання інстинктів, безпека життя, правопорядок тощо. Однак кримінальна специфіка здебільшого відлякує журналістів. Водночас вона дає можливість насамперед молодим журналістам виявити свій професійний запал, творчо самореалізуватися. Тут цінується вміння знаходити ексклюзивну інформацію, схильність до екстриму. Участь молодого журналіста в екстремальній ситуації компенсує брак його професійного досвіду.

Цікавою для спеціалізації може бути і тема здоров'я. Останнім часом ЗМІ виділяють її комерційний аспект: реклама лікарських засобів і послуг. Через зрозумілі причини тема завжди матиме свою аудиторію. Тому фахівці

з медичної проблематики також цінуються нині на ринку праці.

Необмежені творчі можливості пропонує тема сім'ї. На Заході ця тема дуже популярна, бо пропагує одвічні сімейні цінності. Так, "зірка" Швецького державного телебачення Катерина Яноух успішно працює в цій темі уже десятиліття, маючи свою авторську програму. Вона вважається найавторитетнішою журналісткою у своїй країні. Причому Яноух обрала лише інтимний сегмент сімейної теми. "Для журналіста дуже важливо обрати собі тему, не боятися ставити незвичні і важкі запитання. Моя тематика – секс – дуже провокаційна. Зараз, коли у мене є вже ім'я, люди самі розповідають мені про свої проблеми. Молодь довіряє ніби старшій сестрі, чи що. Але так було не завжди: і ім'я, і довіру потрібно заробити" [5]. Так ділилася своїм досвідом відома швецька журналістка з українськими колегами.

Моделювання тематичної кон'юнктури кожен вид ЗМІ має узгоджувати з характером своєї цільової аудиторії. Знання особливостей її інтересів програмує редакцію на вираження певних тематичних нюансів відображуваної дійсності.

Розглянемо систему тематичного пошуку відповідно до особливостей аудиторії на прикладі програм новин провідних комерційних телеканалів: "Інтер" ("Подробиці") та "1+1" ("ТСН"). Зауважимо, що йтиметься не про політичну тематику, де кон'юнктура визначається політичним моментом інформаційного дня.

Отже, за свідченням менеджерів, а також відповідно до реалій інформаційної практики, новинні програми обох телеканалів розмежовують свою аудиторію насамперед у віковому та соціальному контексті. Так, "Інтерівські" "Подробиці" орієнтуються здебільшого на аудиторію старшого віку: пенсіонери – прихильники колишніх соціальних (часто-густо й політичних) стандартів, представники середніх верств тощо. "ТСН" "плюсів" – на аудиторію молодшого віку: молодь, ділова еліта середньої руки, національно заангажовані групи. Відповідно, в "Подробицях" переважають сюжети на соціальні теми з вкрапленням ідеології лівизми. Звичними тут є теми критичного спрямування щодо дій влади, викривальні сюжети про економічну ситуацію тощо.

У "ТСН", наприклад, тема занепаду села (як пустішають домівки, руйнуються колгоспи...) вважається малопродуктивною, бо аудиторія програми є соціально активною і її це

турбує мало. Соціально активний глядач надає перевагу інформації, яка насажує його на певну дію. Тож у новинах "плюсів" переважають сюжети про активну позицію селян ("селяни перекрили рух на транспортній магістралі з вимогою завершити газифікацію села", "сільські активісти звернулися до суду щодо фальсифікації виборів голови сільради"...). Популярними також є сюжети про самотостатніх господарів, котрі твердо стоять на ногах, демонструючи успішне виживання в умовах села.

Спільними для новинних програм обох телеканалів є так звані масові теми: споживання, побут, медицина, дозвілля тощо. Так, сюжет про правомірність (як юридичну, так і гігієнічну) стихійних продуктових ринків викликає загальний інтерес як пенсіонерів, так і молоді. Дотримання правопорядку на дорогах, причини і наслідки дорожніх трагедій – це хвилює практично всіх, бо всі ми пов'язані з дорогою і транспортом. Тобто статус масової теми визначається її універсальністю, наскільки вона широко зачіпає інтереси всіх сегментів аудиторії.

Провідні топ-менеджери і медіафахівці стверджують, що значну частку аудиторії теленовин становлять жінки. Отже, варто враховувати ще й демографічний аспект проблеми тематичного пошуку. Сюжети для жіночої аудиторії відмінні насамперед вищим рівнем емоційності, співпереживання. Тому виправданими є новинні сюжети на теми лікування дітей, їх виховання та навчання, незвичні людські історії й долі, захоплення... Оскільки традиційно вважається, що жінка є берегинею дому, родини, то й суто побутово-економічні теми слід висвітлювати через жіночу призму. Так, тему черго-

вого підвищення тарифів на електроенергію чи продукти природно досліджувати з точки зору жіночої логіки й інтересу.

1. Журналістська тема – це результат активного творчого пошуку журналіста, певна інтелектуальна цінність, елемент творчої конкуренції в редакційному колективі.

2. Журналістська тема – це реальна суперечність, яка потребує вирішення за допомогою комунікативних засобів. Усвідомлення теми як реальної суперечності має налаштовувати журналіста на виявлення причинно-наслідкових зв'язків явища, події, факту.

3. Ґрунтовність висвітлення теми залежить від глибини її дослідження, основу якого становлять її актуальність, мотивація, ключові аспекти. Методологія тематичної розробки включає основну ідею задуму, визначення об'єкта дослідження, планування запитань для інтерв'ю, підсумок.

4. Актуальність тематичної спеціалізації журналіста пов'язана з необхідністю адекватного й доступного викладу інформації.

5. Характер розробки теми залежить від особливостей аудиторії, на яку ретранслюється ця тема. Тематичні запити аудиторії програмують стилістику й зміст дослідження теми.

1. *Здоровега В.* Теорія і методика журналістської творчості: Підручник. – 2-ге вид. – Л.: ПАІС, 2004. – С. 67–68.

2. *Вальтер фон Ла Рош.* Вступ до практичної журналістики: Навч. посіб. – К.: Академія української преси, 2005. – С. 72.

3. *Еверетт Д.* Учебний посібник репортера. – IREX ПроМедіа, 1997. – С. 23.

4. *День.* – 2006. – 24 лип.

5. *День.* – 1998. – 3 квіт.

Сізова К. Л.,
к. філол. н.
Алексеевко Н. М.,
здоб.
УДК 808.2:075.8

Особливості роботи редактора над навчальними виданнями

У статті аналізуються особливості літературного редагування навчальних видань, розглядаються характерні вади тексту, звертається увага на необхідність ретельного редакторського опрацювання видань цього типу.

Ключові слова: навчальні видання, редагування.

The article deals with the analysis of some difficulties in literary editing of textbooks, the typical text drawbacks are under review, the necessity of thorough editor's working out the editions of such type is paid attention to.

Key words: textbooks, editing.

Становлення вітчизняної науки і трансформація системи вищої освіти є факторами поширення наукового та навчального книговидання. У гуманітарних науках змінюються концептуальні ідеологічні підходи, точні та природничі науки постійно збагачуються новими теоріями та даними. Освіта, зокрема вища, потребує нового навчально-методичного забезпечення (підручників, навчальних посібників, навчально-методичних комплексів, довідкової літератури тощо). Раніше, за радянських часів, проблема створення нової навчально-наукової літератури не була такою нагальною, посібники видавалися, по-перше, централізовано, по-друге, "навіки", бо були усталеними, консервативними. З одного боку, це мало позитивні риси: підручник укладався тривалий час кваліфікованим колективом авторів, видавався з дотриманням усіх норм, відповідно до стандартів. З іншого боку, авторитарна держава мала авторитарну науку та освіту, плюралізм наукової думки був неприпустимий.

Нині ситуація кардинально змінилася. Перехід до демократії і ринкової економіки, процеси децентралізації викликали трансформацію у галузі науки і вищої освіти. Сучасні університети (і не в останню чергу завдяки процесу євроінтеграції) набули самостійності, стали своєрідними осередками наукової думки, кожен з яких має свою наукову школу зі своїми підходами, концепціями, традиціями. Між ними відродилася корисна для розвитку науки дискусія, коли не обов'язково слід усім "дотримуватися курсу партії", а можна мати

свою точку зору на ту чи ту наукову проблему і висловлювати її на сторінках власних наукових праць.

Сучасні університети повинні мати власні наукові видання, розробляти і створювати підручники та іншу навчально-методичну літературу, що передбачає наявність у структурі університету видавничих відділів чи центрів. У периферійних вищих навчальних закладах нині також відбуваються ці процеси. Це є вимогою часу. При підготовці навчальних видань врахування їхніх функціональних завдань – комунікативного, інформаційного, пізнавального, розвиваючого, виховного, організаційного, систематизуючого – та специфіки читацької аудиторії є однією з головних особливостей редакційно-видавничого процесу [1, 24].

Робота над власною навчально-методичною базою, розробка нових підручників та посібників, які створюються "під себе", себто власний викладацький досвід, та з урахуванням потреб конкретного регіону є позитивним моментом. Справді, якщо фізика для всіх регіонів стандартна, то, наприклад, маркетинг, екологія або журналістика мають свою специфіку. Водночас периферійні університети виявилися недостатньо підготовленими (морально і матеріально) до самостійного книговидання. Бракує досвіду, рішучості, креативності потенційних авторів, а також кваліфікованих редакторів та видавців, що змогли б підготувати до друку і випустити якісне видання. Існує "проблема свого роду

"авторської неписьменності". Як не сумно, але дуже багато сучасних авторів-науковців дійсно не вміють писати твори для відкритої публікації. Вони можуть бути успішними дослідниками, талановитими експериментаторами, блискучими викладачами, але їх ніхто і ніколи не вчив, як треба писати наукові праці" [2, 144].

Типові труднощі, з якими стикається літературний редактор при підготовці науково-навчальних видань у периферійному університетському видавничому центрі, потребують аналізу, систематизації та узагальнення. Редакторська підготовка матеріалів передбачає роботу над фактологічною сутністю; удосконалення змісту (популяризація викладу, вилучення повторів, малозрозумілих слів); уніфікацію тексту (принцип однакового підходу до скорочень, дат, написання великих і малих літер, аббревіатур, бібліографічного опису тощо) [3, 32].

Головною проблемою є те, що тексти пишуться авторами переважно російською мовою. Причини такого стану аналізує Н. Зелінська. "Майже всі праці українських науковців у радянські часи, особливо у точних, природничих, соціальних галузях писалися по-російськи (мотивація – "для розповсюдження на всій території Радянського Союзу"). Ось чому зараз "старі" автори, які вже набули досвід створення, конструювання текстів і завдяки цьому стали вільнішими та розкутішими у формах текстуального самовираження, – ці автори часто належним чином не знають української мови, її термінології, стилістичних особливостей; водночас "молоді" автори можуть знати українську (хоча часто також не знають), але вони не мають досвіду створення наукових текстів" [2, 146].

Насамперед це стосується науково-технічних матеріалів, що зумовлено не тільки недостатнім рівнем володіння рідною мовою, а й відсутністю усталеної термінологічної бази (гуманітаріям не так складно, бо, по-перше, для них мова є знаряддям праці, по-друге, можливе використання синонімів, тобто не вимагається суворя чіткість і однотипність термінології).

У результаті – редактор часто працює не з оригіналом тексту, а з його комп'ютерним перекладом. Саме тому "редакторів важливо знати типові помилки, яких допускають автоматизовані програми перевірки правопису чи оптичного розпізнавання текстів, з метою виявлення їх і виправлення в ручному варіанті. Якими осучасненими не були б комп'ютерні програми, замінити людський фактор –

досвідчене око, розум і творчий підхід до справи редактора – вони не зможуть..." [4, 56].

У комп'ютерному перекладі виокремлюють два типи тексту: текст, що вже був надрукований раніше (цитація, посилання), а зараз тільки перекладений, і текст, написаний автором щойно і оброблений машинним перекладачем. Із текстом другого типу працювати набагато складніше, оскільки до помилок комп'ютерного перекладача (про які написано вже багато) додаються помилки автора, зроблені у російськомовному варіанті. Важко здогадатися, що означає в технічному тексті "боковий вівтар функції", і тільки шляхом зворотного перекладу, довгих міркувань та за допомогою інтуїції можна зрозуміти, що це був "предел", написаний через "и" ("придел"). Так само при роботі над текстом, який містив багато вузькоспеціальної термінології на кшталт "тигель", "шихта", "арсенід галію" і т. п., трапився незрозумілий термін "особочистий кремній", і тільки потім з'ясувалося, що це був "особо чистый кремний", помилково написаний разом. Слід зауважити, що такі помилки зустрічаються досить часто, і тому редактор повинен обов'язково мати російськомовний варіант тексту. "Передовірятися комп'ютерним програмам не можна. Машина поки що не навчилася розпізнавати перекладене слово у контексті його смислового зв'язку з іншими словами, не враховує вона й багаті омонімії, синонімії, властивих для кожної мови. Ось чому в перекладах часто усталене словосполучення подається в неприпустимому варіанті" [5, 287].

При роботі над текстами навчальної та наукової літератури перед редактором постають не лише очевидні вади та огріхи комп'ютерного перекладу, до яких вже звикли і навчилися їх розпізнавати і виправляти (на кшталт дедукція – перехід від загального до приватного; залучення уваги; абзац – це дві чи більше пропозиції; згодні звуки; ув'язнені у дужки; у кінці пропозиції коштує крапка; букатурні джерела), а й своєрідні "підводні рифи", на перший погляд непомітні, але дуже суттєві помилки. Редактор повинен бути дуже уважним і повсякчас пам'ятати про них. Найпоширенішими є:

1. *Неправильний переклад усталених лексем та мовних конструкцій наукового стилю.*

У науковому стилі російської мови, наприклад, часто вживаються мовні звороти "представляет собой", "отсюда вытекает", які часто перекладаються і комп'ютером, і власне автором помилково: "уявляє собою", "представляє собою", "звідси витікає" тощо. Прита-

манні науковому стилю лексеми "следует", "протекание" трансформуються у "слідкує" та "протікання". Зрозуміло, що вислів "протікання хімічної реакції" є прикрою вадю тексту.

Поширеною помилкою є вживання слів у невластивому їм значенні: задачі дослідження замість завдання; неправильне використання слів рішення – вирішення – розв'язання, область – сфера – галузь – зона; вираз – вираження; вид – вигляд; середина – середовище; точка – крапка; рисунок – малюнок; зв'язок – сполука; загальний – спільний; єство – сутність; додавання – доповнення (наприклад, рішення задачі, рішення питання; область використання, область поширення, в області промисловості; алгебраїчне вираження; у виді рідини; повітряна середина; матеріальна крапка; зв'язок водню з киснем; спільний вигляд; єство проблеми; вносити додавання до тексту).

2. Неточності у використанні термінології.

На особливу увагу редактора заслуговує відстеження у наукових та навчальних тестах порядку і частоти вживання спеціальної термінології [3, 29].

Часто трапляються терміни, які важко знайти навіть у спеціальній довідковій літературі. Наприклад, термін "травление" у галузевому словнику був відсутній. У тексті він був помилково перекладений як травлення. Хоча правильним варіантом, найімовірніше, є травління. Відсутність українських варіантів термінів на кшталт "пустографка", "ростиск" викликає необхідність створення авторської термінології. Тут важливо звертати увагу на правила створення, перекладу термінів та їх написання.

Редактор і коректор мають обов'язково відрізняти терміни і професіоналізми, насамперед вузькоспеціальні. Терміни перекладаються відповідно до літературної мови, закріпленої в академічних словниках, професіоналізми, якщо можна, замінюються термінами або перекладаються опосередковано [6, 17].

Ігнорування цих вимог призводить до появи в українськомовних текстах слів "многоязычный", "незжатый" (файл), "відточія" та ін. Причини їх виникнення – невдале калькування внаслідок відсутності мовної культури. Наприклад, російське слово "отточие" (довгий рядок крапок) не може бути перекладене як "відточія", адекватним варіантом перекладу буде, скоріше, словосполучення рядок крапок.

Іноді в текстах трапляються помилки, пов'язані з зовнішньою схожістю термінів: водная среда – водневе середовище замість водяне/водне середовище.

Труднощі виникають також з науковими поняттями, що склалися історично. Наприклад, початок термодинамики – це принципи, застави або щось інше, але аж ніяк не початки.

3. Помилки в аббревіатурах та скороченнях.

Автор часто, вживаючи аббревіатури та скорочення на кшталт "вуз", "районо", "зам.", "стр.", не усвідомлює їх іншомовності та необхідності перекладу.

Абревіатури типу ООО, ОАО, ЗАО, МЧС, ФРГ, ГОСТ, ГСТУ потребують розшифрування та перекладу кожного компонента. У текстах трапляються аббревіатури вузької спеціалізації, до яких редактор повинен бути особливо уважним. Треба з'ясувати, наприклад, що таке МИС, ИАМС, щоб уникнути можливої помилки.

Комп'ютерний переклад додає своїх помилок: див замість см (сантиметри), ін. Леніна (пр. Леніна – проспект). У тексті з молекулярної фізики комп'ютер у формулах латинську літеру *u* скрізь замінив на *ta*.

Якщо в тексті трапляється назва організації Міжнародна комісія з висвітлення (CIE), редактор мусить спочатку з'ясувати повну англійську назву, потім звернутися до кваліфікованого перекладача або довідкових джерел.

4. Помилки при перекладі власних імен.

Не завжди впадає у вічі редактора помилка в ініціалах. Але А. А. Петров (російський варіант) може бути Анатолієм Андрійовичем, Олександром Олексійовичем або Олексієм Аркадійовичем. Треба пам'ятати, що змінюються ініціали при перекладі імен Николай, Никита, Екатерина, Елена та інших, і звертатися до першоджерел або довідкової літератури.

Помилка може також трапитися при перекладі прізвищ. Наприклад, розбіжність у відмінюванні прізвищ у російській та українській мовах може призвести до "зміни статі людини". Перекладаючи словосполучення роботи А. Н. Бойко, необхідно знати – це чоловік чи жінка (праці Бойка чи Бойко).

5. Неправильне вживання дієприкметників.

Для науковців, особливо технічного напрямку, які здебільшого мають справу з російськомовними джерелами, характерним є часте використання дієприкметників (навіть утворення власних за російською моделлю). У текстах трапляються "виконуєма робота", "розробляема проблема", "результуюча функція", "інтегруючий показник", "спливаюча палітра", "використовуваний прилад", "відображуваний матеріал", "застосовуваний метод" та ін.

6. Помилки у цифрах, які виникли у результаті сканування.

Посиленої редакторської уваги потребує цифровий ряд. При скануванні він може зазнавати певних змін. Такі помилки є недопустимими у навчальних виданнях [5, 286]. Часто в текстах цифра 30 передається, як 30, 111 – як III, 6 – як б, 8 – як О та ін.

Навчальний посібник повинен мати належний навчально-методичний рівень тексту. Критеріями його є системність викладу, науковість, цілісність, повнота, логічність, доступність [5, 311]. Поширеною помилкою багатьох авторів, та й редакторів, є нерозуміння того факту, що автор, який більше знає про предмет мовлення, ніж говорить, не завжди в змозі зрозуміти, що в його творі буде неповним або незв'язаним. Точніше, автор не завжди може у зовнішньому мовленні відтворити те, що є в його внутрішньому мовленні [7, 121].

Іноді у тестах, які доводиться редагувати, трапляються, можна сказати, "темні місця", які неможливо ні зрозуміти, ні відредагувати. Наводимо зразки:

1) якщо в чи таблиці виводу зустрічається хоча б одне п'ятизначне (чи більш) число, то всі числа, починаючи з чотиризначних, повинні бути розбиті на розряди вузькими нерозривними пробілами (по трьох цифри, вважаючи праворуч).

2) викличте палітру керівника командою Вікно – Показати палітру керівника і вивчіте можливості оперативного управління точним розміщенням, розміром і поворотами графічних і текстових об'єктів (за допомогою меню Допомога, Допомога, вкладка Зміст, Палітри, виберіть палітра "Керівника в режимі "Об'єктів" (за допомогою меню Допомога, Допомога, вкладка Зміст, Палітри, виберіть палітра "Керівника в режимі "Об'єкт, кнопка Відкрити, у вікні допомоги, що відкрилося, клацніть по невідомій кнопці, спливе" підказка).

Тільки тісна співпраця з автором дозволяє зробити текст зрозумілим, причому часто це передбачає переписування наново таких фрагментів.

Поширеною є думка, що у навчальному процесі у вищій школі практично з усіх дисциплін можуть використовуватися наукові видання замість підручників і посібників, написання і видавнича практика яких є тривалим і складним процесом. У закордонній системі вищої освіти саме наукова книга найчастіше використовується замість навчальної, тому підручники пишуться лише для дуже стабільних, нормативних дисциплін вищої школи. "Західна модель" здобування вищої освіти пе-

редбачає самостійну роботу з численними науковими джерелами, внаслідок чого за час навчання студент опрацьовує значно більше саме наукових книжок і публікацій у періодичних чи продовжуваних виданнях, аніж підручників і посібників [8, 36].

Можна цілком погодитися з такою думкою, але слід зауважити, що вища освіта на периферії має певну специфіку, по-перше, обмежений доступ до наукової літератури порівняно з центральними вищими навчальними закладами, по-друге, традиційна звичка студентів працювати з підручником, вироблена школою, по-третє, суворі вимоги міністерства щодо обов'язкового написання навчальних посібників є факторами, що зумовлюють необхідність створення власної навчальної бази. Слід зазначити також, що наукова література, за рідкісним винятком, не має дидактичної функції, виклад матеріалу іноді занадто складний, зрозумілий тільки фахівцю належного рівня. Підручник необхідний як видання, що систематизує, узагальнює наукові набуття, адаптує їх до сприйняття, містить матеріал для закріплення і самоконтролю.

Отже, створення навчальних видань є необхідністю, і писатися, редагуватися та видаватися вони будуть переважно університетами. Це передбачає вироблення певної культури (авторської, редакторської, видавничої), кожен із учасників процесу підготовки навчального видання має відповідально ставитися до своєї праці.

1. Майданченко П. Концепція навчальних видань // Друкарство. – 2005. – № 6. – С. 24–27.

2. Зелінська Н. Наукове книговидання в Україні: історія та сучасний стан: Навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів. – Л.: Світ, 2002. – 268 с.

3. Тимошик М. Редагування текстів за видами видань // Друкарство. – 2003. – № 6. – С. 28–32.

4. Тимошик М. Особливості редагування текстів за допомогою комп'ютерних програм // Друкарство. – 2005. – № 5. – С. 52–56.

5. Тимошик М. Книга для автора, редактора, видавця: Практ. посіб. – К.: Наша культура і наука, 2005. – 560 с.

6. Мохнач-Галицька Є. Підготовка офіційного видання в перекладі російською мовою // Друкарство. – 2006. – № 6. – С. 17–21.

7. Різун В. Літературне редагування: Підруч. – К.: Либідь, 1996. – 240 с.

8. Зелінська Н. Культура наукової книги: розкіш чи необхідність // Друкарство. – 2004. – № 3. – С. 35–38.

Гоян В. В.,
к. філол. н.
УДК 621.397.13.001

Термінологічні концепти телебачення в сучасній теорії журналістики: роздуми й коментарі

У статті аналізуються основні термінологічні концепти телебачення, які послідовно застосовуються в журналістикознавстві, а також порушується питання про розширення поняттєвої бази в межах існуючої теорії

Ключові слова: термінологічні концепти телебачення, журналістикознавство.

The basic termonological concepts of TV journalism are considered in the article.

Key words: termonological concepts of TV, journalism.

Комплексне дослідження телебачення як виду ЗМК і виду творчості потребує системного підходу й коректного визначення ключових термінів та понять. Журналістикознавча наука покладається на певну термінологічну базу, напрацьовану різними науковими школами впродовж більш ніж півстолітнього періоду активного вивчення телебачення, протягом якого були закладені основи й сформувався концептуальні напрями теорії вітчизняної телевізійної журналістики. Наука виокремила ряд пріоритетних векторів дослідження телебачення й тележурналістики, зокрема, як виду суспільної діяльності, як складової системи засобів масової комунікації, як однієї з чільних соціальних інституцій, як форми професійної реалізації та ін., які залишаються актуальними і сьогодні.

Однак необхідно брати до уваги, що теорія тележурналістики протягом цих років доповнювалася новими поняттями, збагачувалася новими знаннями про журналістську діяльність в умовах сучасної геополітичної та соціокультурної реальності, які значно розширили сферу наукових інтересів дослідників. Про це свідчать, зокрема, і наукові розвідки в галузі жанрової специфіки сучасного телебачення, а також типологічної характеристики форматів телевізійного мовлення, що є прикладом поступового й результативного пошуку в межах наукового дискурсу. Скажімо, актуальність дослідження публіцистичного сегмента аналітичного типу телевізійного мовлення зумовлена новітньою інтерпретацією таких традиційних жанрів, як теленарис, телеесе, телепортрет та ін. Також

пильний науковий погляд на інформаційно-розважальний тип мовлення зумовлений появою нових жанрових утворень, серед яких можна виділити й синтетичні жанри інфотейнмент, едютейнмент, які ефективно використовуються в ефірному діапазоні багатьох країн протягом останніх десятиліть і стають усе більш популярними в українському телепросторі. Окремо варто наголосити на тому, що перелічені вище тематичні напрями є лише частиною недослідженого пласту теорії телебачення. Серед таких малорозроблених у науці тем є й творчо-професійний поступ телебачення в контексті соціокультурної традиції ЗМК.

Утім, у науковому розрізі ці та інші проблеми телебачення висвітлені лише частково, про що свідчать опубліковані тези виступів на останніх вітчизняних науково-практичних конференціях, статті у фахових виданнях, окремі публікації тощо. Власне, сам інтерес до телебачення як особливої галузі медіа виявляється також на рівні дипломних і магістерських робіт студентів журналістських освітянських закладів, які демонструють сучасний і подекуди сміливий погляд на вирішення конкретних проблем. Водночас кількість дисертаційних досліджень, присвячених проблематиці телебачення, залишається й досі незначною.

Саме тому на часі активізувати дії українських учених для створення концептуальної стратегії дослідження сучасного телебачення, яке постає перед журналістикознавцями і як потужний, впливовий засіб масової комунікації, і як інтерактивний спосіб інформу-

вання й розваг, і як вид аудіовізуальної творчості, який здатний завдяки своїй багатфункціональній природі й специфіці охопити неймовірну за масштабами аудиторію.

Цілком очевидно, що деякі опорні концепти теорії тележурналістики потребують виваженого уточнення й удосконалення. Зокрема, актуальною проблемою на сьогодні є стандартизація універсальних журналістських термінів і специфічних телевізійних понять. У цій статті обмежимося термінологічним аналізом поняття "телебачення", етимологією цього слова, його тлумаченням у різних мовах з метою пошуку оптимального визначення.

В українській мові іменник "телебачення" складається із двох частин: теле- (від грец. *tele* – далеко – у складних словах має значення "здійснюваний на відстані", "той, що діє на далеку відстань") і -бачення (від лат. *visio* – бачений). Інший відповідник – "телевізія", що є прямою калькою з грецької та латини, в українській мові менш поширений, хоча за звучанням є більш інтернаціональним. Порівняймо: у англійській мові "телебачення" – *the television*, *TV*. Перша частина слова також походить із грецької *tele* – далеко, друга – з англійської – *the vision* (іменник має кілька значень: 1. зір; 2. передбачення, проникливість; 3. видіння; 4. бачення); в іспанській мові "телебачення" – *la television* – також має грецький (*tele-*) та іспанський (*vis-*) корені. Сам же іменник *la vision* означає: 1. зір; 2. бачення; кругозір. Подібний метод словотворення застосований також у російській мові, а саме: іменник "телевидение" утворений таким же шляхом – поєднання грецької й російської основ: "далеко" та "видение" (від "видеть"). Однак, скажімо, у деяких мовах, зокрема німецькій, більш популярним є свій, німецький, відповідник терміну "телебачення". Власне, цих термінів є кілька. Наприклад, для означення телебачення як трансляції на відстань німці послуговуються терміном *das Fernsehen*, в якому одна основа *Fern* – означає "далеко", друга – *sehen* – це дієслово "дивитись". Трохи інший за змістом і значенням, однак так само активно вживаний, є термін *der Rundfunk* – телерадіо, що застосовується переважно в контексті назви сфери діяльності – телерадіомовлення тощо.

Отже, порівняльна характеристика словотворення на прикладі кількох мов свідчить про таке: переважно для означення цього поняття використано традиційну схему складання двох основ – запозичення з грецької й мовної кальки з латини. Сьогодні можна також відзначити тенденцію до ширшого викорис-

тання в активному мовному середовищі термінологічного скорочення ТБ, або ж інтернаціоналізму TV, який став популярним у багатьох мовах.

Як же виник сам термін "телебачення" і чому для означення дії передавання на відстань зорового й звукового сигналів було обрано саме його? Цікавою видається історія такого питання. Один із дослідників цієї проблеми, історик телебачення Іван Мащенко здійснив своєрідний екскурс у минуле для пошуку обґрунтованої відповіді. Ось як він розмірковує в одній зі своїх книг: "... перші проекти ТБ з'явилися раніше від назви, ще в 80-х роках XIX ст. Практично кожен із винахідників "телевізійного велосипеда" давав своєму дітищу ім'я... У 1880 р. вийшла у світ брошура професора фізики політехнічного інституту старовинного португальського міста Порту Адріано де Пайви "Електрична телескопія" – перша в історії книга, спеціально присвячена телебаченню. У ній автор описав свій проект телесистеми, який за часом його подання (20 лютого 1878 р.), вважається першим у світі описом пристрою, теоретично здатного миттєво відтворювати передані зображення" [1, 16]. Далі автор наводить ще кілька варіантів назв, які були заявлені у кінці XIX – першій чверті XX ст.: "телектроскоп", "телефотограф", "телеоптикон", "світлорозподільувач", "спосіб електричного бачення на відстані", "радіотелескоп", "диск Ніпкова", "дзеркальний гвинт", "відеотелефон", "радіотелефот". За цими назвами – імена винахідників, першопроходців телебачення, причому деякі з них навіть не були фахівцями в цій галузі. Серед них – французький адвокат Костянтин Сенлек, англійські електротехніки Дж. Перрі й В. Едвард, американський службовець Джордж Керрі, французький електротехнік Моріс Лебран, росіянин П. Бахметєв, німецький студент Пауль Ніпков, польський учитель Ян Щепаник, титулярний радник із Гродненського округу О. Слухаєвський, винахідник О. Полумордвинів, професор із Петербурга Б. Розінг, угорський інженер Деніс Міхалі, німецький винахідник Ф. Околіксані, український дослідник Борис Грабовський та багато інших учених-одинаків чи й цілих колективів радіоспеціалізаторів [1].

Неабиякий інтерес до телебачення виявили учасники Першого Всеросійського електротехнічного з'їзду, який проходив у Петербурзі в грудні 1899 р., де були виголошені змістовні доповіді О. Попова "Телеграфування без дротів", К. Перського "Сучасний стан питан-

ня електробачення на відстань". Згодом, наприкінці 1900 р., ця тема звучала й на Міжнародному конгресі в Парижі, де росіянин болгарського походження Костянтин Перський, представляючи міжнародній спільноті свою працю, фактично вперше застосував термін "television", який згодом увійшов до міжнародного обігу [2]. І хоча водночас ще використовувалися інші назви, тоді телебачення ще виборювало право на повноцінне функціонування у медіапросторі, все ж неологізм поступово входив до активної лексики багатьох мов. Практично синхронно до мововведення відбувалося становлення новоствореного засобу комунікації. Телебачення поступово розвивалося майже одночасно в різних країнах світу, накопичуючи великий теоретико-практичний досвід, генеруючи нові ідеї й рішення. Паралельно до практичних експериментів рухалася й наукова думка, визначаючи багатовекторний характер досліджень. Саме тому телебачення сьогодні вважається одним із наукових пріоритетів для багатьох сфер людської діяльності. Теорія журналістики має в цій галузі, як уже зазначалося, суттєві напрацювання й потужні перспективи.

Отже, повертаючись до порушеної проблеми термінології, зауважимо, що нині більшість профільних видань (маються на увазі теоретико-методологічні джерела) подають ідентичні визначення поняття "телебачення" – від загального, звертаючи увагу на його здатність передавати звуки та зображення на відстань за допомогою технічних засобів, до більш конкретного, розглядаючи телебачення в кількох площинах: технічній – як спосіб поширення на відстані за допомогою електричних систем та електронних засобів зв'язку зображень рухомих і нерухомих об'єктів зі звуковим супроводом; професійній – як аудіовізуальний засіб масової інформації й комунікації; суспільній – як галузь науки, техніки і культури [3].

Оскільки в українській мові слово "телебачення" вважається загальноновживаним багатозначним поняттям, є сенс перевірити його значення у виданнях словниково-довідникового формату. Новий тритомний тлумачний словник української мови, виданий у 2001 р. (укладачі В. Яременко, О. Сліпушко), пропонує таке визначення: "Телебачення – 1. Передавання сигналів на відстань за допомогою засобів електро- та радіозв'язку; телевізія; // Радіомовлення з передаванням зображень із телевізійного центру. 2. Галузь електротехніки, що досліджує й розробляє технічні засоби передачі зображень на відстань" [4].

Серед фахово орієнтованих довідників можна звернутися до книги Д. Григораша "Журналістика у термінах і виразах" (1974), яка тривалий час уважалася однією з найкращих праць такого спрямування. Як зазначають дослідники історії журналістики, цей довідник справді "був єдиною книжкою, що вміщувала розроблену в радянський час українськими вченими поняттєво-термінологічну систему журналістикознавства й не втратила певного значення досі" [5].

Справді, у довіднику досить повно й вичерпно розглянуто приблизно 1700 термінів і висловів, присвячених теорії й практиці журналістики, представлено найбільш поширені лексеми цієї галузі, зокрема й такі, що пояснюють термінологію телебачення, а це понад 60 статей. Утім, заглибившись у смислове значення запропонованих понад тридцять років тому визначень, з'ясовуємо, що подекуди вони частково втратили свою актуальність або й зовсім є архаїчними (насамперед це стосується партійно-ідеологічних нашарувань), адже впродовж останніх десятиліть ця галузь журналістики здійснила ефективний поступ уперед, завдячуючи технічним, економічним, соціально-політичним та культурологічним змінам у суспільстві. Тому процитуємо довідник, вилучивши з тексту окремі фрагменти:

"Телебачення (гр. теле- -далеко +бачити) – процес передачі на відстані й прийому на екран зображень рухомих та нерухомих об'єктів за допомогою технічних засобів електро- чи радіозв'язку. Принцип дії ґрунтується на перетворенні світлової енергії в електричні імпульси, посиленні цих імпульсів на віддалі і перетворенні їх на світлові сигнали. За допомогою телебачення можна передавати кінофільми, театральні вистави, спортивні змагання, масові маніфестації, виробничі процеси тощо. Ці великі технічні можливості перетворили телебачення у мистецтво безумовного відображення життя в формах самого життя і реальному часі" [6].

Наукове видання "Сучасна українська журналістика: поняттєвий апарат" (1997), оглядаючи різні сфери ЗМК, пропонує зосередитися на визначенні київської дослідниці природи телебачення Т. Щербатюк, яка однією з перших в Україні здійснила наукову розвідку, присвячену становленню Українського телебачення як типу республіканської телевізійної програми в контексті функціонування загальносоюзного мовлення [7], а також узяла активну участь у розробці й втіленні у навчальний процес комплексної

програми підготовки тележурналістських кадрів в одному з провідних вищих навчальних закладів України (фахову освіту для тележурналістів понад 35 років тому започаткував факультет журналістики Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка.).

Отже, у статті "Телебачення (Телевізія)" авторка, вказуючи на етимологію слова (від грец. *tele* – далеко, лат. *visio* – бачений), формує уявлення про телебачення як:

"– спосіб поширення на відстані за допомогою електричних систем та електронних засобів зв'язку зображень віддалених і, як правило, з далекого місця невидимих предметів разом зі звуковим супроводом; система технічних засобів, для цього призначена;

- форма комунікації;
- засіб масової інформації, політичного, мистецького та естетичного виховання, організації вільного часу;
- канал поширення творів мистецтва;
- вид мистецтва;
- галузь науки, техніки і культури" [8].

Продовжуючи пошук, не оминемо й дорожчиків одного з львівських науковців З. Дмитровського, який здобув авторитет серед колег, вивчаючи впродовж багатьох років інформаційне телевізійне мовлення. Вартими наукового наслідування є позиції, винесені на захист у кандидатській дисертації, побудованій на матеріалах саме Українського телебачення і присвяченій специфіці, формам та методиці телевізійної інформації [9], а також міркування автора про стан сучасного національного телебачення, зокрема у публікаціях: "Інформаційне телемовлення України: здобутки і прорахунки" [10], "Телевізійне інформування в Україні: подолання реліктів тоталітарної журналістики" [11]; працях, присвячених аналізу жанрової проблематики інформаційного мовлення, а саме: "Коментар в інформаційній телепрограмі: особливості, методика підготовки" [12], "Особливості підготовки інформаційного телесюжету" [13], "Інтерв'ю в інформаційній телепрограмі: особливості, методика підготовки" [14]; наукових статтях, де порушуються питання політичного контексту на ТБ: "Політичне інформування на телеекрані" [15], "Деякі проблеми політичного інформування в українському телепросторі" [16] та ін. З. Дмитровський упорядковував також актуальні видання словниково-довідкового формату: у 2001 р. вийшов друком "Словник телевізійних термінів", який охопив широку поняттєву базу телебачення, а кількома роками пізніше, у 2004 р., – довідник "Термінологія зображальних засобів

масової комунікації", де запропоновано стисле пояснення основних понять, термінів та висловів, споріднених за зображальними характеристиками засобів масової комунікації, серед яких чільне місце посідає телебачення. Власне, саме цей термін учений тлумачить так:

"Телебачення – виробництво і поширення аудіовізуальних передач та програм. Один із наймасовіших засобів поширення інформації (політичної, культурної, пізнавальної тощо), різновид мистецтва, потужний електронний засіб донесення до глядачів творів інших мистецтв; галузь науки, техніки і культури" [17].

Наведені приклади красномовно свідчать про ініціативу українських науковців щодо створення актуальної термінологічної бази теорії телебачення й тележурналістики, яку, вочевидь, необхідно концептуально розширювати і доповнювати.

Оглядаючи сучасні джерела із теорії журналістики, де закладені основи поняттєвого апарату [18], підсумуємо: здебільшого автори надають перевагу використанню типових (словникових) визначень телебачення як виду журналістики, подекуди формулюють власні дефініції в межах існуючої традиції. Водночас можна стверджувати, що сучасні дослідники телебачення прагнуть вийти за межі окреслених стандартів. Отже, наявну поняттєву базу теорії телевізійної журналістики варто розширити за рахунок уведення додаткової актуальної характеристики поняття "телебачення", вмотивовуючи таку потребу розвитком сучасного ТБ як у технічному, технологічному, виробничому, економічному, так і у творчому аспектах.

1. *Мащенко І. Г.* Міфи і реалії телерадіоефіру. – К.: Агентство ТРК, 2001. – С. 16.

2. *Мащенко І. Г.* Хроніка українського радіо і телебачення в контексті світового аудіовізуального процесу. – К.: Україна, 2005. – С. 26.

3. *Гоян В. В.* Типові та жанрові особливості інформаційної телепрограми: Посіб. для студ. Ін-ту журналістики. – К.: Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2001. – С. 48.

4. *Новий тлумачний словник української мови.* – Т. 3. – К.: Аконт, 2001. – С. 515.

5. *Трачук Т. А.* Розроблення в радянський час українськими вченими навчального курсу теорії і практики журналістської творчості // Наукові записки Інституту журналістики. – К., 2005. – Т. 18. – С. 107.

6. *Григораши Д. С.* Журналістика у термінах і виразах. – Л.: Вища школа, 1974. – С. 239.

7. *Щербатюк Т. В.* Украинское телевидение как тип республиканской телевизионной программы.

Формирование и современные тенденции развития: Автореф. дисс. ... к. филол. н. – К., 1982. – 23 с.

8. *Сучасна українська журналістика: поняттєвий апарат* / За ред. А. З. Москаленка. – К.: Школяр, 1997. – С. 26–29.

9. *Дмитровский З. Е.* Телевизионная информация: специфика, формы, методика. (На материалах Украинского телевидения): Автореф. дисс. ... к. филол. н. – К., 1988. – 16 с.

10. *Дмитровский З. Е.* Інформаційне телемовлення України: Здобутки і прорахунки // *Українська журналістика: формування сучасного обличчя*. Вісн. Львів. ун-ту. Сер.: Журналістика. – Л.: Світ, 1993. – С. 17–26.

11. *Дмитровский З. Е.* Телевізійне інформування в Україні: подолання реліктів тоталітарної журналістики // Доп. та повідом. Другого міжнарод. конгресу українців. – Л., 1994. – С. 332–335.

12. *Дмитровский З. Е.* Коментар в інформаційній телепрограмі: особливості, методика підготовки // Вісн. Львів. ун-ту. Сер.: Журналістика. – 1997. – Вип. 20: Українська журналістика: історія і сучасність. – С. 34–38.

13. *Дмитровский З. Е.* Особливості підготовки інформаційного телесюжету // *Телерадіожурналістика: історія, теорія, практика, погляд у майбутнє*: Зб. наук.-метод. праць. – Л., 1997. – С. 92–97.

14. *Дмитровский З. Е.* Інтерв'ю в інформаційній телепрограмі: особливості, методика підготовки // *Телевізійна й радіожурналістика: Зб. наук.-метод. праць*. – Л., 2000. – Вип. 3. – С. 342–348.

15. *Дмитровский З. Е.* Політичне інформування на телеекрані // *Актуальні проблеми державного управління*: Зб. наук. праць. – Л., 1999. – Вип. 2. – С. 190–195.

16. *Дмитровский З. Е.* Деякі проблеми політичного інформування в українському телепросторі // Зб. праць кафедри укр. преси. – Л., 2000. – Вип. 3. – С. 82–88.

17. *Дмитровский З. Е.* Термінологія зображальних засобів масової комунікації. Довідкове видання. – Л.: ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2004. – С. 149.

18. *Введение в теорию журналистики: В 2 ч.* / Сост. Е. П. Прохоров. – М.: Изд-во МГУ, 1993. – Ч. 1. – 78 с.; Ч. 2. – 80 с.; *Телевизионная журналистика: Учеб.* / Под ред. Г. В. Кузнецова, В. Л. Цвика, А. Я. Юровского. – 4-е изд. – М.: Изд-во МГУ, 2002. – 300 с.; *Шкляр В. І.* Основи теорії журналістики. – К.: Віпол, 1996. – 258 с.; *Корконосенко С. Г.* Основи теорії журналістики. – СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1995. – 427 с.; *Корконосенко С. Г.* Основи журналістики: Учеб. пос. для вузов. – М.: Аспект Пресс, 2002. – 287 с.; *Москаленко А. З.* Теорія журналістики. – К.:

Експрес-об'ява, 1998. – 334 с.; *Владимиров В. М.* Основы журналистики в понятиях и комментариях. – Луганск: Изд-во Восточноукр. гос. ун-та, 1998. – 140 с.; *Багиров Э. Г.* Очерки теории телевидения. – М.: Искусство, 1978. – 152 с.; *Ворошилов В. В.* Журналистика: Учеб. – СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 1999. – 304 с.; *Вартанов Г. І.* Короткий довідник журналіста. – К.: МО України, 2000. – 40 с.; *Гриценко О. М., Шкляр В. І.* Основи теорії міжнародної журналістики. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2002. – 304 с.; *Лизанчук В. В.* Радіожурналістика: засади функціонування. Підруч. – Л.: ПАІС, 2000. – 366 с.; *Мащенко І. Г.* Міфи і реалії телерадіоефіру. – К.: Агентство ТРК, 2001. – 260 с.; *Мащенко І. Г.* Лики і лиця телерадіопростору. – К.: ГО "Українська Медіа Спілка", 2003. – 400 с.; *Мащенко І. Г.* Телевізійні аномалії: Мас-медійні історії в деталях. – К.: ЗАТ "Телерадіокур'єр", 2005 р. – 216 с.; *Мащенко І. Г.* Хроніка українського радіо і телебачення в контексті світового аудіовізуального процесу. – К.: Україна, 2005. – 384 с.; *Борецкий Р. А.* Осторожно – телевидение! Научно-публицистические заметки. – М.: Икар, 2002. – 260 с.; *Бугрим В. В., Мащенко І. Г.* Телебачення прямого ефіру: Навч. посіб. – К.: Либідь, 1991. – 200 с.; *Гоян В. В.* Типові та жанрові особливості інформаційної телепрограми: Посіб. для студ. Ін-ту журналістики. – К.: Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2001. – С. 48.; *Вильчек В. М.* Под знаком ТВ. – М.: Искусство, 1987. – 240 с.; *Голядкин Н. А.* Краткий очерк становления и развития отечественного и зарубежного телевидения. – М.: Ин-т повышения квалификации работников телевидения и радиовещания, 1996. – 123 с.; *Зернецька О. В.* Нові засоби масової комунікації. – К.: Наукова думка, 1993. – 130 с.; *Кузнецов Г. В.* ТВ журналистика: критерии профессионализма. – М.: РИП Холдинг, 2002. – 220 с.; *Муратов С. А.* Телевидение в поисках телевидения. Хроника авторских наблюдений. – М.: Изд-во МГУ, 2001. – 176 с.; *Нечай О. Ф.* Телевидение как художественная система. – Минск: Наука и техника, 1981. – 256 с.; *Руднев В. П.* Словарь культуры XX века: ключевые понятия и тексты. – М.: Аграф, 1999. – 384 с.; *Телевизионная мозаика: Сб. статей* / Сост. В. Л. Цвик. – М.: НИАНО "Институт истории и социальных проблем телевидения", 1998. – Вип. 3. – 148 с.; *Телевізійна й радіожурналістика: Зб. наук.-метод. праць* / Відп. ред. В. В. Лизанчук. – Л.: ВЦ ЛНУ, 2002. – Вип. 4. – 190 с.; *Телерадіожурналістика: історія, теорія, практика, погляд у майбутнє* / Зб. наук.-метод. праць / Відп. ред. В. В. Лизанчук. – Л.: Ред.-вид. відділ Львів. ун-ту, – 1997. – 160 с.

Тріщук О. В.,

к. філол. н.

УДК 655.535:165.172(048.3)

Точність як одна з основних властивостей реферативного тексту

Досліджуються шляхи досягнення точності реферативного мовлення та причини її порушення. Аналізуються мовні засоби, які найкраще передають зміст первинного твору, його тему й основну думку.

Ключові слова: точність, терміновживання, реферативний текст.

Ways of achievements of abstract speech accuracy and reasons of violation were explored. Language abilities for the best interpretation of primary source, its main theme and conception analyzed.

Key words: accuracy, terminology in use, abstract text.

Автор будь-якого первинного твору має можливість донести до читача власні думки, не надто переймаючись економією мовних засобів. Для розкриття власної концепції він у змозі широко використовувати пояснення, розгорнуті докази, аргументації тощо. Натомість у реферативному тексті внаслідок його лімітованого обсягу запас мовних засобів для цієї мети є дуже обмеженим, що може призвести до неправильного розуміння і витлумачення змісту первинного твору читачем. Тому забезпечення максимальної точності викладу матеріалу є однією з найважливіших проблем, що постають під час створення і редагування реферату. Точність реферативного тексту полягає у відповідності його змісту первинному творові і проявляється в умінні референта передати читачеві власні уявлення про першоджерело в такий спосіб, щоб збудити в його свідомості думки, адекватні замислу автора. Як справедливо зазначив Р. Іванченко, "точне слововживання має місце тоді, коли процес пізнання нового читачем не розривається незрозуміло вжитим та не гальмується невірним вибраним словом, коли автор і читач адекватно розуміють слово викладу" [8, 101].

Адекватним є реферат, який коротко передає все найсуттєвіше зі змісту первинного твору. Проте це не означає, що потрібно в усьому сліпо копіювати автора першоджерела. Референт зобов'язаний повідомити у рефераті те саме без будь-яких викривлень авторської концепції, але в концентрованій формі й у такий спосіб, щоб комплекс уявлень про першоджерело, що склався в читача після прочитання реферату, був адекватним тому комплексу уявлень, які прагнув викликати автор у читача оригіналу.

Адекватність або точна смислова відповідність оригіналу у висвітленні основної інформації – категорія певною мірою відносна, оскільки залежить від низки суб'єктивних факторів, передусім від наукової компетентності референта, його здатності проникати в суть первинного твору та відповідно від знання поняттєвої моделі даної науки, законів мовлення і від уміння добирати слова, які максимально відповідають змістові першоджерела, найбільш адекватно відображають задум автора та дозволяють читачеві зрозуміти текст. Проте точність викладу не повинна залежати від наукових уподобань референта, коли якимось питанням, відображеним у першоджерелі, які його як науковця цікавлять найбільше, він іноді може приділити більше уваги, ніж вони на те заслуговують. У таких випадках семантичне поле реферативного документа, яке має бути в центрі поля першоджерела й охоплювати ядро його змісту, переміщується на периферію цього поля і тому передає інформацію, яку автор первинного твору не вважає найбільш суттєвою. Це може призвести до неприпустимих пропусків важливих даних, що становить інтерес для фахівців. Неприпустимим є також введення в реферат нової порівняно з текстом-оригіналом інформації. Зазначені порушення змістової відповідності реферату первинному творові звичайно призводять до того, що останній може бути втрачений для читача.

Прагматика реферування ставить певні вимоги до обох учасників комунікації. По-перше, референт повинен уміти правильно передати зміст первинного твору. У цьому випадку йдеться про предметну (інформаційну) точність, яка досягається завдяки відповідності змісту реферату первинному творові, чіткому

відображенню стратегії і тактики авторського мисленнєвого процесу. Оскільки пізнане референтом переробляється в інформацію для інших для того, щоб подати правильні дані про першоджерело, він має передусім добре усвідомити його в усіх сутнісних властивостях та проявах і відтворити за допомогою різноманітних суб'єктних категорій. Як справедливо зазначив В. Головін, усебічне "знання предмета мовлення – це надзвичайно важлива умова створення предметно точного мовлення" [6, 128]. І навпаки, невміння правильно вжити слово для відображення думки свідчить про плутанину думок, недостатність знань про відображену в першоджерелі предметно-речову дійсність.

Окрім предметної, потрібна ще й поняттєва точність, яка передбачає відповідність семантики мовних засобів змістові й обсягу відображуваних понять. Тому, по-друге, і від референта, і від читача вимагається знання поняттєвого апарату тієї конкретної галузі знання, до якої належить реферат. Оскільки точність відтворення суттєвої інформації значною мірою залежить від компетентності референта, реферати, складені фахівцями в даній галузі знань, як правило, за рівнем набагато вищі від тих, що їх створили філологи. Невідповідність тезаурусу референта тому тезаурусу, що моделює відношення між поняттями в первинному творі, недостатньо уважне ставлення до точності формулювань може суттєво спотворити зміст повідомлення або внести двозначність у його тлумачення, що призведе до нерозуміння тексту, неправильних висновків щодо суті першоджерела. Як результат, читач зрозуміє написане по-своєму, не так, як цього б хотіли автор першоджерела і референт. Якщо розуміння поняттєвої системи реферативного твору не викликає в читача суттєвих ускладнень, це є гарантією, що він здатен осягнути також і поняттєву модель знання, уміщеного в першоджерелі.

По-третє, для досягнення точності тексту необхідним є належний рівень мовленнєвих знань і вмінь як творця тексту, так і його сприймача. Якщо референт і читач не мають достатнього рівня знань і вмінь у користуванні мовними знаками, текст буде неясним. Як слушно зазначив Р. Іванченко, точність є "думкою на виході" при формуванні тексту, а ясність – "думкою на вході, у сприйнятті і витлумаченні тексту" [9, 24].

Точний текст сприяє ясності розуміння, читається доволі легко, без особливих труднощів, адже, за словами Л. Булаховського, "легкість сприймання є безпосередній

наслідок ясності мовного виразу" [2, 129–130]. У разі виявлення якоїсь неточності в читача виникає сумнів щодо достовірності викладеного матеріалу, що підриває довіру не тільки до референта і того реферативного видання, де він публікується, а й до первинного твору та його автора, може позбавити читача прагнення звернутися до першоджерела.

Для того, щоб уміло співвідносити свої знання про першоджерело зі знаннями мовної системи та її можливостей в даному комунікативному акті, щоб підібрані мовні засоби точно й повно передавали основний зміст першоджерела, референтові потрібно виховувати в собі високу вимогливість до процесу текстотворення, бути переконаним у тому, що немає такої думки, яку не можна було б висловити точно, ясно і зрозуміло. Потрібно постійно розвивати і вдосконалювати знання мови, щоб до тонкощів знати як аспект мовленнєвої культури, пов'язаний із точністю, так і всі можливості мови в конкретному акті комунікації.

У вдалому рефераті як вторинному творі, що не спотворює уявлення про оригінал, зберігаються основні "семіологічно релевантні знаки" оригіналу [4, 63], відтворюються індивідуальні особливості авторського стилю. Для забезпечення однозначного сприймання інформації читачем та уникнення різночитань увесь обсяг змісту реферативного твору виражається безпосередньо в прямих значеннях мовних одиниць. Тому мова реферату є "принципово безпідтекстною" [3, 25].

Прагненням до точності викладу можна пояснити переважання в реферативних текстах термінів, які, як зазначив Г. Винокур, є словами в особливій функції – функції називання [5, 5–6]. Оскільки терміни здатні концентрувати найсуттєвіші ознаки поняття, знання про його місце серед безлічі подібних понять, про зв'язки з ними, то це дає можливість із найбільшою точністю передати зміст первинного твору. У термінах завжди фіксуються визначені поняття, чітко та конкретно називаються предмети, явища чи поняття науки й техніки, однозначно розкриваючи їхній зміст. Унаслідок того, що терміни, будучи нерозривно пов'язаними з науковими поняттями, несуть "основне навантаження в передачі наукової інформації" [12, 19], на них "тримається" реферативний текст. Висока частотність термінів, яка, на думку М. Зіммермана, збільшує швидкість переглядового читання [15, 9], є характерною рисою реферативного мовлення і значною мірою залежить від того, який твір реферується.

Оскільки первинні твори, як представники різних жанрів літератури, неоднакові за насиченістю термінами і потребою в їхніх поясненнях, характеристиках, визначеннях, трохи різними є також і засоби та методи роботи над термінами в рефератах, які представляють ці первинні твори. Зокрема в рефератах, створених на основі наукової вузькоспеціальної монографії і розрахованих, так само як і сама монографія, на читача-спеціаліста в певній галузі знань, терміни перебувають "у своїй термінологічній сфері" [11, 80] і весь їхній запас використовується в повному обсязі. Зазвичай у таких рефератах, як і в рефератах наукових статей, що впритул до них наближаються, використовуються переважно найбільш уживані, прийняті в науковій і технічній літературі загальнонаукові й галузеві терміни, що співвідносяться з основними, базовими поняттями. Більшість із них мають одне значення, зумовлене змістом співвідношення з ними поняття. Оскільки такі терміни набувають однозначності не "через умови контексту, а через належність до даної термінології" [14, 51], вони є зрозумілими для підготовленого читача і не потребують спеціальних пояснень, введення в широкий контекст. Вимагають пояснення лише нові неусталені терміни, яких ще немає в довідковій літературі, та індивідуальні терміни, запозичені автором з інших терміносистем в трохи іншому, нетрадиційному значенні. Досвідчений референт зазвичай відразу їх помічає і з метою уникнення неправильного розуміння витлумачує дефініціями, точними визначеннями. Наприклад:

Зокрема, інформаційне лобювання в парламентській практиці – це особливий спосіб інформування й підтримки комунікацій, що має специфічні риси, принципи та норми обміну інформацією, а також володіє певними політичними контактами, каналами спілкування тощо (Політика. Політичні науки. – 2005. – № 11. – С. 19).

Щоб досягти точності, термін *інформаційне лобювання* референт супроводжує дефініцією, яка містить вказівку на родову (*особливий спосіб інформування й підтримки комунікацій*) ознаку, як необхідну її частину, і видову (*що має специфічні риси, принципи та норми обміну інформацією, а також володіє певними політичними контактами, каналами спілкування*), як достатню частину. Визначення дають точну характеристику явища, є лаконічними за формою і здатні замінити великий опис.

Якщо автор виступає водночас і референтом, він іноді може не відчувати необхідності

додатково роз'яснити такі терміни читачам, оскільки вони для нього є звичними. Подолати стихію власної творчості йому допоможе редактор, який у таких випадках внесе правки в реферат з метою зробити доступним для читача все те, що само собою зрозуміло для автора.

У рефератах, створених на основі видань, адресованих непідготовленому читачеві, наприклад, науково-популярних, кількість термінів зазвичай є значно меншою порівняно з рефератами наукової літератури. Причому вживання термінів у галузі природничих і технічних знань здебільшого пов'язане з необхідністю їх обов'язково пояснювати, найчастіше – через введення визначень або пре- і постпозитивних означень, що вказують на найсуттєвіші ознаки поняття. У сфері гуманітарних і суспільних наук, де більшість термінів є відомими широкому загалу читачів, нерідко вони можуть вживатися без додаткових роз'яснень.

Якщо реферується патентна література, в якій описано раніше не відомі науці факти, у рефераті можуть вживатися як стандартизовані загальновідомі, так і нові невпорядковані терміни. Останні вимагають розкриття їхнього значення і перевірки як із точки зору відповідності тому поняттю, яке вони виражають, так і з погляду їх мовних якостей – оптимальної довжини, однозначності тощо.

Аналіз реферативних текстів показує, що незалежно від того, який вид літератури реферується, порушення точності досить часто трапляється через багатозначність уживаних слів. Утім, усунення її в широкому контексті першоджерела зазвичай не викликає ніяких труднощів, оскільки в попередніх реченнях містяться вказівки стосовно того, в якому саме значенні вживається в даному випадку полісемантичне слово. Проте в реферативному творі, де контекстні рамки слова нерідко обмежені лише одним реченням, "зняти" полісемію його значення іноді стає неможливим, що робить беззмістовним усе речення, позбавляє його сенсу. Багатозначний термін потребує чіткого визначення стосовно того, в якому саме значенні він використовується автором першоджерела. Звичайно, напружившись і витративши деякий час, читач зможе здогадатися, про що йдеться, проте вважатиме, що референт нездатний чітко висловлювати думки або не хоче подбати про те, як їх сприйме читач. Таке зневажливе ставлення до інтересів читача не сприятиме іміджу референта і реферативного видання, де публікуються ре-

ферати. Тому, щоб не змушувати читача витрачати додаткові зусилля на усвідомлення того, що мав на увазі референт, вибираючи полісемічне слово, і повністю виключити можливість різного тлумачення його змісту та при цьому не використовувати широкого словесного оточення (це призводить до мовленнєвої надлишковості), зазначене слово краще замінити однозначним еквівалентом. Заміна необхідна насамперед тоді, коли референт ужив слово в одному значенні, але в свідомості читача воно активізувало інші компоненти. У такому випадку має місце комунікативна неточність.

Іноді достатньо буває додати тільки одне-два слова, щоб збагнути, в якому саме значенні вжито лексичну одиницю. Наприклад, слова *дрібний, правий, рівень* тощо у словосполученнях *дрібна монета, права півкуля, прожитковий рівень* стають однозначними. У поєднанні з іншими словами у них проявляються інші значення: *дрібна буржуазія, юридичне право, синтаксичний рівень*.

Особливої уваги вимагає введення в реферативний текст вузькоспеціальних термінів, які є умовними найменуваннями реалій, поширених у середовищі вузьких фахівців і зрозумілих лише їм. Помилки в їх використанні можуть позбавити виклад точності й доступності. Тому терміни, що не набули широкого вжитку, необхідно замінювати більш звичними й зрозумілими, окрім випадків, коли позначувані ними нові поняття є предметом розгляду в первинному документі й тому без них неможливо обійтися. Для нормального сприймання читачем при першому вживанні таких термінів обов'язково слід розшифровувати їхнє значення. А щоб не перетворювати мову реферативного твору у важкодоступний жаргон обмеженого кола науковців, замість професіоналізмів, що є неофіційними заміниками наявних у цій галузі термінів, потрібно використовувати унормовані терміни.

Не сприяє точності викладу вживання синонімів, оскільки вони примушують читача зайвий раз замислюватися над тим, чи не є даний термін новим. Тому в межах одного реферату вживати синоніми не варто. Винятком може бути паралельне їх функціонування, коли синоніми, виконуючи функцію уточнення, дозволяють більш повно й різнобічно охарактеризувати зображуваний об'єкт, виразити різні відтінки значень. Наприклад, *священна війна (джихад), світова (загальнолюдська) культура* (Джерело. – 2006. – Сер. 3. – № 1. – С. 196), *вестибулярна дуга (губ-*

ний бампер) (Джерело. – 2005. – Сер. 4. – № 1. – С. 62) тощо. Такий спосіб синонімізації термінів відповідає одному з принципів реферативного викладу: про невідоме говорити через відоме, зрозуміле.

Не характерні для реферативного тексту слова *певний, дещо, будь-що, щось* тощо, які Л. Булаховський зарахував до "виразно неточних" й таких, що через невизначеність значення потребують конкретизації в контексті: "Що означає, чи, вірніше, може означати, приміром, фраза "Творчість художника набула в ці роки певної популярності"? Має автор на увазі "стійку популярність художника" чи гадає тільки "про деяку популярність"? Будуючи таку фразу, звичайно, слід передбачити можливу неточність у сприйманні слова *певний* та заступити його іншим, недвозначним, або давати в супроводі уточнюючого" [1, 439]. Слід передбачити також імовірну неточність у сприйманні слова *спеціальний*, що входить до складу словосполучення *спеціальний експеримент*, оскільки воно є неконкретним, надто узагальненим і тому не здатним донести до читача те нове, суттєве, що очікував отримати читач, звертаючись до реферативного твору. Оскільки кожна мовна одиниця в гранично конденсованому реферативному тексті повинна виконувати певну комунікативну роботу, використанням подібних слів референт демонструє власну недбалість у доборі мовних засобів або неспроможність розібратися в тому, про який саме експеримент ідеться в першоджерелі, у чому полягає його суть.

Таким чином, для відтворення логіко-пняттевої структури первинного твору слова, які в першоджерелі максимально відповідають позначуваним поняттям, зазвичай зберігаються і в реферативному тексті. Проте, незважаючи на це, не можна вважати, що термінологія – справа лише автора першоджерела. Підбираючи той чи той термін для реферату, референт не повинен покірливо йти за автором первинного твору. Він має враховувати специфіку способів викладу в первинному і вторинному текстах. Зокрема, якщо в першоджерелі, де наявний широкий контекст, є можливим перемінне чергування терміна і його синонімів, то в реферативному викладі необхідно вживати тільки один термін. Обов'язковою вимогою при цьому є відповідність терміна тому поняттю, яке виражене в першоджерелі. Невдалий термін референт може замінити тим, який, на його думку, краще передає зміст позначуваного об'єкта позамовної дійсності. При цьому вживанні найменування

повинні відповідати державним стандартам і чинним у конкретній галузі знань міжнародним номенклатурам та класифікаціям. Наприклад, найменування неорганічних речовин слід наводити за сучасною раціональною номенклатурою, що ґрунтується на правилах, розроблених Міжнародною спілкою теоретичної та прикладної хімії; анатомічні і гістологічні найменування – відповідно до міжнародних анатомічної і гістологічної номенклатур тощо [7, 17]. Тому референт повинен знати чинні стандарти на терміни і визначення та створені на їх основі переліки усталених і заборонених термінів. Оскільки масиви щоквартально редагуються, референт має постійно стежити за тими змінами до чинних стандартів, які публікуються в Інформаційному покажчику стандартів, щоб знати, який термін вживався раніше і яким він замінюється в даний момент.

Субституція, тобто заміщення терміна іншими мовними одиницями, може бути: 1) морфологічною, яка стосується зовнішньої форми терміна – *явища дифузії або дифузійні явища*; 2) семантичною, яка ґрунтується на відношеннях між поняттями, що позначаються основним терміном та його субститутом (*лінгвістика або мовознавство*); 3) детонативною (ситуативною). Вона звичайно відбувається тоді, коли референт:

а) помітив, що автор утворив власний термін без звернення зі словниками на заміщення вже наявного в них, тобто кодифікованого. Якщо після такої заміни термін перетворюється на загальновідомий, потреба його тлумачити вже відпадає, що призводить до скорочення обсягу тексту без втрати його ясності;

б) запропонував замість запозиченого більш зрозумілий і водночас коротший український термін, який максимально відповідає тому значенню, в якому його використано в першоджерелі;

в) знайшов оптимальніший варіант, що відповідає нормативним параметрам, замість запропонованого автором, який нерідко не має спеціальної філологічної підготовки і тому не дуже добре знає "мовні шляхи і можливості сучасного термінотворення" [13, 45], нового терміна;

г) використав більш компактний термін за рахунок видалення малоінформативних елементів;

д) ужив термін замість нетермінологічного варіанта – описового звороту, ускладненого сполучниковими та прийменниковими зв'язками, конструкціями з дієприкметниковими зворотами.

У таких випадках у дужках можна навести термін, який вжито в першоджерелі для позначення даного поняття. При цьому потрібно стежити за тим, щоб заміна не призводила до спрощеності, нівелювання наукового рівня реферованих робіт заради помилкового прагнення зробити реферат доступним для всіх без винятку категорій читачів.

Точність реферативного мовлення зумовлена не тільки добром лексичних засобів. Не менш важливим у цьому сенсі є оптимальний добір граматичних конструкцій, здатних сприяти швидкому й адекватному засвоєнню викладеного. Оскільки, зі слів М. Істріної, "мистецтво говорити просто про складне набуває тут провідного значення" [10, 19], основною вимогою до синтаксису реферативного твору є максимальне спрощення структури речення. Звідси переважання простих речень, які мають становити в середньому 70 % від усього тексту. Специфічною рисою їх синтаксичної структури є широке вживання поширених речень із логічно правильним (нормативним), прямим порядком слів (98 %). Прямий порядок слів є одним із ключових моментів правильного розуміння реферативного тексту. Його порушення може призвести до втрати зв'язків між членами речення, викривлення змісту. Інверсія в реферативних текстах можлива і трапляється досить часто, коли йдеться про головні члени речення (*показана актуальність, обґрунтована необхідність* тощо). Але зворотний порядок другорядних членів, до того ж, занадто довгих, не завжди є доречним, а іноді зумовлює помилкове розуміння тексту.

Наприклад:

Висвітлено особливості топографії основних печінкових вен людини з урахуванням сегментарної будови печінки, вивчені на 57 препаратах трупів плодів із тім'яно-п'яtkовою довжиною 161 до 500 мм та в 17 новонароджених за допомогою методів ін'єкції судин та рентгенографії.

Довжина дієприкметникового звороту, який, як правило, має містити не більше 7–9 слів, у наведеному прикладі становить 21 слово. Унаслідок цього уповільнюється читання тексту, оскільки з метою виявлення синтаксичних зв'язків між компонентами читач мусить повернутися до тієї початкової частини речення, яка розміщена до коми. Енергія читання в такому разі витрачається здебільшого на встановлення смислового зв'язку кінця речення з його початком, тому основна інформація, яка повинна потрапляти під логічний наголос (*за допомогою методів*

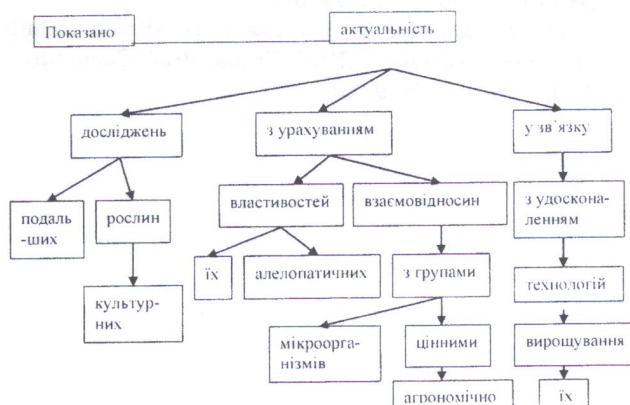
ін'єкції судин та рентгенографії) виходить із поля зору читачького сприйняття. Щоб читач не обійшов її своєю увагою, таке речення можна розбити на два простіших, змінивши при цьому порядок слів у такий спосіб, щоб основна думка стала очевидною. Після трансформації фрагмент із реферативного тексту може мати такий вигляд:

Висвітлюються особливості топографії основних печінкових вен людини з урахуванням сегментарної будови печінки. Для дослідження, проведеного шляхом обстеження 17 новонароджених і 57 препаратів трупів плодів із тім'яно-п'яtkовою довжиною 161 до 500 мм, використовуються методи ін'єкції судин та рентгенографії.

Або інший приклад:

Показано актуальність подальших досліджень культурних рослин з урахуванням їх аделопатичних властивостей і взаємовідносин з агрономічно цінними групами мікроорганізмів у зв'язку з удосконаленням технологій їх вирощування.

Від головного слова актуальність залежать два неоднорідних означення, які є носіями різних думок: 1) з урахуванням їх аделопатичних властивостей і взаємовідносин з агрономічно цінними групами мікроорганізмів; 2) у зв'язку з удосконаленням технологій їх вирощування. Якщо представити дане речення графічно, розклавши всі компоненти у вигляді схеми, то структура його стає чіткою і зрозумілою. Наприклад:

На письмі ж через велику дистантність головного слова і другого означення зв'язок між ними втрачається. Для його відновлення необхідно розбити одне переобтяжене речення на два простіших. Оскільки друге означення важко виокремити без докорінних змін та переробки всього тексту, можна виділити в окремому реченні перше означення:

Показано актуальність подальших досліджень культурних рослин у зв'язку з удоскона-

ленням технологій їх вирощування. Доведено необхідність урахування їх аделопатичних властивостей і взаємовідносин з агрономічно цінними групами мікроорганізмів.

Найуживанішими серед складних конструкцій є складнопідрядні з залежними з'ясувальними: Зазначено, що найвпливовішим інструментом моделювання є програмне забезпечення великоформатної таблиці Microsoft Excel і її складова частина Solver (Економіка. Економічні науки. – 2006. – № 3. – С. 17) та означальними: Охарактеризовано критерії, за якими оцінюється успішність діяльності організації (Економіка. Економічні науки. – 2006. – № 3. – С. 13) реченнями. Складні речення з багатоступеневою підрядністю в реферативному викладі зведені до мінімуму, оскільки невдала їх побудова внаслідок перевантаження підрядними може спричинити порушення точності.

Порушення точності може бути зумовлене також аморфністю речень, коли граматичні відношення між словами стають зрозумілими лише при врахуванні змісту.

Отже, оскільки в реферативних текстах процес сприймання і розуміння внаслідок високої щільності їхнього змісту та відсутності широкого контексту є більш ускладненим порівняно з первинними текстами, то надзвичайно важливо досягти відповідності змісту реферату тій інформації, що становить його основу, і тій системі понять, яку позначено в першоджерелі, та максимально зберегти ідентичність авторської думки.

Точність реферативного тексту як одна з основних умов, що забезпечує наукову й практичну цінність уміщеної в ньому інформації, визначається прискіпливим добором тих мовних засобів, які найкраще передають зміст первинного твору, його тему й основну думку. Для того, щоб правильно оцінити необхідність використання того чи того мовного засобу, необхідно також мати чітке уявлення про те комунікативне завдання, якому підпорядкований мовний відбір. Зокрема прагненням референта до точності викладу можна пояснити переважання термінів і слів із точним номінативним значенням. Звідси також і відсутність у рефератах контекстних синонімів, мінімальні випадки полісемії, тенденція до зменшення абстрактності вживання лексики, до термінологічності. Недостатньо уважне ставлення референта до точності слововживання може суттєво спотворити зміст повідомлення або внести двозначність у його тлумачення, що призведе до нерозуміння тексту, неправильних висновків щодо суті першоджерела.

Точність слововживання передусім залежить від того, наскільки референт здатен проникнути у суть первинного твору, від знання ним законів мовлення і вміння вибрати слова, які максимально відповідають змістові першоджерела, найбільш адекватно відображають задум автора та дозволяють читачеві зрозуміти текст. Ті слова, які в першоджерелі максимально відповідають позначуваним поняттям, зазвичай зберігаються і в реферативному тексті. Фактор адресності дозволяє широко вживати вузько-спеціалізовану термінологію. Використання термінів дає можливість коротко подавати розгорнуті визначення і характеристики, виражати суть наукових понять, фактів, процесів тощо.

Терміновживання в реферативному тексті значною мірою зумовлене тим, які терміни використовуються в першоджерелі. Адже референт повинен користуватися тими самими термінами, що й автор первинного твору. Проте можливі заміни. Неприпустимою в реферативних текстах є підміна одних наукових термінів (навіть якщо вони не відомі референту) іншими, оскільки вона спричиняє серйозні спотворення інформаційного змісту первинного твору, надмірну термінологічну й, відповідно, теоретичну його спрощеність, втрату наукового характеру.

При цьому мова реферативного твору не є якоюсь відокремленою мовою. Для реферативного викладу характерним є лише те, що в ньому частіше, ніж в інших стилях, використовують наукові й технічні терміни, умовні позначення та скорочення.

1. Булаховський Л. А. Вибрані праці: В 5 т. – Т. 1: Загальне мовознавство. – К.: Наукова думка, 1975. – 495 с.

2. Булаховський Л. Виникнення і розвиток літературних мов // Мовознавство. – Т. 4–5. – К.: Вид-во АН УРСР, 1947.

3. Васильева А. Н. Курс лекций по стилистике русского языка. Научный стиль речи. – М.: Русский язык, 1976. – 189 с.

4. Вербицкая М. В. Теория вторичных жанров (на материале английского языка): Дис. ... д. филол. н. – М.: МГУ, 2000. – 312 с.

5. Винокур Г. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии // Труды МИФЛИ. – 1939. – Т. 5. – С. 3–54.

6. Головин Б. Н. Основы культуры речи: Учеб. пособие. – М.: Высш. школа, 1980. – 335 с.

7. Добровольский О. А., Хойнацкий М. С. Подготовка к изданию учебной, научной и справочной литературы: Пособ. для автора, рецензента, редактора и корректора. – К.: Вища школа, 1990. – 84 с.

8. Иванченко Р. Г. Літературне редагування. – К.: РВВ Книжкової палати УРСР, 1970. – 365 с.

9. Иванченко Р. Г. Рукопис у редактора. – Х.: РВВ Книжкової палати УРСР, 1967. – 219 с.

10. Истрина М. В. Аннотирование произведений печати. – М.: Книга, 1981. – 48 с.

11. Квитко И. С., Лейчик В. М., Кабанцев Г. Г. Терминоведческие проблемы редактирования. – Л.: Высшая школа, 1986. – 152 с.

12. Квитко И. С. Термин в научном документе. – Л.: Высшая школа, 1976. – 127 с.

13. Крыжановская А. В., Симоненко Л. А. Актуальные проблемы упорядочения научной терминологии. – К.: Наукова думка, 1987. – 164 с.

14. Реформатский А. А. Что такое термин и терминология // Вопросы терминологии. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – С. 49–51.

15. Zimmerman M. The use of repetition technical communication // IEEE. Trans. Prof. Commun. – 1983. – № 1. – P. 9–10.

Костюк Т. Р.,
магістр
УДК 070: 316.766

Основні й комунальні форми в українському радіоефірі (на прикладі радіо НАРТ)

У статті йдеться про технологію форматування ефіру радіостанцій різних форм власності. Досліджується стан форматування українських недержавних радіостанцій, в контексті якого важливою є діяльність радіо НАРТ як комерційної інформаційно-розмовної станції.

Ключові слова: радіо, формат, інформаційне мовлення, форма власності, новини, інтерв'ю.

In the article the question is about technology of formatting of stations of different forms of ownership. Formatting of the Ukrainian private stations is been research. In this context important is radio NART as example of the commercial News/Talk station.

Key words: Radio, format, informative broadcasting, pattern of ownership, news, interview.

Попри те, що форматування радіоефіру – процес творчий, чітка технологічна лінія впровадження будь-якого формату в радіомовленні є запорукою досягнення позитивних результатів. Коли мова йде про формат того чи іншого явища, мається на увазі стале, незмінне поєднання елементів, що перебувають у взаємному контакті та становлять чітку самодостатню структуру, наявність якої є апіорі доведеною. Те саме стосується і терміна "формат" у радіомовленні, який є одним із визначальних аспектів діяльності радіостанції як ділового підприємства [1].

Формат на радіо – це унормована цілісність, яка характеризується незмінним набором основних сегментів. Саме ці сегменти і визначають критерії формату, до яких належать:

- плей-лист, в якому заплановано стабільний набір програм, що виходять в ефір у чітко спланований час протягом години;
- набір програм, їхня типологічна характеристика, специфіка верстки протягом години, доби і тижня;
- стилістика ефіру (схематичність поєднання текстового і музичного елементів);
- ілюстративна музична і шумова бібліотека формату, джінгли;
- манера роботи в ефірі ведучих, презентерів, ді-джеїв, тобто творчих працівників станції;
- специфіка подання музичного і текстового елементів, міксування ("встик" чи "плавно", komponування заставок, джінгли і програм);
- реклама).

Цей основний набір критеріїв, які визначають формат у радіомовленні, має основну загальну мету – формування цільової аудиторії. З іншого боку, аудиторія впливає на визначення формату і як стала величина за цільовими характеристиками також передбачає сталі критерії формату.

Законодавцем радіоформатів є Сполучені Штати Америки. Протягом останніх кількох десятиріч на радіоринку США спостерігається вибух означених форматів радіомовлення. Телефонні шоу за участю слухачів уперше почали з'являтися на станціях формату "Top Forty" у некомерційних проміжках ефірного часу (як правило, після 23.00). У 1962 р. радіо КАВС (Лос-Анджелес) стало першою станцією суто "розмовного" формату в американському ефірі; вони навіть узяти собі другу назву – "The Conversation Station" (Радіо-Діалог).

Поява радіостанцій формату "News" у 60-х рр. викликала здивування у середовищі радійників. Більшість із них скептично оцінювали можливість радіожурналістів відшукувати достатню кількість новин для того, щоб заповнити 24 години мовлення. А тим часом найближчі конкуренти "розмовних" станцій – музичні станції формату "Top Forty" – розбили годинні програми на 20-хвилинні блоки, а у перервах надавали ефір мобільним репортерам.

Створення радіостанції в українському УКХ-діапазоні, яка би мала чіткий формат "talk-radio", тобто "розмовне радіо", – це процес, пов'язаний зі світовими закономірностями.

ми розвитку мас-медіа тих країн, які намагаються бути демократичними і відкритими для громадського контролю [2].

Як засвідчує практика українського радіомовлення, у приватному радіоефірі не існує чистих форматів, тобто немає жодної радіокомпанії, яка б "розкручувала" в ефірі лише один формат. Переважно створюється певний симбіоз з форматів, який дозволяє охоплювати максимальну аудиторію. Найпопулярнішим взаємозв'язком форматів в Україні можна вважати поєднання формату "All News" + "News/Talk" і двох або трьох музичних форматів, найчастіше "TOP 40" + "Hot AC" + "Sweet"/ "Nostalgia".

"Ефемки" здебільшого все ж декларують свій формат, але рідко коли його дотримуються. Формат, тобто стиль програм радіостанції, має задовольняти інтереси визначеної цільової аудиторії. Головними критеріями форматів є стилістика музики в ефірі та імідж ефіру. Обраний формат вимагає дотримання певного стилю в поданні й оформленні реклами, що звучить в ефірі, проведенні ігор та акцій, а також потребує чітко визначеного технічного оснащення станції.

Радіостанції FM-діапазону з'являються і зникають із швидкістю світла. Вони перекупуються, змінюють назви, але змістове наповнення не міняють. Отож, на одній хвили можна протягом року слухати одне радіо і не зрозуміти, коли воно стає вже зовсім іншим. Найчастіше це відбувається через брак коштів, і майже ніколи закриття радіостанцій не проводять державні уповноважені органи. Як правило, вітчизняною та світовою громадськістю такий крок розцінюється як перешкода "свободі слова". Яскравий приклад – закриття радіо "Континент".

Заробляють радіостанції в Україні переважно на рекламі та піснях. Автори та виконавці платять за трансляцію своїх пісень в ефірі, коли за кордоном отримують за це гонорари.

Немає в Україні радіостанцій, які б працювали у форматі Classical (класична музика), натомість є аж два радіо ("Шансон" та "Доросле Радіо"), які спеціалізуються на "блатних" піснях. Серед станцій, що-таки дотримуються свого формату, можна назвати радіо "Ренесанс", яке транслює джазову класику, а також вокальну й інструментальну музику. Оригінальний формат обрало радіо "Київ". На його хвилі можна почути українську та закордонну, окрім російської, поп-музику та фольк-музику. Що ж до музики українського виробництва, то з цим в Україні теж вели-

ка проблема. Одні стверджують, що якісного продукту в Україні немає для передавання в радіоефір, інші звинувачують радіостанції у небажанні розкручувати українських музикантів.

Що ж до форматів інформаційних, то варто звернути увагу на унікальну властивість радіо з легкістю оперативно подавати найсвіжіші новини, що робить його незамінним джерелом інформації для людини. Розмовні формати, основною специфікою яких є переважаюче співвідношення інформаційних, інформаційно-аналітичних, інформаційно-розважальних та аналітичних програм над музичним контекстом. Тут розрізняють три різних формати, що більшою або меншою мірою передають винятково вербальний (мовний) матеріал:

- All News – тільки новини;
- News/Talk – новини та різноманітні шоу;
- All Talk – шоу, обговорення різних проблем, інтерактивні опитування.

Як уважає завідувач кафедри телебачення та радіомовлення Інституту журналістики Олесь Гоян, у форматі "News/Talk" закладено тематичні характеристики радіомовлення, які є основою формування окремих типів радіопрограм у приватному або ж громадському радіоефірі. До таких програм належать: інформаційні, інформаційно-аналітичні, інформаційно-публіцистичні, культурно-просвітницькі, пізнавально-розважальні, дитячі, спортивні та ігрові.

Співвідношення інформації і музики в інформаційно-музичному мовленні приблизно 70 % до 30 %. Тобто інформаційно-музичний тип мовлення характеризується переважаючим співвідношенням інформаційних і розмовних програм над музичним контекстом. Тип мовлення, безперечно, є ширшим поняттям, аніж формат, тому до інформаційного типу мовлення можна віднести, наприклад, і ток-шоу, які у світі використовуються деякими новинними радіостанціями. А отже, можна говорити про формат "Talk radio" в контексті цього типу мовлення, про програми, в яких обговорюються найрізноманітніші проблеми, проводяться інтерактивні опитування, звучать телефонні розмови з радіослухачами. Музичні композиції в інформаційному типі мовлення слугують лише для відокремлення інформаційних блоків [1].

Щодо формату інформаційної радіостанції, слід звернути вашу на таку радіостанцію на ринку українських ЗМІ, як радіо "НАРТ". На жаль, доводиться говорити про це радіо у минулому часі, оскільки своє мовлення воно ве-

ло протягом одного року з середини липня 2004 до серпня 2005 р. Наразі радіостанція перебуває у стані реорганізації.

Відродження німої радіостанції було пов'язане з тодішнім політичним становищем в Україні – виборами президента. Тепер можна твердити, що це ЗМІ створювалося безпосередньо у зв'язку з вибором помаранчевою командою. Та завдяки талановитим керівникам радіо не перетворилося на якийсь пропагандистський рупор, а стало вагомим конкурентом радіо "Ера" у розмовному форматі. У Києві радіо "НАРТ" вело цілодобове мовлення на частоті 70,4 МГц. Також транслювалося в Одесі, Харкові, Вінниці, Дніпропетровську, Краматорську, Артемівську, Дрогобичі, Хмельницькому та Черкасах.

"Чесна хвиля" стала однією з небагатьох київських недержавних інформаційно-музичних радіостанцій формату News/Talk. Вона передавала розгорнуті випуски новин, публіцистичні програми, літературні читання, діалоги у прямому ефірі, вела пряму трансляцію ранкових пленарних засідань Верховної Ради України. Новинкою були читання в ефірі радіостанції. Щогодини після випуску новин виходила рубрика "Читальня" – добірка аналітичних і публіцистичних матеріалів, текстів літературних творів закордонних та українських письменників.

У рубриці "Огляд преси" "чесна хвиля" анонсувала такі видання, як "Україна молода", "Газета по-київськи", "Вечірній Київ" та "Слово Просвіти". Однією з цікавинок радіостанції були афоризми, які звучали у проміжках між музичними паузами. Радіостанція мала до п'яти годин на день прямих ефірів у рубриці "Розмова про важливе" – бесіди з гостями на актуальні теми: політичні, економічні, культурно-мистецькі. Серед ведучих прямих ефірів радіостанції – Данило Яневський, Інна Підлуська, Юрій Луканов, Ростислав Павленко, Оксана Рокита, Олександр Євтушенко, Майя Нагорняк. Головним редактором "НАРТу" був Кирило Булкін.

Окрім передач власного виробництва, станція транслювала інформаційні програми Української служби ВВС, Української служби "Deutsche Welle", Української служби радіо "Polonia" та Української служби радіо "Свобода", а також радіоверсію програми "Закрита зона" 5 каналу. Це допомагало створити взаємну конвергенцію – збагачення та оригінальне поєднання професійних зусиль і патріотичних інтересів радіо НАРТ і закордонних радіостанцій. Яскраво та різноманітно

висвітлюються на хвилях НАРТу різні події в Україні.

Музична складова ефіру – неагресивні пострадянські та західні композиції. Значна увага приділялася українськомовним виконавцям. За сітку мовлення, окрім музики, відповідав головний редактор радіостанції Кирило Булкін. Головний критерій, за його словами, – насичення передачі актуальним матеріалом, який мав національно-демократичний, моральний характер. До мікрофона запрошувалися кваліфіковані фахівці, дослідники та знавці соціальних проблем. Політологи, економісти, люди соціальних і творчих професій: лікарі, вчителі, письменники, артисти – щодня виходили в ефір і відповідали на запитання слухачів.

Радіо "НАРТ" – "чесна хвиля" позиціонувало себе як альтернативне радіо, надаючи можливість висловлюватися всім охочим. Для цього було створено пряму телефонну лінію. Радіостанція мала повноцінну службу, яка готувала новини щопівгодини, а також два підсумкові випуски, спеціальні економічні новини та культурні новини. Інформаційну службу радіостанції створював колектив журналістів під керівництвом нинішнього першого заступника голови Національної ради з питань телебачення та радіомовлення Юрія Сторожука. У відділі новин працювали чотири редактори-ведучі та два кореспонденти. Оскільки, як зазначалося вище, новинні випуски подавалися щопівгодини, то стає зрозумілим, що оперативність була одним із головних критеріїв у створенні новин. Хоча варто зауважити, що оперативність не повинна шкодити змістовому наповненню та якості повідомлень [3]. Годинні випуски новин щоразу поновлювалися новими інформаційними повідомленнями, а півгодинні випуски здебільшого давали розширене бачення якихось окремих подій чи проблем, які, за визначенням редактора-ведучого, є важливими саме на певну годину.

Здебільшого новини, інформаційні повідомлення брали з інтернету та інформаційних агентств "Українські новини" та "Контекст-медіа". Слід зазначити, що взята інформація з інтернету часто слугувала лише основою власних повідомлень, які створювалися редакторами за допомогою безпосереднього спілкування з суб'єктами подій через телефонні інтерв'ю.

Велика увага в усіх інформаційних продуктах на радіо "НАРТ", у тому числі й у новинах, приділялася питанням української мови, української історії та культури, самобутності, оскільки радіо "НАРТ" вело мовлення на, як зараз кажуть, проблемні здебільшого росій-

ськомовні регіони України, (Одеса, Харків, Краматорськ та Артемівськ у Донецькій області). Відповідно інформаційна політика "чесної хвилі" була не агресивна, а радше пізнавальна та освітня [4].

Нещодавно радіостанція відновила своє мовлення, але вже у музичному форматі, щоб не втратити ліцензію на мовлення. Саму ж реформатизацію, а точніше закриття радіостанції спричинив брак коштів. Як переконали колектив ЗМІ, що радіо такого формату і на низькій частоті не спроможне заробляти гроші, самоокуповуватися. А з іншого боку, виникає думка, що власникам просто легше було продати хвилю, аніж спрямувати зусилля на її розвиток. Бо добре відомо, що наразі в Україні існує велика проблема з радіостанціями розмовного формату. Можна сказати, що їх майже немає. Радіо "Ера" і три канали занапащеного ще в

минулому столітті Національного радіо не задовольняють потреб українського суспільства, не втамовують інформаційний голод громадськості. Також не тішать дискусії щодо створення в Україні суспільного мовлення, що вже два роки не вщухають, не приносячи жодних результатів.

1. Гоян О. Я. Формати "громадське радіо" і "розмовне радіо" в українському ефірі // Наукові записки Інституту журналістики. – 2002. – Т. 7. – С. 70–71.

2. Гоян О. Я. Технологія форматування радіоефіру // Наукові записки Інституту журналістики. – 2002. – Т. 9. – С. 118–122.

3. Різун В. В. Літературне редагування: Підруч. – К.: Либідь, 1996. – 240 с.

4. Гриценко О. М. Влада інформації, її місце й роль в інформаційному суспільстві // Наукові записки Інституту журналістики. – 2000. – Т. 1. – С. 76–83.

Данькова Н. О.,
студ.
УДК 082.1

Саморегулювання як принцип функціонування мережевих медіа

У статті розглядаються та аналізуються особливості й принципи діяльності інтернет-видань через механізм контролю медіаспільнотою.

Ключові слова: саморегулювання, інтернет-видання.

The article considers and analyses special features and working principles of Internet editions through the controlling mechanisms of media community.

Key words: self-regulation, internet publishing.

Розвиток інтернет-журналістики та її функціонування в Україні стає важливою складовою інформаційної індустрії. З огляду на специфіку інтернету та законодавчо неврегульований статус мережевих видань, що дає їм більшу свободу, ЗМІ "всесвітньої павутини" відігравали значну роль у протидії інформаційній блокаді та руйнуванню дезінформаційної системи, створеної за часів режиму Леоніда Кучми. Коли традиційні засоби масової інформації опинилися в тенетах політичного тиску та цензури, інтернет став ледь не єдиним джерелом оперативної та об'єктивної інформації. Однак обмін інформацією через інтернет має й свої небезпеки: зростає загроза розкриття державних таємниць, поширення недостовірної інформації тощо. Все це посилює роль регулювання мережі та зумовлює актуальність даного дослідження.

Метою статті є визначення специфіки функціонування мережевих медіа в Україні.

Для вирішення поставленої мети необхідно:

- визначити особливості інтернет-ЗМІ в Україні, їх правовий статус;
- розглянути роботу мережевих медіа в умовах цензури;
- дослідити можливість контролю за діяльністю інтернет-видань через механізм саморегулювання.

Мережеві медіа дедалі частіше опиняються в центрі уваги українських та закордонних журналістикознавців. Зокрема, інтернет-журналістику досліджували О. Мелешенко, В. Різун, О. Чекмишев, В. Іванов, О. Калмиков, Л. Коханова, М. Лукіна, І. Фомічева, Дж. Гол, Т. Нельсон, Н. Пол та багато інших. Питання регулювання та контролю діяльності мережі також вивчали українські медіаюристи та медіафахівці.

Сукупність сайтів "всесвітньої павутини" є доволі різномірною. Однак з кожним роком кількість мережевих медіа зростає. Інтернет стає доступнішим, інформація оперативнішою, а віртуальні ЗМІ конкурентоспроможнішими.

Інтернет-медіа, як і традиційні, мають свою специфіку та особливості комунікації. Попри те, що інтернет за своєю природою є неоднорідним, і будь-який сайт певною мірою можна розглядати як засіб масової комунікації, інтернет-видання варто вирізняти через їх призначення для розв'язання завдань, властивих друкованому й електронному немережевому засобам масової інформації [1].

У мережі існують різні види таких медіа. Найбільш поширене класифікація інтернет-видань передбачає поділ їх на дві основні групи: інтернет-сторінки традиційних ЗМІ, насамперед друкованих, та окремі інтернет-видання. Інколи як окремий вид інтернет-видань виділяють "змішані", до яких належать немережеві видання та веб-версія, які варто розглядати як самостійний проект. Оскільки окремі інтернет-видання є цілковитим породженням мережі, то здебільшого розглядатимуться саме вони. На думку експертів, приблизно 300 мережевих газет і журналів в Україні не мають своїх традиційних аналогів.

Для того, щоб заглибитись у специфіку інтернет-видань, варто зупинитися на трьох складових, які визначають умови існування журналістики в мережі:

- особливі властивості інтернету;
- відсутність законодавчо врегульованого статусу віртуальних ЗМІ;
- неможливість цензурування інтернет-медіа владними установами.

Власне, перші дві умови зумовлюють появу третьої.

Властивості інтернет-медіа. Було б дуже просто визначити інтернет-журналістику лише як журналістику, що використовує нові технологічні можливості. "Однак є вагомі підстави припускати, що в образі інтернет-журналістики ми маємо справу з якісно новим культурним і цивілізаційним феноменом. Цей висновок виходить хоча б з того, що інтернет спочатку породив інтернет-журналістику де-факто, а вже потім журналістика стала освоювати інтернет як середовище своєї професійної діяльності й визнала Web-журналістику де-юре", – зазначають російські дослідники інтернет-журналістики Калмиков та Коханова [1].

Мережа стала зручним механізмом поширення різноманітної інформації, яка поєднує в собі як особливості друкованих ЗМІ, так і телебачення та радіомовлення. Але водночас для вирішення поставлених завдань інтернет-видання мають свої суттєві переваги порівняно з традиційними ЗМІ. Варто зупинитися на основних оригінальних властивостях мережових медіа. Більшість дослідників визначають три такі ознаки:

- гіпертекстуальність;
- інтерактивність;
- мультимедійність.

Як зазначав "батько-засновник" гіпертексту Т. Нельсон (Ted Nelson), головна особливість гіпертексту дозволяє створювати систему зв'язку між окремими документами за допомогою вбудованих у текст гіперпосилань [2]. О. Мелешенко вважає, що "кожне слово тексту дає доступ до нового тексту, створюючи справжній лабіринт знань" [3]. Гіперпосилання можна розділити на контекстуальні та тематичні. Така система пов'язаних повідомлень дозволяє читачам ознайомитись з історією питання або легко перейти на подібні за тематикою тексти. Також гіперпосилання для інтернет-ЗМІ є прийомом посилання на джерело інформації при її передрукуванні чи використанні.

"Однак принципова відмінність гіпертексту у світовій павутині полягає в тому, що цей зв'язок між окремими текстами здійснюється в єдиному середовищі, що дозволяє читати текст не тільки на одному рівні, як на папері, але завдяки внутрішнім й зовнішнім посиланням переглядати його вглиб", – пишуть російські дослідники Лукіна та Фоміна [2].

Слово "мультимедіа" виникло в 90-ті рр. XX ст. як матеріальна реалізація ідеї медіаконвергенції, тобто злиття всіх каналів передачі інформації – періодичної преси, радіомовлення, телебачення й інтернету – в

одне ціле. Це такий, за влучним визначенням відомого сучасного медіа-дослідника М. Кастельса, "чарівний ящик", який міг би відкривати "глобальне вікно безмежних можливостей інтерактивного зв'язку у відео-, аудіо- і текстових форматах" [2]. Однак деякі дослідники виділяють мультимедіа як окрему галузь засобів масової інформації [4].

Інтерактивність можна визначити як оперативну діалоговість ЗМІ. Відома американська дослідниця інтернет-журналістики Нора Пол (Nora Paul) пропонує розглядати інтерактивні можливості інтернет-ЗМІ з різних точок зору: спрямованості комунікації, використовуваних форматів спілкування, їхньої синхронності/асинхронності, характеру модерації, цільових завдань тощо [2].

Таким чином, інтерактивність визначає характер комунікації мережових медіа, гіпертекст дозволяє створювати віртуальні зв'язки між різноманітними повідомленнями, а мультимедійність підтверджує єдність інтернету та традиційних засобів масової комунікації.

Статус мережових видань, які є самостійними виданнями, а не електронною версією інших ЗМК, має індивідуальний характер.

Попри те, що мережовим виданням притаманні всі ознаки ЗМК, вони не мають офіційного статусу засобів масової інформації. В українському законодавстві, зокрема це Закони України "Про інформацію", "Про пресу", "Про інформаційні агентства", "Про телебачення та радіомовлення" тощо, інтернет не розглядається в контексті системи ЗМІ. Більше того, для регулювання конкретного виду мас-медіа (друкованого чи електронного) існує окремий галузевий закон: в аудіовізуальних – "Про телебачення та радіомовлення", у сфері друкованих – "Про пресу" тощо. Але не має жодного закону, який би регулював діяльність інтернет-видань.

Зовсім інша ситуація, приміром, у наших північних сусідів, оскільки в Російській Федерації мережові видання розглядаються за аналогією як ЗМІ. "Під масовою інформацією розуміються призначені для необмеженого кола осіб друковані, аудіо-, аудіовізуальні й інші повідомлення й матеріали" (ст. 2 Закону РФ "Про засоби масової інформації" від 27 грудня 1991 р. № 2124-1). Визначення масової інформації в російському законодавстві цілком підходить до інформації на сайтах, бо повідомлення, що вміщуються на них, і матеріали, зокрема друковані, аудіо-, аудіовізуальні й ін., призначені для необмеженого кола осіб, за винятком сайтів з обмеженим до-

ступом. Сам же сайт за законом також треба розглядати як засіб масової інформації, тому що він здійснює "періодичне поширення масової інформації". При цьому сайт явно не належить ані до друкованих, ані до телерадіомовних, а є так званим спеціалізованим ЗМІ [1].

В Україні спроби врегулювати статус інтернет-видань виникали неодноразово. Однак головна проблема полягає в розмежуванні інтернет-ЗМІ й інших інтернет-сайтів. Одним із варіантів такого розмежування може бути надання офіційного статусу мережевим медіа, але така реєстрація може стати на заваді вільному функціонуванню цих ЗМІ. Адже нині інтернет – це найбільш демократична система інформаційного обміну. Тому медіаюристи розглядають саме добровільну реєстрацію мережевих медіа як єдино можливу.

Реєстрація сайтів як засобів масової інформації в Російській Федерації відбувається нині за бажанням власника ресурсу. Так, на 15 серпня 2000 р. було зареєстровано приблизно сто ресурсів, за повідомленням заступника начальника Керування реєстрації й ліцензування МПТР Росії А. Александрова (Російська газета. – 2000. – 15 серп.).

Хоча тут постає й інша проблема, яку варто розглядати швидше не в законодавчій, а етичній площині. Оскільки традиційні медіа, позбавлені реєстрації, припиняють свою діяльність, чого аж ніяк не можна сказати про мережеві. Адже навіть таким чином держава не здатна регулювати їх діяльність. "Дійсно, позбавлення сайту статусу ЗМІ – усього лише буде означати заборону на публікацію реєстраційних даних на першій сторінці сайту. При цьому немає можливості позбавити сайт домена або послуг хостинга", – пишуть російські дослідники Калмиков та Коханова [1].

Тому виникає запитання: чи потрібна взагалі реєстрація інтернет-ЗМІ? На думку медіаюриста Тараса Шевченка реєстрація інтернет-видань, навіть добровільна, не відповідає світовим стандартам свободи преси. "А якщо говорити термінами Європейської конвенції з прав людини, подібна реєстрація не є необхідною в демократичному суспільстві. Навіть добровільна реєстрація може бути першим кроком на шляху до контролю за інформацією в Інтернеті, тому цього кроку краще не робити" [5].

Отже, з одного боку, специфіка даного виду ЗМІ сприяє тому, що інформаційні повідомлення найкраще сприймаються саме в інтернеті. Різноманітні соціологічні дослідження доводять, що майбутнє інтернет-видань

пов'язане з поданням новин. Однак в Україні мережа є не лише осередком інформації онлайн, а й серйозної та різновекторної аналітики. З іншого боку, з огляду на неврегульованість статусу мережі, інтернет має більше можливостей протидіяти цензурі. Будь-яка подія чи факт, що не знайшли свого відображення в мережевих ЗМІ, на телебаченні чи у пресі, може з'явитися на віртуальних сторінках інтернет-видань. Це в центрі розбиває і "криві дзеркала", й інформаційну блокаду будь-якої влади. Тому в умовах функціонування політичної цензури роль мережевих медіа є незаперечною.

Усе вищезазначене дозволяє розглядати відносини інтернет-ЗМІ та влади як специфічні.

Протидія цензурі. Варто зауважити, що інтернет у жодній з держав не знайшов спільної мови з владою. Уряди деяких країн (таких, як, наприклад, комуністичні Китай або Північна Корея) намагаються обмежити доступ своїх громадян до мережі інтернет, тому що там вони можуть знайти ту інформацію, яка не доступна в засобах масової інформації своєї країни.

Приміром, у Китаї у 1996 та 1999 рр. уряд намагався блокувати доступ до дисидентських веб-сайтів. Але, з огляду на специфіку даного мас-медіа, всі ці спроби не дали очікуваного результату. Оскільки інформація, з'явившись у мережі один раз, має тенденцію до дублювання (її копіюють та відтворюють з тих чи інших причин), а також розмноження завдяки додаванню анотацій, спростувань та посилань. І якщо Пекін у змозі заблокувати доступ громадянам Китаю до "Wall Street Journal", то навряд чи йому вдасться простежити за всіма сайтами, які легально чи нелегально копіюють матеріали з цього видання [6].

"Деякі режими забороняють вільний доступ до Інтернету, але вони не в змозі запобігти подаванню в мережу якихось дописів громадян. Інтернет створено таким, що він чинить опір спробам припинити потік інформації, яка циркулює в ньому. Раптом у мережі виникає перепона – й інформація просто знаходить інший шлях. Отож, арабські журналісти з багатьох країн Середнього Сходу, що використовують однакову мову, розміщують свої дописи на сайті AMIN (Arabic Media Internet Network) інтернетової мережі арабських медій для усунення проблем цензурування місцевих новин у деяких країнах – але новини з інших арабських країн газетам дозволено висвітлювати [6]", – пише Джим Гол у книзі "Онлайнова журналістика".

За його словами, інтернет змусив уряди й корпорації вдаватися до найвитонченіших засобів цензури, тобто до дезінформації: "Тепер вони вдаються до дезінформації не менше, ніж до присилування до співпраці чи закриття видань [6]". Прикладом може бути ситуація з українськими медіа в часи режиму Леоніда Кучми. Внаслідок політичного тиску Адміністрації Президента, систематичного нав'язування "темників", українські громадяни та медіа опинилися в полоні дезінформаційної системи, про що, зокрема, писала редактор інтернет-видання "Телекритика" Н. Лігачова: "Організаційно-політична єдина система дезінформації та залізної завіси, що відділяє громадян від об'єктивної інформації ґрунтується на цілковитій лояльності до нинішнього президента власників більшості приватних ЗМІ, і насамперед, телекомпаній, у тому числі й центральних – "1+1", "Інтер", "Новий канал", "СТБ", "ICTV" [7].

Однак існування інтернет-ЗМІ є своєрідною гарантією марності цензурування. Саме на електронних шпальтах читачі можуть чітко бачити, що саме їхні уряди хочуть приховати. Тому, маючи таку "небезпечну" та невідконтрольну структуру, владні інститути зазвичай продукують твердження щодо зниження довіри до даного засобу масової комунікації та необхідності створення жорстких рамок контролю. Наявність невідконтрольного владі або будь-яким політичним силам інформаційно-комунікативного простору, на думку багатьох державних чиновників і політиків, є реальною загрозою для національної безпеки України. Спроби "приборкати" мережу виникали неодноразово. Приміром, 30 січня 2003 р. у Верховній Раді України за номером 3038 був зареєстрований проект Закону України "Про діяльність в сфері інформатизації", поданий на розгляд парламенту Кабінетом Міністрів України. Цей документ суперечив принципам і рекомендаціям Ради Європи і став марною спробою обмежити функціонування мережі.

Однак не слід забувати, що поширюючи неправомірну інформацію навіть через інтернет, ЗМІ все одно несуть відповідальність за її зміст. Це не залежить від того, має видання статус ЗМІ чи ні, позаяк відповідальність за поширення інформації настає за загальними правилами, визначеними Цивільним кодексом України. Наприклад, це стосується поширення порнографії, інформації, пов'язаної з насильством, недостовірної інформації тощо.

"Так само не можуть бути звільнені від відповідальності за перевірку інформації ви-

дання, які передруковують інформацію з Інтернет-сайтів. Серед журналістів поширена думка, що видання, яке, посилаючись на оригінал, передруковує інформацію, звільняє себе від відповідальності. Однак це зовсім не так. Згідно з Законом України "Про друковані ЗМІ", редакція і журналісти не несуть відповідальності за публікацію відомостей, що не відповідають дійсності, якщо вони є відтворенням матеріалів, надрукованих іншим ЗМІ з посиланням на нього. Адже інтернет не є друкованим ЗМІ, тому ця норма на нього не поширюється і, відповідно, така публікація не звільняє газету від відповідальності за перевірку інформації" [8].

Таким чином, основним принципом функціонування мережових ЗМІ є саморегулювання. Оскільки законодавчі норми, якими б демократичними вони не були, так чи інакше, заганняють журналіста у вузькі рамки і, наче дамоклів меч, нависають над вартовими демократії. Жорстка система саме внутрішнього саморегулювання робить ЗМІ незалежними від влади. Це саме стосується і інтернет-журналістики. Якщо розглядати міжнародні документи щодо діяльності в інтернеті, то слід виокремити певні рекомендації Ради Європи. Комітетом міністрів Ради Європи 28 травня 2003 р. прийнята "Декларація про свободу комунікацій в Інтернеті". Основні принципи цієї Декларації – стимулювання саморегулювання поширення інформації в інтернеті, відсутність державного контролю і обмежень на поширення інформації в інтернеті. У Рекомендаціях Комітету міністрів Ради Європи від 5 вересня 2001 р. "Про саморегулювання і захист користувачів від інформації незаконного або шкідливого вмісту в сучасних комунікаційних і інформаційних послугах" також йдеться про такий механізм регулювання галузі.

Адже лише в такому разі, за умов відсутності (або мінімалізації) владного контролю, робота ЗМІ контролюється самим медійним середовищем. Для впровадження цього механізму потрібні не стільки державні програми чи розроблені декларації та концепції, скільки готовність самого медіасередовища будувати відносини на нових принципах. За таких умов зростає роль:

- професіоналізму інтернет-видань;
- етичних принципів;
- медіакритики.

Якщо значення перших двох чинників є незаперечним, то медіакритика потребує окремого розгляду. Якщо сприймати саморегу-

лювання, як, приміром, найбільш прийнятний механізм саме для функціонування інтернет-видань, в більш широкому розумінні, тобто як схему внутрішнього самоконтролю в царині мас-медіа, то можна виокремити певні його складові в цілому для засобів масової комунікації. Що мається на увазі? У будь-яких принципах роботи преси в умовах демократії йдеться про те, що критика і контроль (за владою чи іншими інституціями) є основними завданнями ЗМІ. Критика зумовлює контроль, а контроль є механізмом впливу "четвертої влади". Звідси можна стверджувати, що критика ЗМІ посилює і контроль за ними. Але якщо ця критика лунає від самих ЗМІ, то і контроль за медіа здійснюють самі медіа. Таким чином, доходимо висновку, що медіакритика може бути механізмом саморегулювання журналістського середовища. А оскільки йдеться про критику в інтернеті, то слід зважати на те, що мережа фактично непідвладна цензурі. Це дає можливість виважено, всебічно, об'єктивно й збалансовано оцінювати діяльність медіа. Тобто в умовах, коли проблеми ЗМІ вирішують самі ЗМІ, зменшується владний тиск і розширюються межі свободи слова. Прикладом такого видання є "Телекритика".

Отже, що в умовах сучасного медіапростору найдосконалішим механізмом функціону-

вання мережевих ЗМІ є саморегулювання, а невід'ємним елементом саморегулювання можна вважати медіакритику. Медіакритика майже не розглядається українськими дослідниками журналістикознавства. Однак це питання є доволі актуальним для подальших досліджень

1. Калмыков А., Коханова Л. Інтернет-журналістика. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – 383 с.
2. Лукина М., Фомичева И. СМИ в пространстве Интернета: Учеб. пособ. – М.: Изд-во МГУ, 2005. – 87 с.
3. Мелешенко О. Комп'ютерні і телекомунікаційні технології як гарант інтеграції журналістики України в світовий інформаційний простір: Моногр. / Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К.: 1998. – 200 с.
4. Чекмишев О. Основи професійної комунікації. Теорія і практика новинної журналістики: Підручник-практикум. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2004. – 129 с.
5. Шевченко Т. Правовий статус Інтернет-ЗМІ в Україні: проблеми, перспективи врегулювання // Юридична газета. – 2004. – № 20.
6. Гол Дж. Онлайнова журналістика / Пер. з англ. – К.: К.І.С., 2005. – 344 с.
7. Архів публікацій Інтернет-видання "Телекритика" за 2002–2003 рр. – <<http://www.telekritika.kiev.ua>> [01.02.06].
8. Інтернет в роботі журналіста / Упоряд. І. Шелученко. – К.: ІМІ, 2004. – 71 с.

Розовик І. А.,
магістр
УДК 070(075. 8)

Радіодрама "чистого слова": поетичний зміст, прозова форма

Статтю присвячено проблемам світового радіомистецтва. Зокрема досліджено особливості поетичної радіодрами.

Ключові слова: оригінальна радіодрама (радіоп'єса), радіомистецтво, радіодраматургія, радіодрама "чистого слова", інтимістська радіодрама, поетична радіодрама.

This article is devoted to the problem of the world broadcasting art. In particular the poetic radiodrama's features were researched.

Key words: original radiodrama (radioplay), broadcasting art, radiodramatic art, radiodrama of "pure word", intimistic radiodrama, poetic radiodrama.

Український радіопростір: відродження забутого жанру

Досвід створення оригінальної радіодрами є надзвичайно важливим і корисним для журналіста, адже, на думку вітчизняного теоретика і практика радіодраматургії І. Хоменка, "оволодіти подібним творчим методом для професіонала в галузі мас-медіа означає вийти за межі можливого для журналіста-аналітика, випередити на багато кроків найкращого репортера у вмінні прогнозувати події, передбачати суспільні тенденції" [1, 9].

Написання радіоп'єси – не просто розкриття творчого потенціалу, висловлення малим великого. Радіодраматургія – це вищий пілотаж, досягнення вершини радіомистецтва. Так, "той, хто володіє знаннями й навичками, необхідними для її (радіодрами) написання, може бути впевненим: на радіо для нього не залишилося "білих плям" [1, 10].

З точки зору функцій журналістики загалом і радіомовлення зокрема, радіоп'єса є актуальною, оскільки має художню цінність. Вона проявляється у творчому переосмисленні життя і відтворенні його проявів засобами радіо. За словами І. Хоменка, "радіодрама – це не тільки жанр. Це спосіб осмислення реальності. Як і проблемна журналістика, вона допомагає розв'язати складні конфлікти і суперечності нашого життя" [1, 9].

Так, важливість будь-якої радіоп'єси полягає не лише в розкритті внутрішнього світу ліричного героя, а й в утвердженні загальнолюдських цінностей: моральності, взаємодопомоги, дружби, кохання.

Лише радіо дає можливість за короткий час передати увесь екстракт думок та емоцій.

Якщо брати до уваги інтимну зверненість радіо до кожного слухача, то подібне "оголення душі" ліричного героя не є недоречним, а навпаки – воно посилює ототожнення з людськими образами в п'єсі, наближає вигадане до реального. Робота ж уяви, яку стимулює сприйняття слухових образів, творить власний, неповторний світ, наділяючи героїв специфічними візуальними і чуттєвими рисами.

Радіодрама дає слухачеві насичений образ. І найбільшим її досягнення є те, що вона не примушує слухача сприймати готову, повністю вибудовану реальність, а дає можливість розфарбувати кожен об'єкт цієї реальності персонально для себе.

Радіодраматургія тим значуща, що вона належить до видів мистецтва, які здатні гостро відгукуватися на найактуальніші питання і проблеми сучасності. Озвучене слово вирішує не тільки художні завдання, а й містить у собі смисл та певні емоційні зв'язки із сучасністю.

Радіомистецтво виховує людину мислячу, сприяє формуванню свідомого громадянина відкритого суспільства. Дослідження особливостей радіодрами, її генези, жанрового різноманіття, тематики, композиції тощо дасть змогу зрозуміти, яким чином вона здатна так впливати на свідомість слухача.

Актуальність дослідження полягає у значущості поетичної радіоп'єси як специфічного жанру радіомистецтва, який є результатом творчого переосмислення реальності й відтворення її проявів засобами радіо, а отже, спрямований на вирішення конфліктів і суперечностей життя, утвердження загальнолюдських цінностей, до чого і тяжіє журналістика.

Об'єктом дослідження є радіодраматургія. Предмет – поетична радіодрама, що зародилася і досягла вершин розвитку у німецькомовних країнах. Її ще називають інтимістською радіодрамою, радіодрамою "чистого слова". Це передусім "потік свідомості", оголення душі ліричного героя, що представляє людину у співвідношенні "я – світ".

"Головним у "п'єсі чистого слова", – наголошує І. Хоменко [1, 101], – є дослідження – іноді у символічних і образних формах – людської душі. Домінування внутрішнього щодо зовнішнього". Так, це – "пошук руху в людині, а не людини в русі", – Г. Кольб [2, 10].

Радіодраматургія німецькомовних країн обрали цей жанр для втілення своїх ідей передусім тому, що поетична радіодрама інтимністю свого звучання здатна звертатися до чутливого, чуйного, іноді навіть інтровертного слухача. За ментальністю вітчизняна аудиторія є саме такою. Чисте слово, не обтяжене надміром звукових ефектів, наповнене ідейним змістом, може творити неповторні образи в уяві кожного слухача, не спотворюючи при цьому суті сказаного.

Естетичне кредо німецькомовних радіодраматургів – це ідея, доведена до ідеалу. Найяскравішим прикладом таких ідей є саме радіодрама "чистого слова". Так, за твердженням І. Хоменка, "сучасна радіодрама... швидше генетично пов'язана з літературним жанром новели. Невеличкий обсяг і обмежена кількість дійових осіб виключають масштабне і розгалужене розгортання сюжету. Перебіг подій не вичерпується межами композиції, ніби маючи невідомі слухачеві початок і продовження, що є типово новелістичним прийомом. (...цікаві аргументи на користь цієї ж концепції наводить польський дослідник Юзеф Майєн)" [1, 13].

Як зазначає В. Миронченко, сутність проблеми полягає в тому, що в Україні "відроджувати радіоп'єсу треба з "нуля", бо попередні напрацювання втрачено, традиції не виробились, не сформувався колектив авторів, для яких написання радіоп'єс могло б стати засобом для існування" [1, 7].

Лише в цьому році Національна радіокомпанія України оголосила Перший всеукраїнський конкурс радіоп'єс під девізом "Відродимо забутий жанр". Мета конкурсу – започаткувати на Українському радіо жанр оригінальної радіоп'єси, яка нині в художньому мовленні світового радіо посідає провідне місце як окремий вид радіомистецтва, має суттєві відмінності від мистецтва сценічного і розвиток якої з відомих історичних обставин

в Україні було загальмовано ще у 30-х рр. ХХ ст. Генеральними інформаційними партнерами конкурсу виступили газети "Говорить і показує Україна", "Літературна Україна", "За нашу Україну", "Слово "Просвіти".

Як бачимо, у нас радіодрама перебуває ще на етапі відродження, оскільки досі переслідувалася і заборонялася. Парадоксально, але доля найкращих радіоп'єс і найкращих радіодраматургів в Україні та в німецькомовних країнах схожа: тоталітарні системи початку минулого століття придушували творчі потуги незашорених режимом авторів і боролися з ними шляхом знищення. Але німецькомовна радіодрама із середини ХХ ст. почала стрімко відроджуватися. Нині такі радіоконцерни, як ZDF, "Кельнське радіо", "Радіо Берліна" та ін. зберігають у своїй структурі спеціальні редакції, які готують радіоспектаклі за класичними й сучасними радіоп'єсами [3]. А українська радіодрама?... Навіть у часи незалежності вона перебуває в зародковому стані.

Вивчення естетики радіодраматургії сприяє розвитку цієї оригінальної й специфічної ланки художнього радіомовлення, створює суспільний інтерес навколо неї. А нині творчі спроби та експерименти у радіодраматургії, зокрема записи студентських радіоп'єс, є вагомим внеском у відродження вітчизняної оригінальної радіодрами.

Оскільки радіомистецтво спонукає людину до самостійного мислення, то наукова новизна результатів дослідження полягає у виявленні поетичної радіодрами як такої, що сприяє вдосконаленню духовних та інтелектуальних ресурсів слухачів, інформаційному задоволенню потреб, а отже, формуванню не бездумних споживачів масових медійних продуктів, а повноправних особистостей, громадян повноцінного суспільства.

Зародження і розвиток радіодраматургії

Історія драматичного радіомистецтва розпочалася не з оригінальної радіодрами, а з трансляції "Бі-Бі-Сі" в ефірі 1923 р. уривків шекспірівських п'єс [1, 35]. А перша радіоп'єса під назвою "Небезпека" була написана англійським прозаїком і драматургом Річардом Х'юзом. І наступного року її поставила та ж сама радіокомпанія "Бі-Бі-Сі". Потім у перекладі на національні мови ця ж п'єса була передана станціями Німеччини і Фінляндії. Твір виявився настільки вдалим, що перебуває у репертуарі світового радіотеатру й сьогодні.

Радіодраматургія швидко набула популярності. Утворилися національні школи (Фін-

ська – побутової радіодрами, німецька – поетичної п'єси чистого слова, американська – документальної драми і так званої "напівдрами"), які потім вийшли за межі даних національних культур і набули всесвітньої популярності [1, 15].

Таким чином, радіотеатр – вид мистецтва, що виник у 20-х рр. XX ст. разом з розвитком художнього радіомовлення. Проте власне поняття "драма для слуху" цікавило драматургів і теоретиків мистецтва давно, як зазначає В. Зверев [4]. Наприклад, термін "Hörspiel" ("хьоршпіль"), яким зараз позначають радіоп'єсу і радіодраму в сучасній німецькій мові, виник задовго до появи радіо. Його використовував Р. Вагнер у 1851 р. у праці "Опера і драма".

Існує думка, що радіоп'єса не пов'язана з історією драми, а її появу пояснюють виникненням радіомовлення. Т. Марченко вважає, що в радіоп'єси Р. Хьюза "не було передісторій, їй не передував недосконалий досвід пера – вона одразу вилилася в ідеальну для радіоп'єси форму" [5, 45].

На початку 30-х рр. XX ст. у художньому радянському радіомовленні тривала гостра боротьба двох тенденцій. Прихильники однієї закликали шукати власні форми акустичних, словесно-звукових художніх творів, не замінюючи і не заперечуючи проблему специфіки завдань – "скоріше донести до мільйонних мас" високі досягнення зрілих суміжних мистецтв.

А. Луначарський у "Тезах з радіомистецтва" писав: "Радіо... повинне відігравати виняткову роль у пропаганді та агітації шляхом мистецтва... але для того, щоб ця форма мистецтва була справжньою. Необхідно, щоб вона диференціювала свої прийоми і методи впливу, що ґрунтуються на специфічних умовах невидимого сприйняття..." [6, 17–18]. На першій конференції радіопрацівників у 1930 р. було визначено, що генеральною лінією розвитку художнього радіо повинна стати боротьба за радіомистецтво.

Прихильники іншої точки зору віддавали перевагу вже наявним у суміжних науках принципам драматургії, режисури, акторської творчості. Вони закликали не відокремлювати одне від іншого, маючи на увазі лише загальну мету поширення художньої культури, наполягали на тому, щоб "не відривати радіо від решти художніх досягнень". Зрештою, вони спинилися на позиції, що радіо – тільки технічний засіб передачі вже готового "добротного" художнього матеріалу. Після смерті А. Луначарського, у 1934 р., відбулася друга

творча конференція радіопрацівників, яка переглянула позиції прихильників радіомистецтва як самостійного різновиду художньої творчості [6, 17–18].

Таким чином, "оригінальна радіодрама", або "оригінальна радіоп'єса", – це драматичний сценарій, написаний спеціально для радіомовлення, з урахуванням як специфіки звукового образу, так і особливостей сприйняття інформації через аудіоканали. Цьому твору притаманні особливі виразні засоби, які часто неможливо модифікувати у формі творів літературних, кінематографічних, телевізійних чи театральних [1, 11].

Матеріалом мистецтва радіотеатру є слово, шумові ефекти і музика (при значній ролі слова). Оскільки вплив радіомистецтва ґрунтується на фізіологічному законі сприйняття, відповідно до якого людина здатна асоціативно відтворювати у своїй свідомості ціле на основі сприйняття частини, тому точно знайдений слуховий образ неминуче викликає у свідомості слухача пов'язані з цим образом зорові уявлення.

У радіотеатрі відсутня необхідність у збереженні єдності місця та часу протягом не тільки всієї дії, а й картини, акту, сцени. Монтаж різночасових та різнолокальних подій, зіставлення подій драми та думок героїв, використання принципу контрастності завдяки різноманітним способам монтажу дозволяють "відкрити" закладену в радіодрамі тенденцію до філософських роздумів, до усвідомлення взаємозв'язку людини з епохою. У багатозначності й асоціативності монтажних прийомів народжується філософське звучання радіоп'єси [7, 5].

Радіотеатр свідомо організовує напрям, в якому повинна "працювати" уява слухача. Оскільки фантазія кожної людини суб'єктивна, то конкретні зорові образи, що виникають у свідомості слухачів, будуть завжди нескінченно різноманітні. У цьому полягає специфіка сприйняття радіотеатру як особливого виду мистецтва. Матеріал і характер сприйняття радіомистецтва визначають особливості радіоп'єси, яка є самостійним родом драматургічного твору, рівноправним із п'єсою для театру, кіносценарієм або телевізійною п'єсою [3].

Підкоряючись загальним законам драматургії, радіоп'єса має і свою специфіку. І завдяки цьому вона може бути поставлена лише на радіо.

Фізіологію впливу на людину слів через слух досліджували багато вчених. Експериментально було доведено ще у 30-ті рр. XX ст.

професором М. Подкопаєвим, що при надходженні складної, інтелектуальної та емоційно насиченої інформації винятково аудіоканалом мозок людини цю інформацію сприймає значно інтенсивніше, ніж тоді, коли інформація такого ж рівня складності потрапляє до нього за допомогою інших органів чуття. Недаремно сучасні теоретики радіомистецтва приділяють велику увагу паралінгвістичним аспектам мови радіовистави, питанням "відповідності правді життя" не лише змісту, форми, інтонації, а й навіть некодифікованої вимови, акценту, діалекту тощо [3].

Радіовистава складається з трьох головних елементів: звукових ефектів, музики і людського слова. Кожен із цих елементів може використовуватися самостійно, але й може сполучатися з двома іншими [8, 7].

Шуми та музика можуть бути додатком до п'єси або тлом, проте, іноді вони відіграють головну роль. Це стосується так званої "акустичної радіоп'єси", де часто кульмінацією є звуковий ряд. Акустична радіоп'єса – це "твір, побудований за законами драматургії як з вербальних, так із невербальних елементів – шумів і музичних уривків, змонтованих у певній послідовності". Таке визначення дає вітчизняний теоретик і практик радіодраматургії І. Хоменко [1, 75]. "Принципова відмінність акустичної радіоп'єси від інших радіоп'єс полягає у тому, що її звукова палітра має не тільки ілюстративне, а й самодостатнє значення. Тим паче, що сучасна тенденція радіомистецтва передбачає гармонійне поєднання "звукової" і "словесної" традиції", – зазначає він [1, 79].

Шумові ефекти існують не тільки для того, щоб проілюструвати дію, що розгортається у п'єсі, а й щоб створити певне шумове тло, на якому розгортаються дії. Іноді шумові ефекти є способом вираження думки чи настрою [8, 11].

Музика, так само як і звукові ефекти, може не використовуватися в постановці, проте може надати п'єсі певний настрій і колорит. Вона є цінною для радіо, тому що впливає на асоціативний ряд слухача.

Головний предмет радіоп'єси – рух думок і почуттів героїв, їхній розвиток і боротьба (конфлікт). Увага слухача зосереджується на психологічному аналізі. Таким чином, слухач стає близьким спостерігачем і навіть ніби співучасником дії.

Також важливим для радіодрами є невелика кількість голосів, що у свою чергу призводить до спрощення дії, відкидання другорядних сюжетних ліній. Роль персонажів – мак-

симально індивідуалізована, вона має легко впізнаватися на слух. Коли відсутній зоровий ряд, не сховаєшся за костюмами, декораціями, гримом, жестами та мімікою. Характер передається винятково за допомогою слова, і часто велике смислове навантаження несе те, як воно вимовлене [9, 126].

Таким чином, можливість лише в слові та звуці виразити драматургічний зміст визначає специфіку радіодраматургії. Цю можливість перед драмою відкрило радіомовлення [4, 62].

За словами І. Фрадкіна, своєрідність радіоп'єси "передусім визначається тим, що вона має лише один спосіб художньої самореалізації – акустику. Естетичний ефект досягається лише різними комбінаціями людських голосів, музики, звуків, шумів і тиші, що сприймаються на слух" [10, 5]. Таким чином, "художня палітра радіоп'єс вужча, ніж зображальні можливості театру, кіно чи телебачення... Проте вона сильна притаманним їй, якщо можна так висловитися, "ефектом компенсації" (у чомусь подібним до тієї підвищеної чутливості, яку мають люди, позбавлені зору)" [10, 5].

Так, озвучене слово вимагає підвищеної уваги. "Радіоп'єса, – стверджує І. Фрадкін, – ...на відміну від театру, не дає реципієнту готового зримого матеріалу для пасивного, "лінивого" сприйняття. Навпаки, вона вимагає більшої духовної активності, більшої творчої співучасті від слухача і за своєю жанровою природою створює умови для такої активності і такої співучасті" [10, 5].

Ще одна особливість радіодрами – її інтимна зверненість до кожного. Так, радіоп'єса "... нічим не віддалена від слухача, – зазначає І. Фрадкін. – Вона включає його до свого акустичного простору, і слухач наче знаходиться "всередині неї". Радіоп'єса звернена безпосередньо до індивідуальної свідомості окремого (поза оточенням йому подібних, як у театрі чи кінозалі) слухача і тому має здатність особливо сильного, інтенсивного впливу на цю свідомість, прямої сповідальної розмови "на ти" [10, 5].

Радіодрама не перестає дивувати своїми безмежними можливостями. Серед усього іншого заслуговує уваги її здатність жити поза ефіром. Теоретики і практики радіодраматичного мистецтва наголошують на її цілковитій читабельності, більше того – на здатності увиразнюватися в літературному вигляді. "Написані спеціально для радіо і нерозривно зв'язані з його виражальним можливостями, радіоп'єси мають деякі специфічні якості, але в них ясніше проявляється ідей-

ний замисел і творча індивідуальність творців," – зазначає І. Чернова [2, 6]. "Високо цінуючи можливість прямого звернення до слухачів, письменники й драматурги ніколи не вважали твори, написані для радіо, "своїми незаконно народженими дітьми", говорячи словами Марії Луїзи Кашніц. Авторам було що сказати своїм сучасникам. Ось чому радіоп'єса така приваблива для аудиторії – вона органічно ввійшла в життя, стала частиною існування людей і в силу цього – суспільним сейсмографом", – констатує І. Чернова [2, 6].

Усі пошуки в радіомистецтві: адаптація театральних п'єс до мікрофона, зацікавленість звуковою творчістю, запозичення художніх принципів кіно і відкриття оригінальних прийомів режисури радіодрами – безпосередньо впливали на формування радіодраматургії як на різновид драматичної літератури. Завдяки цим своєрідним підготовчим етапам вона набула власної естетики. І постала як різновид драматичної літератури зі специфічним змістом, втілення якого можливе лише в радіодрамі [4, 71–72].

Особливості жанру поетичної радіодрами

Вище вже йшлося про акустичну радіодраму, де пріоритет надається звуковій партитурі. На відміну від неї у поетичній радіодрамі основним є слово.

Недарма такий радіодраматичний твір ще називають "радіоп'єсою чистого слова". Вона, як стверджує І. Хоменко, "виникла не просто як естетична альтернатива звуковій радіодрамі" [1, 95].

"Захоплення можливостями радіотехніки, монтажу звучань виявилось в практичній появі радіоп'єси шумів", – зазначає І. Чернова [2, 9]. Такі п'єси ще називали "акустичними фільмами": "Використання прийомів контрасту, експерименти зі звуком призводили до створення неочікуваних і скороминущих звукових картин, які стрімко змінювали одна одну" [2, 9].

У принципово іншому напрямі – радіоп'єси поетичного слова – працював зокрема радіодраматург Герман Кессер. "Його п'єса "Сестра Генрієтта", що прозвучала в 1929 році, – продовжує І. Чернова, – стала справжнім відкриттям: внутрішній монолог медсестри Генрієтти виявився настільки природним і органічним, що ні в кого не викликав враження "художнього прийому" [2, 10].

Герман Кессер започаткував цим твором традицію "потoku свідомості" в радіодраматургії. "Бездоганий літературний прийом, що справляв неабияке враження навіть на папері..., виявився дуже радійним", – зазначає І. Хоменко

[1, 61]. За його твердженням, "камерна природа радіомистецтва настільки відповідає сповіді, гранично відвертої розмови віч-на-віч, що це навіть дало підставу деяким митцям вважати монолог пріоритетною формою радіодраматургії" [1, 62].

Така специфічна риса радіо, як зверненість окремо до кожного слухача, у монолозі виявила особливу силу інтимності звучання. Автор, котрий через свого ліричного героя звертається до слухача, має більше шансів на довіру до своїх слів.

Парадоксально, що радіо, якому притаманна динаміка, швидка зміна планів, жваві діалоги, одним словом, усе, щоб утримати увагу слухача і не втомлювати його розлогіми оповідями (так, В. Миронченко наголошує, що "радіо потребує розмовного стилю спілкування із слухачами" [11, 380]), у радіодрамі "дає зелене світло" монологові.

"Монолог, найменш сценічна частина п'єси, є найбільш радіогенічним", – стверджував також П. Антокольський [12, 175].

Справді, звернення героя чи то до когось, чи то до самого себе у формі монологу розкриває його характер, зосереджує увагу на внутрішньому "я".

Загалом для повоєнної німецької радіодраматургії була "характерною загострена увага до конфлікту "індивідуум – загаль" чи внутрішніх проблем особистості, конфлікту, розглянутого через призму екзистенціальної парадигми, – зазначає І. Хоменко. – Ефективним засобом розв'язання цих проблем якраз і є п'єса-потік свідомості, п'єса-монолог, у якому примхлива людська уява руйнує звичні просторово-часові зв'язки" [1, 63]. Завдяки цьому автор може переносити своїх героїв як у інші місцевості, так і створені власною уявою абстрактні пейзажі. Або легко маніпулювати минулим, теперішнім, майбутнім.

Герман Кессер виступав як противник "акустичних фільмів" і полемізував з їхніми прихильниками. Він уважав, що автори таких радіоп'єс забагато думають про техніку, замість того, щоб подбати про психологічні передумови звукової драми. На його погляд, на радіо потрібні "голоси, котрі створюють атмосферу" [1, 10], а не звукова какофонія.

Усе ж принципова відмінність між цими двома радіодраматичними жанрами: акустичною радіоп'єсою і поетичною радіоп'єсою – полягає у змісті.

"Можна сказати, – зазначає І. Хоменко, – що вектор уваги драматургів, які відкрили для себе поетичний радіотеатр, змістився з першої сигнальної системи на другу. Емоції

автора почали репродукуватися не на рівні безпосереднього відчуття, реакції на словесно-звукову композицію, а виникати внаслідок осмислення і розуміння, співпереживання й ототожнення з персонажем" [1, 95]. Тут повною мірою виявилася особливість радіо створювати повнокольорові, унікальні мисленнєві образи у свідомості слухача.

Так, саме слово, його змістове наповнення і те, як воно вимовлене, стало домінуючим і витіснило звукові прийоми. "Це певною мірою звузило режисерські можливості, але натомість сприяло народженню драматургії багатопланової, високоінтелектуальної й емоційно витонченої. Такої, що спонукала слухати, а не лише чути", – стверджує І. Хоменко [1, 95–96].

Поетична радіоп'єса – це не обов'язково віршований радіодраматичний твір. Однак, як ми згодом переконаємося, у цьому жанрі писали відомі німецькомовні поети.

"Оригінальні твори у віршах для радіо писав Б. Брехт", – зазначає І. Хоменко [1, 96]. Брехт навіть теоретично обґрунтував доцільність використання в радіопередачах неримованих поезій. Та все ж його радіоп'єси не належать до школи "поетичної радіодрами".

Якими ж є особливості радіоп'єс "чистого слова"? І. Хоменко вважає, що визначити їх важко. Оскільки "чимало талановитих творів, які традиційно зараховують до цього напрямку, у сформульовані його фундаторами канони не вписується" [1, 98].

Щодо зовнішніх, формальних, ознак поетичних радіодрам – це "порушення хронологічної послідовності дій, відсутність уявлення про об'єктивну реальність і предметне оточення персонажів, зосередження уваги виключно на переживаннях героїв" [1, 98]. І. Хоменко вважає, що деякі радіодрами, позбавлені цих рис, усе ж відносять до школи "чистого слова".

Так, як уже зазначалось, основна специфічна риса поетичної радіоп'єси – її змістова наповненість. Тут мається на увазі не просто тематика, а ідейний спосіб, що його вибирає радіодраматург для відтворення реальності.

І. Хоменко так говорить про особливість цього жанру: "...головне, що відрізняє "радіодраму чистого поетичного слова" від інших різновидів ефірної драми: не просто повна відсутність музики і шумових ефектів (ніхто не заперечує можливості поставити подібний твір і в естетиці "акустичного фільму", просто звукова партитура у такій постановці "знатиме своє місце", буде другоряд-

ним, необов'язковим додатком до слів). Не тільки інтимна драматургічна манера спілкування зі слухачем, спроба поговорити з ним "пошепки"... Головним у "п'єсі чистого слова" є дослідження – іноді у символічних і образних формах – людської душі" [1, 100–101].

Оточення віднині слугує лише фоном, на якому розгортаються всі переживання, почуття, конфлікти, рефлексії внутрішнього світу героя. Його суб'єктивне "я", однак, не є егосентричним. Через нього автор подає глибоку філософську проблему, порушує питання про утвердження й дотримання загальнолюдських цінностей.

"Зовнішній світ з усіма притаманними йому звуковими атрибутами поступався на ефірних "театральних майданчиках" внутрішньому світові героїв, – наголошує І. Хоменко. І не так уже важливо – за допомогою вчинків персонажів чи за допомогою їхнього "потoku свідомості" передавалася ця суб'єктивна реальність. Головне – знати, що дії героїв у творах цього напрямку завжди не просто психологічно вмотивовані, а розкривають особливості змальованих драматургом характерів, філософську проблематику вистави" [1, 96].

Саме поетична радіоп'єса утвердилася на західнонімецькому й австрійському радіо в 50-ті рр. XX ст. "Активний її прихильник, завідувач відділу радіодрами на Гамбурзькому радіо Хайнц Швіцке, відштовхуючись від висновку Ріхарда Кольба про те, що в радіоп'єсі ми пізнаємо не людину в русі, а рух у людині, сформував положення, що стосуються основних рис радіоп'єси", – констатує І. Чернова [2, 10].

Головний конструктивний елемент особливого світу радіоп'єси – художнє слово. Слухач вживається в цей світ, йому відкриваються переживання й почуття персонажів. Зовнішня дія стає внутрішньою, повідомлення перетворюється на сповідь діючої або, що трапляється частіше, страждаючої людини, як трактує І. Чернова погляди Швіцке. "У радіоп'єсі сучасна людина постає як одинична істота, котра відчуває і рефлектує", – вважає теоретик радіодраматичного мистецтва [2, 10].

Теорія маятникоподібного розвитку мистецтва Ніцше набуває нового звучання, якщо крізь її призму розглядати розвиток радіодрами. Спочатку – захоплення акустикою у формі й зовнішнім оточенням у змісті, потім – звернення до слова у формі й до внутрішнього світу людини у змісті. 60-ті рр. XX ст. були знову ознаменовані підвищенням інтересу до "акустичних фільмів" і критикою поетичних радіодраматургів. Їм закидали надуману сим-

воліку, абстрактну утопічну проблематику, містичність, таємничість, ірреальність, безпредметність, суб'єктивність, не зумівши прочитати в їхніх радіодрамах приховані метафори... [2, 10–11]. Проте справжні митці випередили своїх сучасників, піднявши теми свободи й відповідальності особистості, й ідеї їхніх п'єс стали зрозумілими лише через десятиліття.

І. Фрадкін, аналізуючи творчість німецькомовних радіодраматургів, розділив їхні твори на п'єси-філософські причти і поетичні п'єси. Останні, на його думку, мають емоційно-ліричний характер. "Їхні автори – найчастіше відомі в німецькомовних країнах поети, – зазначає І. Фрадкін. – Вони надають радіодраматургії рис, притаманних їхній ліричній творчості. У їхніх п'єсах наче зрушено фокус і світ виступає в розмитих візіонерських образах; факт втрачає свою надійність і визначеність, на його місці виникає метафора; дія часто рухається згідно із суб'єктивною логікою поетичних асоціацій; багато монологів і реплік подібні на вірші в прозі. Це стоїть п'єс М. Л. Кашніц, І. Бахман, Г. Айха" [10, 7–8].

Роль поетичної радіодрами важко переоцінити. Це не експериментальна спроба, чи максималістське намагання звести до мінімуму акустику і підкреслити вагомість слова. Це радіодраматична школа, породжена потребами мистецької доби, естетика якої постала у творчих пошуках найоптимальніших форми і змісту.

"Немає жодного сумніву, – стверджує І. Хоменко, – що "радіодрама чистого слова" стала не просто видатним етапом історії радіомовлення. Вона пережила свої вади і, напевно, переживе своїх критиків, передавши цікаві творчі надбання наступному поколінню. Тенденція останніх часів – злиття кращого, що є у школах "звукової" і "словесної" радіоп'єс" [1, 100].

Таким чином, найкращі риси поетичної радіодрами – інтимність звернення, ліричність звучання, насиченість словесними образами, філософська глибина тощо – повинні органічно поєднуватися з добре продуманою звуковою партитурою з тим, щоб постати яскравим, самодостатнім твором радіодраматичного мистецтва, здатного ефективно впливати на свідомість слухача, доносити до нього значущі ідеї.

1. Хоменко І. А. Оригінальна радіодрама: Навч. посібник / За ред. В. Я. Миронченка; Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2002. – 320 с.
2. Ночной разговор с палачом: Радиопьесы Австрии, ФРГ, Швейцарии / Сост. И. Чернова. – М.: Искусство, 1991. – 224 с.
3. Радиожурналистика: Учеб. / Под ред. А. А. Шереля. – М.: Изд-во МГУ, 2000. – 480 с.
4. Зверев В. П. У истоков радиодраматургии // Радиоискусство: Теория и практика. – М.: Искусство, 1981. – Вып. 2. – С. 49–73.
5. Марченко Т. А. Радиотеатр: Страницы истории и некоторые проблемы. – М.: Искусство, 1970. – 221 с.
6. Микрюков М. П. Эстетические проблемы радиоискусства // Радиоискусство: Теория и практика. – М.: Искусство, 1981. – Вып. 1. – С. 6–18.
7. Режиссура радиопостановок / Сост. Л. Реутова. – М.: Комитет по радиовещанию и телевидению при Совете Министров СССР, 1970. – 85 с.
8. Барноу Э. Как писать для радио / Государственный комитет по радиовещанию и телевидению при Совете Министров СССР, научно-методический отдел, 1960. – 42 с.
9. Кудрявцев В. Я. Радиодрама, Практика и перспективы // Радиоискусство: Теория и практика. – М.: Искусство, 1981. – Вып. 1. – С. 120–126.
10. Модель: Сборник зарубежных радио пьес / Сост. Ю. Архипов; Предисл. И. Фрадкина. – М.: Искусство, 1978. – 263 с.
11. Миронченко В. Я. Основы інформаційного радіомовлення. – К.: ІЗМН, 1996. – 440 с.
12. Бараневич Ю. Жанры радиовещания. – К.; Одесса: Вища школа, 1978. – 194 с.

Стащенко А. В.,
магістр
УДК 621.397.13

Інформаційне насичення ранкового телеефіру

У статті подається інформаційне наповнення ранкового ефіру на Українському телебаченні. Зокрема аналізуються ранкові новини на загальнонаціональних каналах, розкривається специфіка підготовки та подання ранкового матеріалу.

Ключові слова: ранковий телеефір, новини.

Information filling morning broadcast of Ukrainian television, particularity specificity working up morning news are analyzed in the article

Key words: morning TV-broadcast

Ранкові новини

Новини є найбільш традиційною формою телевізійного інформаційного мовлення. "Теленовини, – зазначає В. Гоян, – це певна, обмежена в часі, структурна єдність, у якій форма поєднується зі змістом лише інформативним та тематичним зв'язком, результатом якого є візуальне і вербальне сприйняття окремих творів на телеекрані як елементів цілого" [3, 23]. Особливостями новинних програм є регулярна частота виходу протягом доби і, безперечно, оперативність подання інформації.

На випусках новин ґрунтується розклад усього програмного продукту телеканалу. Ранковий ефір у цьому не виняток: випуски новин ідуть за суворим графіком, а вже міжновинний простір заповнюється іншим продуктом (серіали, мультфільми, вікторини, гості в студії тощо).

Інформаційні програми Українського телебачення почали досить різко видозмінюватися на початку 90-х рр. XX ст. Звільнившись від централізованого розподілу інформації і форми подання новин, програми прагнули вмістити в себе якомога більше повідомлень. Спочатку це робилося за рахунок збільшення хронометражу передачі. Випуски могли тривати до години. Але дослідження довели, що інформаційний випуск глядач спроможний сприймати не більше 25–30 хвилин, надалі спостерігається зменшення глядацької уваги. Останні телеповідомлення, як правило, взагалі залишаються осторонь реципієнта.

Справедливо визріло рішення щодо іншого способу інформаційної насиченості новин – скорочення хронометражу сюжетів та усних повідомлень. Разом з тим урізноманітнювало-

ся візуальне насичення інформаційних програм: з'являлися тематичні заставки, відео-анонси тощо. Новини виходили на якісно новий вербально-візуальний рівень.

У той же час виникла потреба у формуванні окремих інформаційних випусків для певної години дня (ранок, день, вечір). На початку телевізійної ери, у 70-ті рр. XX ст., ранковий блок Центрального телебачення СРСР відкривався о 8.00 повтором вечірньої програми "Время". Тоді не було ще винайдено відеозапису, і ведучі у студії просто перечитували вечірній випуск новин попереднього дня (о 21.00) [1, 20].

За останнє десятиліття вітчизняне телебачення зробило чимало кроків уперед. Так, можна виділити декілька: розпад єдиного інформаційного простору після виходу з СРСР, технічний поступ, конкуренція каналів у ринкових умовах. Телебачення почало підлаштовуватися під режим та інтереси аудиторії: програма шукає свого глядача, а зовсім не навпаки. Зазнали змін і ранкові інформаційні програми. Повернімося до історії, так би мовити, джерел ранкових інформаційних програм.

У 1991 р. Перший канал Українського телебачення розробив сітку інформаційного мовлення, за якою випуски новин у прямому ефірі виходили п'ять разів на добу: 11.00, 16.00, 19.00, 21.00 та 23.00. Особливістю її було те, що у досить ранній для інформаційного мовлення час об. 11.00, уже з'являлася свіжа програма. Більшість сюжетів повторювалися із вечірніх випусків, але декілька повідомлень містили оперативну інформацію з дня, що розпочався. По-іншому почали підходити до формування ранкового випуску:

перероблювали вечірні повідомлення, відбирали найбільш інформативні сюжети, багато інформації подавали усно ведучі (о цій порі дістати "свіже" відео було проблематично) тощо. І, звичайно, новини об 11.00 відрізнялися за хронометражем. Тоді вони не перевищувати 15 хвилин, як і годиться, за світовими стандартами, це був найкоротший випуск доби.

З 1993 р. з'явилася перша ранкова інформаційно-розважальна програма українського телебачення "З 7-ї до 8-ї", потім на зміну їй прийшла передача "Доброго ранку, Україно!", яка проіснувала близько року (1993–1994 рр). Вона виходила п'ять разів на тиждень і виконувала роль "будильника". Над передачею працювали постійна творча група: ведучий, режисер, студійний оператор, звукорежисер та адміністратор. Журналісти редакції знімали соціальні сюжети культурологічного, історичного, науково-пізнавального плану. Перевага надавалася "легким" ранковим повідомленням. Обов'язковим у програмі був інформаційний випуск – повтор нічної передачі, що не могло у той час позитивно позначитися на якості. У програмі використовувались відеокліпи, до студії запрошували гостей.

Зараз ранкові інформаційні випуски вітчизняних каналів дотримуються єдиних правил, які притаманні і світовому телебаченню: динамічність, оперативність, лаконічність.

Динамічність – явище, пов'язане з рухом, розвитком, видозмінами. Це поняття стосується ранкових інформаційно-розважальних проектів у цілому. Адже новини сприймаються не самі по собі, не як окремий твір, а в контексті всієї програми, в обов'язковому співвідношенні з попередніми і наступними блоками, а також з передачами, які йдуть на інших каналах [2, 56].

Оперативність – здатність до швидкого реагування з безпосереднім здійсненням завдань. Між останнім вечірнім і першим ранковим випусками новин проходить щонайменше 6–7 годин. Протягом цього часу одна частина світу фактично залишається інформаційно безплідною. Нічних повідомлень надходить мало, як правило, вони стосуються екстремальних явищ: стихійні лиха, катастрофи та ін. або результатів виборів чи військових дій. У той же час інша частина світу (Америка, Австралія, Далекий Схід) живе повноцінним денним життям.

Завдяки технічним досягненням: супутниковому зв'язку, мережі інтернет – повідомлення із будь-яких регіонів світу стають доступними і що найголовніше – оперативними.

Інформація про подію поширюється через великі інформаційні агентства за лічені хвилини. Будь-який телевізійний канал, який має право на отримання повідомлень (контракт, підписка), тут же отримує відео- та текстовий матеріал найрізноманітнішої тематики: політика, економіка, соціальне життя, шоу-бізнес тощо. Усі телеканали із найбільшою густотою державного покриття ("Перший національний", Студія "1+1", "Інтер", "Новий канал", ICTV, СТБ), мають обладнання для отримання та обробки повідомлень від міжнародних інформаційних агентств.

Лаконічність – стислий, небагатослівний виклад інформації. Це те, що найбільше відрізняє ранкові інформаційні випуски від решти програм, які виходять протягом дня. Зранку люди не сидять біля телевізора (як увечері після робочого дня), а швидко збираються на роботу. Їм потрібно налаштуватися на трудовий день і отримати якомога більше корисної інформації: новини, погода, гороскоп. Ніхто не стане зранку дивитися інформаційно-аналітичний випуск новин, тим більше, коли він дублюється звечора. Ранок – це пора дня, коли все повинно бути максимально просто і доступно. Непробуджений організм людини не можна переобтяжувати завеликими і занадто інформаційними повідомленнями.

Таких загальних правил намагаються дотримуватися вітчизняні телеканали, формуючи ранковий інформаційний ефір, хоча кожен із мовників має власні особливості.

Специфіка підготовки та подачі ранкового матеріалу

Ранкові інформаційні програми базуються на підсумкових випусках новин попереднього дня, але аж ніяк не дублюються (!). Робота ранкового редактора починається з того, що він переглядає новини від учора і обирає інформацію, яка підходить для першої половини дня (ранньої ранку: 6.00–9.00).

Якщо вечірня підсумкова інформаційна програма дня триває 15–20 хвилин чи 25–30 хвилин, то перші випуски ранкових новин мають хронометраж у 5–6 разів менший. Сягає він 2–3 хвилин – маємо на увазі найперші ранкові новини, найчастіше дайджести, навіть без ведучого у кадрі. Вони виходять в ефір близько 6-ї години ранку.

О цій порі інформаційне мовлення починають три канали загальнодержавного масштабу: о 6.00 "Інтер", о 6.30 "Перший національний" (ТРК "Ера") та "Новий канал". І лише у програмі "Доброго ранку, Україно!" о 6.30 у студії вже працюють ведучі, решта каналів обмежуються інформаційними дайджестом –

калейдоскопом коротких повідомлень, спеціально відібраних для ранку, переписаних, перечитаних і перемонтованих редактором. У цей час подають головні події доби, що минула, у найстислішому вигляді.

Стислість – чи не найголовніша риса ранкових інформаційних випусків. Людині о шостій годині ранку якщо і потрібні новини, то у невеликій кількості і ненав'язливій формі [2, 10].

Більшість каналів відмовляються від ролі ведучих для перших інформаційних випусків дня. Рейтинги показують надзвичайно низьку активність глядачів: зранку о 6.00–6.30 телевізор узагалі вмикає близько 0,5–1,5 % загальної аудиторії. На багатьох телеканалах спрацьовує досить простий підхід до роботи – питання матеріальної віддачі або зацікавленості. Якщо так рано практично ніхто не вмикає телевізор, то чи варто збирати у повному складі творчо-технічну групу? Рекламодавці, за рахунок яких переважно і існують вітчизняні телеканали, не надто прагнуть розмістити у цей час свої ролики. А працівників ранкового прямого ефіру, до того ж, треба фінансово заохочувати.

Для того, щоб у кадрі з ранковим інформаційним випуском з'явився ведучий, треба підключити до роботи утричі більше людей, ніж для виходу новинного огляду. Наприклад, підготувати дайджест може взагалі одна людина, як це робиться, наприклад, на "Новому каналі". Розглянемо цей приклад детальніше. На студію раніше за всіх приїжджає редактор новин. На робочому місці він вже о 4.10. Протягом години-півтори він повинен:

- 1) підготувати міжнародні новини (свіжі, що приходять через інформагентства), написати тексти до головних подій, продивитися відеоматеріал;
- 2) переглянути підсумковий (вечірній) випуск новин, вибрати найголовніше, скоротити тексти;
- 3) сформувати план випуску-огляду тривалістю не більше двох хвилин.

Решта членів творчо-технічної групи, включаючи ведучих, операторів, режисерів, гримерів та ін., на роботу приїжджають о 5.30. Новинний редактор разом з відеоінженером роблять начитку і монтують необхідний для інформаційного огляду відеоматеріал. О 6.30 новини з'являються в ефірі.

Отже, ранковий новинний дайджест є найменш витратною і найбільш ефективною формою інформаційного мовлення. За невеликої кількості людей, задіяних на його підготовку, досягається результат.

Такого висновку ми дійшли, розглянувши й іншу схему ранкового інформаційного мовлення – новини з ведучим у кадрі. Подібну практику застосовують у програмі "Доброго ранку, Україно!" (ТРК "Ера"). Тут ранкове мовлення прямого ефіру починається найраніше о 6.00, а за півгодини, о 6.30, вже виходить випуск новин разом з ведучими у кадрі.

Інформаційна наповненість ранкових новин ТРК "Ера" (6.30) мало чим відрізняється від аналогічних дайджестів, для прикладу, на "Інтері" та "Новому каналі". Однакову кількість інформації просто подають різними способами: одні за допомогою ведучого в кадрі, інші – коментарем за кадром.

Отже, сьогодні на вітчизняному телебаченні найперші інформаційні випуски подаються у два способи: новинний дайджест та інформаційна програма разом з ведучими у кадрі [6]. За змістовим наповненням та хронометражем вони мало чим відрізняються. Випуски основних новин на трьох телеканалах тривають близько двох хвилин (півтори хвилини на спорт відводять додатково у програмі "Доброго ранку, Україно!"). Найбільша відмінність цих двох видів подання інформації полягає у кількості задіяних людей на їхню підготовку. "Інтер" та "Новий канал" обрали менш витратний шлях, ТРК "Ера" – більш складний. Рейтинги показують дуже низьку активність глядачів о цій порі. Так, о 6.30 лідери сферу ("1+1", "Інтер" та "Новий канал") мають по 0,5 % аудиторії, а рейтинг УТ-1, на частоті якого виходить ТРК "Ера", взагалі не піднімається з позначки "нуль". Варто співвідносити витрати з віддачею!

З черговим випуском ранкових новин повідомлень стає все більше, а старі доповнюються деталями. Наступні інформаційні випуски стартують о сьомій годині на чотирьох телеканалах: ТРК "Ера", студії "1+1", "Інтері", "Новому" та СТБ. У цей час усі інформаційні редакції, окрім телеканалу "Інтер", працюють разом із ведучими. "Інтер" залишає дайджестові повідомлення. За форматом вони не відрізняються від найпершого випуску (6.00), а тематично – підбирається інша група повідомлень або деталізуються деякі попередні.

Ранкова сітка інформаційного мовлення різко відрізняється від вечірньої. У прайм-таймі новинні випуски чітко розписані і розміщені у часовому просторі так, щоб не накладатись із аналогічними програмами на інших провідних телеканалах. Проміжок часу з 18.45 до 21.00 щільно заповнений випуска-

ми новин шести провідних каналів: "Інтер", "1+1", "Перший Національний", "Новий", ICTV, СТБ.

Зранку телеканали не звертають належної уваги на міжпрограмну сітку інформаційного мовлення. Мало хто підлаштовується під конкурентів. Телеканал може поставити за мету щогодинне чи півгодинне інформування і виходити в ефір з новинами у власне обраний час. А у підсумку – о 7.00 і 8.00 чи не на всіх телеканалах маємо інформаційні випуски.

Вочевидь виробники новинного продукту сподіваються на постійність глядацької аудиторії. Якщо зранку людина налаштовує телевізор на певний канал, то дивитиметься його аж поки не прийде час вибігати на роботу. О цій порі, як правило, люди не мають вільної хвилини перескакувати з каналу на канал, шукаючи, що їм до вподоби найбільше. Телевізор вмикають більше для фону, який ще й дає корисну та розважальну інформацію. Пріоритети розставляє кожен собі сам і, відповідно, налаштовується на свій улюблений ранковий блок (програму).

Отже, зважаючи на особливості ранкового інформаційного мовлення, ми більш детально зупинимося на новинах, які виходять в ефір близько восьмої години. Рейтинги показують найбільшу активність глядачів у цей час. Люди, які працюють (а саме на них у переважній більшості розрахований ранній ранковий час 6.00–9.00), близько восьмої ще залишаються вдома: вони вже прокинулися, але не вийшли на роботу.

Вітчизняні телеканали свої випуски новин о цій порі роблять найбільш інформативними і розширеними. Тут уже з'являються повідомлення про спорт, бізнес тощо. З 7.45 інформаційне мовлення прямого ефіру разом із ведучими у кадрі розпочинає телеканал ICTV. У проміжок часу з 7.45 до 8.30 усі телестанції виходять із розгорнутим випуском новин.

Ранковим інформаційним програмам притаманні загальні особливості. Зважаючи на невелику тривалість (як правило, це найкоротші випуски доби), 80 % повідомлень читаються усно ведучим у супроводі відео. Вкрай рідко з'являються повноцінні сюжети, найчастіше інформація подається у вигляді калейдоскопів.

До речі, варто зауважити, що найтрьоваліші ранкові випуски близько восьмої години минулого телесезону належали телеканалу "Інтер" та студії "1+1", їхній хронометраж сягав 10–13 хвилин, поточного ж сезону перші місця посіли СТБ та ICTV. До речі, раніше на українському телебаченні лише телеканал

"Інтер" у ранкову інформаційну програму запрошував гостя для деталізації інформації "з перших вуст". Така практика застосовувалася тут в основному випуску ранку о 8.00.

Говорячи про минулий телесезон, також варто зауважити, що наступному правилу ранкового інформаційного мовлення – динамічності – найбільше відповідали випуски новинних програм на "Новому каналі" та ТРК "Ера". Репортер ("Новий канал"), для прикладу, маючи невелику тривалість (7 хв.), вміщував одинадцять повідомлень, серед яких ще й спортивний огляд. Натомість за 5 хвилин програми "Факти" на ICTV подавалося та й сьогодні подається лише чотири інформації – це у два рази менше, ніж на "Новому". Телеканал "Інтер" та студія "1+1" узагалі наслідували минулого сезону зранку принцип "зваженого вдумливого підходу". Новини на цих каналах тривали по 12–13 хвилин, протягом яких досить детально (як для ранку) подавалося у середньому сім повідомлень. Так, поточного телевізійного сезону на "Інтері" ранкові новини взагалі зникли, а на каналі "Студія 1+1" перший випуск з'являється лише о 10 годині ранку і триває приблизно 10 хвилин.

Кожен з п'яти телевізійних мовників державного масштабу ("Інтер", студія "1+1", ТРК "Ера", "Новий канал", ICTV) дотримується загальних аспектів ранкового ефіру, подаючи новини оперативно, динамічно, лаконічно. Детальний аналіз випусків ранкових інформаційних програм дає можливість зробити більш ґрунтовні висновки щодо тематичних особливостей новин, способу їхньої підготовки і подання.

Тож, зранку в ефір виходять найкоротші випуски доби, тривалість яких залежить від загальної спрямованості телеканалу, але у загальному не перевищує 12 хвилин. Для них редактори відбирають найважливіші події дня, що минув. За основу береться вечірня підсумкова інформаційна програма, звідки черпаються повідомлення про внутрішнє життя держави: матеріали скорочують, перечитують і перемонтовують, роблять калейдоскопи. Міжнародні новини, як правило, подаються "свіжі" за інформацією з інформгентств, їх зранку формує журналіст-міжнародник.

Найсвіжішу інформацію про події всередині країни, коли немає можливості поїхати і все відзняти (анонсування, коментар, екстрені повідомлення тощо), зранку найчастіше беруть по телефону, видаючи в ефір так званий формат "хрипушка". Якщо на місці працює кореспондент з ПТС (пересувною телевізійною

станцією), то, звичайно, в ефір роблять прямі включення з місця події. Це, як правило, стосується міжнародних подій чи резонансних внутрішніх за умов, коли технічно неможливо підготувати і подати сюжет. Утім, прямі включення притаманні не лише ранковим випускам новин. Телеканал "Інтер" подібну практику застосовує практично в усіх інформаційних програмах протягом доби, а студія "1+1" зазначає, що у них найчастіше включення бувають саме зранку, а на вечір – розгорнутий сюжет плюс коментар.

У підсумку для обох видів інформації (внутрішня і міжнародна) сформувався власне ранковий спосіб подачі у новинах:

- повідомлення (переважна більшість) читаються усно ведучими у супроводі відеоматеріалу (УВМЗ);
- калейдоскопи – короткі огляди міжнародного чи внутрішнього життя, які включають у себе 3–4 повідомлення, близьких за тематичною спрямованістю;
- формат "хрипушка" – інформація по телефону про подію, що має статися чи коментар; на відео подається фото людини, що говорить або місце, звідки надходить повідомлення;
- прямі включення – повідомлення журналіста безпосередньо з місця події;
- анонси подій дня, що розпочався у вигляді відеокалейдоскопу чи інформації з вуст ведучого.

Ранкові інформаційні випуски багаті на лайфові повідомлення. У цей час їм приділяють набагато більше уваги, ніж звечора. Цікавинки подаються у кінці програми, маючи

найрізноманітніший стиль викладу. Порівняно із вечірніми випусками ранкові менш офіційні, містять більше розважальної інформації, у них намагаються обмежити або і уникнути "кривавих" повідомлень (якщо такі подаються, то у супроводі якомога нейтрального відео без шокуючих подробиць).

Отже, тематичне наповнення ранкових інформаційних випусків має такі особливості:

- повідомлення міжнародної тематики, що складають основу випусків (понад 70 %);
- уникнення "кривавої" інформації (насилля, трагедії та ін.), намагання подати її у максимально нейтральній формі;
- наявність більшої (порівняно з вечором) кількості розважальних повідомлень;
- вільний стиль викладу, дозволяється власне стилістичне і лексичне забарвлення повідомлень.

Окрім вищезазначених загальних особливостей, кожен із телеканалів намагається надати своєму продукту певної оригінальності.

1. Борецкий Р. А. Телевизионная программа, – М: МГУ, 1967. – 45с.
2. Брацыйло С. Б. Особенности развития тележурналистики, как процесс синтеза социальной потребности и технический возможности. – М: МАКС Пресс, 2000. – 13 с.
3. Гоян В. В. Типові та жанрові особливості інформаційної телепрограми, – К: 2001. – 65 с.
4. Егоров В. В. Теория и практика советского ТВ. – М: Высшая школа, 1980. – 125с.
5. Осинский В. Г., Рукавишников Л. А., Васильева Т. В. Теле-радиоинформация: Учеб. пособ. – Ленинград, 1987. – 126 с.

Наукове видання

**Наукові записки
Інституту журналістики**

Том 25

жовтень – грудень

2006 рік

Над випуском працювали:

Редактор *Ганна Дзюбенко*

Коректор *Наталія Аландаренко*

Комп'ютерне верстка *Наталі Панченкової*

Технічний редактор *Вікторія Шевченко*

Художній редактор *Олена Поліщук*

Підписано до друку 15.12.2007.

Формат 60x84/8. Гарнітура UkrainianSchoolBook.

Друк трафаретний. Ум. друк. арк. 25,2.

Обл.-вид. арк. 26,0. Наклад 500 прим.

Підготовлено до друку навчально-видавничою групою
Інституту журналістики.

Надруковано в навчально-поліграфічній
лабораторії Інституту журналістики.

Адреса редакції та друкарні:
04119, м. Київ, вул. Мельникова, 36/1,
Інститут журналістики, кімн. 103а,
тел. 481-45-48